

1
2
3
4
5
6
7
8
9
10
11
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26
27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41
42

Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

(1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

Band 3 von 6 / 3. kötet 6-ból

Adelsliteratur bis Banus Bánk / Nemesi irodalom a Bánk bánig.

+ Register / regiszter.

© 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
Deutschland / Németország

Druck 2016: dbusiness.de gmbh . 10409 Berlin

1	
2	
3	
4	<i>A bilingvis kiadáshoz (Farkas).....</i> III
5	Szövegváltoztatások 1934 >1940.....végen IV
6	Összehasonlító versfordítások.....V
7	Regiszter harmadik kötet, és teljesVI, X
8	<i>Utószó (Farkas).....</i> XXIX a
9	

III. NEMESI IRODALOM

10	
11	
12	
13	1. <i>Bevezetés</i>201
14	
15	A) NEMES ÍRÓK, NEMES OLVASÓK KORA
16	
17	2. <i>A felújulás szellemi okai: A felvilágosodás</i> 207
18	3. <i>A felújulás lelki okai: Preromantika</i> 215
19	4. <i>Az első hullám</i>
20	a) Uralkodók, szabadkőművesek, hírlapok..... 220
21	b) Bessenyei György és barátai..... 225
22	c) A deákos költők..... 230
23	d) A hagyományok őrei..... 234
24	5. <i>Magyar preromantika</i>
25	a) <i>Harc a hegemóniáért</i> 240
26	b) <i>Preromantikus szentimentalizmus</i> 244
27	6. <i>A második hullám</i>
28	a) <i>I. Ferenc kora</i> 251
29	b) <i>Írói szervezkedés</i> 255
30	7. <i>Kazinczy Ferenc</i>
31	a) <i>A diktátor</i> 257
32	b) <i>Levelek és emlékiratok</i> 261
33	c) <i>A nyelvújítás</i> 263
34	8. <i>Berzsenyi Dániel</i>
35	a) <i>Magyar kar mennyköve</i> 266
36	b) <i>Az ihletett költő</i> 269
37	9. <i>Hagyományok és népiesség</i>
38	a) <i>Kisfaludy</i> 274
39	b) <i>Csokonai Vitéz Mihály</i> 279
40	10. <i>Harc a magyar színházért</i>
41	a) <i>Rémdrámák és ősi dicsőség</i> 287
42	b) <i>A Bánk Bán</i> 291
43	
44	
45	
46	

1	
2	
3	
4	<i>Zur bilinguistisch Ausgabe (Farkas).....</i> III a
5	Textänderungen 1934 >1940.....hinten IV a
6	Vergleichende Übersetzungen.....V
7	Register dritter Band, und gesamt.....VI, X
8	<i>Nachwort (Farkas).....</i> XXIX
9	

III. ADELSLITERATUR

10	
11	
12	
13	1. <i>Einleitung</i>201
14	
15	A) EPOCHE ADLIGER AUTOREN, ADLIGER LESER
16	
17	2. <i>Der Erneuerung geistige Ursachen: Die Aufklärung</i> 207
18	3. <i>Der Erneuerung seelische Ursachen: Präromantik</i> 215
19	4. <i>Die erste Welle</i>
20	a) <i>Herrscher, Freimaurer, Journale</i> 220
21	b) <i>Georg Bessenyei und seine Freunde</i> 225
22	c) <i>Die klassizistischen Dichter</i> 230
23	d) <i>Die Hüter der Überlieferungen</i> 234
24	5. <i>Ungarische Präromantik</i>
25	a) <i>Kampf um die Hegemonie</i> 240
26	b) <i>Präromantischer Sentimentalismus</i> 244
27	6. <i>Die zweite Welle</i>
28	a) <i>Ära Franz I.</i> 251
29	b) <i>Schriftstellerisches Organisieren</i> 255
30	7. <i>Franz Kazinczy</i>
31	a) <i>Der Diktator</i> 257
32	b) <i>Briefe und Memoiren</i> 261
33	c) <i>Spracherneuerung</i> 263
34	8. <i>Daniel Berzsenyi</i>
35	a) <i>Ungarischen Armes Blitz</i> 266
36	b) <i>Der inspirierte Dichter</i> 269
37	9. <i>Überlieferungen und Volkhaftigkeit</i>
38	a) <i>Alexander Kisfaludy</i> 274
39	b) <i>Michael Vitéz Csokonai</i> 279
40	10. <i>Kampf um das ungarische Theater</i>
41	a) <i>Schauerdramen und uralte Glorie</i> 287
42	b) <i>Der Banus Bánk</i> 291
43	
44	
45	
46	
47	

Szerb Antal magyar volt, zsidó, katolikus. Feleségem és én ezek semelyike se vagyunk. Magyar filológiai stúdiumnál Münchenben és (Nyugat-)Berlinben az irodalomtörténet érdekes lett nekem és érthető az ő műve által, amelyet professzoraim használtak. Később saját diákjaim számára fordítottam excerptumokat. Aztán a kétkötetes 1940-es kiadást, hogy másoknak is magyarismeret nélkül Szerb teljes értekezése hozzáférhető legyen. Évekhozzá szű munka után ezt 1975-ben írógépbetűsen nyomattuk ki, saját költségünkön. Kiadók vizszariadtak investíciótól a hungarológiai témába.

Az íróként kedvelt tudóst (dr.,prof.) egy fasiszta munkatáborban gyötörték halálra 1945 januárban. Kommunista önkényt meg már 1919-ben tapasztalt az 1901-ben született. Mindkét totalitárius rendszerről tett megjegyzéseket az 1930-ban elkezdett és kimutatásaink szerint 1940-ig utánagondolt irodalomtörténetében. Az antibolszevistásokat a háborúutáni kiadásokból gondosan eltávolították. Budapesten maradt özvegye hozzájárulásával. Aki hamisítatlan fordításunk használatát bíróságilag megakadályozta a szabad világban, várakozásban is illuzórikus tantiémokra nyugati valutában. -- A szerzői jog valahogy hozzá került az erdélyi kultúregyesületek kisajátításánál.

Érthetetlen maradt nekünk, az özvegy után miért akadályozta meg Szerb leánya is, hogy édesapjának legfontosabb magyar kultúrtörténeti művét megismerjék külföldön. Holott Magyarországon pár évenként új kiadása jelent meg a generációkon át magasrabecsült műnek. Az olvasókat nem zavarták sem a politikai szövegbeavatkozások, amelyeket a védtelen halott állítólag maga tervezett volt – szavak, mondatok, fejezet törlése, – sem a könyvnek előreállított mindenkor kritika az ő humanista-polgári nézete felett. -- A 11-ik kiadás aztán 2005-ben, a politikai változás után, visszaállította az eredeti változatot. Most az azelőtti vonatkozás nélkül posztumuszos kívánságteljesítésre; és óvás nélkül az ő állítólag hamis világnézetétől.

A nagy korváltozás sajnos nem változtatott fordításunk hasznosítási tilalmán. Ami alatt sokféleképp szenvedtünk. Most az idő lépi át a szerzői jogot, amivel Szerb mentalitásával ellenkezően tanának külföldi terjesztését blokkolták. A várakozás 70-ik halálósi napjára még új perspektívát is hoz. Mert sok 1956-os menekült gyermekei és legtöbb unokái már nem tudják eredetiben olvasni a díjazott főművét Szerbnek, akitől németül csak választékos szórakoztató irodalom van.

A bilingvis kiadás beteljesíti több mint 40 évvel ezelőtti fáradozásunkat, nyelvtanulást és tudásközvetítést kombinálni. A tilalom megokolására munkánk ellen felhozott szemrehányás, hogy nem volna kongeniális Szerb nyelvművészetének, találó. Tudatosan elálltam németül attól, amit ő magyarul írogatva „minden elmondott tudományos problémánál fontosabbnak tartott: a stílus kérdését”. Ő egy új terminológia meghonosítására törekedett a német szellemtudományos megújulás nyomán, és „a magyar irodalmat emberi szívekhez közel hozni”. Szellemi vezérletet valamint emocionális megragadását egy idegen népek másfajta nyelve által: azt elgondolhatóvá és utánérezhetővé tenni németül, igen fantáziadús átültetést igényelne. Bizonytalan sikerrel, és ellentétben a mi törekvésünkkel praktikus hasznos nyelvösszehasonlításra

Javított 1975-ös munkánk lehetőleg szóról szóra mutatja, gyakran Szerb mondat szerkezetének megtartásával is, az alkotásmódját az ő 1934 óta megcsodált tanulságos Magyar Irodalomtörténetének. Amely dacára évtizedek ideológiai rosszalásnak, a másik ideológia általi kora inhumánus halála után, túlélte azokat a felhőket, amelyek ellen művének a latin jellegét adta: *Invitis nubibus*.

dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele

Anton Szerb war Ungar, Jude, Katholik. Meine Frau und ich sind keins davon. Beim Studium ungarischer Philologie in München und Berlin (West) wurde mir die Literaturgeschichte interessant und verständlich durch sein Werk, das meine Professoren benutzten. Später übersetzte ich für meine eigenen Studenten Exzerpte. Dann die zweibändige 1940er Ausgabe, damit auch anderen ohne Madjarischkenntnis Szerbs vollständige Abhandlung zugänglich wird. Nach jahrelanger Arbeit ließen wir dies 1975 in Schreibmaschinentype drucken, auf eigene Kosten. Verleger scheuten die Investition ins hungarologische Thema.

Der als Schriftsteller beliebte Gelehrte (Dr.,Prof.) wurde in einem faschistischen Arbeitslager zu Tode geschunden im Januar 1945. Kommunistische Willkür wiederum hatte schon 1919 erfahren der 1901 Geborene. Über beide totalitären Systeme machte er Bemerkungen in seiner 1930 begonnenen und laut unseren Nachweisungen bis 1940 nachgedachten Literaturgeschichte. Die antibolschewistischen wurden aus den Nachkriegsausgaben sorgfältig entfernt. Mit Zutun seiner in Budapest gebliebenen Witwe. Die den Gebrauch unserer unverfälschten Übersetzung gerichtlich verhinderte in der freien Welt, auch in der Erwartung illusorischer Tantiemen in westlicher Währung -- Das Urheberrecht war irgendwie an sie gelangt bei der Enteignung siebenbürgischer Kulturvereine.

Unbegreiflich geblieben ist uns, warum nach der Witwe auch Szerbs Tochter verhinderte, dass man ihres Vaters wichtigstes ungarisches kulturgeschichtliches Werk kennenlernt im Ausland. Wo doch in Ungarn alle paar Jahre eine neue Ausgabe des Generationen hindurch hochgeschätzten Werkes erschien. Die Leser störten weder die politischen Texteingriffe, die der wehrlose Tote angeblich selber geplant hatte – Streichung von Wörtern, Sätzen, Kapitel – noch die dem Buch vorangestellte jeweilige Kritik an seiner humanistisch-bürgerlichen Sicht. -- Die 11. Auflage dann 2005, nach der politischen Wende, stellte wieder die ursprüngliche Fassung. Nun ohne den vorherigen Bezug auf postume Wunscherfüllung; und ohne Warnung vor seiner angeblich falschen Weltanschauung.

Der große Zeitenwandel änderte leider nichts am Nutzungsverbot unserer Übersetzung. Worunter wir mannigfach gelitten hatten. Jetzt überschreitet die Zeit das Urheberrecht, womit konträr der Mentalität Szerbs seiner Lehre ausländische Verbreitung blockiert wurde. Das Abwarten seines 70. Todestages bringt sogar eine neue Perspektive. Denn vieler 1956-er Flüchtlinge Kinder und meiste Enkel können nicht mehr im Original lesen das preisgekrönte Hauptwerk Szerbs, von dem es deutsch nur gehobene Unterhaltungsliteratur gibt.

Die bilinguistisch Ausgabe vollendet unsere Bemühung von vor über 40 Jahren, Sprachlernen und Wissensvermittlung zu kombinieren. Der zur Verbotsbegründung gegen unsere Arbeit vorgebrachte Vorwurf, sie sei nicht kongenial der Sprachmeisterschaft Szerbs, trifft zu. Bewußt nahm ich deutsch Abstand davon, was er ungarisch schreibend „für wichtiger hielt als jedes geschilderte wissenschaftliche Problem: die Frage des Stils“. Er strebte das Einbürgern einer neuen Terminologie an auf der Spur der deutschen geisteswissenschaftlichen Erneuerung, und „die ungarische Literatur menschlichen Herzen nahe zu bringen“. Geistiges Anleiten sowie emotionales Ergreifen eines fremden Volkes durch seine andersartige Sprache: das mitdenkbar und nachfühlbar zu machen auf Deutsch würde eine überaus fantasievolle Übertragung erfordern. Mit ungewissem Erfolg, und im Gegensatz zu unserem Streben nach praktisch nützlichem Sprachenvergleich.

Unsere verbesserte 1975er Arbeit zeigt möglichst wortwörtlich, oft unter Beibehalt auch von Szerbs Satzbau, die Schaffensweise seiner seit 1934 bewunderten lehrreichen Ungarischen Literaturgeschichte. Die trotz Jahrzehnten ideologischer Mißbilligung, nach seinem frühen inhumanen Tod durch die andere Ideologie, jene Wolken überdauerte, gegen die er seinem Werk das lateinische Kennwort gab: *Invitis nubibus*.

prof.dr. Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

III. NEMESI IRODALOM

I. BEVEZETÉS.

Politikai szempontból a magyar nemzet gerincét a múlt századain át az ú. n. köznemesi osztály alkotta. Ez volt az a társadalmi réteg, mely mint „nemes magyar nemzet“ maga volt a nemzettest, ennek az osztálynak a jogait és kötelességeit foglalta össze a magyar törvény, a Hármaskönyv, ez az osztály szolgáltatta nagyobbára azokat az egyéneket, akik mint főurak, vagy kiemelkedő egyházi személyek, a magyarság politikai és szellemi vezetőivé lettek. A XVII. század pusztulásaiban a köznemesség ereje meggyengült, csak a nagybirtok tudott szembeállni az idők viharával és a század szelleme, az udvari kultúra, művelődési téren is elsőséget biztosított az arisztokráciának. A XVIII. század folyamán, a kor politikai megbénultságában, az arisztokrácia és az egyház hegemoniája megmaradt. De a század utolsó negyedében megindul az a folyamat, mely a hatalmat fokozatosan kiragadja a főnemesség és az egyház kezéből és a köznemességet teszi uralkodóvá a nemzeti élet minden területén. A köznemesség előrenyomulása ebben az időben már nem pusztán politikai jellegű, mint első fénykorában, Werbőczy idejében volt. Az új mozgalom a szellem felől indul meg és ettől kezdve egy évszázadon át a magyar köznemesség szellemi alkata határozza meg a magyar szellemiség sorsát.

XIX. századi szellemtörténetünk szintetikus megértése tehát nagyobbára azon fordul meg, hogy mennyire sikerül megértenünk azokat a szükségszerűségeket, melyek a magyar köznemes életformájából következtek. A probléma sokkal súlyosabb, mint azoknál a koroknál, ahol az egyház, vagy a főnemesség volt a kultúra hordozója, mert egyházi és udvari kultúrához a külföldi történelem számos

III. ADELIGE LITERATUR

1. EINLEITUNG.

Vom politischen Blickpunkt bildete das Rückgrat der ungarischen Nation die vergangenen Jahrhunderte hindurch die sogen. gemeinadlige Klasse. Dies war jene gesellschaftliche Schicht, die als "adelige ungarische Nation" selber der Nationskörper war, dieser Klasse Rechte und Pflichten faßte das ungarische Gesetz zusammen, das Dreierbuch [Tripartitum] diese Klasse lieferte überwiegend jene Individuen, die als Magnaten, oder herausragende kirchliche Personen, zu des Ungartums politischen und geistigen Führern wurden. In den Verheerungen des XVII. Jahrhunderts wurde die Kraft des Gemeinadels geschwächt, nur der Großgrundbesitz konnte sich dem Sturm der Zeiten entgegenstellen, und des Jahrhunderts Geist, die höfische Kultur, sicherte auch auf dem Bildungssektor Priorität der Aristokratie. Im Verlauf des XVIII. Jahrhunderts, in des Zeitalters politischer Gelähmtheit blieb die Hegemonie der Aristokratie und der Kirche erhalten. Aber im letzten Viertel des Jahrhunderts setzt jener Prozeß ein, der die Macht stufenweise aus der Hand des Hochadels und der Kirche herausreißt und den Gemeinadel herrschend macht auf allen Gebieten des nationalen Lebens. Des Gemeinadels Vordringen ist in dieser Zeit schon nicht mehr bloß politischer Prägung, wie sie in ihrer ersten Glanzzeit, der Zeit Werbőczys es war. Die neue Bewegung startet vom Geist her und von da ab bestimmt ein Jahrhundert hindurch des ungarischen Gemeinadels geistige Struktur der ungarischen Geistigkeit Schicksal.

Das synthetische Verstehen unserer Geistesgeschichte des XIX. Jahrhunderts hängt also überwiegend davon ab, wieweit es uns zu verstehen gelingt jene Zwangsläufigkeiten, die aus des ungarischen Gemeinadligen Lebensform folgten. Das Problem ist viel gewichtiger als bei jenen Epochen, wo die Kirche, oder der Hochadel der Kultur Träger war, denn zur kirchlichen und höfischen Kultur liefert die ausländische Geschichte zahlreiche

analógiát szolgáltat, de a köznemesi kultúra úgyszólván magában álló magyar jelenség.

A magyar köznemesség különös társadalmi és politikai helyzetét megvilágítja egy példa: a korforduló legfontosabb politikai eszméjének, a Természetjognak és a Társadalmi Szerződésnek magyarországi története. Ez az elmélet az államok keletkezését úgy magyarázza meg, hogy a kezdetben szabad anarchiában élő emberek a ködös előidőkben szerződést kötöttek egymás támogatására, tehát saját elhatározásukból lemondtak ősi szabadságukról és egy állam kötelékébe léptek. Érdekeik előmozdítására uralkodót választottak maguk közül, kinek a többi ember, a szerződés folytán engedelmeskedni tartozik. Az uralkodói hatalom tehát végeredményben a néptől származik. Kétoldalú szerződés kötelezi az uralkodót a közjóért való működésre és a népet az engedelmességre.

Ez a gondolat az antik világból ered, a keresztény európai kultúrában végleges megfogalmazását Pufendorf-tól és Grotiustól nyerte a XVII. században, népszerűségét pedig Rousseau Contrat Socialjának köszönheti. Magyarországra két forráson át jöhetett: részint Rousseau közvetlen hatása alatt, részint, már előbb, hivatalos úton: Martini bécsi egyetemi jogtanár előadásai alapján.

A Társadalmi Szerződés a magyar viszonyokra vonatkoztatva háromféle értelmezést nyerhetett. Az udvar, amely nem hiába tartotta tiszteletben Martini tanítását, a felvilágosult abszolutizmus jegyében értelmezte és értelmeztette: a társadalmi szerződés által a nép lemondott minden hatalomról és azt az uralkodóra ruházta, aki tetzés szerint élhet vele, amint a közjó érdekében szükségesnek látja. A másik oldalon Belnay, Hajnóczy és legfőképpen Martinovics a társadalmi szerződés nevében támadják a nemesi kiváltságokat, a rendi alkotmányt. A társadalmi szerződés csak népet és uralkodót ismer; a közbeeső réteg, a nemesség, későbbi gonoszkodások és hatalmaskodások révén létrejött természetellenes alakulat.

De az általános értelmezési mód, és a számunkra döntő fontosságú az, ahogy a nemesség a maga számára formálja át a társadalmi szerződést. A II. József elleni dac-

1 Analogien, aber die gemeinadlige Kultur ist sozusagen eine insich stehende
2 ungarische Erscheinung.
3

4 Des ungarischen Gemeinadels besondere gesellschaftliche und politische
5 Lage beleuchtet ein Beispiel: der wichtigsten politischen Idee der Epochen-
6 wende, des Naturrechts und des Gesellschaftlichen Vertrags ungarländische
7 Geschichte. Diese Theorie erklärt das Entstehen der Staaten so, daß im An-
8 fang die in freier Anarchie lebenden Menschen in nebelhaften Vorzeiten einen
9 Vertrag schlossen zur gegenseitigen Unterstützung, also aus eigenem Ent-
10 schluß ihrer uralten Freiheit entsagten und in den Verband eines Staats traten.
11 Zur Förderung ihrer Interessen wählten sie einen Herrscher unter sich, dem
12 die übrigen Menschen dem Vertrag zufolge Gehorsam schulden. Die herr-
13 scherliche Macht also stammt letzten Endes vom Volk. Zweiseitiger Vertrag
14 verpflichtet den Herrscher zum Wirken für das Gemeinwohl und das Volk
15 zum Gehorsam.
16

17
18
19
20
21 Dieser Gedanke stammt aus der antiken Welt, seine in der christlich euro-
22 päischen Kultur endgültige Formulierung gewann er von Pufendorf und Grot-
23 tius im XVII. Jahrhundert, seine Volkstümlichkeit wiederum kann er Rous-
24 seaus Contrat Social verdanken. Nach Ungarn mochte er durch zwei Quellen
25 gekommen sein: teils unter Rousseaus unmittelbarer Wirkung, teils schon
26 vorher, auf offiziellem Weg: auf Grund der Vorlesungen des Wiener Univer-
27 sitäts-Rechtsprofessors Martini.
28

29
30 Der Gesellschaftliche Vertrag konnte auf die ungarischen Verhältnisse be-
31 zogen dreierlei Auslegung gewinnen. Der Hof, der nicht umsonst Martinis
32 Lehre in Ehren hielt, interpretierte es und ließ es auslegen im Zeichen des
33 aufgeklärten Absolutismus: durch den gesellschaftlichen Vertrag hat das Volk
34 auf alle Macht verzichtet und diese auf den Herrscher übertragen, der sie nach
35 Belieben gebrauchen kann, wie er im Interesse des Gemeinwohls es als nötig
36 sieht. Auf der anderen Seite attackieren Belnay, Hajnóczy und hauptsächlich
37 Martinovics im Namen des gesellschaftlichen Vertrags die Adelsprivilegien,
38 die ständische Verfassung. Der gesellschaftliche Vertrag kennt nur Volk und
39 Herrscher; die dazwischenfallende Schicht, der Adel, ist ein durch spätere
40 Schlechtigkeiten und Eigenmächtigkeiten entstandenes widernatürliches
41 Gebilde.
42

43
44
45
46 Aber die allgemeine Interpretationsweise, und die für uns entscheidend
47 wichtige ist, wie der Adel für sich selber den Gesellschaftlichen Vertrag um-
48 formt. Im Trotz-

hadjárásban és II. Lipót országgyűlése alatt minden magyar nemes esküszik a társadalmi szerződésre, melynek értelmében a hatalom végső birtokosa a nép és a nép a hatalmat el is veheti az uralkodótól, ha az nem teljesíti kötelességét. A nép pedig: Magyarországon a nemesség.

Ezt kell legfőképp meggondolnia annak, aki a magyar köznemesség strukturális törvényeivel akar foglalkozni. Magyarországon a nemesség egyúttal nép is, a széles nemzettest.

Tisztában kell lennünk, hogy a magyar köznemesség kiváltságos osztály ugyan, de távolról sincs az előkelőségnek azon a fokán, mint a nyugati országok nemes embere. Egyrészt túlságosan sokan vannak ehhez, a XIX. század folyamán Magyarországon átlag minden huszadik ember nemes. Másrészt ennek a nagy nemesi tömegnek a vagyoni helyzete egyáltalán nem áll arányban kiváltságos voltával. Aki közülük igazán gazdag, automatikusan felemelkedik az arisztokrácia sorába, hiszen a fő- és köznemes között nincsen olyan áthidalhatatlan qualitativ különbség, mint a nemes és nem nemes között, a különbség csak a vagyon és a hatalom quantitativ különbsége. A magyar köznemesség hatalmas százaléka teljesen szegény a XIX. század folyamán. Igen sok a kisbirtokos közöttük, a magyar birtokjog következtében a birtokok nagyon elaprózódnak. Sokan közülük beköltöztek a városokba ipart űzni, és nagyon sokan, a XIX. század elején, 125.000-en, földjüket elveszítve, a nagybirtokon élnek, mint földművesek. Ezeknek a bocskoros nemeseknek az anyagi helyzete a jobbágyénál annyival jobb, hogy nem kell adót fizetniük, de általában rosszabb, mint a gazdasági cselédé, akinek szintén nem kell adót fizetnie. Ily módon a köznemesség egy kiterjedt, sokrétű, összetett életformájú társadalmi osztály, mely az arisztokráciától a földnélküli szegényig minden társadalmi lehetőséget magába foglal.

Epen ezért oly mindent megmagyarázó Szekfű Gyula megállapítása, hogy a köznemesség tulajdonképpen a magyar tiers état, a harmadik rend. Ha ezt meggondoljuk, megértjük, hogy lényegében a magyar fejlődés sem különbözik a nyugati demokratizálási folyamattól. Angliában és

1 Feldzug gegen Josef II. und während Leopolds II. Landtag schwört jeder un-
2 garische Adlige auf den gesellschaftlichen Vertrag, in dessen Sinn der letztl-
3 iche Besitzer der Macht das Volk ist und das Volk kann die Macht auch weg-
4 nehmen von dem Herrscher, wenn der seine Pflicht nicht erfüllt. Das Volk
5 aber: in Ungarn ist der Adel.
6

7 Dies hauptsächlich muß bedenken der, wer sich mit den strukturellen
8 Gesetzen des ungarischen Gemeinadels beschäftigen will. In Ungarn ist der
9 Adel zugleich auch das Volk, der breite Nationskörper.
10
11

12 Wir müssen uns darüber im Klaren sein, daß der ungarische Gemeinadel
13 zwar eine privilegierte Klasse ist, aber auch nicht entfernt auf jener Stufe der
14 Vornehmheit ist, wie der westlichen Länder adliger Mensch. Einesteils sind es
15 ihrer dafür zu viele, im Laufe des XIX. Jahrhunderts ist in Ungarn durch-
16 schnittlich jeder zwanzigste Mensch adlig. Andernteils steht die Vermögens-
17 lage dieser großen adligen Masse in keinem Verhältnis zu ihrem privilegierten
18 Status. Wer von ihnen wirklich reich ist, hebt sich automatisch in die Reihe
19 der Aristokratie empor, denn zwischen Hoch- und Gemeinadel ist kein solch
20 unüberbrückbarer qualitativer Unterschied, wie zwischen dem Adligen und
21 nicht Adligem, der Unterschied besteht nur im quantitativen Unterschied von
22 Vermögen und Macht. Ein gewaltiger Prozentsatz des ungarischen Gemein-
23 adels ist völlig arm im Laufe des XIX. Jahrhunderts. Überaus viele unter ih-
24 nen sind Kleingrundbesitzer, infolge des ungarischen Grundbesitzrechts zer-
25 kleinern sich die Grundbesitze sehr. Viele von ihnen zogen in die Stadt, um
26 Gewerbe zu treiben, und sehr viele, am Anfang des XIX. Jahrhunderts
27 125.000, ihr Land verloren, leben auf dem Großgrundbesitz, als Landwirte.
28 Dieser Bundschuh-Adligen materielle Lage ist um soviel besser als die des
29 Leibeigenen, als daß sie keine Steuern zahlen müssen, aber im allgemeinen
30 schlechter als die des Ackerknechts, der ebenfalls keine Steuern zahlen muß.
31 Auf diese Weise ist der Gemeinadel eine ausgedehnte, vielschichtige, an Le-
32 bensform zusammengesetzte gesellschaftliche Klasse, die von der Aristokratie
33 bis zum landlosen Armen jede gesellschaftliche Möglichkeit in sich faßt.
34
35
36
37
38
39
40
41
42

43 Eben darum ist Julius Szekfűs Feststellung so alles erklärend, daß der
44 Gemeinadel eigentlich der ungarische tiers état ist, der dritte Stand. Wenn wir
45 dies bedenken, verstehen wir, daß im Wesentlichen auch die ungarische Ent-
46 wicklung sich nicht vom westlichen Demokratisierungs-Prozeß unterscheidet.
47 In England und

főképp Franciaországban az arisztokrácia kezéből a hatalmat a polgárság vette át, ennek az új elrendeződésnek a kifejezése a XIX. század irodalma, angol és francia romantika és realizmus. Magyarországon nem volt magyar polgárság, idegen polgárság is csak csekély számban — a dolgok természetes nehézkedését követve, a köznemesség töltötte be azt a szerepet, amit külföldön a polgárság, egészen a XX. századig, amíg a magyar polgári osztály nagykorúvá lett. A köznemesi osztály, sokrétűségében, anyagi magárautaltságában, az arisztokráciával és a jobbágysággal szemben való kettős politikai és társadalmi frontjában sokkal rokonabb a nyugati polgársággal, semmint a nyugati gentryvel, mely ott az arisztokrácia lefelé való szerves folytatása. Angliában a XIX. században a vidéki nemesség bizonyos hűbéri viszonyban csoportosul a vidék nagybirtokosa köré, akivel az érdekei egyeznek. Magyarországon ugyanebben a században főnemes és köznemes elkeseredett harcban áll egymással, még Széchenyi is, a legnyiltabb szívű mágnás, a köznemességet egyizben unwise rohe Bagage-nak nevezi és nagy nemzetmentő elgondolásai a köznemesség ellenszenvén buknak meg. A Hitelt faluhelyen a nemesség elégeti, mert a nemes adófizetését sürgeti és ugyancsak Széchenyi mondja fájdalmasan: „Ezen szó: Mágnás! a nemesség közt gyűlölet tárgya lőn és elég a legigazságtalanabb vádak ébresztésére.“

Rokonyhelyzete révén a magyar nemesség készséggel vesz át Nyugatról olyan képződményeket, melyek ott a polgárságban nyerték el létértelmüket. A francia polgárvilágnak átveszi szabadságpáthosát és liberalizmusát, a német polgártól eltanulja azt az idealizmust, mely a nagy német gondolati rendszerek egyszerűsített, józanított, de tartós és a gyakorlati életben megvalósítható formája, — és sokat átvesz a német polgár bensőséges biedermeier hangulatvilágából.

És mégis a magyar nemes és kultúrája egészen más, mint a nyugati polgáré. Egyrészt áthidalhatatlan úr az a különbség, ami a földjéhez nőtt mezőgazda és a városban lakó kereskedő között van. A polgári léleknek mindazok a mozzanata, amelyek a szorgalmas gyarapodással függe-

1 hauptsächlich in Frankreich übernahm das Bürgertum aus der Hand der Aristokratie die Macht; der Ausdruck dieses Neuarrangements ist die Literatur des
2 XIX. Jahrhunderts, die englische und französische Romantik und der Realismus.
3 In Ungarn gab es kein ungarisches Bürgertum, auch ein ausländisches
4 Bürgertum nur in geringer Zahl -- der natürlichen Gravitation der Dinge
5 folgend, erfüllte der Gemeinadel jene Rolle, wie im Ausland das Bürgertum,
6 ganz bis zum XX. Jahrhundert, bis die ungarische bürgerliche Klasse volljährig
7 wurde. Die gemeinadlige Klasse, in ihrer Vielschichtigkeit, materiellen -
8 sich-Angewiesenheit, ist in ihrer gegenüber der Aristokratie und dem Leibeigentum
9 zwiefachen politischen und gesellschaftlichen Front viel verwandter
10 dem westlichen Bürgertum als der westlichen gentry, die dort die organische
11 Fortsetzung der Aristokratie nach unten ist. Im England des XIX. Jahrhunderts
12 gruppiert sich der Landadel in einem gewissen Lehnverhältnis um den
13 Großgrundbesitzer der Gegend, mit dessen Interessen die eigenen übereinstimmen.
14 In Ungarn stehen im selben Jahrhundert Hochadliger und Gemeinadliger in erbittertem
15 Kampf miteinander, sogar Széchenyi auch, der offenerher
16 zigste Magnat, nennt den Gemeinadel einmal unwissende rohe Bagage, und
17 seine nationsrettenden Gedankengänge scheitern an der [*1940: behindert
18 die] Antipathie des Gemeinadels. Den Hitel [Kredit] verbrennt der Adel in
19 den Dörfern, weil darin die Steuerzahlung des Adligen gefordert wird, und
20 ebenfalls Széchenyi sagt schmerzlich: "Dieses Wort: Magnat! es ward zwischen
21 dem Adel zum Gegenstand des Hasses und genügt zur Weckung der
22 ungerechtesten Anklagen".
23

32 Auf Grund seiner verwandten Lage übernimmt der ungarische Adel bereitwillig
33 vom Westen solche Gebilde, die dort im Bürgertum ihren Daseinsinn
34 gewonnen hatten. Von der französischen Bürgerwelt übernimmt er das Freiheitspathos
35 und den Liberalismus, vom deutschen Bürger erlernt er jenen Idealismus, der die
36 vereinfachte, ernüchterte, aber dauerhafte und im praktischen Leben verwirklichte
37 Form der großen deutschen gedanklichen Systeme ist, -- und übernimmt viel von
38 des deutschen Bürgers inniglicher biedermeierischen Stimmungswelt.
39

43 Und dennoch ist die Kultur des ungarischen Adligen ganz anders, als die
44 des westlichen Bürgers. Einestheils ist eine unüberbrückbare Leere jener Unterschied,
45 der zwischen dem bodenverwachsenen Landwirt und dem in der Stadt lebenden Händler
46 ist. Der bürgerlichen Seele all jene Momente, die mit der fleißigen Mehrung
47

nek össze, a magyartól idegenek maradnak, tehát eszmetörténetileg pl. a fejlődés-gondolat, a nyugati szellemnek ez a központi eszméje. Vagy például a precíz értékmérésre törekvő irodalmi kritika, mely a pénzgazdálkodás irodalomtudományi következménye Nyugaton. Ezzel szemben a magyar irodalmat a föld közelsége valami olyan ízzel hatja át, ami a nyugati ember számára exotikumként hat.

Másrészt — és ez a mi XIX. századunk alapvető és végzetes paralogizmusa — a magyar köznemes, szabadság- és egyenlőség-kultusza dacára, mégis kiváltságos osztály. A nemesi kultúra virágkorában adót nem fizet, a törvény előtt kiváltságos eljárásban részesül és egyedül birtokosa a politikai jogoknak. De ezeknél a gyakorlati kiváltságoknál százszor fontosabb maga az a tudat, hogy kiváltságos lény. Ez az a pont, ahol a magyar útja elválik a nyugattól és ahol eleven gyökerekkel kapcsolódik, vasúti sínek és távírópóznák között is egy eleven középkorba.

Mert ha valaki polgárnak születik, az magában semmi; ha valaki gazdag polgárnak születik, az szerencse, de ha valaki annak a misztikus, megfoghatatlan illúzió-értéknek a birtokában születik, ami a nemesség: az isteni kegyelem, predesztináció. És egy más, nem polgári, nem-pénzszerű, nem e világi értékrendszer örök jelenvalóságát hozza magával.

Ezt az értékkozmoszt fejezi ki az a más nyelvre le nem fordítható, gazdag tartalmú magyar szó: úr. A XIX. században nálunk a hajdani szent ember és a hajdani udvari ember helyét elfoglalja az új emberideál, az új ember, vagy pontosabban, ahogy akkor mondták, magyar úr. Ez az a típus-ideál, melyben az egész ország eggyé lesz, ennek a megvalósítására törekszik az is, aki nem magyar és nem úr, a nemzetiségi, a polgár és ha teheti, a jobbágy-szülő gyermeke is. Ez az emberideál determinálja a magyar XIX. század szellemi életét, bizonyos lényegéből folyó irányokba, melyeket éppúgy apriorisztikusan meg lehet állapítani, mint az egyházi vagy a főúri kultúra lényegjegyeit. A XIX. század irodalma úri irodalom.

A magyar úriember-ideál nem teljesen magyar földből sarjadt, kialakulásában sokat átvett a sok tekintetben

1 zusammenhängen, bleiben dem Ungarn fremd, also geistesgeschichtlich z.B.
2 der Entwicklungs-Gedanke, diese zentrale Idee des westlichen Geistes. Oder
3 beispielsweise die nach genauer Wertmessung strebende literarische Kritik,
4 die der Geldwirtschaft literaturwissenschaftliche Konsequenz ist im Westen.
5 Demgegenüber durchdringt die Nähe der Erde die ungarische Literatur mit
6 irgendeiner solchen Art Geschmack, die für den Menschen des Westens als
7 Exotikum wirkt.

8
9
10 Andererseits — und dies ist der grundlegende und fatale Paralogismus un-
11 seres XIX. Jahrhunderts — ist der ungarische Gemeinadel, trotz seines
12 Freiheits- und Gleichheits-Kults, dennoch eine privilegierte Klasse. In der ad-
13 ligen Kultur Blütezeit zahlt er keine Steuern, vor dem Gesetz genießt er privi-
14 legierte Behandlung und ist alleiniger Besitzer der politischen Rechte. Aber
15 hundertmal wichtiger als diese praktischen Privilegien ist jenes Bewußtsein,
16 daß er ein privilegiertes Wesen ist. Dies ist jener Punkt, wo der Weg des Un-
17 garn sich von dem des Westens trennt und mit lebendigen Wurzeln ange-
18 schlossen ist, auch zwischen Eisenbahnschienen und Telegrafmasten, an ein
19 lebendiges Mittelalter.

20
21
22
23 Denn wenn jemand als Bürger geboren wird, ist das an sich nichts; wenn
24 jemand als reicher Bürger geboren wird, ist das Glück, aber wenn jemand im
25 Besitz jenes mystischen, nicht greifbaren Illusions-Wertes geboren wird, das
26 der Adel ist: das ist göttliche Gnade, Prädestination. Und es bringt die ewige
27 Gegenwart eines anderen, nicht bürgerlichen, nicht geld-artigen, nicht zu die-
28 ser Welt gehörenden Wertsystems mit sich.

29
30
31
32 Diesen Wertkosmos drückt das in keine andere Sprache übersetzbare,
33 reichhaltige ungarische Wort aus: Herr. Im XIX. Jahrhundert besetzt bei uns
34 die Stelle des einstigen heiligen Menschen und des einstigen höfischen Men-
35 schen das neue Menschenideal, der neue Mensch, oder genauer, wie man es
36 damals sagte, ungarische Herr. Dies ist jenes Typus-Ideal, in dem das ganze
37 Land eins wird, dessen Verwirklichung auch der anstrebt, der nicht Ungar ist
38 und nicht Herr, der Nationalitätler [Fremdstämmige], der Bürger und wenn es
39 das kann, auch das Kind leibeigener Eltern. Dieses Menschenideal bestimmt
40 des ungarischen XIX. Jahrhunderts geistiges Leben, lenkt es in gewisse aus
41 seinem Wesen fließende Richtungen, die man ebenso aprioristisch feststellen
42 kann, wie die Wesensmerkmale der kirchlichen oder hochadligen Kultur. Des
43 XIX. Jahrhunderts Literatur ist die herrige Literatur.

44
45
46
47
48 Das ungarische Herrmensch-Ideal ist nicht gänzlich aus ungarischem Bo-
49 den gesprossen, in seiner Herausbildung übernahm es viel von dem in vieler
50 Hinsicht

rokon angol gentleman-ideálból és ez talán a legfontosabb nyugati kultúrhatás ebben az évszázadban, olyan, mint a humanizmus, vagy reformáció voltak a maguk idejében. Ezért megengedhető, ha az úri irodalom mibenlétének értékelésére egy angol analógiát hozunk fel.

Képzeljük el, hogy az indiai angolok valami csoda folytán elszakadnak az anyaországtól, de hatalmi pozíciójukat Indiában mégis megőrzik. (Ami nem volna teljesen lehetetlen.) Miféle kultúra, miféle irodalom fejlődnek ki ezek között az anglo-indiaiak között? Nyilván az egész szellemi életet meghatározná az a mód, ahogy az angol Indiában él, hogy megőrizze presztizsét a bennszülöttek előtt. Emberi gyengeségeit nem szabad elárulnia, nehogy leszálljon arról az emberfölötti magaslatról, ahová a bennszülött a szahibot helyezi. Félelmet nem ismer, kitűnő vadász és általában fizikai kiválóságokban elérhetetlen magaslaton áll a degenerált bennszülött fölött. Családi élete feddhetetlenül tiszta és nem él szerelmi életet a házasságon kívül, mert tudja, hogy ez az a pont, ahol a bennszülöttek gúnyolódása a legszívesebben kezdené ki. Rendkívül erős kasztfegyelem tartja össze, soha bíráló megjegyzést fehér honfitársairól nem mond, amíg annak fehérvolta kifogástalan.

A magyar nemes helyzete jobbágyai között, bizonyos mértékben hasonlít az anglo-indiaihoz. Őt is hatalmas kasztfegyelem fűzi össze a nemes magyarság többi tagjával és a XIX. századi irodalomban megtalálhatjuk azokat a mozzanatok, amelyeket ez a kasztfegyelem diktál. A század magyar költészete zárkózott, kiegyensúlyozott, kerüli a szélsőséges érzelmeket. A szerelmi líra csak a tiszta, családalapító szerelmet ismeri. A heroikus mozzanatok, a fizikai erő és bátorság dicsérete nagyobb szerepet játszik benne, mint bármely nyugati nép irodalmában, a nemzeti legendának a hőse, Toldi Miklós, nagy ereje által válik ki embertársai közül. A szatirikus él, a kritika nem játszik nagy szerepet, a magyar emberről jót, vagy semmit, — igazi támadás csak azt érheti, akinek a magyarságához kétség fér.

Jellemző vonása a nemesi irodalomnak az osztály-

1 verwandten englischen Gentleman-Ideal und dies ist vielleicht die wichtigste
2 westliche Kulturwirkung in diesem Jahrhundert, so, wie es der Humanismus,
3 oder die Reformation waren zu ihrer Zeit. Deshalb ist es statthaft, wenn wir
4 zur Veranschaulichung des Wesens der herrigen Literatur eine englische Ana-
5 logie [*1940: Beispiel] aufbringen.

6
7 Stellen wir uns vor, daß die indischen Engländer durch irgendein Wunder
8 vom Mutterland losgerissen werden, aber dennoch ihre Machtposition in
9 Indien bewahren. (Was nicht ganz unmöglich wäre.) Welcherlei Kultur, wel-
10 cherlei Literatur würde sich entwickeln unter diesen Anglo-Indern? Offenbar
11 würde das ganze geistige Leben bestimmt von der Art, wie der Engländer in
12 Indien lebt, um sein Prestige vor den Eingeborenen zu bewahren. Seine
13 menschlichen Schwächen darf er nicht verraten, damit er janicht herabsteige
14 von jener übermenschlichen Anhöhe, wohin der Eingeborene den Sahib stellt.
15 Furcht kennt er nicht, er ist ausgezeichnete Jäger und steht im allgemeinen an
16 physischen Vortrefflichkeiten auf unerreichbarer Anhöhe über dem degenerie-
17 rierten Eingeborenen. Sein Familienleben ist untadelig sauber und er pflegt
18 kein Liebesleben außerhalb der Ehe, weil er weiß, daß dies der Punkt ist, wo
19 der Eingeborenen Hohn ihn am liebsten angreifen würde. Eine außerordent-
20 lich starke Kastendisziplin hält ihn zusammen, nie sagt er eine kritisierende
21 Bemerkung über seine weißen Landsleute, solange deren Weißsein tadellos
22 ist.

23
24
25
26
27
28
29
30 Die Lage des ungarischen Adligen unter seinen Leibeigenen ähnelt in ge-
31 wissem Maß der des Anglo-Inders. Auch ihn verbindet eine mächtige Kasten-
32 disziplin mit des adligen Ungartums übrigen Mitgliedern und in der Literatur
33 des XIX. Jahrhunderts können wir jene Momente finden, welche die Kas-
34 tendisziplin diktiert. Des Jahrhunderts ungarische Dichtung ist verschlossen,
35 ausbalanciert, meidet die extremen Gefühle. Die Liebeslyrik kennt nur die rei-
36 ne, familiengründende Liebe. Die heroischen Momente, der physischen Kraft
37 und der Tapferkeit Lob spielen eine größere Rolle darin als in der Literatur
38 jedweden westlichen Volkes, der nationalen Legende Held, Nikolaus Toldi,
39 ragt durch seine große Kraft unter seinen Menschengefährten hervor. Die sati-
40 rische Spitze, die Kritik spielt keine große Rolle, über den ungarischen Men-
41 schen Gutes, oder nichts, — wirklicher Angriff kann nur den treffen, an
42 dessen Ungartum Zweifel Raum hat.

43
44
45
46
47
48
49 Ein bezeichnender Zug der Adelsliteratur ist die Klassen-

fegyelem. A nemesi osztályérdek ellen még azok az írók sem vétének, akik nem tagjai a kiváltságos osztálynak — az úri emberideál egyformán kötelező. A nyugati polgári irodalmakat, melyek az osztályfegyelmet nem ismerik, éppen az jellemzi, hogy sokszor legkiválóbb íróik forradalmi ellentétben állnak a polgárosztállyal. Gondoljunk Byronra és Shelleyre, gondoljunk az épater le bourgeois jelszavára. A magyar író nem hagyja cserben az uralkodó osztályt, az úri fegyelem köti. A nagyok közül csak ketten lázadoznak az osztályfegyelem ellen: kisebb mértékben, értelmi úton Eötvös, az idegen kultúrán nevelt arisztokrata és nagyobb mértékben, lázadó vérmérsékletét követve, Petőfi, az idegenvérű alig nemes.

Az emberideál, mely belső fegyelmet követel és az osztályöntudat, mely kívülről fegyelmez, a nemesi irodalomnak bizonyos klasszikus jelleget ad. Kezdetből fogva bizonyos egységesség dominálja ezt az irodalmat, közös élményeken és olvasmánykultúrán alapul. Egy ki nem mondott, nehezen megfogalmazható belső kódexhez alkalmazkodik minden alkotó, mélységesen komoly határérzéssel áll meg ki nem mondható dolgok előtt. Ez a klasszicizmus már a romantikában is megvan, sajátos magyar ízt adva neki és teljességre érik a századközép nemzedékében, különösen a legfőbb magaslaton Arany Jánosban, úgy, hogy Horváth János joggal nevezheti Arany János korát nemzeti klasszicizmusnak.

A) NEMES IRÓK, NEMES OLVASÓK KORA.

2. A FELÚJULÁS SZELLEMI OKAI: A FELVILÁGOSODÁS.

Irodalomtörténeteink felújulásnak nevezik a magyar szellemi életnek a XVIII. század utolsó negyedében meginduló korszakát. Amint a felújulás szó mutatja, nem kerül valami új a magyar életbe, hanem valami régtől meg

Jegyzet: Szekfü Gyula: Három nemzedék. Bpest. 1919.
Mályusz Elemér: A reformkor nemzedéke. Századok, 1924.

1 disziplin. Gegen das adlige Klasseninteresse verstoßen nicht einmal jene
2 Schriftsteller, die nicht Mitglieder der privilegierten Klasse sind — das herri-
3 ge Mensch-Ideal ist gleichermaßen verpflichtend. Die westlichen bürgerlichen
4 Literaturen, die die Klassendisziplin nicht kennen, kennzeichnet gerade das,
5 daß oftmals ihre hervorragendsten Schriftsteller in revolutionärem Gegensatz
6 stehen mit der Bürgerklasse. Denken wir an Byron und Shelley, denken wir
7 an das Schlagwort épater le bourgeois. Der ungarische Schriftsteller läßt die
8 herrschende Klasse nicht im Stich, ihn bindet die herrige Disziplin. Von den
9 Großen rebellieren nur zwei gegen die Klassendisziplin: in kleinerem Maße,
10 auf intellektuellem Wege Eötvös, der an einer fremden Kultur erzogene Aristokrat
11 und in größerem Maß, seinem rebellierenden Temperament folgend,
12 Petőfi, der fremdblütige Kaum-Adlige.

13
14
15
16
17 Das Menschenideal, das innere Disziplin fordert und das Klassenselbstbe-
18 wußtsein, das von außen her diszipliniert, geben der adligen Literatur gewis-
19 sen klassischen Charakter. Von Anbeginn dominiert eine gewisse Einheitlich-
20 keit diese Literatur, sie fußt auf gemeinsamen Erlebnissen und gemeinsamer
21 Lektürekultur. An einen unausgesprochenen, schwer formulierbaren inneren
22 Kodex paßt sich jeder Schaffende an, mit profundem ernstem Grenzgefühl bleibt
23 er stehen vor nicht aussprechbaren Dingen. Dieser Klassizismus ist auch
24 schon in der Romantik vorhanden, der er eigenümlich ungarischen
25 Geschmack gibt, und reift zur Vollständigkeit in der Generation der Jahrhun-
26 dertmitte, so, daß Johann Horváth mit Recht das Zeitalter Johann Arany's national
27 en Klassizismus nennen kann.

A) EPOCHE ADLIGER AUTOREN, ADLIGER LESER.

2. DER ERNEUERUNG GEISTIGE URSACHEN: DIE AUFKLÄRUNG.

41 Unsere Literaturgeschichte nennen Erneuerung die im letzten Quartal des
42 XVIII. Jahrhunderts beginnende Epoche des ungarischen geistigen Lebens.
43 Wie das Wort Erneuerung zeigt, gelangt nicht etwas Neues in das ungarische
44 Leben, sondern etwas von altersher Vor-

45
46
47 < Anmerkung: Szekfü (Drei Generationen.) - Mályusz (Die Generation des Re-
48 formzeitalters.) Jahrhunderte [Zeitschrift]

levő újult erőre kap. A nemzeti öntudat kivirágozását, amint láttuk, a XVII. század végének fordulata és a XVIII. század lassú, földalatti munkája készítette elő, ezek a rejtve ható erők most törnek a felszínre ellenállhatatlanul. A magyar felújulás folyamata hasonló volt a műalkotás megszületéséhez, mely észrevétlenül készül az alkotó tudata alatt, amíg az alkotás nagy pillanatában hirtelen és látszólag egyszerre, ott születetten dobban ki a tudatba; vagy hasonlított a misztikus vallási élmény kegyelem-szerű előtöréséhez, melyet a kor pietistái Durchbruch der Gnade néven neveztek.

A Felújulás kronológiailag egybeesik a köznemesi osztály élrejutásával, szorosán össze is függ vele, de túlzás volna a Felújulást csupán szociológiai okokból levezetni. Egy felfelé küzdő társadalmi osztály értékakarása mindenestre nagy lendítőerőt adott a magyar felújulás ügyének — de maga a mozgalom sokkal szellemibb jellegű volt, semhogy ne lettek volna pusztán szellemi mozgató okai is. Ilyen volt elsősorban a Felvilágosodás eszmeköre.

Az előző fejezetekben láttuk, mit jelent a Felvilágosodás az autonómiára törekvő ember történetében és láttuk, hogyan helyezkedik el eszmevilága az egyházi és főúri kultúra keretein belül. Amikor II. József személyében egy „filozófus“, a felvilágosodás híve lépett a Habsburg-trónra, a Felvilágosodás egy csapásra meghódított minden fontos pozíciót, Ausztriában is, nálunk is.

A Felvilágosodás harsonás főattakja az egyházi Jerikó ellen irányult. A nagy harc legendaövezte hőse Voltaire volt, akiben teljességre érett a szkeptikus, rombolva bölcs, mélységesen részvételteljes, de csak a szellem, a kiművelt szó eszközeivel hadakozó humanista típusa, melyet Erasmus Rotterdamus testesített meg először. Voltaire tolla olyan hatalom volt a korabeli Európában, mint előtte senki íróemberé. Vele kezdődik meg a társadalommozgató homme de lettres-ek sorozata, azoké, akik egy szellemes francia író szerint a Bourbonok hatalmának tulajdonképpen örökösei lettek a XIX. században. Az egyházellenes front első nagy diadala Magyarországot is erősen érintette: a jezsuita rend eltörlése egész Európa valamennyi országában. Az

1 handenes greift erneuerte Kraft. Das Aufblühen des nationalen Selbstbewußt-
2 seins, wie wir es sahen, wurde vorbereitet von der Wende des XVII. Jahrhun-
3 derts und der langsamen, unterirdischen Arbeit des XVIII. Jahrhunderts; diese
4 verborgen wirkenden Kräfte brechen jetzt an die Oberfläche unwiderstehlich.
5 Der ungarischen Erneuerung Prozeß war vergleichbar der Geburt des Kunst-
6 werks, das unbemerkt sich bereitet unterhalb seines Erschaffers Bewußtsein,
7 bis es in der Schöpfung großem Augenblick plötzlich und scheinbar auf ein-
8 mal, dort geboren herausbricht ins Bewußtsein; oder es ähnelte des mysti-
9 schen religiösen Erlebnisses gnadenhaftem Vorwärtsbrechen, das die Pietisten
10 der Epoche mit dem Namen Durchbruch der Gnade nannten.

11
12
13
14
15 Die Erneuerung fällt chronologisch zusammen mit dem Andiespitzege-
16 lungen der gemeinadligen Klasse, hängt auch eng mit ihr zusammen, aber es wä-
17 re übertrieben, die Erneuerung lediglich aus soziologischen Ursachen abzulei-
18 ten. Der Wertwille einer sich aufwärts kämpfenden gesellschaftlichen Klasse
19 gab jedenfalls große Schwungkraft der Sache der ungarischen Erneuerung —
20 aber die Bewegung selbst war von viel geistigerem Charakter, als daß sie
21 nicht auch bloß geistige Beweggründe gehabt hätte. Ein solcher war in erster
22 Linie der Ideenkreis der Aufklärung.

23
24
25 In den vorangegangenen Kapiteln sahen wir, was die Aufklärung in der
26 Geschichte des nach Autonomie strebenden Menschen bedeutet und wir sa-
27 hen, wie sich seine Ideenwelt innerhalb des Rahmens der kirchlichen und aris-
28 tokratischen Kultur platziert. Als in der Person Josefs II. ein "Philosoph", der
29 Aufklärung Anhänger auf den Habsburg-Thron stieg, eroberte die Aufklärung
30 auf einen Schlag jede wichtige Position, in Österreich auch, bei uns auch.

31
32
33
34 Die posaunenhafte Hauptattacke der Aufklärung richtete sich gegen das
35 kirchliche Jericho. Des großen Kampfes legendenumwobener Held war Vol-
36 taire, in dem zur Vollständigkeit reifte der skeptische, destruktiv weise, pro-
37 fund anteilnehmende, aber nur mit des Geistes, mit des geschliffenen Wortes
38 Mitteln kämpfende humanistische Typ, den Erasmus von Rotterdam erstmals
39 verkörperte. Voltaires Feder war eine solche Macht im zeitgenössischen Euro-
40 pa, wie vor ihm keines Schreiber-menschen. Mit ihm beginnt die Serie der
41 gesellschaftsbewegenden homme de lettres, jener, die laut einem geistreichen
42 französischen Schriftsteller der Macht der Bourbonen eigentliche Erben
43 wurden im XIX. Jahrhundert. Der antikirchlichen Front erster großer Sieg be-
44 rührte auch Ungarn stark: die Auslöschung des Jesuiten-Ordens in sämtlichen
45 Ländern Europas. Die

egyházi kultúra legfőbb erejét veszítette el a jezsuitákban, különösen minálunk, ahol két évszázadon át az ifjúság felnevelése az egyházi ideálok jegyében csaknem kizárólag a jezsuiták kezében volt. A gyermekkorukat élő piarista iskolák nem tudták a hiányt még pótolni — a magyar katolikus nyáj vezérek nélkül maradt, mint a mohácsi vész után és szíve nyitva állt a kívülről jövő ellenségnek.

A magyar felújulás első rajvonala, Bessenyei és a magyar testőrök mind voltairianusok és elgondolásukban a magyar szellem autonómiájáért való harc a legszorosabban összeforrott az egyház elleni küzdelemmel. A magyar szellemért való harc is része annak a mithosznak, melyet a kor az önmaga kifejezésére alkotott: a világosság harcának a sötétség ellen és a sötétség legfőbb képviselője az egyház.

Mikor II. József, Voltaire híve lép a trónra és a Mária Terézia alatti cenzura teljesen átalakul, az egyházzellenes propaganda bámulatos gyorsasággal árasztja el az országot. Röpiratok özöne, a meginduló magyar időszakai sajtó, mind a voltairianus harsonákat visszhangozzák, harcmodorban is a voltairei jól bevált módszereket használva fel, úgy, amint azt az osztrák felvilágosodott íróktól eltanulják.

Ekkor vonul be a magyar irodalomba is a Benniszülött, a XVIII. század végének szimbolikus alakja. A benniszülött, Otahaitinak, vagy valamelyik más óceáni szigetnek vagy egy fiktív országnak lakója, békés, jámbor, jóerkölcsű ősember, aki nem tesz különbséget ember és ember között, a társadalmi hazugságokat nem ismeri és Istent dogma és szertartás nélkül imádja, amint a természetben megnyilatkozik. A fiktív benniszülöttet a kor írói többet interjúolják, mint napjaink tudományos benniszülöttjét, Shawt vagy Einsteint. A benniszülött a magyar hírlapokban is csodálkozását fejezi ki az európaiak vadságán, hazugságain és főképp felekezeti türelmetlenségén, melyet következetesen nem ért meg.

1782-ben megjelent egy röpirat, ezzel a címmel: „Prófétzia, mellyet látott álm közben egy Frantzia ez előtt Tizennégy esztendőkkkel.” Péter nevű francia álmában látja a világot, ahogy hétszáz év múlva lesz. Kolostorok

1 kirchliche Kultur verlor in den Jesuiten ihre hauptsächliche Kraft, besonders
2 bei uns, wo zwei Jahrhunderte hindurch die Erziehung der Jugend im Zeichen
3 der kirchlichen Ideen fast ausschließlich in der Hand der Jesuiten war. Die
4 noch ihre Kinderzeit lebenden piaristischen Schulen konnten den Mangel
5 noch nicht wettmachen — die ungarische katholische Herde blieb ohne Füh-
6 rer, wie nach der Mohácsi Niederlage und ihr Herz stand offen dem von au-
7 ßerhalb kommenden Feind.

8
9
10 Die erste Schützenlinie der ungarischen Erneuerung, Bessenyei und die
11 ungarischen Leibwache-Schriftsteller sind alle Voltairianer und in ihrer Vor-
12 stellung verschmolz der Kampf um die Autonomie des ungarischen Geistes
13 aufs engste mit dem Kampf gegen die Kirche. Der Kampf um den ungarischen
14 Geist ist auch Teil jenes Mythos, den die Epoche zur Artikulierung ihrer
15 selbst schuf: der Helligkeit Kampf gegen die Finsternis und der Finsternis
16 hauptsächliche Vertreterin ist die Kirche.

17
18
19 Als Josef II., Voltaires Anhänger auf den Thron steigt und die unter Maria
20 Theresia ausgeübte Zensur sich völlig umgestaltet, überflutet die antikirchliche
21 Propaganda mit erstaunlicher Geschwindigkeit das Land. Eine Flut von
22 Flugblättern, die startende ungarische periodische Presse, widerhallen alle die
23 voltairianischen Fanfaren, auch in der Kampfweise die voltaireischen gut be-
24 währten Methoden benutzend, so, wie sie das von den österreichischen aufge-
25 klärten Schriftstellern erlernen.

26
27
28
29 Da zieht auch in die ungarische Literatur der Eingeborene ein, des ausge-
30 henden XVIII. Jahrhunderts symbolische Gestalt. Der Eingeborene, von Ota-
31 haiti oder irgendeiner anderen ozeanischen Insel oder eines fiktiven Landes
32 Einwohner, ist ein friedlicher, frommer, gut gesitteter Urmensch, der keinen
33 Unterschied macht zwischen Mensch und Mensch, die gesellschaftlichen Lügen
34 nicht kennt und Gott ohne Dogma und Zeremonie anbetet, wie er sich in
35 der Natur äußert. Den fiktiven Eingeborenen interviewen die Schriftsteller der
36 Epoche mehr als den wissenschaftlichen Eingeborenen unserer Tage, Shaw
37 oder Einstein. Der Eingeborene drückt auch in den ungarischen Nachrichten-
38 blättern seine Verwunderung aus über der Europäer Wildheit, Lügen und
39 hauptsächlich konfessionelle Unduldsamkeit, die er folgerichtig nicht ver-
40 steht.

41
42
43
44
45
46 1782 erschien ein Flugblatt, mit diesem Titel: "Prophetzeiung, welche im
47 Traume sah ein Frantzos hiwvor Vierzehn Jahren". Ein Franzose namens Pe-
48 ter sieht in seinem Traum die Welt, wie sie nach siebenhundert Jahren sein
49 wird. Klöster

már nincsenek. A római püspök szerény és szegény ember. Könyörög a császár életéért és gyalog megy haza. Madridban megtiltják a Dominikus nevet, mert az inkvizícióra emlékeztet. Versaillesben leveszik a falról XIV. Lajos képét, mert 300.000 embert hitük miatt kiűzött az országból. Aztán magyar híreket olvas az újságban. Az országgyűlés arra kéri az uralkodót, hogy ezentul valamennyi uralkodó a József nevet viselje, II. József emlékezetére. Budán építkezés közben egy volt kolostor pincéjében csontvázat találnak és mellette egy naplót, melyből kitűnik, hogy egy szerencsétlen apáca végezte itt életét. Eger: még Egerben is toleranciára inti a püspök a papokat... de úgy látszik, ez már álmoknak is tulságosan szép, mert a francia itt felébred és a prófétzia véget ér. Ime ízelítő a kor vágyaiból és napali álmaiból!

Kik voltak az antiklerikális front magyar harcosai? Frivol főurak, mint Fekete János és Sztáray Mihály, külföldről importált kalandorok, mint Trenck Frigyes báró, fékezhetetlen kismesek, mint Szacs vay Sándor, a székelly szerkesztő és Lackovics, a huszárcapitány, abból a harsogó, nagypipájú, kevésdohányú-fajtából, mely később az arisztokratikus kontrol alól felszabadulva, annyi kárt okozott az országnak negyvennyolc körül.

De a zabolátlan lármások mögött ott állt hallgatagon az ország egész intelligenciája. Nem követték a kolompósokat a felvilágosodás végső konzekvenciájáig, az atheizmus és a szellemtagadó materializmus ellenkezett a magyar természettel és a nemesi osztályfegyelemmel — de elmentek a deizmus felekezeti fölötti magaslatáig és a türelem elvéig, mely a nagy humánus pozitivum a Benniszülött és a szerzetesüldözés és a voltairei támadás többi szélmalomharca mögött.

Érthető, hogy különösen a nagyműveltségű protestáns nemesség állt a felvilágosodás zászlaja alá. A türelem számukra azt jelentette, hogy vallásukat szabadon, zaklatás nélkül gyakorolhatják, ott, ahol akarják, azt jelentette, hogy újra megnyílnak előttük a közhivatalok, melyektől eddig elzárta őket egy esküforma, amit katolikus megszövegezése miatt hitük megtagadása nélkül nem tehettek

1 gibt es nicht mehr. Der Bischof von Rom ist ein bescheidener und armer
2 Mann. Er fleht um das Leben des Kaisers und geht zu Fuß nach Hause. In
3 Madrid wird der Name Dominik verboten, weil er an die Inquisition erinnert.
4 In Versailles nimmt man das Bild Ludwigs XIV. von der Wand, weil er
5 300.000 Menschen wegen ihres Glaubens aus dem Land vertrieb. Dann liest
6 er ungarische Nachrichten in der Zeitung. Der Landtag bittet den Herrscher,
7 daß hinfort sämtliche Regierenden den Namen Josef tragen sollen, zum Ge-
8 denken an Josef II. In Buda wird bei Bauarbeiten im Keller eines einstigen
9 Klosters ein Skelett gefunden und daneben ein Tagebuch, aus dem hervor-
10 geht, daß hier eine unglückliche Nonne ihr Leben beschloß. Erlau: sogar in
11 Erlau ermahnt der Bischof die Pfarrer zur Toleranz. . . . aber es scheint, dies
12 ist auch als Traum zu schön, denn der Franzose erwacht hier und die Prophet-
13 zeyung ist zu Ende. Dies also eine Kostprobe von des Zeitalters Sehnsüchten
14 und Tagträumen!

20 Wer waren der antiklerikalen Front ungarische Kämpfer? Frivole Magna-
21 ten wie Johann Fekete und Michael Sztáray, aus dem Ausland importierte
22 Abenteurer wie Baron Friedrich Trenck, unbezähmbare Kleinadlige, wie Ale-
23 xander Szacs vay, der seklerische Redakteur und Lackovics, der Husarenritt-
24 meister, aus jenem schmetternden, großpfeifigen, tabakarmen Schlag, der spä-
25 ter, von der aristokratischen Kontrolle freiwerdend, dem Land soviel Schaden
26 verursachte um achtundvierzig [1848] herum.

30 Doch hinter den ungezügelten Lärmern stand stillschweigend des Landes
31 ganze Intelligenz. Man folgte den Rädelsführern nicht bis zur letzten Konse-
32 quenz der Aufklärung, der Atheismus und der geistleugnende Materialismus
33 widerstrebte der ungarischen Natur und der adligen Klassendisziplin — aber
34 man ging bis zur suprakonfessionellen Anhöhe des Deismus und bis zum
35 Grundsatz der Toleranz, welcher das große humane Positivum ist hinter dem
36 Eingeborenen und der Mönchsverfolgung und des voltaireschen Angriffs üb-
37 rigem Windmühlenkampf.

42 Es ist verständlich, daß besonders der hochgebildete protestantische Adel
43 unter dem Banner der Aufklärung stand. Die Duldsamkeit bedeutete für sie,
44 das, daß sie ihre Religion frei, ohne Behelligung ausüben können dort, wo sie
45 es wollen, es bedeutete, daß sich vor ihnen erneut die öffentlichen Ämter
46 öffnen, von denen sie bisher ausschloß eine Eidesformel, die sie wegen des
47 katholischen Textes ohne Verleugnung ihres Glaubens nicht ablegen konn-

lc. Igy kezdődik, a felvilágosodás hatása alatt, a protestánsok új előrenyomulása a közéletben és a szellem területén. Igy válik tempó és nivókülönbséggé Kelet- és Nyugatmagyarország, a protestantizmus és katolicizmus ősi szembenállása. A keleti részek protestánsai a Felvilágosodás mérsékelt hívei lévén, együtt mozdulnak a megváltozó Európával, míg a nyugati részekben, a protestantizmus iránti ellenszenvből, lassabban halad az autonóm magyarságnak a Felvilágosodással egybekötött diadalmenete. A Dunántúl még sokáig szembehelyezkedik mindennel, ami új, akár a gondolatban, akár a nyelvben.

De az új vezérek, az új megvalósítók mind a Felvilágosodás hívei. Bessenyeiről már beszéltünk. Kazinczy a Felvilágosodás érdekében indítja meg Orpheusát. „Én megmakatsítottam magamat kitsikarni a Superstitio kezéből a véres tört és irtóztató képéről lekaparni az áll-ortzát.“ Kölcsey Pázmány olvasása közben felkiált: Tantum religio. És Pázmány lesz később Vörösmarty számára is az ítélet, a túlvilági Pázmánnyal mondatja el: egy vallás van csak: a haza s emberiség.

A jozefinus támadással az egyházi kultúra Magyarországon megdőlt. Bukása hirtelen volt, de nem váratlan: a magyar szellem gyors lendülettel utólérte Európát, mely már egy évszázada ebbe az irányba haladt. Az egyházi kultúra veszendő sáncainak is akadtak bátor, sőt nagyszerű védői: a szervita Szaicz Leo, az egri oroszlán, vagy a kiváló népszónok, Alexovits Balázs. Az exponált Alexovicsot a felvilágosodás hívei, így Laczkovics is, sokszor a nyílt utcán, a hajóhidon, az akkori korzón, megtámadták és gúnyolták. Alexovics Laczkovicsot a Chevalier de la Barre elrettentő példájára figyelmeztette, akit az öreg korára vallási melankóliába esett XIV. Lajos kivégeztetett, mert állítólag nem emelte meg a kalapját egy processzió előtt, és akinek Voltaire később az emlékéért oly nagyszerűen mentette meg. Alexovicsnak megvolt az az elégtétele, hogy Laczkovicsot csakugyan elérte de la Barre sorsa, a Martinovics-féle összeesküvés részeseként kivégezték. De Alexovics ügyén ez sem segített. Hogy mennyire veszőben levő álláspontot védett, mutatja az, hogy az utó-

ten. So beginnt, unter der Wirkung der Aufklärung, der Protestanten neues Vordringen im öffentlichen Leben und auf des Geistes Gebieten. So wird zum Tempo- und Niveauunterschied Ost- und Westungarn, des Protestantismus und Katholizismus uralte Konfrontation. Der östlichen Teile Protestanten als gemäßigte Anhänger der Aufklärung, bewegen sich gemeinsam mit dem sich wandelnden Europa, während in den westlichen Teilen, aus Abneigung gegen die Protestanten, langsamer fortschreitet des autonomen Ungartums mit der Aufklärung verbundener Siegeszug. Transdanubien widersetzt sich noch lange allem, was neu ist, ob in Gedanken, ob in der Sprache.

Aber die neuen Anführer, die neuen Verwirklicher sind alle Anhänger der Aufklärung. Von Bessenyei sprachen wir schon. Kazinczy startet im Interesse der Aufklärung seine [Zeitschrift] Orpheus. "Ich habe mich ertrotzt, zu entwinden aus der Hand der Superstitio den blutigen Dolch und von ihrem entsetzlichen Antlitz das Maske-Gesicht abzukratzen." Kölcsey ruft bei der Lektüre von Pázmány aus: Tantum religio! Und Pázmány wird später auch für Vörösmarty das Urteil, mit dem im Jenseits weilenden Pázmány läßt er sagen: es gibt nur eine Religion: das Vaterland und Menschlichkeit.

Mit dem josephinischen Angriff stürzte die kirchliche Kultur in Ungarn. Ihr Sturz war plötzlich, aber nicht unerwartet: der ungarische Geist holte mit schnellem Schwung Europa ein, das schon seit einem Jahrhundert in dieser Richtung vorrückte. Auch auf den verlorengehenden Schanzen der kirchlichen Kultur fanden sich tapfere, sogar großartige Verteidiger: der Servit Leo Szaicz [Szaitz], der Erlauer Löwe, oder der hervorragende Volksredner, Blasius Alexovics. Den exponierten Alexovics griffen die Anhänger der Aufklärung, so auch Laczkovics, vielmals auf offener Straße an, auf der Schiffsbrücke, dem damaligen Korso, und verhöhnten ihn. Alexovics machte Laczkovics auf das abschreckende Beispiel des Chevalier De la Barre aufmerksam, den der im Alter in religiöse Melancholie gefallene Ludwig XIV. hinrichten ließ, weil er angeblich seinen Hut vor einer Prozession nicht hob, und dessen Andenken Voltaire später so großartig rettete. Alexovics hatte jene Genugtuung, daß den Laczkovics tatsächlich De la Barres Schicksal ereilte, er wurde als Teilnehmer der Martinovics-Verschworung hingerichtet. Aber der Sache Alexovics' half dies nichts. Einen wie sehr untergehenden Standpunkt er verteidigte, zeigt das, daß die Nach-

kor milyen teljesen elfeledkezett róla, még a katolikus egyház is, mely később megerősödve, nem sok örömmel tekint vissza erre a legválságosabb szakaszára.

Az antiklerikális támadás és diadala a Felvilágosodás negatív, romboló oldalát mutatja meg. De a kor legjobbjai természetesen nem azért romboltak, mert a rombolás öröme után vágyódtak, hanem mert helyet akartak adni valami újnak, építeni akartak a romokon. Az egyházi kultúrát azért akarták helyéből kimosztítani, hogy ne vegye el a levegőt az autonóm világi ember kultúrája elől.

A felvilágosodás embere hisz az államban. Az állam a szemében már nem a szükséges rossz, mint a vallásközéppontú századokban volt, hanem hatalmas erkölcsi nevelő intézmény. Ekkor alakul át az állam hatalom-államból kultúr-állammá. A kultúrállam életetője az államnyelv.

Igazi kultúra, a felvilágosodás tanítása szerint, csak a nemzet nyelvén jöhet létre. A latin nyelv a sötétség korzakaival jegyezte el magát. Különösen a német nyelvterületen mutatkozik a Felvilágosodás a nemzeti szellem ébresztőjének: legfőbb képviselői mind egyúttal a német nyelv és kultúra harcosai a francia hegemonia ellen: Gottsched, Adelung és a lipcseiek így építik ki a német nyelv-tant, Lessing a német színházat, stb. Mária Terézia uralkodásának utolsó éveiben a felvilágosodásnak ez a nemzeti kultúrát építő hulláma Ausztriát is elfoglalta és innen kapta a magyarság az első ösztönzést, hogy nemzeti kultúrájának felújításaért küzdjön.

Részben Lipcse, részben Bécs hatása alatt fejlődik ki a magyar tudatban is a nyelv problémája.

Nálunk a nyelv-probléma egészen különösen bonyolult volt. A Felvilágosodás nyelv-tisztelete nálunk egyszerre három nyelvet propagált, a magyart, a latint és a németet.

II. József a Felvilágosodás nevében ki akarta küszöbölni a halott latint a hivatalokból és az iskolából és helyébe a monarchia egységes kultúrnyelvét, a németet akarta ültetni.

Más, ugyancsak felvilágosult magyarok tiltakoznak a német nyelv ellen, és követelik, hogy hagyják meg jogai-

1 welt ihn so völlig vergessen hat, sogar auch die katholische Kirche, die später
2 erstarkt geworden, mit nicht viel Freude zurückblickt auf diesen ihren kriti-
3 schsten Abschnitt.
4

5 Der antiklerikale Angriff und sein Sieg zeigt der Aufklärung negative, de-
6 struktive Seite. Aber die Besten der Epoche zerstörten natürlich nicht darum,
7 weil sie sich nach der Freude des Zerstörens sehnten, sondern weil sie Platz
8 geben wollten etwas Neuem, bauen wollten auf den Ruinen. Die kirchliche
9 Kultur wollten sie darum aus ihrem Platz herausbewegen, damit sie nicht die
10 Luft wegnehme vor der Kultur des autonomen weltlichen Menschen.
11

12
13
14 Der Mensch der Aufklärung glaubt an den Staat. Der Staat ist in seinen
15 Augen nicht mehr das notwendige Übel, wie er in den religionszentrischen
16 Jahrhunderten war, sondern mächtige moralische Erziehungsinstitution. Zu
17 dieser Zeit wandelt sich der Staat vom Macht-Staat zum Kultur-Staat. Des
18 Kulturstaates Lebensspenderin ist die Staatssprache.
19

20 Wahre Kultur kann, laut der Aufklärung Lehre, nur auf der Sprache der
21 Nation zustande kommen. Die lateinische Sprache verlobte sich mit der
22 Finsternis Epochen. Besonders auf dem deutschen Sprachgebiet zeigt sich die
23 Aufklärung als Erweckerin des nationalen Geistes: ihre obersten Vertreter alle
24 sind zugleich der deutschen Sprache und Kultur Kämpfer gegen die französi-
25 sche Hegemonie: Gottsched, Adelung und die Leipziger bauen so die deut-
26 sche Sprachlehre aus, Lessing das deutsche Theater, usw. In den letzten Jah-
27 ren der Regierung Maria Theresias nahm diese die nationale Kultur bauende
28 Welle der Aufklärung auch Österreich ein und von hier bekam das Ungarn
29 seinen ersten Impuls, damit es für die Erneuerung seiner nationalen Kultur
30 kämpfe.
31

32
33
34
35 Teils unter Leipzigs, teils Wiens Wirkung entwickelt sich auch im unga-
36 rischen Bewußtsein das Problem der Sprache heraus.
37

38 Bei uns war das Sprach-Problem ganz besonders kompliziert. Der Auf-
39 klärung Sprach-Verehrung propagierte bei uns gleichzeitig drei Sprachen, die
40 ungarische, die lateinische und die deutsche.
41

42
43 Josef II. wollte im Namen der Aufklärung das tote Latein aus den Ämtern
44 und aus der Schule verdrängen und an seine Stelle die einheitliche Kultur-
45 sprache der Monarchie, das Deutsche setzen.
46

47 Andere, ebenfalls aufgeklärte Ungarn protestieren gegen die deutsche
48 Sprache und fordern, daß man in ihren Rech-

ban az ország régi nyelvét, melyben saját kultúrája kiépült, a latint. Csak nagyon kevesen és nem is a legfelvilágosodottabbak, hanem a romantika előfutárjai törnek lándzsát a magyar nyelv mellett.

Mert nálunk a latin nem volt halott nyelv és nem volt az egyházi kultúra privilégiuma. A latin a magyar nemesség második anyanyelve volt. Osztályjellegének egyik fő kifejeződése és olyan hagyományokkal gazdag, mint másutt a nemzeti nyelv. Nálunk a Felvilágosodás nem volt szükségképpen ellensége a latin nyelvnek, sőt eszméi először latinul terjednek. Semmi sem olyan jellemző, mint hogy nálunk (és csak nálunk) nem magyarra, hanem latinra fordítják le a kor legforradalmibb könyvét, Rousseau *Contrat Socialját* (1794?). Szélsőséges elemek nálunk forradalmi dalokat költenek latinul a *Marseillaise* dallamára, és a Martinovics-féle összeesküvés alkalmával előáll az a páratlan helyzet, hogy a francia forradalom Európaszerte ismert dalait a napi élet párisi nyelvéből a halott latinra kell lefordítani, hogy a táblabírák megértsék. Így keletkezik például a *Ca ira* latin fordítása:

Ah Ibit hoc, Ibit hoc, Ibit hoc,
Aristocratae vobiscum ad Lanternam,
Ah Ibit hoc, Ibit hoc, Ibit hoc,
Aristocratae, vos pendebitis.

Később, mikor a latin nyelv a magyar ellen harcol, védelmezői nagyon sok okot hoznak fel és kitűnik, hogy nem valami merev konzervativizmus irányította a latin nyelvhez való ragaszkodást, hanem komoly kulturális megfontolások, nem akarják feladni ezt az Európa felé vezető hidat. Ez a megfontolás később tárgytalanná válik, mert az új Európában a latinnal éppoly elszigeteltek vagyunk, mint a magyarral.

Bessenyeinek inkább elméleti propaganda-munkája, Dugonicsnak, Baróti Szabó Dávidnak és társainak elsórt nyelvújító kísérletei után a szervezett mozgalmat az első magyar nyelvű hirtlap, a *Magyar Hírmondó* (1780—1788) indította meg. Az első szerkesztők, Rát Mátyás és Révai

ten beläßt des Landes alte Sprache, in der seine eigene Kultur ausgebaut wurde, das Lateinische. Nur sehr wenige und auch nicht die Aufgeklärtesten, sondern die Vorläufer der Romantik brechen eine Lanze für die ungarische Sprache.

Denn bei uns war das Latein keine tote Sprache, und war kein Privileg der kirchlichen Kultur. Das Lateinische war des ungarischen Adels zweite Muttersprache. Eine der hauptsächlichen Manifestationen seines Klassencharakters und so an Traditionen reich, wie andernorts die nationale Sprache. Bei uns war die Aufklärung nicht zwangsläufig Feind der lateinischen Sprache, ihre Ideen werden sogar zuerst lateinisch verbreitet. Nichts ist so charakteristisch, als daß bei uns (und nur bei uns) das revolutionärste Buch der Epoche nicht aufs Ungarische, sondern Lateinische übersetzt wird, Rousseaus *Contrat Social* (1794?) [1792]. Extremistische Elemente dichten bei uns revolutionäre Lieder auf Lateinisch zur Melodie der *Marseillaise*, und anlässlich der Martinovicschen Verschwörung ergibt sich die singuläre Situation, daß der französischen Revolution europaweit bekannte Lieder aus der Sprache des Pariser Alltagslebens aufs tote Lateinische übersetzt werden müssen, damit die Tafelrichter sie verstehen. So entsteht beispielsweise der *Ca ira* lateinische Übersetzung:

< Ah Ibit hoc, Ibit hoc, Ibit hoc,
< Aristocratae vobiscum ad Lanternam,
< Ah Ibit hoc, Ibit hoc, Ibit hoc,
< Aristocratae, vos pendebitis.

Später, als die lateinische Sprache gegen die ungarische kämpft, bringen ihre Verteidiger sehr viele Argumente zu ihren Gunsten herauf, und es stellt sich heraus, daß nicht irgendein starrer Konservativismus das Anklammern an die lateinische Sprache lenkte, sondern ernsthafte kulturelle Überlegungen, man will nicht aufgeben diese in Richtung Europa führende Brücke. Diese Überlegung wird später gegenstandslos, weil wir im neuen Europa mit dem Latein ebenso isoliert sind, wie mit dem Ungarischen.

Nach Bessenyeis eher theoretischer Propaganda-Arbeit, Dugonics', David Szabó von Baróts und ihrer Gefährten verstreuten sprachneuerischen Versuchen startete die organisierte Bewegung das erste ungarische Nachrichtenblatt, *Ungarischer Nachrichtensprecher* (1780—1788). Die ersten Redakteure, Mathias Rát und Nikolaus Révai,

Miklós még óvatosan újítottak, de Barczafalvi Szabó Dávid, II. József németesítő törekvései miatt, a honfi-fájdalom oroslánjaként rohant neki a magyar nyelvnek. A legnemzetközibb idegen szavakra is sikerült magyar szót találnia, még a Hónapok nevei elől sem hőkölt vissza, hanem tanulva a francia példán, így mondta magyarul: zuzoros, enyheges, olvanos, nyilonos, zöldönös, termenes, halászos, hévenes, gyümölcsönös, mustonos, gémberes, fagyláros. A legelszántabb előfizetők is (összesen vagy kétszázan voltak) felmondták a lapot, mire Barczafalvi elvei fenntartásával letűnt.

A nyelvújítástól nemcsak azt várták, hogy az összes ismeret magyarul mondható legyen. A Felvilágosodás optimizmusa sohasem érte be pusztán szellemi eredményekkel. Decsy Sámuel egyébként igen értelmes Pannoniai Féniksz avagy hamvából feltámadt magyar nyelv (1790) c. művében megjósolja, hogy a magyar, éppen nyelve által, középponti helyet fog elfoglalni a világkereskedelemben, mert a magyar nyelv lesz a közvetítő Nyugat és Kelet között.

Ha a „nyelvművelés“ megegyezés eredménye, szükség van egy testületre, mely a vitás kérdésekben dönt és a nyelvművelés organizációját kezében tartja. Ilyen racionális elgondolások hozták létre annak idején Richelieu francia akadémiáját és a Felvilágosodás korában Európa-szerte úgy tudták, hogy a francia kultúra nagy kivirágzása az akadémiának köszönhető. Minden ambiciózus nemzet megalkotta a maga akadémiáját. A mi Felvilágosodásunk programjából sem marad ki ez a pont. A kezdeményező megint Bessenyei, kinek Jámbor szándék c. röpiratát (1781) Révai Miklós adja ki 1790-ben, ismét egy folyóiratnak, a Hadi- és Más Nevezetes Történeteknek az égisze alatt. Ugyanakkor Révai Miklós közreadja saját tervezetét, Planum erigendae Eruditae Societatis Hungaricae alterum elaboratius. Erdély itt is előljárt: 1791-ben megalakult az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaság, melynek Aranka György volt agilis titkára és tíz évig, többé-kevésbé, működött.

Egy másik front, ahol a felvilágosodás a nyelv ügyében harcol, a Játékszín, a nemzeti színház. Itt is francia

1 neuerten noch vorsichtig, aber David Szabó von Barczafalu, verbittert ob der
2 deutschmacherischen Bestrebungen Josefs II., stürzte sich als des Patrioten-
3 Schmerzes Löwe auf die ungarische Sprache. Auch für die internationalsten
4 Fremdwörter gelang es ihm ungarische Wörter zu finden; nicht einmal vor
5 den Namen der Monate schreckte er zurück, sondern vom französischen Bei-
6 spiel lernend sagte er sie ungarisch so: Frostiger, Milderer, Tauiger, Öffnen-
7 der, Grünender, Wachsender, Fischender, Hitziger, Obstiger, Mostiger, Er-
8 starrender, Frierender. Auch die entschlossensten Abonnenten (insgesamt wa-
9 ren es etwa zweihundert) kündigten das Blatt, worauf Barczafalvi unter Auf-
10 rechterhaltung seiner Prinzipien unterging.

11
12
13
14 Von der Spracherneuerung erwartete man nicht nur, daß der gesamte
15 Kenntnisstand auf ungarisch sagbar werde. Der Optimismus der Aufklärung
16 begnügte sich niemals mit bloß geistigen Resultaten. Samuel Décsy in seinem
17 übrigens sehr verständigen Werk betitelt Pannonischer Phönix [*1940: groß>]
18 Oder Aus Ihrer Asche Auferstandene Ungarische Sprache (1790) prophezeit
19 es, daß der Ungar, gerade wegen seiner Sprache, eine zentrale Position ein-
20 nehmen werde im Welthandel, weil die ungarische Sprache die Vermittlerin
21 sein wird zwischen West und Ost.

22
23
24
25 Wenn das "Sprachepflegen" Ergebnis eines Übereinkommens ist, ist eine
26 Körperschaft nötig, die in den strittigen Fragen entscheidet und der Sprach-
27 pflege Organisation in ihrer Hand hält. Solche rationalen Überlegungen
28 brachten zustande seinerzeit Richelieus französische Akademie und im Zeital-
29 ter der Aufklärung wußte man europaweit es so, daß der französischen Kultur
30 großes Aufblühen der Akademie zu verdanken sei. Jede ambitionierte Nation
31 schuf ihre eigene Akademie. Auch aus unserer Aufklärung Programm blieb
32 dieser Punkt nicht heraus. Der Initiator ist wieder Bessenyei, dessen Flugblatt
33 betitelt Fromme Absicht (1781) Nikolaus Révai 1790 herausgibt, wieder unter
34 einer Zeitschrift, der Kriegs- und Andere Namhafte Geschichten, Ágide. Zur
35 selben Zeit veröffentlicht Nikolaus Révai seine eigene Planung, Planum
36 erigendae Eruditae Societatis Hungaricae alterum elaboratius. Siebenbürgen
37 ging auch hier voran: 1791 konstituierte sich die Siebenbürgische Ungarische
38 Sprachpflegende Gesellschaft, deren agiler Sekretär Georg Aranka war und
39 die zehn Jahre lang, mehr oder minder, wirkte.

40
41
42
43
44
45
46
47 Eine andere Front, wo die Aufklärung in der Sache der Sprache kämpft, ist
48 die Spielbühne, das nationale Theater. Auch hier wirkt das französische

példa hat: a Comédie Française kiejtés-szabályozó, az elokució kérdéseiben döntő szerepe. A színház már Bessenyei programjában is benne van, darabokat is ír a majdani színház számára, a majdani színház számára fordítja le és látja el buzdó előszóval Kazinczy a Hamletot. II. József alatt Pest és Budán már három német színház működik: 1774 óta a pesti Dunaparton a Rondellának nevezett vár-maradványban az egyik, a másik a budai Várszínház 1787 óta, a harmadik a mai budai korzón levő nyári faszínház. Végre a II. Lipót trónralépésekor fellobbanó nemzeti lelkesedés, Kazinczy agilitása, a főurak és Pestmegye áldozatkészsége lehetővé teszik az első magyar színjátszó-társulat megszervezését. Igazgatója, a jobb sorsra érdemes Kelemen László olyan kálváriát járt, mint egy mai színház-igazgató, harcolva közömbös magyar hatóságokkal, ellenséges német színészekkel és saját fegyelmehetetlen csapattal. Hat évig tartott ez a színjátszó-társulat (hol az egyik, hol a másik német színházban játszottak), míg végre tönkrementek. Ezalatt Kolozsvárott az idősebb Wesselényi pártfogása alatt alakult egy másik magyar színjátszó társaság, melynek későbbi pesti vendégszereplése nagy hatással volt a magyar drámairodalomra.

Irodalom: Tolnai Vilmos: A nyelvújítás, Pécs, 1929. Szekfü Gyula: Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez, Bp. 1926. Thieneman Tivadar: Német és magyar nyelvújítási törekvések, E. Ph. K. 1917. Eckhardt Sándor: A francia forradalom eszméi Magyarországon, Bp. 1924. Pataki József: A magyar színészet története, 1790—1890, Bp. 1921.

3. A felújulás lelki okai. A preromantika.

A magyar szellemi élet virágbaborulását a XVIII. század végén nem lehet elképzelni nyugati felvilágosodás nélkül. A Felvilágosodás adta meg a felszabaduló nemzeti energiák irányvonalait: a nemzeti javaknak és a szellemet hordozó szónak, az irodalomnak, olyan arányú megbecsülését, amilyent csak Athénben ismertek valaha. A Felvilágosodás tűzte ki a kultúrállam ideálját a magyarság még khaotikus öneszmélkedése elé.

1 Beispiel: der Comédie Française aussprache-regelnde, in den Fragen der
2 Elokution entscheidende Rolle. Das Theater ist auch schon in Bessenyeis
3 Programm drin, er schreibt auch Stücke für das künftige Theater, für das
4 künftige Theater übersetzt und versieht mit eifrigem Vorwort Kazinczy den
5 Hamlet. Unter Josef II. sind in Pest und Ofen bereits drei deutsche Theater tätig:
6 seit 1774 am Pester Donauufer im Rondella genannten Burg-Überbleibsel
7 das eine, das andere seit 1787 das Ofener Burgtheater, das dritte das auf dem
8 heutigen Ofener Korso befindliche Sommer-Holztheater. Schließlich ermöglicht
9 die bei der Thronbesteigung Leopolds II. aufflammende nationale Begeisterung,
10 Kazinczys Agilität, die Opferbereitschaft der Magnaten und des
11 Pester Komitats das Organisieren der ersten ungarischen Schauspielergesellschaft.
12 Ihr Direktor, der ein besseres Schicksal verdienende Ladislaus Kelemen,
13 ging eine solche Kalvarie, wie ein heutiger Theaterdirektor, kämpfend
14 mit gleichgültigen ungarischen Behörden, mit feindseligen deutschen Schauspielern
15 und mit seiner eigenen undisziplinierbaren Truppe. Sechs Jahre hielt
16 diese Schauspielgesellschaft (gespielt wurde mal in diesem, mal im andern
17 deutschen Theater), bis sie schließlich zugrunde gingen. Unterdes konstituierte
18 sich in Klausenburg mit der Protektion des älteren Wesselényi eine andere
19 ungarische schauspielende Gesellschaft, deren späteres Pester Gastspiel von
20 großer Wirkung war auf die ungarische Dramenliteratur.

21
22
23
24
25
26
27
28
29 << *Literatur:* Tolnai (Die Sprachneuerung), - Szekfü (Schriften zur Frage der
30 Geschichte der ung. Staatssprache), - Thienemann (Deutsche und ung. Sprachneuerungs-
31 Bestrebungen), in E.Ph.K. - Eckhardt (Die Ideen der französischen Revolution
32 in Ungarn), - Pataki (Die Geschichte des ung. Schauspielens, 1790-1890),
33
34
35
36

3. Der Erneuerung seelische Ursachen. Die Präromantik.

37
38
39 Das Aufblühen des ungarischen geistigen Lebens am Ende des XVIII.
40 Jahrhunderts kann man sich nicht vorstellen ohne westliche Aufklärung. Die
41 Aufklärung gab den sich befreienden nationalen Energien ihre Richtlinien:
42 den geistigen Gütern und dem den Geist tragenden Wort, der Literatur, Wert-
43 schätzung solchen Ausmaßes, wie man sie nur in Athen kannte jemals. Die
44 Aufklärung setzte das Ideal des Kulturstaates vor die noch chaotische Selbst-
45 betrachtung des Ungartums.

De a felvilágosodás nem szükségképpen nemzeti jellegű. A felvilágosodott II. József például a német kultúra egységében akarta soknyelvű monarchiáját kultúrállammá átalakítani és akadtak még magyar hívei is. A német klasszicizmusban, Goetheben és Schillerben a felvilágosodás humán-ideálja az általános emberi kedvéért háttérbe szorította a nemzeti külön-jelleget. A mi irodalmunkban is van egy igen értékes csoport: Kazinczy, Kölcsey és körük, mely távol áll minden nemzeti elszigetelődéstől, bár él-hal a magyar nyelvért, de a magyar nyelven is csak egy általános emberi ideált akar megközelíteni.

A Felvilágosodás racionalista gondolatvilága nem ismeri azt a misztikumot, amit a nemzet, a nép, a faj jelent. Ha ők nemzeti kultúrát kívántak, gyakorlati és észszerű okból kívánták, azért, mert minden nemzet a maga nyelvén ment előre stb., nem pedig azért, mintha valami homályos ösztön hajtotta volna őket, hogy világba válósítsák a faji kollektivumnak beléjük ágyazott részecskéit. Éppen ezért a felvilágosodás nem is magyarázza meg azt a gáttörő lendületet, ami a magyar Felújulás. Ilyen lendületet nem észokok, nem józan megfontolások szoktak adni, hanem ösztönös tendenciáknak hirtelen felszabadulása.

A magyar szellem felújulása lendületét abból az általános felszabadításból merítette, mely később romantika néven öltött formát az európai szellemben. De a magyar felújulás korában csak mint földalatti formátlan hatóerő működött, éppen azért preromantikának nevezzük.

A preromantika mint általános termékeny nyugtalan-ság jelenik meg Franciaországban és Angliában a XVIII. század közepén. Az emberek únni kezdik a nagyszerű dolgokat, amiket a racionalizmus két évszázada, a XVII. és XVIII. létrehozott. A Lenotre-típusú szabályosan nyírt, sugaras allékkal geometrikus kerteket kezdik felváltani az „angol“ parkok, kanyargós utakkal, barlangokkal és víz-esésekkel; a tájérzék megváltozik, divatba jön minden, ami „vadregényes“, ebben az értelemben használják először a romantikus szót. Az irodalomban is felfedezik a szabálytalan régiség nem klasszikus szépségét: az Edda-dalokat, a Bibliát, mint irodalmi jelenséget, az ál-ossziáni köl-

1 Doch die Aufklärung ist nicht notwendigerweise nationalen Charakters.
2 Der aufgeklärte Josef II. beispielsweise wollte in der Einheit der deutschen
3 Kultur seine vielsprachige Monarchie zu einem Kulturstaat umwandeln und
4 es fanden sich ihm sogar auch ungarische Anhänger. Im deutschen Klassizis-
5 mus, in Goethe und Schiller drängte der Aufklärung Humanum-Ideal dem all-
6 gemein Menschlichen zuliebe den nationalen Sonder-Charakter in den Hinter-
7 grund. Auch in unserer Literatur gibt es eine sehr wertvolle Gruppe: Kazin-
8 czy, Kölcsey und ihr Kreis, der fern steht von jeglicher nationaler Isolierung,
9 obwohl er für die ungarische Sprache lebt-stirbt, aber auch in ungarischer
10 Sprache nur einem allgemeinen menschlichen Ideal nahen will.

11
12
13
14
15 Der Aufklärung rationalistische Gedankenwelt kennt auch nicht jenes
16 Mystikum, was die Nation, das Volk, die Rasse bedeutet. Wenn sie eine na-
17 tionale Kultur wünschten, wünschten sie die aus praktischen und verstandes-
18 mäßigen Gründen, darum, weil jede Nation in ihrer eigenen Sprache vorwärts
19 ging usw., nicht jedoch darum, als ob irgendein dunkler Instinkt sie getrieben
20 hätte, daß sie in eine Welt verwirklichen sollen des rassischen Kollektivums
21 in sie eingebetteten Teilchen. Gerade darum erklärt die Aufklärung auch nicht
22 jenen dammbrechenden Schwung, was die ungarische Aufklärung ist. Einen
23 solchen Schwung pflegen nicht Verstandesgründe, nicht nüchterne Überle-
24 gungen zu geben, sondern das plötzliche Freiwerden instinktiver Tendenzen.

25
26
27
28
29 Der ungarische Geist schöpfte seiner Erneuerung Schwung aus jener allge-
30 meinen Befreiung, die später unter dem Namen Romantik Form annahm im
31 europäischen Geist. Aber im Zeitalter der ungarischen Erneuerung wirkte sie
32 nur als unterirdische formlose Wirkungskraft, eben darum nennen wir sie
33 Präromantik.

34
35
36 Die Präromantik erscheint als allgemeine fruchtbare Unruhe in Frankreich
37 und England Mitte des XVIII. Jahrhunderts. Die Menschen beginnen der
38 großartigen Dinge überdrüssig zu werden, die des Rationalismus beide Jahr-
39 hunderte, das XVII. und XVIII. hervorbrachten. Die Lenotre-typigen regel-
40 mäßig geschorenen, mit strahlartigen Alleen geometrischen Gärten beginnen
41 abzulösen die "englischen" Parks, mit gewundenen Wegen, mit Höhlen und
42 mit Wasserfällen; das Landschaftsgefühl ändert sich, in Mode kommt alles,
43 was "wildromantisch" ist, in diesem Sinne gebraucht man zuerst das Wort ro-
44 mantisch. Auch in der Literatur entdeckt man des unregelmäßigen Altertüm-
45 lichen nicht klassische Schönheit: die Edda-Lieder, die Bibel, als literarische
46 Erscheinung, die Pseudo-Ossian-Ge-

teményeket, az építészetben a góthikát, a történelemben a középkort.

Az izlésváltozás egy előrefutott szimptomája egy új fejezetnek az érzés történetében. A „romantika“, mondja Pierre Laserre, „egészen mást jelent, mint egy irodalmi divatot. Ez az emberi lélek általános forradalma.“ A nagy lélektörténeti forradalom vezére Jean Jacques Rousseau.

Az emberi civilizáció úgy hozta magával, hogy az embereknek egyéni szabadságuk egy részéről le kellett mondani a kollektív béke kedvéért. A civilizáció a gátlásoknak egy olyan láncolatát jelenti, amelyet az ember már természetesnek érez és fájdalom nélkül visel el. Minél kezdetlegesebb egy civilizáció, annál erősebbek ezek a gátlások. A lélektörténetnek minden fejezete egy-egy felszabadulással kezdődik.

Egy ilyen új fejezet volt a renaissance és a humanizmus, mely a középkori civilizáció alázatosság-járma alól felszabadította az Én-t, antik jogaiba visszaállította a dicsőséget, a személyiség kultúszát.

A következő fejezet Rousseau és hatása. A humanizmus felszabadította az ember értelmi világát, megnyitva a szabad kutatás útjait, és felszabadította az akaratot, hogy az egyéni érvényesülésre képmutatás nélkül törhessen; de szolgásgba kötötte ugyanekkor az érzelmi világot, mely felesleges és gátló egy csak racionálisan berendezett értékkozmoszban, mint a humanizmus. A XVII. század sztoikus emberideálja merev arccal uralkodik önmagán, legnagyobb ellensége a désordre, az érzelmek zürzavara, ez a tragikus bűn, amelyen a francia klasszikus dráma hősei elbuknak. Ez ellen támad fel Rousseau és kora, az érzelmek nevében.

A preromantikában szankciót nyer, mintegy a kiváltságosak ismeretőjegyévé válik a szentimentalizmus, az érzelmek öncélú ápolgatása, ami elengedhetetlen vonása ugyan az irodalomnak, de addig csak alárendelt szerepet játszott és a magas irodalomból ki volt rekesztve. Anyai szeretet, barátság most kapnak templomot a parkban és az emberi szívben, a szerelem most válik az emberek főfoglalkozásává és a szenvedély, melytől úgy irtóztak a

1 dichte, in der Architektur die Gotik, in der Geschichte das Mittelalter.

2
3 Der Geschmackswandel ist eines neuen Kapitels vorgepreschtes Symptom
4 in der Geschichte des Gefühls. "Die Romantik", sagt Pierre Laserre, "bedeutet
5 etwas ganz anderes als eine literarische Mode. Dies ist der menschlichen
6 Seele allgemeine Revolution". Der großen seelengeschichtlichen Revolution
7 Anführer ist Jean Jacques Rousseau.

8
9 Die menschliche Zivilisation brachte es so mit sich, daß die Menschen von
10 einem Teil ihrer individuellen Freiheit absagen mußten dem kollektiven Frie-
11 den zuliebe. Die Zivilisation bedeutet eine solche Kette der Hemmungen, die
12 der Mensch schon als natürlich empfindet und ohne Schmerz erträgt. Je an-
13 fänglicher eine Zivilisation ist, desto stärker sind diese Hemmungen. Der See-
14 lengeschichte jedes Kapitel beginnt mit jeweils einer neuen Befreiung.

15
16
17
18
19 Ein solches neues Kapitel war die Renaissance und der Humanismus, der
20 vom Demuts-Joch der mittelalterlichen Zivilisation das Ich befreite, in seine
21 antiken Rechte wiedereinsetzte den Ruhm, den Kult der Persönlichkeit.

22
23
24 Das folgende Kapitel ist Rousseau und seine Wirkung. Der Humanismus
25 befreite des Menschen intellektuelle Welt, öffnend der freien Forschung We-
26 ge, und befreite den Willen, damit er streben konnte ohne Heuchelei nach in-
27 dividueller Geltung; aber in Knechtschaft stieß er gleichzeitig die Gefühls-
28 welt, die überflüssig ist und hinderlich in einem nur rational eingerichteten
29 Wertkosmos, wie der Humanismus. Des XVII. Jahrhunderts stoisches Men-
30 schenideal herrscht mit starrer Miene über sich selbst, sein größter Feind ist
31 das désordre, das Chaos der Gefühle, diese tragische Sünde, woran die Helden
32 des französischen klassischen Dramas stürzen. Dagegen erhebt sich Rousseau
33 und sein Zeitalter, im Namen der Gefühle.

34
35
36
37
38
39 In der Präromantik gewinnt Sanktion, wird gleichsam zu der Privilegierten
40 Erkennungszeichen der Sentimentalismus, der Empfindungen selbstzweckige
41 Pflege, was ein unerläßlicher Zug zwar der Literatur ist, aber bis dahin nur
42 eine untergeordnete Rolle spielte und aus der hohen Literatur ausgesperrt war.
43 Mütterliche Liebe, Freundschaft bekommen jetzt einen Tempel im Park und
44 im menschlichen Herzen, die Liebe wird jetzt zur Hauptbeschäftigung der
45 Menschen und die Leidenschaft, vor der es so grauste den

klasszikus századok, most értéké válik. A klasszikus-sztoikus herosz és a felvilágosodás derűs intelligenciájú Erasmus-arca mellett most egy új embertípus kezdi magához ragadni a hegemoniát: az Érzékeny Szív.

Innen a halál új méltósága. Az érzelmi ember közvetlenebb érintkezésben van az élet-árammal, mint az ész vagy az akarat embere, mert az ész és az akarat úgyszólván szünet nélkül működhetnek, de az érzelmek kiszámíthatatlan kihagyásokkal, ár és apályszerű hullámzásokban jönnek és mennek a lélekben, mint maga az élet-áram, kimondhatatlan törvényeknek engedelmessé. És aki jobban érzi az életet önmagában, jobban érzi a halált is, a kihagyás sötét óráiban, de az élettelenség csúcspontjain is, amikor valami suhanó borzadás figyelmeztet a bekövetkezendő apályra és az örök apályra. A preromantika egyik legfőbb tünete a halál irodalmi jelentőségének ropant megnövekedése. Sírversek, mulandóság-költemények, a halálról való megemlékezések, a Memento Mori ezer formája árasztja el az irodalmat, a magyar irodalomban is így jelentkezik először az új kor szelleme.

Ha a szellemi mozgalmakat irányvonalakban tekintjük, azt lehet mondani, hogy a racionalizmus és Felvilágosodás előre és felfelé vitt, a romantika vissza és lefelé. A „visszatérés“ szándéka fellelhető mindenben, ami romantika; vissza a természethez, adja ki Rousseau a jelszót. Vissza önmagunkhoz, vissza az ősi egyszerűséghez. Vissza az érzelmekhez, vissza a szabadsághoz. A lélektan nyelvén a sok vissza mind egy nagy alapvető visszába fut össze: vissza a gyermekkorhoz, sőt vissza még azon túl is a létezés legkezdetibb formájába, amikor még nem nehezedett ránk az individuális élet szörnyű terhe, vissza az alaktalan kezdetekhez, a fausti Anyákhoz.

A lélektörténetnek minden új fejezete, tehát minden újabb lelki elmélyedés, egybeesik a nacionalizmus egy-egy fellángolásával. A humanizmus Én-felfedezése egybeesett a nemzeti szellem megszületésével, a nemzetállamok kialakulásával és a nemzeti kultúrák versengésének kezdetével. Mert amikor az ember a középkor alázatosságából kiszabadulva felfedezte individuum-önmagát és önmaga értékét,

1 klassischen Jahrhunderten, wird jetzt zu einem Wert. Neben dem klassisch-
2 stoischen Heros und dem heiter-intelligenten Erasmus-Antlitz der Aufklärung
3 beginnt jetzt ein neuer Menschentyp die Hegemonie an sich zu reißen: das
4 Empfindsame Herz.
5

6 Daher die neue Würde des Todes. Der Gefühlsmensch ist in unmittelbarer
7 Berührung mit dem Lebens-Strom als der Mensch des Verstandes oder des
8 Willens, denn Verstand und Wille können sozusagen pausenlos funktionieren,
9 aber die Gefühle mit unberechenbaren Auslassungen, mit flut- und ebbartigen
10 Wellen kommen und gehen in der Seele, wie der Lebens-Strom selber,
11 unaussprechlichen Gesetzen gehorchend. Und wer das Leben besser spürt in
12 sich selber, spürt auch den Tod besser, in den dunklen Stunden der Auslas-
13 sung, aber auch auf den Gipfeln der Lebensfülle, wenn irgendein vorbeihui-
14 schendes Schauern an die künftige Ebbe und an die ewige Ebbe gemahnt.
15 Eine der hauptsächlichsten Phänomene der Präromantik ist das ungeheure An-
16 wachsen der literarischen Bedeutung des Todes. Grabesverse, Vergänglich-
17 keits-Gedichte, Gedenken an den Tod, des Memento Mori tausend Formen
18 überschwemmen die Literatur, in der ungarischen Literatur auch meldet sich
19 zuerst dieserart der Geist des neuen Zeitalters.
20
21
22
23
24
25

26 Wenn wir die geistigen Bewegungen in Richtungslinien betrachten, kann
27 man sagen, daß der Rationalismus und die Aufklärung vorwärts und nach auf-
28 wärts führten, die Romantik wiederum rückwärts und nach unten führte. Die
29 Absicht des "Zurückkehrens" ist in allem auffindbar, was Romantik ist; zu-
30 rück zur Natur, gibt Rousseau die Parole aus. Zurück zu uns selber, zurück
31 zur uralten Einfachheit. Zurück zu den Gefühlen, zurück zur Freiheit. In der
32 Sprache der Seelenkunde mündet das viele Zurück alles in ein großes funda-
33 mentales Zurück: zurück zur Kindheit, sogar zurück noch darüber hinaus zur
34 anfänglichsten Form des Seins, als die furchtbare Last des individuellen Le-
35 bens uns noch nicht beschwerte, zurück zu den gestaltlosen Anfängen, zu den
36 faustischen Müttern.
37
38
39
40

41 Der Seelengeschichte jedes neue Kapitel, also jede neuere seelische Ver-
42 tiefung, fällt mit jeweils einem Aufblühen des Nationalismus zusammen.
43 Die Ich-Entdeckung des Humanismus fiel zusammen mit der Geburt des na-
44 tionalen Geistes, mit der Herausbildung der Nationalstaaten und mit dem
45 Beginn des Wettbewerbs der nationalen Kulturen. Denn als der Mensch von
46 der Demütigkeit des Mittelalters freiwerdend, sein Individuum-Selbst und
47 seinen Eigenwert entdeckte,

önmagában felfedezte azokat a transzsubjektív mozzanatok is, amelyek nemzeti jellegét alkotják és felfedezte a nemzetindividuum értékét. Hasonló dolog történt napjainkban: a Nietzsche által megindított, Bergsonban megvilágosodó és a különböző pszichoanalitikus iskolákban gyakorlatiasodó újabb elmélyüléssel egyidejűleg felvetődött a kollektívitásnak egy olyan típusa, mellyel ezelőtt nem számoltak, a faj. Ugyanaz az összetartozás-érzés, mely a humanizmus korában, mint nemzet, tehát mint valami értelmi és akarati magasabb egység jelentkezett, most, két emelettel mélyebben, a tudatalatti ösztönök felfedezésekor, mint öntudatlan, homályosan parancsoló mélyebb lelki tényező jelentkezik, ez a faj.

A romantikus középúton áll, a humanizmus és a mai pszichológia között, és a neki megfelelő kollektív fogalom, a „nép“ középhelyet foglal el nemzet és faj között. A nép már nem értelmi és akarati célkitűzés, mint a nemzet, de még nem is az a homályos szellem-ellenes primitív életirány-megjelölés, ami a faj. A nép, mint az affektív romantika szülötte, bizonyos érzelmi egységet jelent első sorban: bizonyos spontán érzelmi állásfoglalást az élet alapvető tényeivel szemben, amely állásfoglalás dalban, mesében, mondában, népszokásokban fejeződik ki. A nemzeteszme mindenben kifejeződhetik, egyetemes, a nép-eszme bizonyos szűk területen, a faj-eszme sehogysem, csak tetteben, mert nem szellemi.

Az eddigi civilizációs érték-világgal szemben most válnak értéké a „nép“ értékei: egyszerű jóság, természetesség, a kifejezés spontán, őszinte formái, mint a népdal, természetes szenvedélyek, naivitás és tisztaság.

A kis nemzetek, melyek eddig a francia kultúra nyomasztó súlya alatt görnyedtek, most visszanyerik önbizalmukat. Eddig műveltnek lenni annyit jelentett, mint a franciákhoz hasonulni, — most fedezik fel, hogy többet ér, ha mindenki a maga ősi „népi“ módján keresi a szellemi megvalósulást.

Igy adja vissza a német nyelvterületről érkező preromantikus mozgalom a magyarságnak is az önbizalmát. A magyarság végre felfedezi önmagát. Lassankint rájön,

1 entdeckte er in sich auch jene transsubjektiven Momente, die seinen nationa-
2 len Charakter bilden und entdeckte den Wert des Nationindividuums. Ähnli-
3 ches Ding geschah in unseren Tagen: gleichzeitig mit der von Nietzsche be-
4 gonnenen, in Bergson sich erhellenden und in den verschiedenen psychoana-
5 lytischen Schulen praktizierten neuerlichen Vertiefung tauchte gleichzeitig
6 ein solcher Typ der Kollektivität auf, mit dem man zuvor nicht gerechnet hat-
7 te, die Rasse. Dasselbe Zusammengehörigkeit-Gefühl, das im Zeitalter des
8 Humanismus sich als Nation, also als irgendeine intellektuelle und willensmä-
9 ßige höhere Einheit meldete, jetzt, zwei Etagen tiefer, bei der Entdeckung der
10 unterbewußten Instinkte, meldet es sich als ein unbewußter, dunkel befehlen-
11 der tieferer seelischer Faktor, dies ist die Rasse.

12
13
14
15
16
17 Der Romantiker steht auf dem Mittelweg, zwischen dem Humanismus und
18 der heutigen Psychologie, und der ihm entsprechende kollektive Begriff, das
19 "Volk" nimmt eine Mittelstelle ein zwischen Nation und Rasse. Das Volk ist
20 schon keine intellektuelle und willensmäßige Zielsetzung, wie die Nation,
21 aber auch noch nicht jene dunkle geistes-feindliche primitive Lebensrichtung-
22 Kennzeichnung, was die Rasse ist. Das Volk, als von der affektiven Romantik
23 geboren, bedeutet in erster Linie eine gewisse gefühlsmäßige Einheit: eine ge-
24 wisse spontane gefühlsmäßige Stellungnahme gegenüber den grundlegenden
25 Faktoren des Lebens, welche Stellungnahme sich im Lied, im Märchen, in der
26 Sage, in Volksbräuchen ausdrückt. Die Nation-Idee kann sich in allem arti-
27 kulieren, sie ist universal, die Volk-Idee kann sich auf einem bestimmten en-
28 gen Gebiet ausdrücken, die Rasse-Idee überhaupt nicht, nur in der Tat, denn
29 sie ist nicht geistig.

30
31
32
33 Gegenüber der bisherigen zivilisationsmäßigen Wert-Welt werden jetzt
34 zum Wert des "Volkes" Werke: schlichte Güte, Natürlichkeit, des Ausdrucks
35 spontane, aufrichtige Formen, wie das Volkslied, natürliche Leidenschaften,
36 Naivität und Reinheit.

37
38
39 Die kleinen Nationen, die bisher unter der beschwerlichen Last der franzö-
40 sischen Kultur sich krümmten, gewinnen jetzt ihr Selbstvertrauen zurück.
41 Bislang bedeutete Gebildeter zu sein soviel, wie sich den Franzosen anzuglei-
42 chen, — nun entdeckt man, daß es mehr wert ist, wenn jedermann auf seine ur-
43 alte "völkische" Weise die geistige Verwirklichung sucht.

44
45
46 So gibt die vom deutschen Sprachgebiet ankommende präromantische
47 Bewegung auch dem Ungartum sein Selbstvertrauen zurück. Das Ungartum
48 entdeckt endlich sich selbst. Allmählich kommt es drauf,

1 hogy annyira szégyelt „elmaradottságában“ kincseket is
2 rejteget: a romlatlan, ősi egyszerűség kincseit. Benne meg-
3 van az, amihez a nyugati népek küzdelmesen keresik a
4 visszavezető utat. Az első nemzedékben a preromantika
5 eszmevilága még csak homályos sejtelem gyanánt él, elő-
6 szőr csak mint sírköltészet és szentimentalizmus, mint
7 fajta-türelmetlenség és kezdetleges mult-rajongás jelenik
8 meg, aztán mint genie-elmélet, nemzeti öntudattá csak las-
9 san érik ki, de a magyar Felújulás diadalútja egybeesik a
10 romantikus eszmék diadalával, minél erősebb lesz a roman-
11 tika a magyar földön, annál erősebb a nemzeti öntudat.

12 *Irodalom: Szerb Antal, Magyar preromantika, Minerva 1929.*

13 4. AZ ELSŐ HULLÁM.

14 a) *Uralkodók, szabadkőművesek, hírlapok.*

15 A magyar irodalomnak általában nincs sok köze az
16 uralkodó személyéhez és a mi irodalmunkat nem lehetne
17 a király személye szerint korszakokra osztani, mint ahogy
18 az angolt, vagy az osztrákot szokás. De a Felújulás első
19 hullámát és annak elültét csakugyan nagy mértékben meg-
20 határozta az a négy uralkodó, akik alatt lezajlott.

21 A Felújulás ereje Mária Terézia alatt gyűlik csírákba.
22 Mária Terézia humanisztikus és altruista uralkodása, kör-
23 nyezetének felvilágosodása és hasonló okok nagyban hoz-
24 zájárulnak, de az uralkodónőnek egy ténykedése a legkon-
25 krétebben előidézi a Felújulást: a magyar testőrség meg-
26 szervezése. Mária Terézia maga köré gyűjtötte a bécsi ud-
27 varba magyar nemes családok legdaliásabb fiait, hogy
28 mint testőrök szolgálják. Így akarta a nemességet elnéme-
29 tesíteni, tanította a mult század. Így akarta a nemességet
30 Európához közelebb hozni, gondoljuk inkább máma. De
31 akármi is volt a szándéka, az utóbbi sikerült. A testőrök
32 Bécsben megismerkedve a francia Felvilágosodás szellemé-
33 vel, annak első harcosai lesznek magyar földön, Mária
34 Terézia hosszú uralkodásának utolsó éveit alatt.

35 De a szigorú cenzura Mária Terézia alatt lehetetlenné

36 daß es in seiner so sehr geschämten "Zurückgebliebenheit" auch Schätze
37 birgt: der unverdorbenen, uralten Schlichtheit Schätze. Darin ist das vorhan-
38 den, wohin die westlichen Völker mühselig den zurückführenden Weg
39 suchen. In der ersten Generation lebt die Ideenwelt der Präromantik nur erst
40 als dunkle Ahnung, zuerst erscheint sie nur als Grabesdichtung und Sentimen-
41 talismus, als Art-Unduldsamkeit und anfängliche Vergangenheits-Schwär-
42 merei, dann als Genie-Theorie, zu nationalem Selbstbewusstsein reift sie nur
43 langsam heran, aber der Siegesweg der ungarischen Erneuerung fällt zusam-
44 men mit dem Triumph der romantischen Ideen, je stärker die Romantik wird
45 auf ungarischem Boden, desto stärker auch das nationale Selbstbewußtsein.

46 < *Literatur: Szerb (Ungarische Präromantik),*

47 4. DIE ERSTE WELLE.

48 a) *Herrscher, Freimaurer, Nachrichtenblätter.*

49 Die ungarische Literatur hat im allgemeinen nicht viel zu tun mit der Per-
50 son des Herrschers und unsere Literatur könnte man nicht nach des Königs
51 Person in Epochen einteilen, wie die englische, oder die österreichische es
52 üblich ist. Aber der Erneuerung erste Welle und deren Abklingen bestimmte
53 tatsächlich in großem Maße jene vier Herrscher, unter denen sie abließ.

54 Die Kraft der Erneuerung sammelt sich unter Maria Theresia in Keime.
55 Maria Theresias humanistische und altruistische Herrschaft, die Aufklärung
56 ihrer Umgebung und ähnliche Gründe tragen sehr dazu bei, aber der Herr-
57 scherin eine Handlung ruft am konkretesten die Erneuerung hervor: die Orga-
58 nisierung der ungarischen Leibgarde. Maria Theresia versammelte um sich in
59 den Wiener Hof die stattlichsten Söhne ungarischer adeliger Familien, damit
60 sie ihr als Leibwächter dienen sollen. So wollte sie den Adel verdeutschen,
61 lehrte das vergangene Jahrhundert. So wollte sie den Adel Europa näher brin-
62 gen, denken wir heute eher. Aber was immer ihre Absicht war, das letztere
63 gelang. Die Leibgardisten, in Wien bekanntwerdend mit dem Geist der fran-
64 zösischen Aufklärung, werden deren erste Kämpfer auf ungarischem Boden,
65 während Maria Theresias langer Regierung letzten Jahre.

66 Aber die strenge Zensur unter Maria Theresia machte unmög-

tett minden mozgalmasabb irodalmi életet. II. József trónralépésével, mikor a cenzura is szabadgondolkodó lesz, megindul a régóta előkészített mozgalom. Hírlapok, folyóiratok, röpiratok és könyvek eddig nem látott számban jelennek meg magyar nyelven, a Felújulás teljes erővel megindul. A Felújulás tulajdonképpen nem is jelent mást, mint az irodalmi élet nagyszabású tempóváltozását: II. József korától kezdve tíz évenként annyi minden történik a magyar irodalomban, mint azelőtt száz év alatt.

Ugyanekkor indul meg a köznemesség élrejutása. A II. József elleni nemzeti ellenállásból az udvari arisztokrácia nem veszi ki a részét; a politikai élet fókuszja a megyei középirtokos nemesség.

Az első hullám tetőpontja II. Lipót uralkodásának két esztendeje. Az országgyűlés összeülésekor úgy látszik, mintha a magyar irodalom ügye megszűnt volna néhány elszánt intellektuel magánügye lenni, hanem az egész nemzeté immár. A nemesi osztályérdek és a nemzeti eszme látszólag egybeolvadnak. Tulajdonképpen a nemesi érdek szolgálatába állította azt a propaganda-erőt, mely a nemzeti eszmében és a nemzeti irodalomban rejlik. Legfőképpen külsőséges megnyilvánulásaiban kap erőre a magyar eidos: magyar viselet, magyar szokások, Apor Péter és Gvadányi magyarság-koncepciója.

De már a kortárs Décsy Sámuel is tisztában van vele: „Nem nemzeti nyelvünkhöz való igaz hajlandóságunk, hanem nemesi szabattságainknak elvesztésétől való félel-münk indította bennünk ezt a forróságot, és mihelyt amazokat erős fundamentumra állíthatjuk, magyar köntö-seinket újobban lehánnyuk testünkről, ismét idegen bórbe öltözünk, idegen életnek módját fogjuk követni s betsülni, magunkét pedig megutálni.“ Így történt.

I. Ferenc eleinte engedékenyen uralkodott, patriarchális természetét követve, és a magyar-barát Sándor Lipót nádor hatása alatt. Ekkor jött a Martinovics-féle összeesküvés. A démoni Martinovics félelmes hátteret tudott magának keríteni, részint ravaszságból, részint, mert megszállott irreális lélek volt, kinek belső szeme előtt minden eltolódott a nagyszabású felé. A nádor úgy érezte, hogy

1 lich jedes beweglichere literarische Leben unmöglich. Mit Josephs II. Thron-
2 besteigung, als auch die Zensur freidenkend wird, setzt die seit langem vorbe-
3 reitete Bewegung ein. Nachrichtenblätter, Zeitschriften, Flugblätter und Bü-
4 cher erscheinen in bisher nicht gesehener Zahl in ungarischer Sprache, die Er-
5 neuerung startet mit voller Kraft. Die Erneuerung bedeutet eigentlich auch
6 nichts anderes als des literarischen Lebens großangelegte Tempoveränderung:
7 vom Zeitalter Josefs II. an geschieht zehnjährlich so vielerlei in der ungaris-
8 chen Literatur, wie vorher in hundert Jahren.

12 Zur selben Zeit beginnt des ungarischen Gemeinadligen Andiespitzege-
13 langen. Am nationalen Widerstand gegen Joseph II. nimmt die höfische Aristo-
14 kratie ihren Anteil nicht; der Fokus des politischen Lebens ist der mittelbegü-
15 erte Komitats-Adel.

17 Kamm der ersten Welle sind die zwei Jahre der Regierung Leopolds II.
18 Beim Zusammentreten des Landtags scheint es, als hätte die Sache der ungaris-
19 chen Literatur aufgehört einiger entschlossener Intellektueller Privatangele-
20 genheit zu sein, sondern gehöre nunmehr der ganzen Nation. Das adlige Klas-
21 seninteresse und die nationale Idee verschmelzen anscheinend. Eigentlich
22 stellte das Adelsinteresse jene Propaganda-Kraft in seinen Dienst, die in der
23 nationalen Idee und in der nationalen Literatur steckt. Am hauptsächlichsten
24 in seinen äußerlichen Manifestationen erstarkt der ungarische Eidös: ungaris-
25 che Tracht, ungarische Gebräuche, Peter Apors und Gvadányis Ungartum-
26 Konzept.

31 Aber auch der Zeitgenosse Samuel Décsy [*1940: Decsy] ist sich darüber
32 im klaren: "Nicht unsere wirkliche Neigung zu unserer nationalen Sprache,
33 sondern unsre Furcht vor Verlust unserer adligen Freyheiten entfachte in uns
34 diese Hitze, und sobald wir jene auf ein starkes Fundament stellen können,
35 werden wir unsere ungarischen Gewänder wieder abwerfen von unserem
36 Leib, uns wieder in fremde Haut kleiden, werden wir fremden Lebens Art
37 befolgen und schätzen, unsere eigene aber verabscheuen." So geschah es.

41 Franz I. regierte anfangs nachgiebig, seiner patriarchalischen Natur
42 folgend, und unter dem Einfluß des ungar-freundlichen Palatins Leopold
43 Sándor. Da kam die Martinovicssche Verschwörung. Der dämonische Mar-
44 tinovics vermochte sich einen furchterregenden Hintergrund zu schaffen, teils
45 aus Schlaueheit, teils, weil er eine besessene, irrealer Seele war, vor dessen in-
46 nerem Auge sich alles in Richtung des Großangelegten verschob. Der Palatin
47 hatte das Gefühl, daß

mindenki megcsalta, mindenki elárulta, minden magyar összefogott ellene a háta mögött, ezentúl senkiben sem bízhatik.

A Martinovics-féle összeesküvés részeseinek kegyetlen kiirtásával megindul a reakció, mely egységesen jellemzi I. Ferenc egész uralkodását. De Magyarországon ezekben az években nincs mi ellen reagálni. Martinovicsék lehulló feje dermedt rémületbe ejti az egész országot. Senki sem mer megmozdulni, ki tudja, mit készítettek elő Martinovicsék és micsoda véres választ tartogat még Bécs?

A kezdődő irodalmi élet, a nemzeti szellem iránt való érdeklődés ellankad, ezekben az években az arisztokrácia még külföldieskedőbb, mint valaha, a felújulás első hulláma homokos partokon elfut, mígnem a napoleoni háborúk útnak indítják a másikat, nagyobb hullámmal.

Míg a politikában az uralkodók szisztémája határozta meg a felújulást, a társadalmi életben a szabadkőműveség és az irodalom technikájában a hírlapok játszottak döntő szerepet.

Az első szabadkőműves páholyok a XVII. század végén alakultak Angliában. Tagjaik teljes titoktartás és misztikus szertartások szuggesztiója alatt szövetkeztek, hogy segítsenek egymásnak a Nagy Mű, a Királyi Művészet, az Emberiség Templomának az építésében. Évszázadok felgyűlt és leghatásosabb szimbolikájával, az aranycsinálók, a misztikusok, a lovagrendek formanyelvével igyekeztek kifejezni és a szimbólumok által a lélekben hatásossá tenni a humanitást, a vallási türelem, az autonóm ember eszmevilágát. Hogy az autonóm ember csakugyan diadalra jutott idővel a középkori gátlások fölött, abban a szabadkőműveség világszervezetének igen nagy szerepe van.

A páholy-háttér feltétlenül szükséges felújuló irodalmunk megértéséhez. A szabadkőműveség nálunk is nagyon elterjedt a XVIII. század végén. A Habsburg-birodalomban először Prágában vetette meg a lábát a szabadkőműveség, azután Bécsben. Bécsből került át hozzánk, mint udvari, arisztokratikus behozatal. Első hivei valamilyen nyien arisztokraták voltak. A magyar szabadkőműves-

1 jeder ihn verraten hat, alle Ungarn hinter seinem Rücken sich verbündet ha-
2 ben, er hinfort niemandem vertrauen könne.

3
4 Mit der unbarmherzigen Ausrottung der an der Martinovicsschen Ver-
5 schwörung Beteiligten setzt die Reaktion ein, die einheitlich die ganze Re-
6 gierungszeit Franz I. kennzeichnet. Aber in Ungarn gibt es in diesen Jahren
7 nichts wogegen zu reagieren. Der Martinovicse fallender Kopf versetzt das
8 ganze Land in starres Entsetzen. Niemand wagt sich zu regen, wer weiß, was
9 die Martinovicse vorbereitet hatten und was für eine blutige Antwort Wien
10 noch bereithält?

11
12
13 Das beginnende literarische Leben, das Interesse für den nationalen Geist
14 erschläft, in diesen Jahren ist die Aristokratie noch ausländertümelnder als je,
15 der Erneuerung erste Welle verläuft sich auf sandigen Ufern, bis nicht die
16 napoleonischen Kriege die andere, größere Welle auf den Weg bringen.

17
18
19
20 Während in der Politik das System der Herrschenden die Erneuerung be-
21 stimmte, spielten im gesellschaftlichen Leben das Freimaurertum und in der
22 Technik der Literatur die Nachrichtenblätter eine entscheidende Rolle.

23
24
25 Die ersten Freimaurerlogen konstituierten sich Ende des XVII. Jahrhun-
26 derts in England. Ihre Mitglieder verbündeten sich unter völliger Geheimhal-
27 tung und der Suggestion mystischer Zeremonien, um einander zu helfen beim
28 Bauen des Großen Werkes, der Königlichen Kunst, der Erbauung des Tem-
29 pels der Menschheit. Mit der seit Jahrhunderten angesammelten und wirksam-
30 sten Symbolik, der Formensprache der Goldmacher, der Mystiker, der Ritter-
31 orden, versuchten sie auszudrücken und durch die Symbole in den Seelen
32 wirksam zu machen der Humanitas, der religiösen Toleranz, des autonomen
33 Menschen Ideenwelt. Daß der autonome Mensch tatsächlich mit der Zeit zum
34 Triumph gelangte über die mittelalterlichen Hemmungen, darin hat des Frei-
35 maurertums Weltorganisation eine sehr große Rolle.

36
37
38
39
40
41 Der Loge-Hintergrund ist unbedingt nötig zum Verständnis unserer sich
42 erneuernden Literatur. Das Freimaurertum ist auch bei uns sehr verbreitet am
43 Ende des XVIII. Jahrhunderts. Im Habsburg-Reich faßte zuerst in Prag Fuß
44 das Freimaurertum, danach in Wien. Aus Wien gelangte es zu uns, als höfi-
45 sche, aristokratische Einfuhr. Seine ersten Anhänger waren allesamt Aristo-
46 kraten. Der ungarischen Freimaurer-

páholyok virágkora II. József uralkodása, amikor szabadkőművesnek lenni lojalitást jelentett, mint Mária Terézia idejében az ájtatosság. A páholyok rendkívüli jelentősége abból állt, hogy itt találkoztak először a különböző társadalmi osztályokhoz és felekezetekhez tartozó jobb-indulatú emberek. A kőművesek nagyszerű célkitűzései, a mély-séges humanitás ekkor nem volt még frázis és hideg rutin, hanem őszinte és életlendülettel teljes lelki tartalom. Hogy az volt, látjuk azokon az embereken, akik ebben az időben mentek át a szabadkőművesség férfinevelő hatásán: nagy arisztokraták, a nemzeti mozgalom első pártfogói, mint gróf Pálffy Károly, gróf Ráday Gedeon és Bánffy György gróf, az erdélyi felújulás vezére, tevékeny barátjával, Aranka Györggyel, — a kor legkülönb literátorai, Kazinczy, Kölcsey, Báróczi Sándor, Batsányi, Dayka, Pálóczi Horváth Ádám.

A másik döntő tényező a hírlapirodalom megszületése. Eddig a magyar irodalom megjelenési formája a könyv volt, — II. József uralkodásától kezdve az időszaki sajtó veszi át a vezérszerepet. A fontosabb művek ezentúl először folyóiratokban jelennek meg és csak azután könyvben; a kritikai feldolgozás és így az irodalmi élet orgánuma mindenesetre a folyóirat. Ez a legfőbb külső oka annak a tempóváltásnak, ami a Felújulás legfontosabb mozzanata: a folyóirat formája sokkal mozgékonyabb, elevenebb irodalmi életet jelent, mint az önálló könyvé. Az önálló könyv nem is játszik nagyobb szerepet a magyar irodalomban a negyvenes évekig, a regényirodalom fellendüléséig.

Az első magyar nyelvű hírlapot, a pozsonyi Magyar Hirmondót Rát Mátyás alapította 1780-ban. A sokoldalú evangélikus papban Bél Mátyás iskolájának nemesen utilitarista szelleme élt tovább, és működésével beláthatatlanul sokat használt a magyar irodalom ügyének. A második magyar nyelvű lapot, a Magyar Kurirt versenytársától határozott politikai állásfoglalása különböztette meg: Szacs vay a hírlapírást joggal a Felvilágosodás legfontosabb fegyverének tekintette és lapja az egyházellenes támadás orgánuma lett.

Szacs vay lapjának történelmi fontossága, hogy ponto-

1 logen Blütezeit ist die Regierungszeit Josefs II., als Freimaurer zu sein Loyalität bedeutete, wie zur Zeit Maria Theresias die Frömmigkeit. Die außerordentliche Bedeutung der Logen bestand darin, daß sich hier erstmals begegneten die den verschiedenen gesellschaftlichen Klassen und Konfessionen angehörenden besser-willigen Menschen. Die großartigen Zielsetzungen der Maurer, die profunde Humanität war damals noch nicht Phrase und kalte Routine, sondern aufrichtiger und mit Lebensschwung erfüllter seelischer Inhalt. Daß es das war, sehen wir an jenen Menschen, die in dieser Zeit des Freimaurertums manneserziehende Wirkung durchgingen: große Aristokraten, der nationalen Bewegung erste Protektoren wie Graf Karl Pálffy, Graf Gedeon Ráday und Graf Georg Bánffy, der Führer der siebenbürgischen Erneuerung, mit seinem tätigen Freund, Georg Aranka, — die hervorragendsten Literatoren der Epoche, Kazinczy, Kölcsey, Alexander Báróczi, Batsányi, Dayka, Adam Horváth von Pálóc.

21 Der andere entscheidende Faktor ist die Geburt des Journalismus. Bisher war die Erscheinungsform der ungarischen Literatur das Buch, — von der Regierungszeit Josefs II. an übernimmt die periodische Presse diese Führungsrolle. Die wichtigeren Werke erscheinen hinfort zuerst in Zeitschriften und erst danach als Buch; der kritischen Aufarbeitung und somit des literarischen Lebens Organ ist jedenfalls die Zeitschrift. Dies ist die hauptsächlich äußere Ursache des Tempowechsels, die das wichtigste Moment der Erneuerung ist: die Form der Zeitschrift bedeutete ein viel beweglicheres, lebendigeres literarisches Leben als die des selbständigen Buches. Das selbständige Buch spielt auch keine größere Rolle in der ungarischen Literatur bis zu den vierziger Jahren, bis zum Aufschwung der Romanliteratur.

36 Das erste ungarischsprachige Nachrichtenblatt, den Preßburger Ungarischen Nachrichtensprecher gründete Mathias Rát 1780. In dem vielseitigen evangelischen Pfarrer lebte der edle utilitaristische Geist der Schule Mathias Béls weiter, [**1740 gestrichen:*] und mit seiner Tätigkeit nützte er unabsehbar viel der Sache der ungarischen Literatur. Das zweite ungarischsprachige Blatt, den Ungarischen Kurier unterschied von seinem Konkurrenten dessen entschiedene politische Stellungnahme: Szacs vay betrachtete den Journalismus mit Recht als die wichtigste Waffe der Aufklärung und sein Blatt wurde zum Organ des antiklerikalen Angriffs.

49 Die geschichtliche Wichtigkeit des Blattes Szacs vays ist, daß es präzi-

san és kevés késedelemmel tájékoztatta a magyar közönséget a francia forradalom eseményeiről. A fiatal székely nyugtalan szíve együtt dobogott a háromszínű kokárda hőseivel — de diplomatikusan módon a forradalmárok minden diadalát megfelelő erkölcsi felháborodás kíséretében tálalta fel. Tudta jól, hogy „Frantzia országra fülel most egész Európa, mint hogy e már szinte három esztendőktől fogva az egész Világjáték-néző helyére állván, a Frantzia nemzet Tragédiáját megszűnés nélkül játszdja“. De Szacsvay forradalmisága nem volt veszedelmes. Forradalmi híreit időnkint egy kis cikk megszakítja: „NB. Hálá Istennek! Az ifjú Gróf Károliné Ő Nga ma délután 2 órára 40 pertzenéskor szerencsésen hozza egy kedves Kiss-aszszonykát a Világra.“ Érdekes specialitása a kornak a budai latin újság, az Ephemerides Budenses (1790—1793), melynek szabadkőműves szerkesztője, Spielenberg Pál, Martinovicsék védőügyvédje, még merészebb hangot használt, mint Szacsvay, a táblabírák megszentelt nyelvén. Ennek a harcias sajtónak természetesen véget vetett a Martinovicsék kivégzése után következő reakció. Szacsvayt is elmozdították lapjától, helyébe Decsy Sámuel tették, kinek szerkesztősége alatt a Magyar Kurir megváltoztatta politikai felfogását.

A hírlapok többnyire hetenként kétszer jelennek meg, kis oktáv alakban. Tartalmuk bizonyos lassú hírszolgáltatás volt: Hadi és Más Nevezetes Történetek, amint az egyik lap címe megjelöli. A hadi híreken kívül legnevezetesebbek voltak az uralkodók személyével összefüggő történetek, közölték pl. a beszédet, amellyel Széchenyi Ferenc üdvözölte a nápolyi királyt és a nápolyi király válaszát és hasonlókat. De a polgárság is hangot talál olykor: pl. a Magyar Hirmondó pontosan közli, micsoda pályázat útján lett Schedius az esztétika tanára az egyetemen.

A szépirodalom ötletszerűen volt képviselve a hírlapokban: a szerkesztők szívesen közölték minden beküldött versezetet. A lírai költők ekkor még olyan szabad vegetációban tenyésztek, mint a kolibrik a Maláj-szigeteken. Némelyik lap szépirodalmi mellékletet is indított, nem sok sikerrel.

1 se und mit wenig Verspätung das ungarische Publikum über die Ereignisse
2 der französischen Revolution informierte. Das unruhige Herz des jungen Sek-
3 lers schlug zusammen mit den Helden der dreifarbigen Kokarde — aber auf
4 diplomatische Weise tischte er jeden Sieg der Revolutionäre in Begleitung
5 entsprechender moralischer Empörung auf. Er wußte wohl, daß "aufs Frant-
6 zösisch Land jetzt ganz Europa die Ohren spitzt, wie daß dies schon beinahe
7 seit dreien Jahren auf des gesambten Weltspiel-Zuschauers Platz stehend, oh-
8 ne Aufhören der Frantzösisch Nation Tragödie ohne Aufhören spielet". Aber
9 Szacsvays Revolutionität war nicht gefährlich. Seine revolutionären Nach-
10 richten unterbricht von Zeit zu Zeit ein kleiner Artikel: "NB. Gott sei Dank!
11 Ihro Hwg. die junge Frau Gräfin Károli brachte heute nachmittag auf 2 Uhr
12 40 Minützeit glücklich ein herzig Klein-Frauchen [Fräulein] auf die Welt".
13 Eine interessante Spezialität der Epoche ist die Ofener lateinische Zeitung, die
14 Ephemerides Budenses (1790—1793), deren freimaurerischer Redakteur,
15 Paul Spielenberg, Verteidigerrechtsanwalt der Martinovicse, einen noch küh-
16 neren Ton gebrauchte als Szacsvay, in der geheiligten Sprache der Tafelrich-
17 ter. Dieser kämpferischen Presse machte natürlich ein Ende die nach der Hin-
18 richtung der Martinovicse folgende Reaktion. Auch Szacsvay wurde von sei-
19 nem Blatt entlassen, an seine Stelle wurde Samuel Decsy gesetzt, unter dessen
20 Redaktion der Ungarische Kurier seine politische Auffassung änderte.

30 Die Nachrichtenblätter erscheinen zumeist wöchentlich zweimal, in kleiner
31 oktaven Gestalt. Ihr Inhalt war eine gewisse langsame Nachrichtenlieferung:
32 Kriegs- und Andere Namhafte Geschichten, wie es der Titel des einen Blattes
33 bezeichnet. Außer den Kriegsnachrichten waren die namhaftesten die mit der
34 Person des Herrschers zusammenhängenden Geschichten, man veröffentlichte
35 z.B. die Rede, mit der Franz Széchenyi den neapolitanischen König begrüßte
36 und die Antwort des neapolitanischen Königs und ähnliches. Aber auch das
37 Bürgertum findet manchmal Wort: z.B. teilt der Ungarische Nachrichtenspre-
38 cher genau mit, auf dem Wege welchen Wettbewerbs Schedius Professor der
39 Ästhetik wurde an der Universität.

43 Die Belletristik war eingebungsartig vertreten in den Nachrichtenblättern:
44 die Redakteure veröffentlichten gern jede eingesandte Verselei. Die lyrischen
45 Dichter gediehen damals noch in so freier Vegetation, wie die Kolibris auf
46 den Malay-Inseln. Einige Blätter starteten auch eine belletristische Beilage,
47 mit nicht viel Erfolg.

A hírlaptól a revű felé mintegy átmenetet képeznek azok az ismeretterjesztő folyóiratok, Molnár János Magyar Könyvháza, Péczeli József Mindenés Gyűjteménye, Sándor István Sokféléje, a hetilapok és magazinok ősei, melyeknek úgy látszik, volt publikumuk ebben az időben.

Már a Felújulás első éveiben jelentkezik az első magyar revű, irodalmi folyóirat. Ez a Magyar Museum (1788—1792) a Felújulás korának egyik legfontosabb fegyverténye, melyről szerkesztőivel, Batsányival és Kazinczyval kapcsolatban bővebben fogunk majd beszélni. A fellendülési hullám utolsó fodraként jelenik meg Kármán József Urániája 1794-ben. A reakció azután a revű-termést is megfojtotta. Ahol a gondolkodás hivatalból üldözendő, nincsen szükség folyóiratokra.

Kik voltak az első olvasók? a Magyar Hirmondó első évfolyamának előfizetési listája rendkívül érdekes adatokat nyújt. Az előfizetők közül 38 arisztokrata, 123 földbirtokos és vármegyei tisztvelő köznemes, 45 katolikus pap, 18 protestáns pap, 24 köztisztviselő, 18 gazdatiszt, 18 ügyvéd, 12 katonatiszt, a köznemesség mellett tehát az ú. n. honoratior osztály (tisztviselők, papok, ügyvédek) is erősen kivette a részét — aminthogy a nemesi kultúra viselői közé ezt a nemességgel egyenrangú réteget is be kell számítani.

Irodalom: Pintér id. m. IV., Eckhardt S. id. m. Abafi—Aigner: A szabadkőművesség története Magyarországon. Ferenczy József, A magyar Hírlapirodalom története 1780-tól 1867-ig. Budapest, 1887.

b) Bessenyei György és barátai.

A felújuló magyar irodalomnak három egymásra következő vezére van a három hullámnak megfelelően: az első hullámban Bessenyei, a másodikban Kazinczy és a harmadik, a romantikus hullámban Kisfaludy Károly. Mind a három vezér társadalmi hovatartozására nézve köznemes, mégis a három vezér kiválasztódása egy fokozatos demo-

1 Vom Nachrichtenblatt zur Revue bilden gleichsam einen Übergang die
2 wissensvermittelnden Zeitschriften, Johann Molnár's Ungarisches Buchhaus,
3 Josef Péczeli's Allmögliche Sammlung, Stephan Sándor's Vielerlei, die Ahnen
4 der Wochenblätter und Magazine, die, so scheint es, ihr Publikum hatten in
5 dieser Zeit.

6
7 Bereits in den ersten Jahren der Erneuerung meldet sich die erste ungarische
8 Revue, literarische Zeitschrift. Es ist dies das Ungarische Museum
9 (1788-1792), eine der wichtigsten Waffentaten des Zeitalters der Erneuerung,
10 über die wir im Zusammenhang mit seinen Redakteuren, Batsányi und Kazin-
11 czy, ausführlicher sprechen werden. Als letzte Krause der Welle des Auf-
12 schwungs erscheint Josef Kármán's Urania 1794. Die Reaktion erwürgte da-
13 nach auch das Revue-Wachstum. Wo das Nachdenken von amtswegen zu ver-
14 folgen ist, ist kein Bedarf an Zeitschriften.

15
16
17
18
19 Wer waren die ersten Leser? die Abonnentenliste des ersten Jahrgangs des
20 Ungarischen Nachrichtensprecher bietet außerordentlich interessante Anga-
21 ben. Von den Abonnenten sind 38 Aristokraten, 123 grundbesitzende und kom-
22 mitatsbeamtete Gemeinadlige, 45 katholische Pfarrer, 18 protestantische Pfar-
23 rer, 24 Beamte des öffentlichen Dienstes, 18 Wirtschaftsverwalter, 18 Rechts-
24 anwälte, 12 Militäroffiziere, neben dem Gemeinadel nahm also auch die so-
25 gen. Honoratioren-Klasse (Beamte, Pfarrer, Rechtsanwälte) kräftig ihren An-
26 teil heraus — so wie zwischen die Träger der adligen Kultur auch diese mit
27 dem Adel gleichrangige Schicht eingerechnet werden muß.

28
29
30
31
32
33 < *Literatur:* Pintér's zit. W. IV., Eckhardt's zit. W. - Abafi-Aigner: (Die
34 Geschichte des Freimaurertums in Ungarn). - Ferenczy (Die Geschichte der ung.
35 Journalistikliteratur von 1780 bis 1867),

b) Georg Bessenyei und seine Freunde.

36
37
38
39
40
41
42
43 Die sich erneuernde ungarische Literatur hat drei aufeinander folgende
44 Führer, den drei Wellen entsprechend: in der ersten Welle Bessenyei, in der
45 zweiten Kazinczy und in der dritten, der romantischen Welle, Karl Kisfaludy.
46 Alle drei Führer sind hinsichtlich ihrer gesellschaftlichen Zugehörigkeit Ge-
47 meinadlige, dennoch bedeutet die Auserwählung der drei Führer eine gra-
48 duelle Demo-

kratizálódást jelent. Bessenyei* köznemes és udvari ember: testőr, Kazinczy birtokos, Kisfaludynak már nincsen birtoka, nagyvárosi szegényember, bohém, aki szűkös irodalmi keresetéből él.

Az első vezérnek inkább csak emberi alakja érdekes, — amit írt, nem egészen érdemtelen feledésbe sülyedt. Bessenyei, mint szép fiú került fel Bécsbe, Mária Terézia testőrségébe, szegényedő ősi család sarja, elhanyagolt neveléssel, elhanyagolt birtokról. Bécs a számára azt jelentette, amit Ady számára Páris: az élet egyedül elviselhető magas feszültségét.

A kulturális szándék valószínűleg a férfi-hiúságon keresztül furakodott be a testőrbe: a bécsi nők szerették, de fölényesen kezelték a szép, de tanulatlan barbárt, a csiszolatlan gyémántot. A gyémánt rövidesen hozzálátott, hogy csiszolja magát. Páratlan buzgalommal feküdt neki a tanulásnak és közben időt talált, hogy társait is tanítsa. Nyelvek, irodalom, filozófia — főképp a filozófia, a gyorssegély-tudomány, mely az összes többi szintézist igéri: a testőr úgy itta magába, mint a szomszéd föld a vizet. Bécs és Sonnenfels, Lipcse és Gottsched, a német irodalom diktátora, majd Páris és Voltaire: ezek Bessenyei tájékozódási pontjai.

* *Jegyzet.* Bessenyei György szül. 1747-ben, Bercelem, (Szabolcs m.). 1755—1710. Sárospatakon tanul. 1765-ben felveszik a királyi testőrségbe. Bécsbe kerül. 1773-ban kilép a testőrségből, mint a magyar reformátusok ügyvivője továbbra is Bécsben marad. A Ratio Educationis-t 1777-ben kiterjesztik a protestáns iskolákra is. Bessenyei ezt helyesli és ellentétbe kerül hitfeleivel. 1779-ben végleg megszakad a velük való összeköttetése. Jövedelem nélkül marad. Áttér a katolikus hitre, évi kegydíjat kap Mária Teréziától. 1782-ben II. József megszünteti a kegydíjat. Kénytelen visszatérni a birtokára. Itten gazdálkodik, egyre inkább növekvő magányosságban, haláláig, 1811-ig.

Művei. Ágis tragédiája, Hunyadi László tragédiája, Bécs, 1772. Az embernek próbája, Bécs, 1772. A Bessenyei György társasága (gyűjtemény br. Orczy Lőrinc, Barcsai, Báróczi és Bessenyei verseiből), Bécs, 1777. Magyarság, Bécs, 1778. A Holmi, Bécs, 1779, stb. Számos műve kéziratban.

1 kratisierung. Bessenyei * ist Gemeinadeliger und höfischer Mensch: Leibgardist, Kazinczy ist Grundbesitzer, Kisfaludy hat schon keinen Grundbesitz
2 mehr, ist großstädtischer armer Mann, ein Bohème, der von seinem spärlichen
3 literarischen Verdienst lebt.
4

5
6 Am ersten Führer ist eher nur dessen menschliche Gestalt interessant, —
7 was er schrieb, ist in nicht ganz unverdiente Vergessenheit gesunken. Besse-
8 nyei, als schöner Jüngling gelangte hinauf nach Wien, in Maria Theresias
9 Leibgarde, Sproß einer verarmenden uralten Familie, mit vernachlässigter Er-
10 ziehung, von vernachlässigtem Grundbesitz. Wien bedeutete für ihn das was
11 für Ady Paris: des Lebens allein erträgliche hohe Spannung.
12

13
14
15 Die kulturelle Absicht bohrte sich wahrscheinlich durch die Mannes-Eitelkeit
16 in den Leibgardisten ein: die Wiener Frauen liebten ihn, aber behandelten
17 von oben herab den schönen, aber ungelerten Barbaren, den ungeschliffenen
18 Diamanten. Der Diamant machte sich in Kürze daran, daß er sich schleife.
19 Mit singulärem Eifer stürzte er sich aufs Lernen und fand dabei Zeit, daß er
20 auch seine Kameraden unterrichtete. Sprachen, Literatur, Philosophie — haupt-
21 sächlich die Philosophie, die Soforthilfe-Wissenschaft, die eine Synthese
22 sämtlicher übrigen Wissenschaften verspricht: der Leibgardist trank sie so in
23 sich hinein wie durstige Erde das Wasser. Wien und Sonnenfels, Leipzig und
24 Gottsched, der Diktator der deutschen Literatur, dann Paris und Voltaire: dies
25 sind Bessenyeis Orientierungspunkte.
26

27
28
29
30
31
32 < * *Anmerkung:* Georg Bessenyei geb. 1747, in Bercelem (Kom. Szabolcs). 1755-
33 1710: lernt in Patak am Bodrog. 1765 wird aufgenommen in die königliche Leib-
34 garde. Kommt nach Wien. 1773 tritt er aus der Leibgarde aus, als Sachwalter der
35 ungarischen Reformierten bleibt er weiterhin in Wien. Die Ratio Educationis wird
36 1777 auch auf die protestantischen Schulen ausgedehnt. Bessenyei heißt dies gut
37 und gerät in Gegensatz zu seinen Glaubensgefährten. 1779 reißt seine Verbindung
38 mit ihnen endgültig ab. Bleibt ohne Einkommen. Kehrt zum katholischen Glauben
39 über, erhält jährliche Gnadenrente von Maria Theresia. 1782 stellt Joseph II. die
40 Gnadenrente ein. Er ist gezwungen, auf seinen Grundbesitz zurückzukehren. Hier
41 wirtschaftet er, in zunehmend größerer Einsamkeit, bis zu seinem Tod, 1811.
42

43
44 < *Seine Werke.* (Agis Tragödie, Ladislaus Hunyadis Tragödie), Wien 1772. (Die
45 Prüfung des Menschen), Wien 1772. (Die Gesellschaft Georg Bessenyeis (Sam-
46 lung aus den Gedichten Baron Lorenz Orczys, Barcsais, Báróczi und Bessenyeis),
47 Wien 1777. (Ungartum), Wien 1778. (Das Zeug), Wien 1779. usw. Zahlreiche sei-
48 ner Werke als Handschrift.
49

A tanulmányok és a társas élet hatása átéli azt a lélek-történeti folyamatot, azt a mélyülést, mely az egész európai életet átfogja, és az önmaga mélyeiben ő is találkozik a nagy transzszubjektív mozzanattal: magyar voltával. Átéli, hogy nagy elhanyagoltsága nem egyéni balsors, hanem a nemzeté és ha csak önmagán segít, semmit nem segített.

Kivételes helyzete, — mint testőr, majd mint a reformátusok ügyvivője — alkalmassá teszi, hogy hozzákezdjen nagy munkájához, a magyar világ felébresztéséhez. — Bécsben mindig talál kiadót és mecénást és addig is, amíg majd írók akadnak, megpróbál maga lenni az egész irodalom. Mindenfélét ír, aminek kell lennie egy jól szervezett felvilágosodott irodalomban: szabályos tragédiákat, szalónképes vígjátékokat, levélregényt és utópisztikus utazási regényt, tanulságos történetet amerikai bennszülöttekről, filozófiai tanköteményeket, békeeposzt, mint Voltaire Henriade-ja, Hunyadi Mátyásról, történelmi munkát, mint Voltaire Charles XII-je, Hunyadi Jánosról, és röpiratok, kultúrpolitikai program-írások tömegét.

És lassanként megjelennek, ha nem is az olvasók, de legalább az író társak. Más testőr is akad, aki tollat ragad, mint Bessenyei — a többit sem a tehetség vagy az írói mondanivaló lenyelhetetlen imperatívusza kényszeríti az írásra, hanem a nagy korfordulat, ami az ember magyarságának fojtogató ízt ad és arra kényszeríti a választott lelkeket, hogy nagy fogadalommal a nemzetnek szenteljék magukat. Báróczi Sándor nagy gonddal fordít finom francia szövegeket (1735—1809), az öreg Orczy Lőrincz csatlakozik szívben hozzájuk, a testőrök közül még Barcsay Ábrahám (1742—1806) és Naláczy József is (1748—1822) írni kezdenek. Később a testőrségen kívül is megtalálja azokat a férfiakat, akiket ugyanaz az akkor még oly nehezen kifejezhető nyugtalanság gyötör, mely őbenne vibrál: pálos és piarista szerzetesekkel, tudósokkal, ügyvédekkel megalapítja 1799-ben az egyébként jóvá sosem hagyott Hazafiúi Magyar Társaságot, az akadémia őst. Egy pillanatra úgy látszik, hogy a vezérnek idővel serege is lesz.

1 Unter der Wirkung der Studien und des Gesellschaftslebens durchlebt er
2 jenen seelengeschichtlichen Prozess, jene Vertiefung, die das ganze europäi-
3 sche Leben okkupiert, und in den Tiefen seines eigenen Selbst begegnet auch
4 er dem großen transsubjektiven Moment: seinem Ungarischsein. Er durchlebt,
5 daß seine Vernachlässigkeit kein individuelles Missgeschick ist, sondern das
6 der Nation und wenn er nur sich selber hilft, half er nichts.

7
8
9
10 Seine außergewöhnliche Situation — als Leibgardist, dann als Sachwalter
11 der Reformierten — macht ihn geeignet, daß er seine große Arbeit anfangs,
12 die Erweckung der ungarischen Welt. — In Wien findet er immer einen Ver-
13 leger und Mäzen und bis dahin auch, bis sich einmal Schriftsteller finden wer-
14 den, versucht er selber die ganze Literatur zu sein. Er schreibt allerlei, was
15 sein muß in einer gut organisierten aufgeklärten Literatur: regelrechte Tragö-
16 dien, salonfähige Lustspiele, Briefroman und utopischen Reiseroman, eine
17 lehreiche Geschichte über amerikanische Eingeborene, philosophische Lehr-
18 gedichte, ein Friedensepos, wie Voltaires Henriade, über Matthias Hunyadi,
19 eine geschichtliche Arbeit, wie Voltaires Charles XII., über Johann Hunyadi,
20 und Flugblätter, kulturpolitische Programm-Schriften die Menge.

21
22
23
24
25
26
27 Und allmählich erscheinen, wenn auch nicht die Leser, so doch wenigstens
28 die Schriftstellergefährten. Es finden sich auch andere Leibgardisten, die zur
29 Feder greifen wie Bessenyei — die übrigen zwingt ebenfalls nicht die Bega-
30 bung oder der schriftstellerischen Aussage unverschluckbarer Imperativ zum
31 Schreiben, sondern die große Zeitwende, die des Menschen Ungarischsein ein-
32 nen würgenden Beigeschmack gibt und die erwählten Seelen dazu zwingt,
33 daß sie mit großem Gelöbniß sich der Nation weihen sollen. Alexander Báró-
34 czi übersetzt mit großer Sorgfalt feine französische Texte (1735—1809), der
35 alte Lorenz Orczy schließt sich im Herzen ihnen an, von den Leibgardisten
36 beginnen auch Abraham Barcsay (1742—1806) und Josef Naláczy (1748—
37 1822) zu schreiben. Später findet er auch außerhalb der Leibgarde jene Män-
38 ner, die dieselbe damals noch so schwer ausdrückbare Unruhe plagt, die in
39 ihm vibriert: mit paulaner und piaristischen Mönchen, Gelehrten, Rechtsan-
40 wälten gründet er 1799 die übrigens niemals genehmigte Vaterländische Un-
41 garische Gesellschaft, die Ahnherrin der Akademie. Auf einen Augenblick
42 scheint es, daß der Führer mit der Zeit auch eine Schar haben wird.

De a következő pillanatban minden összeomlik. Bessenyei összekülönbözők hitfeleivel, főellenségének, a rousseauista Teleki Józsefnek üdítően goromba verset ír:

Ahol Nagyság ugat, ott én is bőghetek,
Ha Nagysád szelindek, én bika lehetek.

Telekinek nem tetszik a hasonlat és Bessenyei elveszti az állását. Elkéseredésében áttért a katolikus hitre, amiért ugyan kegydíjat kapott Mária Teréziától, de eljátszotta a vezérséget. A protestánsok iszonnal néztek rá, nevét borzongva emlegették, a katolikusok örömről pedig nincs adatunk. És a saját körével való meghasonlás Bessenyeit is, mint mindenki mást, önmagával való meghasonlásba döntött. Sohasem tudta kiheverni, hogy megváltoztatta vallását, bármennyit is hirdette önmagának, hogy az egyik vallás annyit ér, mint a másik, Isten előtt.

Mikor II. József elvonta tőle a kegydíjat, nem maradt a számára semmi más, mint visszavonulni a falujába, „elmenni távolra, meghalni“, amint utána Berzsenyi tette, Kölcsey és Vörösmarty. Bihari remetéskedésének huszonkilenc éve megrendítő és kétségbeejtő, mint egy orosz regény. Csicsikov, a Holt lelkek hőse, amint troikáján bejárja az orosz síkokat, találkozik olykor ilyen elátkozott földesurakkal. Testsúlya és melankóliája egyre nő a tétlen magányban és semmi meg nem válthatja. Még ír, végtelen és egyre lazább kompozíciójú filozófiai költeményeket, megírja legjobb művét, Tarimenes utazása c. mulatságos, fantasztikus úti regényét, de nem tud már, vagy nem is akar kontaktust találni az eleven irodalommal, nincs energiája, hogy műveinek kiadását keresztülverekedje. A közeledő Kazinczyt, utódját, fáradtan utasítja vissza: „Te elragadtatással vagy hazádnak nyelve és tudománya iránt: az én vérem már hidegszik...“ Tarimenesében lerajzolja magát: a mindentől kiábrándult falusi birtokost, kinek a csósz az egyetlen társasága és tudja jól, hogy minden tudományával nem bölcsőbb a falusi kupaktanácsnál.

És azután meghalt és amikor az írók halála híret

1 Aber im nächsten Augenblick bricht alles zusammen. Bessenyei überwirft
2 sich mit seinen Glaubensgefährten, seinem Erzfeind, dem Rousseauisten Josef
3 Teleki, schreibt er einen erfrischend groben Vers:

4
5
6 Wo Euer Gnaden bellt, dort darf auch ich blökenen,
7 Ist Ewer Gnaden Fleischerhund, kann ich Bulle sein.

8
9
10 Teleki gefällt das Gleichnis nicht und Bessenyei verliert seine Stellung. In
11 seiner Verbitterung tritt er zum katholischen Glauben über, wofür er zwar eine
12 Gnadenrente bekam von Maria Theresia, aber er verspielte die Führerschaft. Die
13 Protestanten blickten auf ihn mit Abscheu, seinen Namen erwähnten sie mit Schauern,
14 von der Freude der Katholiken wiederum haben wir keine Angabe. Und die Entzweiung
15 mit seinem eigenen Kreis stürzte auch Bessenyei, wie jeden anderen, in
16 Zwiespalt mit sich selbst. Niemals konnte er verwinden, daß er seine Religion
17 geändert hatte, wie sehr er auch sich selber einredete, daß die eine Religion
18 soviel Wert ist, wie die andere, vor Gott.

19
20
21
22
23 Als Josef II. ihm die Gnadenrente entzog, blieb ihm nichts anderes übrig
24 als zurückzukehren in sein Dorf, "wegzugehen in die Ferne, zu sterben", wie
25 es nach ihm Berzsenyi tat, Kölcsey und Vörösmarty. Seines Biharers Einsiedler-
26 tums neunundzwanzig Jahre sind erschütternd und verzweiflungsvoll, wie
27 ein russischer Roman. Tschitschikow, der Held der Toten Seelen, dieweil er
28 auf seiner Troika die russischen Ebenen befährt, begegnet zuweilen solchen
29 verdammten Grundherren. Sein Körpergewicht und seine Melancholie wachsen
30 ständig in der tatenlosen Einsamkeit und nichts kann ihn erlösen. Noch
31 schreibt er, endlose und zunehmend lockerer komponierte philosophische
32 Gedichte, er schreibt sein bestes Werk, seinen vergnüglichen, phantastischen
33 Reiseroman betitelt Tarimenes' Reise, aber er kann nicht mehr, oder will auch
34 nicht mehr Kontakt finden zur lebendigen Literatur, er hat keine Energie, um
35 die Herausgabe seiner Werke durchzupacken. Den sich nahenden Kazinczy,
36 seinen Nachfolger, weist er müde zurück: "Du bist mit Hingerissensein
37 gegenüber deiner Heimat Sprache und Wissenschaft: mein Blut erkaltet schon."
38 In seinem Tarimenes zeichnet er sich selber ab: den von allem desillusionierten
39 dörflichen Grundbesitzer, dessen der Flurwärter die einzige Gesellschaft
40 ist und der wohl weiß, daß er mit seiner Wissenschaft nicht weiser ist als der
41 dörfliche Stammtischrat.

42
43
44
45
46
47
48 Und danach stirbt er und als die Schriftsteller die Nachricht von seinem
49 Tod

megkapták, bizonyára csodálkoztak, hogy egészen eddig életben volt.

Központi problémaköre, ami a nemzeti eidosnál is tölthet foglalkoztatta, a vallás volt. A magyar irodalom legfőbb kételkedője. A vallás problémái szinte mániákus makacssággal kerülnek elő, akár miről beszél. Akár Mátyás királyról van szó, akár az amerikai bennszülöttekről, a tanulás mindig ugyanaz: minden vallás egyforma Isten előtt és a papok csak félrevezetik a népet. De ezt nem Voltaire fölényes derűjével mondja, hanem valami olyan keserű makacssággal, mintha maga sem hinné el...

A Felvilágosodás politikai koncepciói sem idegenek tőle. Hirdeti, hogy az uralkodók a nép kedvéért vannak, hogy az embereknek nem szabad elnyomni felebarátaikat. De a nemesi kiváltságok egy pillanatig sem válnak problematikussá a számára. A jobbágyokat megveti, taníttatásukat veszedelmesnek tartja.

Bessenyei az új tartalom, a minden atomját átható új életérzés számára nem talált új hangot, — és a megújíthatlan nyelv, az ódon lassú verselés nem volt alkalmas, hogy az új életérzésnek megfelelő kifejezése lehessen. Csak itt-ott, francia mintára készült vígjátékaiban, mint a Philosophus, sikerült megütnie a finomabb társalgásnak egy hangját, ami akkor még csak ígéret, utópia: valamikor így fognak beszélni magyar szalonokban. A valóságban úgy beszéltek, mint Bessenyei egyetlen élő alakja, a Philosophusbeli Pontyi, a primitív, elmaradt falusi nemes, a Mokány Bercik öse.

És itt-ott talált hangokat, amelyek a kor modoros preromantikus érzélgősségén túl, kifejeznek valami igaz melankóliát, egy gyötrött és tipikus magyar sors bánatából éreztetnek valamit: „Muzsámat szólítom, hadd panasolja életemnek hanyatlását, úgy mint a megélemedett hattyú, mely már utolsó óráit közelgetni érezvén, abból vett fájdalját hajnalonként bánattal énekelgeti.“ Így sóhajt fel „A természet világá'-nak prózában írt bevezetésében, a nagy magyar elhagyatottságból, hová büszkeség,

erhielten, wunderten sie sich gewiß, daß er bis ganz dahier am Leben war.

Sein zentraler Problemkreis, der ihn mehr noch als der nationale Eidos beschäftigte, war die Religion. Er ist der hauptsächlichste Zweifler der ungarischen Literatur. Die Probleme der Religion kommen mit fast manischer Verstocktheit hervor, gleich worüber er spricht. Ob von König Matthias die Rede ist, ob von den amerikanischen Eingeborenen, die Lehre ist immer dieselbe: jede Religion ist gleich vor Gott und die Pfaffen führen das Volk nur irre. Aber dies sagt er nicht mit Voltaires überlegener Heiterkeit, sondern mit einer Art solch bitterer Sturheit, als würde er es selber nicht glauben . . .

Auch die politischen Konzepte der Aufklärung sind ihm nicht fremd. Er verkündet, daß die Herrscher dem Volk zuliebe sind, daß die Menschen ihre Nächsten nicht unterdrücken dürfen. Aber die Adelsprivilegien werden für ihn keinen Augenblick problematisch. Die Leibeigenen verachtet er, ihre Schulung hält er für gefährlich.

Bessenyei fand für den neuen Inhalt, für das alle seine Atome durchdringende neue Lebensgefühl keinen neuen Ton, — und die unerneuerte Sprache, die alte langsame Verselei war nicht geeignet, daß es des neuen Lebensgefühls entsprechender Ausdruck sein könne. Nur hier und da, in seinen nach französischem Muster gefertigten Lustspielen, wie dem Philosophus, gelang es ihm anzuschlagen einen Ton der feineren Konversation, die damals erst nur ein Versprechen ist, Utopie: irgendwann wird man so sprechen in den ungarischen Salons. In der Wirklichkeit redete man so wie Bessenyeis einzige lebende Gestalt, der Pontyi aus dem Philosophus, der primitive, zurückgebliebene dörfliche Adlige, der Urahn von Bertl Forsch.

Und hier und dort fand er Töne, die jenseits der manierierten präromantischen Gefühlsduselei der Epoche, irgendeine wahre Melancholie ausdrücken, etwas spüren lassen vom Kummer eines gepeinigten und typisch ungarischen Schicksals: "Ich rufe meine Muse, möge sie doch den Verfall meines Lebens beklagen, so wie der betagte Schwan, der schon seine letzten Stunden nahen spürend, seinen daraus genommenen Schmerz allmorgends mit Wehmut singt." So seufzt er auf, in der in Prosa geschriebenen Einleitung seiner "Welt der Natur", aus der großen ungarischen Verlassenheit, wohin ihn Stolz,

fatalizmus, korai fáradtság, és az élet általános magyar céltalansága száműzték.⁶

c) *A deákos költők.*

Magyar írókban ősidők óta, még a kódex-irodalom ideje óta élt az ambíció, hogy a magyar szavakat antik versformákba törjék. A kitűzött cél elérése nem volt túlságosan nehéz: a magyar nyelv, melyben rövid és hosszú szótagok élesen elkülöníthetők, nagyon alkalmas az idő-mértékes verselésre. Amellett ez a verselés magyarul mégsem természetes, mert ellenkezik a nyelv szellemével, a szóhangsúly nem ugyanoda esik, mint a vers-követelte hangsúly és így egy sajátos belső ellenmondás jön létre. Éppen ez a belső ellenmondás, ez a nem egészen természetes valami vonzotta romantikus lelkű költőinket, Berzsenyit és Vörösmartyt az időmértékes verseléshez.

Ugyanakkor, amikor Bessenyeiben és testtársaiban megszólalt a romantikus lelkesedés és a magyar irodalom művelésére ösztönözte őket, egymástól függetlenül három szerzetes-tanár, homályos nemzeti ambícióktól tüzelve, német minták hatása alatt elhatározta, hogy megmutatja, hogy magyarul is lehet antik mértékű verseket írni. Egyik sem tudta, hogy a szomszédságban más is ír már

⁶ *Jegyzet. Kiadások:* B. Gy. Agis tragédiája, R. MK., Budapest, 1899. A Philosophus, Olcsó Kvt, Bp., 1881. Lais vagy az erkölcsi makacs, RMK., Bp. 1899. A természet világa, Bp. 1898. Az embernek próbája, Bp. 1912. Hunyadi B. Gy. által, kiadta a Berzsenyi Dániel reálgimn. ifjúsága, Bp. 1929. (Vajthó László). Kisebb költeményeit kiadta a nyíregyházi Kossuth Lajos reálgimnázium ifjúsága, Nyíregyháza, (Belohorszky Ferenc). 1931. Tarimenes utazása, kiadta a Berzsenyi Dániel reálgimnázium ifjúsága, Bp. 1930. A Magyar Irodalmi Ritkaságok kiadásában (szintén diákok által): A törvénynek útja. Tudós Társaság. (1930.) Egy magyar társaság iránt való jámbor szándék. 1931. Magyarság, Magyar néző. (1933.)

Irodalom. Beöthy Zsolt: A szépprózai elbeszélés, II. kötet, Bp. 1887. Eckhardt Sándor, Bessenyei és a francia gondolat. EPhK. 1919—1922.

1 Fatalismus, Müdigkeit und des Lebens allgemeine ungarische Ziellosigkeit
2 verbannten.⁶

c) *Die klassizistischen Dichter.*

7 In ungarischen Schriftstellern lebte seit Urzeiten, noch seit der Zeit der
8 Kodex-Literatur die Ambition, daß sie die ungarischen Wörter in antike Vers-
9 formen brechen sollen. Das Erreichen des gesteckten Ziels war nicht übermä-
10 ßig schwer: die ungarische Sprache, in der kurze und lange Silben scharf un-
11 terscheidbar sind, ist sehr geeignet für die Zeitmaß-Verskunst. Dabei ist diese
12 Art Dichtung dennoch auf Ungarisch nicht natürlich, denn sie kontrastiert mit
13 dem Geist der Sprache, die Wortbedeutung fällt nicht eben dort hin, wie der
14 versverlangte Akzent und so kommt ein eigentümlicher innerer Widerspruch
15 zustande. Gerade dieser innere Widerspruch, dieses nicht ganz natürliche Et-
16 was zog unsere romantisch veranlagten Dichter, Berzsenyi und Vörösmarty,
17 zur zeitmäßigen Dichtung.

23 Zur selben Zeit, als in Bessenyei und seinen Leibgardisten-Kameraden
24 sich die romantische Begeisterung meldete und sie zur Pflege der ungarischen
25 Literatur anregte, beschlossen unabhängig voneinander drei Mönchs-Dozenten,
26 von dämmrigen nationalen Ambitionen angespornt, unter dem Einfluß
27 deutscher Vorbilder, dass sie zeigen sollen, daß man auch auf Ungarisch Ge-
28 dichte von antikem Maß Verse schreiben kann. Keiner von ihnen wußte, daß
29 in seiner Nachbarschaft auch ein anderer schon

33 ⁶ < *Ausgaben:* (Agis Tragödie), - (Der Philosoph), Billige Bücherei, - (Lais oder
34 der moralische Eigensinnige), - (Die Welt der Natur), - (Die Prüfung des Men-
35 schen), - Hunyadi von G. B. herausgegeben von der Jugend des Daniel-Berzsenyi-
36 Realgymnasiums, Budapest 1929. (Ladislaus Vajthó). Seine kleineren Gedichte gab
37 die Jugend des Nyíregyházer Lajos-Kossuth-Realgymnasiums heraus, Nyíregyháza
38 (Ferenc Belohorszky) 1931. (Tarimenes' Reise), herausgegeben von der Jugend des
39 Daniel-Berzsenyi-Realgymn., - In der Ausgabe der Ungarische Literarische Raritä-
40 ten (ebenfalls durch Gymnasialschüler): (Der Weg des Gesetzes). - (Gelehrte
41 Gesellschaft), - (Brave Absicht in Richtung einer ung. Gesellschaft.), - (Ungartum,
42 Ung. Betrachter), 1933. [*1940: Hunyadi László (Ladislaus H.) kiadta / hrsg. F.
43 Belohorszky), Nyíregyháza 1935.]

48 < *Literatur:* Beöthy, Zsolt: A szépprózai elbeszélés (Die Schönprosa-Erzählung),
49 II. Bd, Bp. 1887. Eckhardt, Sándor: Bessenyei és a francia gondolat (B. und der
50 französische Gedanke), EPhK /s. *3/, 1919-22.

ilyenmit és általában az volt az érzése, hogy a magyar irodalom számára egy kolumbuszi tettet készít elő.

Először Baróti Szabó Dávid⁷ készült el kötetével. A magyar szavak, általános megdöbbenésre, hexameterbe és komplikált ókori stófákba sorakoztak. Egy évvel később állt elő a piarista Révai Miklós, a későbbi nagy nyelvész.⁸ A két Columbus örült egymásnak, de a harmadik nem örült az egész dolognak. A szerencsétlen Rájnis József⁹ ugyanis sokkal előbb volt kész, mint két vetélytársa, csak hogy ő oly mélyen behatolt a klasszikus poétikába, hogy szórul-szóra vette Horatius nonum prematur in annum elvét és szentségtörésnek tartotta volna, hogy művét kiadja, mielőtt kilenc évig nem javíthatja. Így jelent meg az első utoljára, de nem hagyta kudarcát szó nélkül. Megírja „sisakos, paizsos, kardos“ mentőírásait, megtámadja

⁷ *Jegyzet.* Baróti Szabó Dávid szül. Barót, (Erdély) 1739. 1772-ben belép a jezsuita rendbe, melyet egy évre rá feloszlattnak. Ettől kezdve mint pap-tanár működik Komáromban, majd Kassán, 1799-ben nyugalomba vonul, Vítre költözik, barátaihoz, a Pyber családhoz, hol eddig is töltötte vakációit. Meghal 1819-ben.

Művei: Új mértékre vett külön versek, Kassa, 1777. Verskoszorú, 1786, Kassa. Költeményes munkái, Kassa, 1789. Lefordította az Aeneist: Virgilius Enéisse, I. Bécs, 1810. II. Pest, 1813.

⁸ Révai Miklós szül. 1750-ben a bánági Nagyszentmiklóson, igen szegény jobbágyorsból. 1771-től 76-ig piarista tanár, 1778–81 nemzeti iskolai rajztanító Nagyváradon. Azután hányatott életet él, nevelősködik, szerkeszt, meccnást keress, mindenkiel összevész. 1794-ben világi pap lesz. 1802-ben a pesti egyetem magyar nyelvi tanszékére nevezik ki. Nyelvészeti harca Verseghy ellen. Meghal 1807-ben.

Művei: Magyar alagák (elégiák), 1778, Nagykaroly. Elegyes versei Pozsony, 1787.

⁹ Rájnis József szül. Kőszegen, 1714. Családi neve Reinisch. 1757-től jezsuita. 1760: első kísérlete időmértékes verselésben. 1773-tól világi pap Győrött. 1806 Türijére költözik a premontreiekhez. 1809: a keszthelyi gazdasági iskola igazgatója. Meghal 1812-ben.

Művei: A magyar Helikonra vezérlő kalauz, Pozsony, 1781. Magyar Virgilius, Pozsony, 1789 Pest, 1814.

so etwas schreibt und im Allgemeinen hatte jeder das Gefühl, daß er für die ungarische Literatur eine Columbussche Tat vorbereitet.

Zuerst wurde David Baróti Szabó⁷ mit seinem Band fertig. Die ungarischen Wörter, zur allgemeinen Verblüffung, reichten sich in Hexameter und komplizierte antike Strophen. Ein Jahr später stellte sich der Piarist Nikolaus Révai vor, der spätere große Linguist.⁸ Die beiden Kolumbuse freuten sich aneinander, aber der dritte freute sich nicht an der ganzen Sache. Der unglückliche Josef Rájnis⁹ nämlich war viel eher fertig geworden als seine beiden Konkurrenten, nur daß er so tief in die klassische Poetik eingedrungen war, daß er Horaz' Prinzip nonum prematur in annum wortwörtlich nahm und es für ein Sakrileg gehalten hätte, daß er sein Werk herausgibt, ohne neun Jahre lang es herumzubessern. So erschien der Erste als Letzter, aber Rájnis ließ sein Fiasko nicht unerwähnt. Er schreibt seine "behelmete, schildene, schwertige" Apologie, greift die

< ⁷ *Anmerkung:* David Baróti Szabó [D.Sz.v.Barót] geb. in Barót, (Siebenbürgen) 1739. 1757 tritt in den Jesuiten-Orden ein [*1940 gestrichen: der ein Jahr drauf aufgelöst wurde.] Von da an [*1940: Ab 1773] wirkt er als Priester-Professor in Komorn, dann Kaschau. 1799 geht er in Ruhestand, zieht nach Vít, zu seinen Freunden, zur Familie Pyber, wo er auch bisher seine Ferien verbrachte. Stirbt 1819.

< *Seine Werke:* (Auf neues Maß genommene besondere Verse), - (Verskranz), - (Seine dichterischen Arbeiten), - Er übersetzte die Aeneis: Vergils Aeneis, I. Wien 1810, II. Pest 1813.

< ⁸ Nikolaus Révai geb. 1750 im Banater Großsanktnikolaus, aus sehr armer Leibeigenenlinie. Von 1771-76 ist er piaristischer Professor, 1778-81: Zeichenlehrer an nationaler Schule in Großwardein. Danach ist sein Leben unruhig, er betätigt sich erzieherisch, redigiert, sucht einen Mäzen, verzinkt sich mit jedermann. 1794 wird er weltlicher Priester. 1802 beruft man ihn auf den Lehrstuhl für ungarische Sprache an der Pester Universität. Sein linguistischer Kampf gegen Verseghy. Stirbt 1807.

< *Seine Werke:* (Ungarische Elegien), Großkarol 1778. (Vermischte Gedichte), Preßburg 1787.

< ⁹ Josef Rájnis geb. in Güns, 1741. Sein Familienname ist Reinisch. Ab 1757 ist er Jesuit. 1760: sein erster Versuch im Zeitmaß-Dichten. Von 1773 an ist er weltlicher Priester in Raab. 1806 zieht er nach Türije zu den Premontrensen. 1809: Direktor der Wirtschaftsschule von Keszthely [am Plattensee]. Stirbt 1812.

< *Werke:* (Lotse zum ung. Helikon), Preßburg 1781. - (Vergils Eklogen), Preßburg 1789, Pest 1814. [*1840 ergänzt: Vergils Georgikon, Pest 1814.]

Baróti Szabó Dávidot merész szórendjeiért, mire Baróti Szabó viszont Rájnis német származását kezdi hangoztatni — a vita egyre dühösebb hangú lett és itt volt az első magyar irodalmi harc, az ú. n. prozódiai háború. Túlságos érdeklődés nem kísérte ezt a harcot, melynek központi kérdése volt, hogy a magyar „h” számít-e vagy sem verselési szempontból, mégis az irodalom méltóságának emelkedését mutatja, hogy harcoltak már körülötte.

Az „ó-klasszikus triász” verskötetei pusztán verselési gyakorlatok. Nem is akartak mások lenni, mint minták a különböző versmértékekre. Többnyire forma szerint csoportosították a verseket, nem tartalom szerint. Tartalom szerint nem is lehetett volna, mert nincs tartalmuk. Mondanivalójuk nemcsak költői mondanivalónak kevés, de mint egy emberi lélek tartalma is megdöbbenően kevés, alatta van a normálisnak. Versbe szedtek mindent, ami a kezük ügyébe került: ha levelet kellett írni a városba, hogy küldjenek gyertyát és üdvözlőket az ismerősöket, abból hosszú hexameteres epistola lett. Hármuk közül az egyetlen Baróti Szabó Dávidnak volt egyetlen egy személyes élménye: szerette a vakációt.

Sokkal magasabb hangot vitt az antikós verselésbe tanítványuk, Virág Benedek.¹⁰ A „szent öregben”, ahogy fiatalabb kortársai nevezték a diogenesi szegénységben élő nyugdíjas papot, — volt valami Klopstock stilizált méltóságából, volt benne valami a bárd-pózból, ami hozzátartozott a kor irodalmi arculatához. Működési területe az óda volt, a legfelségesebb tárgyak ihlették csak: Isten, a bús haza és a mulandóság. Költészete Pest-Budából pél-

¹⁰ *Jegyzet.* Virág benedek, szül. 1754. Dióskál, Zalam. 1775-ben belép a pálosok rendjébe. 1780: Székesfehérváron tanár. 1797: felmentik tanári állásától, Pestre költözik. Igen nagy szegénységben és egyszerűségben él, 1798-tól kezdve Budán. A fiatalabb írók felkeresik és amennyire megengedi büszkeségében, támogatják. Meghal 1830-ban.

Művei: Először folyóiratokban és röpviveken. V. B. poétai munkái, Pest, 1799. Magyar századok (Magyar történelem Mohácsig), Buda, 1808. Horatius ódái, Buda, 1824.

1 kühne Wortfolge David Baróti Szabós an, woraufhin Baróti Szabó wiederum
2 Rájnis' deutsche Abstammung zu betonen beginnt — die Debatte wurde zu-
3 nehmend wütenderstimmig und der erste ungarische literarische Streit war da,
4 der sogen. prosodische Krieg. Übermäßiges Interesse begleitete diesen Kampf
5 nicht, dessen zentrale Frage war, ob das ungarische "h" zählt oder nicht vom
6 Blickpunkt des Versemachens, dennoch zeigt es den Anstieg der Würde der
7 Literatur, daß man bereits um sie kämpfte.
8
9

10 Seine "alt-klassische Trias"-Gedichtbände sind bloße versmacherische
11 Übungen. Sie wollten auch nichts anderes sein als Muster für die verschiede-
12 nen Versmaße. Zumeist wurden die Verse der Form nach gruppiert, nicht
13 nach Inhalt. Nach dem Inhalt wäre es auch nicht möglich gewesen, denn sie
14 haben keinen Inhalt. Ihre Aussage ist nicht nur als dichterische Aussage we-
15 nig, aber auch als Inhalt einer menschlichen Seele bestürzend wenig, unter-
16 halb des Normalen. Sie setzten in Verse alles, was ihnen unter die Hand kam:
17 wenn ein Brief in die Stadt geschrieben werden musste, dass Kerzen geschickt
18 und die Bekannten begrüßt werden sollen, wurde daraus eine lange hexamete-
19 rige Epistel. Von ihnen Dreien hatte der einzige David Baróti Szabó ein einzi-
20 ges persönliches Erlebnis: er liebte die Ferien.
21
22
23
24
25
26

27 Viel höheren Ton trug in das antikische Versemachen ihr Schüler, Benedikt
28 Virág. ¹⁰ In dem "heiligen Alten", wie seine jüngeren Zeitgenossen den
29 in diogenischer Armut lebenden pensionierten Priester nannten, war etwas
30 von Klopstocks stilisierter Würde, war in ihm etwas von der Barden-Pose, die
31 zum literarischen Antlitz der Epoche gehörte. Sein Wirkungsgebiet war die
32 Ode, nur die allerhehrsten Gegenstände inspirierten ihn: Gott, die traurige
33 Heimat und die Vergänglichkeit. Seine Dichtung sieht aus Pest-Ofen bei-
34 spiels-
35
36
37
38

39 < 10 Benedikt Virág, geb. 1754 in Dióskál, Kom. Zala. 1775 tritt in den Paulaner-
40 Orden ein. 1780: Professor in Stuhlweißenburg. 1797: wird dispensiert von sei-
41 nem Professorenposten, übersiedelt nach Pest. Lebt in sehr großer Armut und
42 Schlichtheit, ab 1798 in Ofen. Die jüngeren Schriftsteller suchen ihn auf und soweit
43 es sein Stolz erlaubt, unterstützen ihn. Stirbt 1830.
44

45 < *Seine Werke:* Zuerst in Zeitschriften und auf Flugbögen. (B.V's poetische Ar-
46 beiten), - (Ungarische Jahrhunderte; in Ung.Geschichte bis Mohatsch), Ofen 1808. -
47 (Horatius' Oden), Ofen, 1824.
48

dául csak két pontot lát: a Gellért-hegyet és a Rákos mezejét, a többi nem érdekli. A mulandóság sárga orkánja már ott zúg verseiben, az a hang, ami Berzsenyi nagyságát adja később.

Márványra festett pompa, kevély nevek!
Pényes hiúság képi, nagy oszlopok!
A semmiség bus éjtszakája
Csalfa világtokat elborítja.

Ha a summáját tekintjük a deákos költészetnek, végeredményben nagy áldás volt a magyar költői nyelv számára különös kísérletük. A magyar dikció a régi gyöngyösis, négyrímes tizenkettesekben és a többi magyaros versformában olyan kényelmesen járt, mint egy papucsban. A nagy kényelem terjengőssé tette és arra csábította, hogy beérje kész, maguktól adódó magyaros beszédfordulatokkal. Most az erősen idegenszerű új forma kényeszeríti a költőket, hogy fegyelmezzék magukat. Az antikós vers szűk és merev köntöse tömörségre tanítja őket. Most egy találó jelzővel kell kifejezni azt, amit azelőtt a négyesrím felesleges harmadik és negyedik sorával csoszogtak körül. És a régi jó magyar kifejezések, amelyek mindig kéznél vannak, nem használhatók az antikós forma más szellemű soraiban, a költőnek akarva-nem-akarva, új kifejezéseket kell teremtenie, expresszionista módon alá kell szállnia a szabad asszociációk világába, a teremtő félhomályba, és ilymód az antikós forma, a legrégebbi hagyomány, a magyar számára forradalmi felszabadító, újat teremtő erőnek bizonyult. Berzsenyi és Vörösmarty szabad szárnyalású költészete nem is képzelhető el az antik vers adta felszabadulás nélkül.¹¹

¹¹ *Modern kiadások: Császár Elemér, Deákos Költők, A Kisfaludy Társaság Nemzeti Könyvtárában, Bp. 1914. Virág Benedek a Magyar Könyvtárban és a remekírók Képes Könyvtárában.*

Irodalom: Négyesy László, a mértékes magyar verselés története, Bp. 1892. Arany János, Baróti Szabó Dávid, össz. műv. V. Waldapfel Imre, Humanizmus és nemzeti irodalom, IT. 1933.

1 weise nur zwei Punkte: den Gellert-Berg und des Rákos Wiese, das übrige
2 interessiert ihn nicht. Der gelbe Orkan der Vergänglichkeit rauscht bereits in
3 seinen Versen, jener Ton, der Berzsenyi seine Größe gibt später:

4
5
6 Auf Marmor gemalter Pomp, hoffertige Namen!
7 Glänzender Eitelkeit Bilder, große Säulen!
8 Des Nichts traurige Nacht
9 Eure trügerische Welt verdeckt.

10
11
12 Wenn wir die Summe betrachten der klassizistischen Dichtung, war im
13 Endergebnis ein großer Segen für die ungarische dichterische Sprache ihr son-
14 derbarer Versuch. Die ungarische Diktion ging in den alten Gyöngyösischen,
15 vierreimigen Zwölfem und den anderen ungarischartigen Versformen so be-
16 quem, wie in einem Pantoffel. Die große Bequemlichkeit machte sie weit-
17 schweifig und verführte sie, sich zu begnügen mit fertigen, sich von selbst er-
18 gebenden ungarischartigen Redewendungen. Jetzt zwingt die stark fremdartige
19 neue Form die Dichter, sich zu disziplinieren. Des antikischen Verses en-
20 ges und starres Gewand lehrt sie Dichtigkeit. Jetzt muß mit einem treffenden
21 Attribut ausgedrückt werden das, was sie vorher mit der überflüssigen dritten
22 und vierten Zeile des Viererreims umschlurften. Und die guten alten ungari-
23 schen Ausdrücke, die immer zur Hand sind, sind nicht verwendbar in der anti-
24 kischen Form geistig anderer Zeilen, der Dichter muß wollend-nicht-wollend
25 neue Ausdrücke schaffen, auf expressionistische Weise muß er hinabsteigen
26 in die Welt der freien Assoziationen, in das schöpferische Halbdunkel, und
27 dieserart erwies sich die antikische Form, die älteste Tradition, für die unga-
28 rische als revolutionäre befreiende, neues schaffende Kraft. Berzsenyis und
29 Vörösmarty's frei beflügelte Dichtung ist auch nicht vorstellbar ohne die vom
30 antiken Vers gegebene Befreiung. ¹¹

31
32
33
34
35
36
37
38
39
40
41 < ¹¹ *Moderne Ausgaben: Császár (Klassizistische Dichter) in Nationale Bü-
42 cherei der Kisfaludy-Gesellschaft, - Benedikt Virág in (Ungarische Bücherei) und
43 Bebilderte Klassiker-Bücherei.*

44
45
46 < *Literatur: Négyesy (Geschichte der bemessenen ung. Verskunst), - Arany:
47 (David Baróti Szabó, sämtl. W., V.). [*1940 Ergänzung: Horváth, János: Magyar
48 ritmus, jövevény versidom (Ung. Rhythmus, fremde Versform), Bp. 1922. (O.-
49 K.=Billige Bücherei.)] - Waldapfel (Humanismus und nationale Literatur),*

d) *A hagyományok őrei.*

Bessenyei és barátai, meg a deákos szerzetesek úgy érezték, hogy a magyar irodalom velük kezdődik tulajdonképpen. Ami előttük volt, ködös régiség vagy pórias alacsonyosság. Nem a közönség számára írtak; mintegy légüres térben indultak el, a jövő magyar irodalom parancsával. De ugyanekkor voltak írók, akik folytatták azt, amit kétszen találtak, a közönségnek írtak, a közönség szájaize szerint, most már a Felújulás nemzeti tartalmát is beleöntve a régi tömlőkbe. Ezek az írók egy nemzetnevelő jelentőségű ponyvát teremtenek meg és hatásuk nagyobb, mint a finomult költészet első pionerejaié.

Sokan voltak a tradicionálista írók és költők, sokkal többen, mint amennyi a köztudatban él, mert az irodalomtörténet ellenségüknek, Kazinczynak a nyomán haladt és bizonyos fokig elmellőzte őket. A sok közül két név emelkedik ki, Gvadányi és Dugonicse.

Gróf Gvadányi József¹² katonatiszt volt, unalmas kvártélyokon kezdett verselgetni a maga multságára, és csak hatvankét éves korában, már mint nyugalmazott lovasgenerális fogott hozzá munkái kiadásához. Az angol irodalom máig is jól ismeri az öreg tábornok típusát, aki nyugdíjának unalmában katonás elevenséggel veti bele

¹² *Jegyzet.* Gróf Gvadányi József, szül. 1725, Rudabányán, Borsodm., olasz eredetű katona-családból. 1734—1743 a jezsuitáknál tanul, azután katona lesz. 1746—47 francia hadifogságban. 1752 megnősül, felesége néhány év múlva meghal. 1757: a hétéves háborúban résztvesz, ott van Berlin megsarcolásánál. A háború után Északmagyarországon állomásozik, 1773: ezredes. 1783: nyolc évi galíciai szolgálat után, mint lovasgenerális vonul nyugalmába. 1787: megkezdí művei kinyomtatását. Szakolcán él, szívesen látja vendégül költőtársait. Meghal 1801-ben.

Művei: A pöstyéni fürödés, Pozsony, 1787. Egy falusi nótáriusnak budai utazása, Pozsony és Komárom, 1790. Rontó Pálnak, egy magyar lovas közkatonának és gróf Benyovszky Móricnak életek, u. o. 1793. A falusi nótáriusnak elmékedése, betegségé, halála és testamentuma, u. o. 1796. stb. A falusi nótáriusnak pokolra menetelét nem ő írta.

d) *Die Hüter der Überlieferungen.*

Bessenyei und seine Freunde, dazu die klassizistischen Mönche empfinden es so, daß die ungarische Literatur mit ihnen beginnt eigentlich. Was vor ihnen war, ist nebelhaftes Altertum oder bäurische Niedrigkeit. Sie schrieben nicht für das Publikum; gleichsam im luftleeren Raum starteten sie, mit der zukünftigen ungarischen Literatur Befehl. Doch zur selben Zeit gab es Schriftsteller, die das fortsetzten, was sie fertig vorfanden, sie schrieben für das Publikum, nach dem Mundgeschmack des Publikums, jetzt auch schon den nationalen Gehalt der Erneuerung hineingießend in die alten Schläuche. Diese Schriftsteller erschaffen eine Kolportage [Schmökerware] von nationserzieherischer Bedeutung und ihre Wirkung ist größer, als die der verfeinerten Dichtung erste Pioniere.

Der traditionalistischen Schriftsteller und Dichter gab es viele, viel mehr, als wieviele im allgemeinen Bewußtsein leben, denn die Literaturgeschichte wandelte auf ihres Feindes, auf Kazinczys Spur und mied sie bis zu einem gewissen Grad beiseite. Unter den vielen ragen zwei Namen hervor, die von Gvadányi und Dugonics.

Graf Josef Gvadányi ¹² war Militäroffizier, in langweiligen Quartieren begann er zu verseln zu seinem eigenen Vergnügen, und erst im Alter von zweiundsechzig Jahren, bereits als pensionierter Reitergeneral machte er sich an die Herausgabe seiner Arbeiten. Die englische Literatur kennt auch bis heute gut den Typ des alten Generals, der in seiner Pensionierung Langeweile mit soldatischer Lebhaftigkeit sich hineinstürzt

< ¹² *Anmerkung:* Graf Josef Gvadányi, geb. 1725, in Rudabánya, Kom. Borsod, aus Soldatenfamilie italienischer Herkunft. 1734-43 lernt bei den Jesuiten, wird danach Soldat. 1746-47 in französischer Kriegsgefangenschaft. 1752: heiratet, seine Frau stirbt nach etlichen Jahren. 1757: nimmt teil am siebenjährigen Krieg, ist bei der Brandschatzung von Berlin dabei. Nach dem Krieg ist er in Nordungarn stationiert, 1773: Oberst. 1783: nach achtjährigem Dienst in Galizien geht er als Reitergeneral in Ruhestand. 1787: beginnt die Drucklegung seiner Werke. Lebt in Skalitz, hat seine Dichtergefährten gern zu Gast. Stirbt 1801.

< *Werke:* (Das Piestjaner Baden), Preßburg 1787. (Eines Dorfnotars Ofener Reise), Preßburg und Komorn, 1790. (Paul Rontós, eines ung. berittenen Gemeinsoldaten und Graf Moritz Benyovszkys Leben), ebda, 1793. (Des dörflichen Notarius' Gedankengänge, Krankheit, Tod und Testament), ebda, 1796. usw. Des Dorfnotars Höllenfahrt hat nicht er geschrieben.

magát az irodalmi életbe. Nálunk csak egy ilyen volt, Gvadányi. Elkezdett levelezni a kor költőivel, maga köré szervezte azokat, akikkel egyetértett irodalmi konzervativizmusában és szorgalmasan termelte műveit, melyeket a közönség sokkal nagyobb örömmel fogadott, mint fiatalabb és hivatásos írók könyveit. A dilettánsnak már akkor is volt bizonyos helyzeti előnye...

Főműve a Falusi Nótáriusnak Budai Utazása, máig is élvezetes olvasmány; amit veszített aktualitásában, azt megnyerte a régiség zamatában. Mindenki ismeri Zajtay uramat, aki elindul Peleskéről, hogy megnézzé Budán Mátyás király híres palotáját. Útközben kutyák megkergetik, bika megrémíti, vasas németek megtáncoltatják, beleesik Csörsz árkába, mint komikus utazó érkezik Budára, ahol azonban csodálatos metamorfózison megy át. Kiderül, hogy a nótárius minden komikus kalandja dacára, mégis az igazi magyar ember megtestesítője. Egy népreprezentánsnak nem kell feltétlenül méltóságteljesnek lennie. A nótárius Pesten találja meg igazi hivatását: goromba, de hatékony szavakban figyelmezteti a pestieket, hogy ruhában, nyelvben, modorban mennyire elvesztették nemzeti bélyegüket.

A falusi nótárius eleveneket és holtakat ítélő jó magyarsága bizonyos fokig német behozatal. A német irodalomban még barokk hagyomány a francia eredetű divatnak, az „à la mode“-nak hóbortjait szívdó költemény. A XVIII. század végének nemzeti lendülete ezt a műfajt is újra életre hozza, a bécsi folyóirat-irodalom több figurát teremt, akik jól megmondják a véleményüket a franciabolondoknak. Egyik ilyen állandó figura lehetett Gvadányi mintaképe. De a nótárius kifakadásainak mélyebb csengést ad az, hogy a magyar számára az idegentől való elzárkózás nem csak egy lehetséges állásfoglalást jelent, hanem bizonyos fokig az állásfoglalást, azt az állásfoglalást, mely a faj karakterében adva van. Ezért talán, hogy a konzervatív generális műve máig sem avult el, holott a korabeli avantgarde írókat már nem lehet tudományos apparátus nélkül olvasni.

Budai utazásának sikerén felbuzdulva, Gvadányi meg-

1 ins literarische Leben. Bei uns gab es nur einen solchen, Gvadányi. Er begann
2 zu korrespondieren mit den Dichtern der Epoche, organisierte diejenigen um
3 sich, mit denen er übereinstimmte in seinem literarischen Konservativismus
4 und produzierte fleißig seine Werke, die das Publikum mit viel größerer Freude
5 empfing als jüngerer und professioneller Schriftsteller Bücher. Der Dilet-
6 tant hatte auch damals schon einen gewissen lagemäßigen Vorteil . . .

8
9
10 Sein Hauptwerk, des Dörflichen Notarius' Ofener Reise, ist eine auch bis
11 heute noch genussreiche Lektüre; was es verlor an Aktualität, das hat es ge-
12 wonnen durch die Würze des Altertümlichen. Jedermann kennt Meinherrn
13 Zajtay, der aufbricht von Peleske, um in Ofen König Matthias' berühmten
14 Palast zu sehen. Unterwegs hetzen Hunde ihn, ein Stier versetzt ihn in Panik,
15 deutsche Kürassiere machen ihn tanzen, er fällt in den Graben von Csörsz, als
16 komischer Reisender trifft er in Ofen ein, wo er jedoch eine wundersame
17 Metamorphose durchmacht. Es stellt sich heraus, daß der Notar trotz all seiner
18 komischen Abenteuer, dennoch der Verkörperer des wahren ungarischen
19 Menschen ist. Ein Volksrepräsentant muß nicht unbedingt würdevoll sein.
20 Der Notar findet in Pest seine wahre Berufung: in groben, aber wirkungs-
21 vollen Worten macht er die Pester aufmerksam, wie sehr sie in Kleidung,
22 Sprache, Manier ihr nationales Gepräge verloren haben.

23
24
25
26
27
28
29 Des dörflichen Notars über Lebende und Tote richtendes gutes Ungartum
30 ist bis zu einem gewissen Grad deutscher Import. In der deutschen Literatur
31 ist noch barocke Überlieferung der aus Frankreich stammenden Mode, des "à
32 la mode" Verschrobenheiten schimpfendes Gedicht. Der nationale Schwung
33 des ausgehenden XVIII. Jahrhunderts bringt auch diese Kunstgattung zu neu-
34 em Leben, die Wiener Zeitschriften-Literatur erschafft mehrere Figuren, die
35 kräftig ihre Meinung sagen den Frankoverrückten. Eine solche ständige Figur
36 mochte Gvadányi das Musterbild gewesen sein. Aber den Ausbrüchen des
37 Notars gibt einen tieferen Klang das, daß für den Ungarn die Abkapselung
38 von dem Fremden nicht nur eine mögliche Stellungnahme bedeutet, sondern
39 bis zu einem bestimmten Grad die Stellungnahme, jene Stellungnahme, die im
40 Charakter der Rasse gegeben ist. Vielleicht ist es deshalb, daß das Werk des
41 konservativen Generals bis heute nicht veraltet ist, wogegen man die zeit-
42 genössischen avantgardistischen Schriftsteller schon nicht mehr ohne wissen-
43 schaftlichen Apparat lesen kann.

44
45
46
47
48
49 Angespornt durch den Erfolg seiner Reise nach Ofen, schrieb Gvadányi

írta nótáriusának további történetét: elmélkedéseit, betegségét, halálát és testamentomát. Elmélkedései a Felvilágosodás problematikájának szólnak; betegsége tanulságosabb. Az orvosokban becsületos magyar embernek nincs sok bizalma. Többet érnek a házi gyógyszerek, melyeket derék felesége tud. Pl. amikor a nótárius delirál, úgy látszik, gombamérgezésben:

Poloskákat adtam néki pályinkába,
Mihelyest lenyelte, s voltak a gyomrába,
Bőgött kedves Uram, valamint a barom.

De meggyógyult. Ha pedig a feleség sem használ, hivatják Tóty Dorkát, a híres javasasszonyt. Ez a kis féltő érezteti, civilizációs szempontból mekkora távolság áll a nyugatos Bessenyei és a hagyományok őrei között.

A világfelfogásra pedig: a beteg nótárius ágyához megérkezik a fia, aki Pesten tanul. A nótárius inti a fiát, ne engedjen a divatos filozófiák, Voltér, Lessing és főképp Russzó csábításainak. A fiú nem is igen hallott ezekről, a pestiek tisztességesek.

Senkit sem hallottam, hogy Istent tagadná.
És olyan vadságra okos eszét adná.
Nemrég ugyan hétnek gombjokat elüték.
Kik petsenyéjeket rossz tűz mellett süték.
A többit küldötték külső országokba,
Hol várakba zárták kemény fogságokba.

Ilyen kedélyesen fogják fel a magyar mozdulhatatlanság vidékén Martinovics démoni nyugtalanságát, Kazinczy fogságát idegenben...

Sok egyéb művében mindenütt megtaláljuk lényének életgazdag realizmusát, vaskos, férfiaknak való humorát, személyének úri báját. Művei jobbak és olvashatóbbak, mint az egykorú és valamivel fiatalabb európai-költők művei — de a távolságból inkább az irány a fontos és Gvadányi kétségkívül rossz úton haladt, nem a nemzeti eidos önkifejtésének és az emberies civilizációnak az útján.

1 seines Notarius weitere Geschichte: seine Gedankengänge, Krankheit, seinen
2 Tod und sein Testament. Seine Überlegungen beziehen sich auf die Proble-
3 matik der Aufklärung; seine Krankheit ist lehrreicher. In die Ärzte hat ein an-
4 ständiger ungarischer Mensch nicht viel Vertrauen. Mehr taugen die Haus-
5 mittel, die sein braves Weib weiß. Z.B. als der Notar deliriert, wie es scheint,
6 durch eine Pilzvergiftung:

8
9
10
11 Wanzen gab ich ihm in Schnaps,
12 Sobald er es schluckte, und sie waren in seinem Magen,
13 Brüllte mein lieber Herr, gleichwie das Rindvieh.

14
15
16 Aber er genas. Wenn wiederum nicht einmal die Frau hilft, läßt man Dorchen
17 Tóty rufen, die berühmte Quacksalberin. Diese kleine Kostprobe läßt spüren,
18 welche Entfernung gähnt vom zivilisatorischen Blickpunkt zwischen dem
19 westlerischen Bessenyei und den Hütern der Überlieferungen.

20
21 Zur Weltauffassung wiederum: zu des kranken Notarius Bett kommt sein
22 Sohn an, der in Pest studiert. Der Notar ermahnt seinen Sohn, er soll nicht
23 nachgeben der modischen Philosophien, Voltaires, Lessings und hauptsäch-
24 lich Rousseaus Verlockungen. Der Junge hat von diesen auch nicht viel ge-
25 hört, die Pester sind anständig.

26
27
28 Niemanden hörte ich, daß er Gott verleugne.
29 Und auf derlei Wildheit seinen klugen Verstand gäbe.
30 Kürzlich freilich schlug man Sieben ihren Knopf weg.
31 Die ihr Brätlein bei schlechtem Feur brienet.
32 Die übrigen schickte man in äußere Länder,
33 Wo in Burgen man sie sperrete in ihre harte Gefangenschaft.

34
35
36 So gemüthlich faßte man auf in der ungarischer Unbeweglichkeit Provinz
37 Martinovics' dämonische Ruhelosigkeit, Kazinczys Gefangenschaft in der
38 Fremde . . .

39
40 In vielen seiner übrigen Werke finden wir überall seines Wesens lebensrei-
41 chen Realismus, seinen massiven, für Männer bestimmten Humor, seiner Per-
42 son herrigen Zauber. Seine Werke sind besser und lesbarer als der zeitgenös-
43 sischen und etwas jüngeren Europäer-Dichter Werke — aber aus der Ferne ist
44 eher die Richtung wichtig und Gvadányi wandelte zweifellos auf schlechtem
45 Wege, nicht auf der Selbstentfaltung des nationalen Eidos und der menschli-
46 chen Zivilisation Weg.

Gvadányi magyarkodása derüs szeretete az itthoninak és uras-öreges elzárkózás az idegen elől — Dugonics¹³ magyarkodása mánia, eksztázis, delirium. Csodálatos tehetségtelensége dacára egyike irodalmunk legérdekesebb jelenségeinek.

Gvadányi olasz volt, Dugonics dalmata. Mindkettő egy déli nép hevesebb vérét hozta magyar fajszeretetébe, mindkettő az asszimilált idegen túlzó kompenzációjával volt magyar. A szinmagyar nem érzi szükségét, hogy magyar voltát hangsúlyozza, mert az oly természetes számára, mint hogy él. Az idegenből lett magyar magyar voltát be akarja bizonyítani, mások előtt és önmaga előtt. Magyarországon a fajvédelmet mindig idegen fajúak csinálták.

Történeti regénye, az Etelka, a magyar preromantika egyik legfontosabb eseménye. Fontos azért is, mert ez volt az első magyar könyvsiker, ezer példánya egy év alatt elfogyott, az ország egységesen lelkesedett, még a kálvinisták is elolvasták a piarista pap könyvét, az újszülötteket Etelkának keresztelték. A magyar szépirodalmi mű

¹³ *Jegyzet.* Dugonics András szül. Szegeden, 1740-ben, 1756: belép a piarista rendbe, melynek iskolájában tanult. 1765-ben szentelik fel. Nyitrán, Szegeden és Medgyesen tanít. 1774-ben a nagyszombati egyetemen az elemi mennyiségtan professzora lesz. Az egyetemmel együtt Pestre, majd Budára költözik. Magyar nyelven tanít még II. József alatt is, nagy hatással van az egyetemi ifjúságra. 1808-ban nyugdíjazzák, hazamegy Szegedre. Meghal 1818-ban.

Művei: Trója veszedelme, Pozsony, 1774. Ulissesnek... csodálatos történetei, Pest, 1708. A tudakosságnak két könyve, Pest, 1784. (Magyar nyelvű algebra és geometria.) Etelka, egy igen ritka magyar kisasszony Világosvárott... Két kötet, Pozsony és Kassa, 1788. Az arany perecek, Pozsony és Pest, 1790. Jeles történetek... Pest, 1794—95. Négy színdarab: Toldi Miklós, Etelka Karjelben, Kun László, Bátori Mária, A szerecsenek. Két kötet, Pozsony és Pest, 1798. (Heliodoros regényének népies átdolgozása.) Jolánka, Etelkának leánya, két kötet, Pozsony és Pest, 1803. Cserei. Egy honvári herceg. Szeged, 1808. Magyar példabeszédek és jeles mondások, két kötet, 1820.

1 Gvadányis Ungartümelei ist die heitere Liebe des Heimischen und die
2 herrisch-ältliche Verschlossenheit vor dem Fremden — Dugonics' ¹³
3 Ungartümelei ist Manie, Ekstase, Delirium. Trotz seiner wunderbaren Talent-
4 losigkeit ist er eine der interessantesten Erscheinungen unserer Literatur.
5
6

7 Gvadányi war Italiener, Dugonics Dalmatiner. Beide brachten eines süd-
8 lichen Volks heftigeres Blut in ihre ungarische Rassenliebe ein, beide waren
9 mit des assimilierten Fremdlings übertriebener Kompensation Ungarn. Der
10 echte Ungar empfindet nicht die Notwendigkeit, daß er sein Ungartum beto-
11 nen soll, weil das so natürlich ist für ihn, wie daß er lebt. Der aus Fremdling
12 gewordene Ungar will sein Ungarischsein beweisen, vor anderen und vor sich
13 selbst. In Ungarn wurde der Rassenschutz immer von Fremdrassigen gemacht.
14
15

16
17
18 Sein historischer Roman, Edelchen [Adelheid], ist eine der wichtigsten Er-
19 eignisse der ungarischen Präromantik. Wichtig auch darum, weil dies der erste
20 ungarische Bucherfolg war, seine tausend Exemplare waren innerhalb eines
21 Jahres vergriffen, das Land war einheitlich begeistert, sogar die Kalvinisten
22 lasen das Buch des piaristischen Priesters, die Neugeborenen wurden Etelka
23 /Edelchen getauft. Das ungarische belletristische Werk
24
25

26
27
28 < 13 *Anmerkung:* András Dugonics geb. in Szegedin, 1740. 1756: tritt in den pi-
29 aristischen Orden ein, in deren Schule er lernte. 1765 wird geweiht. Lehrt in Neutra,
30 Szegedin und Mediasch, 1774 wird Professor der Elementarmathematik der Tyrnauer
31 Universität. Zusammen mit der Universität zieht er nach Pest, dann nach Ofen. In
32 ungarischer Sprache lehrt er auch noch unter Joseph II., auf die Universitätsjugend
33 hat er große Wirkung. 1808 wird er pensioniert, geht heim nach Szegedin. Stirbt
34 1818.
35
36

37
38 < *Seine Werke:* (Die Belagerung von Troja), Preßburg, - (Ulysses'... wundersame
39 Geschichten), - (Der Gelahrtheit zwei Bücher), - (Ungarischsprachige Algebra und
40 Geometrie.) Edelchen, ein sehr rares ung. Fräulein in Világosburg . . . Zwei Bde,
41 Preßburg und Kaschau, - (Die goldenen Armreife), Preßburg und Pest, - (Ausge-
42 zeichnete Geschichten . . .), - Vier Bühnenstücke: Nikolaus Toldi, Edelchen in Kar-
43 relien, Ladislaus der Kumane, Maria Bátori, Die Mohren. Zwei Bde, Preßburg und
44 Pest, - (Volkhafte Überarbeitung von Heliodors Roman.) Jolanthchen, Edelchens
45 Tochter, zwei Bde, Preßburg und Pest, - Cserei, ein heimatburger Herzog, Szegedin,
46 - (Ung. Gleichnisse und ausgezeichnete Redensarten), zwei Bde,
47
48

vele nyert polgárjogot, illetve vele nyerte vissza XVI. századi ponyva-népszerűségét. És fontos az Etelka azért, mert példátlan sikerét romantikus mozzanatainak köszönhetette, ez az első tanulsága annak a nagy és lényegbevágó ízlésváltozásnak, amelyet a ponyva előbb vett tudomásul, mint az élite-irodalom. Az Etelka közelebb áll sok tekintetben a Kisfaludy Károly és Vörösmarty nemzedékéhez, mint Kazinczy és Kármán.

Romantikus nem a megvalósítás, hanem a művészi szándék irányjelzése: lefelé és vissza. A nemzeti mult és a nép kultúza öltének ponyvaformát Dugonics regényeiben. Etelka Árpád korában játszódik, abban a boldog időben, amikor a magyarság még szoros érintkezésben állt a rokonépekkel (nemrég fedezték fel a finn-lapp-magyar rokonságot), finnországi hercegek gyakran érkeztek Magyarországra és itt kitűnően megértették a nép nyelvét, viszont Etelkát, a ritka magyar kisasszonyt is jól megértik Finnországban és Karjelben. De az Árpádkor is csak irányjelzést jelent itt; történelmi multat, dicső nemzeti hajdankort általában — a valóságos történelemhez semmi köze sincs, pedig Dugonics fantasztikus lábjegyzetek özönével igyekszik művének tudományos mellékízt adni. Magyar ősvallási szertartásokat költ és leírja az Árpádkori ország teljes kultúr- és társadalomrajzát, ami feltűnően hasonlít a XVIII. századra. A címlapon Etelka és későbbi férje XVIII. századi magyar ruhában állnak egy szentimentális oltár mellett. A történelem még nem jelent a számára egy külön, egyéni világot, még nem tudja, hogy minden kor más, egyelőre csak azt tudja, hogy van nemzeti történelem és a közönségnek ez is elég.

Dugonics nem dolgozott önállóan, paradox módon mindig a szélsőséges magyarkodók függnek a legerősebben külföldi mintáktól; műveit többnyire az alacsonyabb német irodalom valamelyik produktuma után nemzetiesítette olymód, hogy a személyeknek magyar nevet adott. Négy színdarabjának ismerik már a forrásait. Az Etelka forrása még nem derült ki. De kétségkívül a forrás, valamelyik barok német vagy latin regény lehet az oka, hogy Árpád vezér oly rosszul jár: gyenge, befolyásolható, itt-

1 erlangte mit ihm Bürgerrecht, beziehungsweise gewann mit ihm zurück seine
2 Kolportage-Volkstümlichkeit des XVI. Jahrhunderts. Und wichtig ist das
3 Edelchen auch darum, weil es seinen beispiellosen Erfolg seinen romanti-
4 schen Momenten verdanken konnte, dieser Erfolg ist das erste Zeichen jener
5 großen und wesenseinschneidenden Geschmacksänderung, welche die Kol-
6 portage früher zur Kenntnis nahm, als die Elite-Literatur. Das Edelchen steht
7 in vieler Hinsicht der Generation Karl Kisfaludys und Vörösmartys näher als
8 Kazinczy und Kármán

9
10
11 Romantisch ist nicht die Verwirklichung, sondern der künstlerischen Ab-
12 sicht Richtungsanzeige: hinab und zurück. Die nationale Vergangenheit und
13 der Kult des Volkes nehmen Kolportageform an in Dugonics' Romanen.
14 Edelchen spielt im Zeitalter Arpads, in jener glücklichen Zeit, als das Ungar-
15 tum noch in enger Berührung stand mit den verwandten Völkern (unlängst
16 wurde die finnisch-lappisch-ungarische Verwandtschaft entdeckt), finnländi-
17 sche Herzöge trafen häufig in Ungarn ein und hier verstanden sie ausgezeich-
18 net des Volkes Sprache, hingegen Edelchen, das rare ungarische Fräulein wird
19 auch gut verstanden in Finnland und Karelien. Aber auch die Arpadenzeit be-
20 deutet hier nur Richtungsangabe; geschichtliche Vergangenheit, glorreiche
21 nationale Frühzeit generell — mit der wirklichen Geschichte hat sie nichts zu
22 tun, wiewohl Dugonics mit einer Flut fantastischer Fußnoten seinem Werk
23 wissenschaftlichen Beigeschmack zu geben trachtet. Er dichtet ungarische ur-
24 religiöse Zeremonien und beschreibt des arpadenzeitlichen Landes vollstän-
25 diges Kultur- und Gesellschaftsbild, das auffällig der des XVIII. Jahrhunderts
26 ähnelt. Auf dem Titelblatt stehen Edelchen und ihr späterer Gatte in ungaris-
27 cher Kleidung des XVIII. Jahrhunderts neben einem sentimentalen Altar. Die
28 Geschichte bedeutet für ihn noch keine separate, individuelle Welt, er weiß
29 noch nicht, daß jedes Zeitalter anders ist; vorläufig weiß er nur, daß es eine
30 nationale Geschichte gibt und dem Publikum genügt auch diese.

31
32
33
34
35
36
37
38
39 Dugonics arbeitete nicht selbständig, auf paradoxe Weise hängen immer
40 die extremen Ungartümelnden am stärksten von ausländischen Mustern ab;
41 seine Werke nationalisierte er meistens nach der niedereren deutschen Li-
42 teratur irgendeinem Erzeugnis solcherart, daß er den Personen ungarische Na-
43 men gab. Von Vieren seiner Bühnenstücke kennt man schon ihre Quellen.
44 Des Edelchens Quelle ist noch nicht aufgeklärt. Aber zweifellos die Quelle,
45 irgendein barocker deutscher oder lateinischer Roman kann die Ursache sein,
46 daß es Fürst Arpad so schlecht ergeht: zu einem schwachen, beeinflussbaren,
47 hier-und-

ott zsarnoki, maitresse-tartó, sokfelé szerelmeskedő barokk vagy rokokó fejedelemmé stílizálódik párdúcos alakja. A többi alak is furcsa, kettős életet él, legkivált a hősnő, Etelka. Etelka finom, érzékeny kisasszony, amint illik egy XVIII. századi hősnőhöz, érzékeny és gyakran elájul. De ugyanakkor Dugonics népiessége is átszínezi alakját: Etelka kifejezésében nem nagyon válogató és amikor ájulásából magához tér, oly ízesen káromkodik, mint egy szegedi halász.

Romantikus nála a népibe való alámerülés. Magyarság-fogalma, mely olyakkora pathosszal hatja át, már a romantika nép-nemzeti elgondolása. Benne van már a romantikus magyarság-felfogás dacos izolációja a környezettel szemben. Különösen erős benne a nemzetiségekkel szemben való türelmetlenség. Ez mintegy az eszmei magva Dugonics írásainak. Oly gorombán, mint ő, senki sem támadta, sem előtte, sem utána a németeket és a tótokat. Magyar ember rossz nem is lehet — a könyv gonoszai mind idegenek, bolgárok, tótok. Az erkölcsi érték alapfeltétele, hogy az ember magyar legyen.

Dugonics stílusát a szegedi nép szólásmódjaival gazdagította és Pázmány volt legfőbb mintaképe. Ehhez járul a külföldi mintáiból átvett précieux modor: így jön létre Dugonics páratlan, semmihez sem hasonlítható stílusa, mely könyveit a stílus-inyenc számára oly megbcsülhetetlen élvezetté teszi. Szerelmi szituációk közben, finom elájuló emberek szájából érzékeny és körmönfont tartalmakat a legotrombább népi nyelven mondat el. Nehéz szemelvényt kiragadni, mert az ember úgyszólván minden lapról meríthetne stíluspróbákat. Általában ilyen hangon diskurál Etelke, a ritka kisasszony, más Árpádkori udvaroncokkal:

„Eb után kutya vagy, vad embör. Te is azon elsővel egy forrásból buggyantál. Ő büdös vaj; te kukacos szalonna, egybeillőtök. Eb is fújja nótádat; kutya is járja táncodat. Hatalmas Isten, be igaz az, hogy a rossz szolgának legrosszabb tagja a nyelve.“

Redkívuil kedves az a rész, amit Pintér Jenő idéz: „Etelkának egész teste felborzadozott. Azután szívében

1 da tyrannischen, mätresse-haltenden, vielseitig amourösen barocken oder Roko-
2 koko-Fürsten stilisiert sich seine pantherfellbekleidete Gestalt. Auch die übrige
3 Gestalten leben ein seltsames, doppeltes Leben, insbesondere die Heldin,
4 Edelchen. Edelchen ist ein feines, empfindsames Fräulein, wie es sich ziemt
5 für eine Heldin des XVIII. Jahrhunderts, sie ist empfindlich und fällt häufig in
6 Ohnmacht. Aber zugleich überfärbt auch Dugonics' Volkhaftigkeit ihre Gestalt:
7 Edelchen ist in ihren Ausdrücken nicht sehr wählerisch, und als sie aus
8 ihrer Ohnmacht erwacht, flucht sie so saftig wie ein Szegediner Fischer.

12 Romantisch ist bei ihm das Untertauchen ins Völkische. Sein Ungartum-
13 Begriff, der ihn mit dermaßen großem Pathos durchdringt, ist bereits der Romantik
14 volk-nationaler Gedanke. In ihm ist schon der romantischen Ungartum-Auffassung
15 trotztige Isolation gegenüber der Umgebung. Besonders stark ist in ihm die
16 Unduldsamkeit gegenüber den Nationalitäten. Dies ist gleichsam der ideelle Kern
17 der Schriften Dugonics'. So grob wie er hat niemand, weder vor ihm noch nach ihm,
18 die Deutschen und die Slowaken attackiert. Ein ungarischer Mensch kann gar
19 nicht schlecht sein — die Bösen des Buches sind alles Fremde, Bulgaren, Slowaken.
20 Des moralischen Wertes Grundvoraussetzung ist, daß der Mensch ein Ungar sei.

26 Dugonics reicherte seinen Stil mit der Redeweise des Szegediner Volkes an
27 und Pázmány war sein oberstes Vorbild. Hinzu kommt die aus seinen ausländischen
28 Vorbildern genomene précieux Manier: so kommt Dugonics' einzigartiger, mit
29 nichts zu vergleichender Stil zustande, der seine Bücher für den Stil-Feinschmecker
30 zum unschätzbaren Genuß macht. Während Liebes-Situationen, läßt er aus dem Munde
31 feiner ohnmächtig werdender Menschen empfindliche und spitzfindige Inhalte in
32 der ungeschlachtetsten völkischen Sprache sagen. Es ist schwer, eine Probe herauszugreifen,
33 denn man könnte sozusagen von jedem Blatt Stilproben schöpfen. Im allgemeinen
34 diskuriert Edelchen, das rare Fräulein, in diesem Tone mit anderen arpadenzeitlichen
35 Höflingen:

41 "Nach einem Köter bist Hund du, wilder Mänsch. Auch du bist mit Ersterem
42 aus einer Quelle entsprungen. Er ist stinkende Butter; du bist madiger Speck,
43 ihr paßt zusammen. Auch ein Köter dudelt deine Melodie; auch ein Hund tanzt
44 deinen Tanz. Allmächtiger Gott, wie wahr ist es, daß eines schlechten Knechts
45 schlechtestes Glied seine Zunge ist."

48 Außerordentlich lieblich ist jener Teil, den Eugen Pintér zitiert: "Edelchens
49 ganzer Körper erschauerte. Dann erlitt sie in ihrem Herzen

oly irgalmatlan küszködéseket szenvedett, hogy hirtelen indulataival éppen nem bírhatván, pofonvágná Zoltánt, pedig amint csak tőle telhetett, elég markosan. Ezen tette után elhalványodott. Végére Hanzárnak (a fejedelem nejének) ölébe leesett. Erősen befogta két kezeivel orcáját, és fejét Hanzárnak kebelébe dugdosta, ezt súgván: Rejtsd el akárhová szerencsétlen személyemet. Úgy dömöcskölte magát Hanzárnak kebelébe, hogy ez, minden ellenkező erejéből kifogyván, szinte hanyattdőlné a szőnyegen.“

Ez 1788-ban történik. Goethe már a Tasson és Iphigenián dolgozik, a kicsiszolt humánus legfőbb diadalain, és minálunk még Etelka az úri osztály olvasmánya. Ha Dugonicsot olvassuk és hátborzongva élvezzük a tenyeres-talpasság orgiáit, látjuk, micsoda égető szükség volt Kazinczyék vértelen, idegenszerű, de mégis oly civilizált szellemi reformjára.

Kiadások: Négyesy László kiadása: Gróf Gvadányi József és Fazekas Mihály, Remekírók, Bp. 1904. A Pöstyéni fürödést újra kiadta Mészöly Gedeon, Bp. 1921. Dugonics színdarabjai az Olcsó Könyvtárban, Az Arany percek RMK, Bp. 1898. Etelka, szemelvények, (P. Rónai Antal) Irod. tört. Olvasmányok, Bp. 1904.

Irodalom: Gvadányira vonatkozólag I. Négyesy László bevezetését a fenti kiadáshoz. Prónai Antal, Dugonics András életrajza, Szeged, 1903. Forrásait Heinrich Gusztáv és Horváth János kutatták ki. A nótárius forrásai I. Gragger Róbert, Irodalomtörténeti forrástanulmányok, ItK. 1913.

5. MAGYAR PREROMANTIKA.

a) *Harc a hegemoniáért.*

Mikor Bessenyei letűnt, egy pillanatig Révai Miklós gondolt arra, hogy mint a Magyar Hírmondó szerkesztője, átveszi a vezér szerepét a gazdátlanú lett magyar irodalomban. De egyrészt túlságosan szegény és ennek kö-

1 so unbarmherzige Balgereien, daß sie ihre plötzlichen Gemütswallungen gerade nicht bezwingen könnend, Zoltán ohrfeigen täte, und zwar soweit sie es
2 nur vermochte, ziemlich handfest. Nach dieser ihrer Tat erbleichte sie.
3 Schließlich fiel sie Hanzár (des Fürsten Gemahlin) in den Schoß hinunter.
4 Stark faßte sie mit ihren beiden Händen ihr Gesicht ein, und ihren Kopf steckte
5 sie in Hanzárs Busen, dies flüsternd: Verstecke egalwohin meine unglückliche
6 Person. Sie drängelte sich so in Hanzárs Brust, daß diese, jeder gegensätzlichen
7 Kraft ermattend, beinahe rücklings auf den Teppich stürzen tät."
8
9
10
11

12 Dies geschieht 1788. Goethe arbeitet schon am Tasso und an Iphigenie,
13 den höchsten Triumphen des ausgeschliffenen Humanums, und bei uns ist
14 noch Edelchen die Lektüre der herrschaftlichen Klasse. Wenn wir Dugonics
15 lesen und gänsehäutig die Orgien an Plumpheit genießen, sehen wir, welch
16 brennender Bedarf war an Kazinczys blutleerer, fremdartiger, aber doch so zivilisierter
17 geistiger Reform.
18
19
20
21
22

23 < Ausgaben: Négyesy Ausgabe: (Graf Josef Gvadányi und Michael Fazekas), in
24 Klassiker, - Das Bad von Pöstyén gab neu heraus Gedeon Mészöly, - Dugonics'
25 Bühnenstücke in der Billigen Bibliothek, (Die Goldenen Armreife), RMK. - Edelchen,
26 Leseproben (Anton P. Rónai), Lit. gesch. Lesestücke,
27
28
29
30

31 < *Literatur:* Bezüglich Gvadányi s. Négyesy Einleitung zur obigen Ausgabe.
32 Prónai (Andreas Dugonics' Biographie), Szegedin, - [**1940 Einfügung / kiegészítés:*
33 *Baróti, Dezső: Dugonics András, Szeged 1934.*] Seine Quellen erforschten
34 Gustav Heinrich und Johann Horváth. Die Quellen des Notarius s. Gragger, (Literaturgeschichtliche
35 Quellenstudien), ItK.
36
37
38
39
40

5. UNGARISCHE PRÄROMANTIK.

a) *Kampf um die Hegemonie.*

41 Als Bessenyei entschwand, dachte einen Augenblick Nikolaus Révai daran,
42 daß er als Redakteur des Ungarischen Nachrichtensprecher, die Rolle des
43 Führers übernimmt in der herrenlos gewordenen ungarischen Literatur. Aber
44 einesteils war er allzu arm und in-
45
46
47
48

vetkeztében súlytalan volt a vezér szerepére, másrészt a hírlap szerkesztősége nem volt megfelelő pozíció, ahonnan irányítani lehetett volna a magyar irodalmat. Az új vezérnek, aki immár nem pusztán a majdan megszületendő lelkei fölött fog parancsnokolni, mint Bessenyei, működési terület kell, ahol ítélni és nevelni: vagyis irodalmi folyóirat.

Az új vezér, a fiatal Kazinczy Ferenc, ezzel tisztában volt. Nála tudatosabban senki sem készült az irodalmi vezér szerepére és biztosabb kézzel senki sem válogatott az eszközökben. Koraérett szorgalommal és bécsi utazásokkal bizonyos élite-műveltséget szerzett magának, mely nem volt ugyan mély, de sokoldalú volt és főképp imponáló. Kiismerte magát a képek és szobrok világában, és az aktuális külföldi irodalomban; aki ehhez a kettőhöz ért, ma is bizonyos fölényrel mozoghat a társaságban és nagytudású embernek számít. Azonkívül Magyarországon ez még újság volt, Kazinczy volt az első képviselője ennek a világias intelligenciának.

1786-ban érkezettnek látta az időt, hogy a vezérséget átvegye. Szövetkezett az öreg tekintélyes Baróti Szabó Dáviddal, hogy folyóiratot alapítson Kassán. Baróti Szabó Dávid szívesen vállalkozott, de még egy társat hozott magával. Batsányi Jánost. Így alapították meg hárman az első magyar irodalmi lapot, a Magyar Múzeumot, melynek első száma, 1787 nov. 13-án jelent meg.

Kazinczy és Batsányi valószínűleg az első pillanattól kezdve nem tetszettek egymásnak. Nem tetszettek egyszerűen azért, mert mindketten ugyanazt akarták, holott ez a valami csak egy embernek volt szánva. De ezenkívül is sokkal ellentétesebb természetűek voltak, semhogy kibírták volna egymást.

Kazinczy nőiesen finom, törékeny jelenség volt, csupa jó modor és engedékenység és éppen ezért rideg és kiméltelen, amikor saját álláspontját védte — az idősebb Batsányi nyers és temperamentumos volt. Ehhez hozzájárult még egy társadalmi szakadék: Kazinczy előkelő nemesfiú volt,

1 folge dessen gewichtig für die Rolle des Führers, andernteils war die Redak-
2 tion des Nachrichtenblatts keine entsprechende Position, von wo man hätte
3 lenken können die ungarische Literatur. Der neue Führer, der nicht mehr bloß
4 über die Seelen der künftig Geborenen befehlen wird, wie Bessenyei,
5 braucht ein Wirkungsgebiet, wo er urteilen und erziehen kann: das heißt eine
6 literarische Zeitschrift.

7
8
9
10 Der neue Führer, der junge Franz Kazinczy, war sich damit im Klaren. Be-
11 wußter als er hat niemand sich auf die Rolle des literarischen Führers vor-
12 bereitet und mit sichererer Hand hat niemand in den Mitteln gewählt. Mit
13 frühreifem Fleiß und Reisen nach Wien verschaffte er sich eine gewisse Elite-
14 Bildung, die zwar nicht tief war, aber vielseitig und hauptsächlich imponie-
15 rend. Er kannte sich aus in der Welt der Bilder und Statuen, und in der aktu-
16 ellen ausländischen Literatur; wer sich auf diese beiden versteht, kann sich
17 auch heute mit gewisser Überlegenheit in der Gesellschaft bewegen und zählt
18 als wissensreicher Mann. Außerdem war dies in Ungarn noch eine Neuheit,
19 Kazinczy war der erste Vertreter dieser weltlichen Intelligenz.

20
21
22
23
24
25
26 1786 sah er die Zeit gekommen, um die Führung zu übernehmen. Er ver-
27 bündete sich mit dem angesehenen alten David Szabó Baróti, um eine Zeit-
28 schrift zu gründen in Kaschau. David Baróti Szabó war gerne bereit, brachte
29 aber noch einen Partner mit sich, Johann Batsányi. So gründeten die Drei das
30 erste ungarische literarische Blatt, das Ungarische Museum, dessen erste
31 Nummer am 13. Nov. 1787 erschien.

32
33
34
35 Kazinczy und Batsányi gefielen einander wahrscheinlich vom ersten Au-
36 genblick an nicht. Sie gefielen einander einfach deshalb nicht, weil beide das
37 gleiche wollten, wo doch dieses Etwas nur für einen Mann bestimmt war.
38 Aber außerdem auch waren sie viel zu gegensätzlicher Natur, als daß sie ein-
39 ander ertragen hätten.

40
41
42
43 Kazinczy war eine fraulich feine, zerbrechliche Erscheinung, lauter gute
44 Manier und Nachgiebigkeit und eben darum spröde und unerbittlich, wenn er
45 seinen eigenen Standpunkt verteidigte — der ältere Batsányi war roh und
46 temperamentvoll. Hinzu kam noch eine gesellschaftliche Kluft: Kazinczy war
47 vornehmer adliger Jüngling,

Batsányi¹⁶ jobbágyi self-made-man, kit ezer mellőztetés keserített el és tett bizalmatlanná és forradalmivá.

Az együttműködés nem is tartott soká. Már a Kazinczy-írta bevezetés körül bajok voltak: Batsányi Kazinczy megkérdezése nélkül átjavította és baloldallibbá tette a szöveget, ami Kazinczyt nagyon bántotta. Végül is Kazinczy nem bírta tovább az idősebb társ diktaturáját, kilépett és önálló lapot indított.

Kazinczy új folyóiratát Orpheusnak keresztelte el, mert Orpheus volt a szabaddóművesi neve és a lapot egészen a Felvilágosodás szolgálatába akarta állítani. Ez a lap is, mint a Magyar Museum, büszkén hozza főúri pártfogóinak leveleit és ugyanekkor a forradalmat előkészítő francia gondolkozók, Rousseau és Helvetius műveiből közöl fordításokat. A lap nem volt hosszú életű, de ez a rövid idő is elég volt, hogy versenytársát tönkregye. A fiatal írók inkább a jómodorú, előkelő Kazinczyhoz csatlakoztak. Úgy, hogy Batsányi, mikor Kazinczyval egyidejűleg fogságra vetik, mint a Martinovics-féle összeesküvés

¹⁶ Batsányi János, szül. 1763. Tapolcán. 1787-től tisztviselő a kassai kir. kamaránál. 1793-ban elveszti állását politikai felfogása miatt. Forgách Miklós gróf titkára lesz. 1794-ben elfogják, mint a Martinovics-féle összeesküvés részesét. Bár ártatlansága bebizonyosodik, mégis elítélik az elvekért, melyeket védekezésekor hangoztatott. Fogság Kufsteinben. 1796: kiszabadul, Bécsben telepedik le, mint állami hivatalnok. Feleségül veszi Baumberg Gabriellát, aki divatos költőnő. 1809-ben résztvesz annak a proklamációnak a megfogalmazásában, melyet Napoleon a magyarokhoz intéz, ezért menekülnie kell később. Párisban él abból az évdíjből, melyet Napoleon a számára rendel. Napoleon bukása után osztrák kézbe kerül és egy évig Spielbergben raboskodik, míg felesége végre kivívja szabadságát. Ezentul Linzben élnek, felügyelet alatt. 1843-ban az akadémia tagjává választja. Meghal 1845-ben.

Művei: Batsányi János versei, Buda, 1827. Modern kiadás: B. J. költeményei, kiadta Váry Rezső, Modern Könyvtár, év nélkül.

Irodalom: Horánszky Lajos, Bacsányi János és kora, Bp. 1907.

1 Batsányi ¹⁵ leibeigenschaftlicher self-made-man, den tausenderlei Zurück-
2 setzung verbitterte und mißtrauisch und revolutionär machte.

3
4 Das Zusammenwirken dauerte auch nicht lange. Schon um die von Ka-
5 zinczy geschriebene Einleitung gab es Ärger: Batsányi, ohne Kazinczy zu fragen,
6 korrigierte und machte den Text linker, was Kazinczy sehr kränkte.
7 Schließlich ertrug Kazinczy die Diktatur seines älteren Partners auch nicht
8 länger, er trat aus und startete ein selbständiges Blatt.

9
10
11 Kazinczy taufte seine neue Zeitschrift Orpheus, denn Orpheus war sein
12 Freimaurer-Name und das Blatt wollte er ganz in der Aufklärung Dienst stellen.
13 Auch dieses Blatt, wie das Ungarische Museum, bringt stolz seiner aristokratischen
14 Protektoren Briefe und gleichzeitig veröffentlicht es Übersetzungen aus den Werken der
15 die Revolution vorbereitenden französischen Denker, Rousseau und Helvetius. Das Blatt
16 war nicht langlebig, aber auch diese kurze Zeit war genug, um seinen Konkurrenten zu
17 ruinieren. Die jungen Schriftsteller schlossen sich eher dem manierlichen, vornehmen
18 Kazinczy an. So daß Batsányi, als er gleichzeitig mit Kazinczy in die Gefangenschaft
19 geworfen wird, als an der Martinovicsschen Verschwörung,

20
21
22
23
24
25
26
27 < 15 Johann Batsányi, geb. 1763. in Toppoltz. Ab 1787 Beamter an der Ka-
28 schauer kgl. Kammer. 1793 verliert er seine Stellung wegen seiner politischen Auf-
29 fassung. Wird Sekretär des Grafen Nikolaus Forgách. 1794 wird gefangengenommen,
30 als Teilnehmer an der Martinovicsschen Verschwörung. Obgleich sich seine
31 Unschuld erweist, wird er dennoch verurteilt wegen der Prinzipien, die er während
32 seiner Verteidigung betonte. Gefangenschaft in Kufstein. 1796: er kommt frei, läßt
33 sich in Wien nieder, als Staatsbeamter. Nimmt Gabriella Baumberg zur Frau, eine
34 modische Dichterin. 1809 beteiligt er sich angeblich an der Formulierung jener Pro-
35 klamation, die Napoleon an die Ungarn richtet, deswegen muß er später flüchten.
36 Lebt in Paris von jener Jahresrente, die Napoleon für ihn aussetzt. Nach Napoleons
37 Sturz gerät er in österreichische Hand und ist ein Jahr lang Gefangener in Spielberg.
38 [*1940: bis seine Frau endlich seine Freiheit erkämpft]. Hinfort leben sie in Linz,
39 unter Überwachung. 1843 wählt ihn die Akademie zu ihrem Mitglied. Stirbt 1845.

40
41
42
43
44
45
46 < *Seine Werke:* (Johann Batsányis Verse), Ofen 1827. Moderne Ausgabe: (J. B's
47 Gedichte), herausgegeben von Rudi Váry, in Moderne Bücherei, ohne Jahr.

48
49 < *Literatur:* Horánszky (Johann Bacsányi und seine Zeit), - [*1940 Ergänzung:
50 Halász, Gábor: Bacsányi, in Zeitschr. Nyugat (Westen), 1935.]

részét, tulajdonképpen már eljátszotta minden reményét a hegemóniára.

Mind a két irodalmi folyóirat főképp fordításokat közölt. Batsányi, Kazinczy és a kor élite-je egyet értettek abban, hogy a jó fordítás pillanatnyilag hasznosabb, mint az eredeti. A fordítás általában nagyobb művészi hozzáértést követel, mint az eredeti: az eredeti költő azt írhatja, ami eszébe jut, ha akarja, foghatja a dolog könnyebbik végét is; a fordító kénytelen megkeresni az egyedül lehetséges kifejezést. Hiszen egyelőre még nem volt arról szó, hogy irodalmi értéket hozzanak létre: egyelőre be kellett bizonyítani, önmaguknak is, hogy lehet magyarul írni.

A Magyar Museumban megjelent versek, fordítások és esszék Batsányit, mint a kor egyik legkülönbb magyar íróját mutatják be. Nála jobban senki sem érezte át a nagy világalakító eseményeket, melyeknek híre távol mennydörgésként jött Páris felől és ő az egyetlen a magyar irodalomban, aki a világmegrázkódtatásnak költői kifejezést tudott adni. Amint Toldy Ferenc megállapította, „politikai költő volt, első nálunk, a szó szoros értelmében s nemcsak hazafiúi mint anynyi más”. Az egész humanum sorsát érezte és fájta és egy verset sikerült írnia, melyben az egész kor benne reszket:

A FRANCIAORSZÁGI VÁLTOZÁSOKRA.

Nemzetek, országok! kik rut kelepében
Nyögtök a rabságnak kínos kötelében;
S gyászos koporsóba döntő vasigátok
Nyakatokról eddig le nem rázhattátok;
Ti is, kiknek vérit a természet kéri,
Hív jobbágyitoknak felszentelt hóhéri,
Jertek! s hogy sorsotok előre nézzétek,
Vigázó szemetek Párisra vessétek!

Ha Kazinczy helyett az ő kezébe jutott volna a hegemonia, bizonyára kevesebb gondot fordítottak volna a formai csiszoltságra és klasszikus tökéletesség felé kevésbé törekedtek volna, ehelyett a költészet gazdagabb lett volna humanumban, politikai lendületben és hamarabb eljutott volna a Vörösmarty-nemzedék romantikájáig.

1 Beteiligter, eigentlich schon all seine Hoffnung auf die Hegemonie verspielt
2 hatte.

3 Alle beide literarischen Zeitschriften veröffentlichten hauptsächlich Über-
4 setzungen. Batsányi, Kazinczy und die Elite der Epoche stimmten darin über-
5 ein, daß die gute Übersetzung momentan nützlicher ist als das Original. Die
6 Übersetzung erfordert im allgemeinen größeren künstlerischen Sachverstand
7 als das Original: der ursprüngliche Dichter kann schreiben, was ihm in den
8 Sinn kommt, wenn er will, kann er die Sache auch an ihrem leichteren Ende
9 packen; der Übersetzer ist gezwungen, den einzig möglichen Ausdruck zu su-
10 chen. War doch vorläufig noch keine Rede davon, daß sie einen literarischen
11 Wert zustande bringen sollen: vorerst mußten sie beweisen, sich selber auch,
12 daß es möglich ist ungarisch zu schreiben.

13
14
15
16 Die im Ungarischen Museum erschienenen Verse, Übersetzungen und
17 Essays zeigen Batsányi als einen der tüchtigsten ungarischen Schriftsteller der
18 Zeit. Niemand mitempfand besser als er die großen weltgestaltenden Ereig-
19 nisse, deren Kunde als fernes Donnerrollen von Paris her kam und er ist der
20 Einzige in der ungarischen Literatur, der der Welterschütterung dichterischen
21 Ausdruck geben konnte. Wie es Franz Toldy feststellte, " er war politischer
22 Dichter, der erste bei uns, im engsten Sinne des Wortes und nicht nur ein patri-
23 otischer wie soviel andere". Er empfand und erschmerzte das Schicksal des
24 ganzen Humanum und ihm gelang einen Vers zu schreiben, worin die ganze
25 Epoche zittert:

AUF DIE WANDLUNGEN IN FRANKREICH.

31 Nationen, Länder! die ihr in garstiger Falle
32 Ächzt in der Gefangenschaft qualvollem Strick;
33 Und in traurigen Sarg stürzendes Eisenjoch
34 Von eurem Hals bisher nicht abschütteln konntet;
35 Ihr auch, deren Blut die Natur begehrt,
36 Getreuer Leibeigenen geweihte Henker,
37 Kommt! und daß ihr euer Schicksal voraus erschauet,
38 Euer achtendes Auge auf Paris werfet!

39
40 Vgl. hinten Seite V, deutsch von Martin Remané.

41
42 Wenn die Hegemonie statt in Kazinczys in seine Hand gelangt wäre, hätte
43 man sicherlich weniger Sorgfalt auf die formale Geschliffenheit verwendet
44 und weniger nach klassischer Perfektion gestrebt, statt dessen wäre die Dich-
45 tung reicher gewesen im Humanum, politischen Schwung und wäre schneller
46 hingelangt bis zu der Vörösmarty-Generation Romantik.

De Batsányi, amikor ártatlan kufsteini rabságából kiszabadult, elveszett ember volt a magyar irodalom számára. Haza se mert jönni, mint börtönviselt — ahhoz a Kazinczy jólszületettsége kellett, hogy Kufsteint megbocsássák. Bécsben élt ezentúl, mindinkább otthon érezve magát új környezetében, ahová feleségének költői hírneve fűzte. A napoleoni háborúkban megint kompromittálta magát a napoleoni proklamáció magyarrá fordításával. Párisba ment, azután sok meghurcoltatás után Linzben telepedett le. Ekkortájt jut újra eszébe a magyar irodalom. Mindeddig, úgy látszik, annyira fájt neki az elveszített hegemonia, hogy nem is gondolt az országra, melyet maga mögött hagyott. Spielbergi fogsága alatt végre fölenged és kéri feleségét, küldje el neki, ha meg tudja szerezni az ismerős magyar költők műveit. És tudja meg, élnek-e még? Baróti Szabó úgy tudja, meghalt...

Linzben óvatosan felveszi újra a kapcsolatokat. A Dunántúliak megpróbálják kijátszani Kazinczy ellen. Ekkor derül ki, milyen jól tud Kazinczy gyűlölni. Akármikor jön ezentúl Batsányi felől a határon, Kazinczy és jól megszervezett fiatal hívei rögtön tönkreteszik. Összegyűjtött verseit kinevetik, mint egy fölösleges tanút régi időkből. Az ősi ellenfél számára még az öregkorban sincs bocsánat. És Batsányi lassankint belátja, hogy már minden elveszett. Visszahúzódik a mély feledésbe. Sokáig, nagyon sokáig él, és hogy meghal, a magyar irodalmi élet csak két évi késéssel tudja meg.

Irodalom: Pintér id. m. IV. Németh László, A tekintélyes ifjú és Az első magyar folyóirat, Prot. Szemle, 1930.

b) *Preromantikus szentimentalizmus.*

A diadalmas új életérzés egyik legközpontibb vonása a szentimentalizmus. Az emberek közelebb akarnak jutni önmagukhoz és érzelmi önmagukat fedezik fel.

Az emberek érezni akarnak az érzés kedvéért. „Libido sentiendi“, mondotta Szent Ágoston. Gondosan ápolják érzelmeiket, a rengeteg napló és levél arra szolgál, hogy érzelmeiket rögzítsék, tartóssá tegyék és közöljék. Természetesen

1 Doch Batsányi, als er aus seiner unschuldig erlittenen Kufsteiner Gefangenschaft freikam, war ein verlorener Mann für die ungarische Literatur. Er wagte gar nicht heimzukommen, als Vorbestrafter — es bedurfte Kazinczys Wohlgeborensin, damit man Kufstein verzeihe. In Wien lebte er hinfort, sich immer mehr daheim fühlend in der neuen Umgebung, wohin ihn das dichterische Renommee seiner Frau knüpfte. In den napoleonischen Kriegen kompromittierte er sich wieder mit der Übersetzung der napoleonischen Proklamation auf Ungarisch. Er ging nach Paris, danach ließ er sich nach vielerlei Schikanierung in Linz nieder. Zu dieser Zeit kommt ihm wieder in den Sinn die ungarische Literatur. Bislang, so scheint es, schmerzte ihn die verlorene Hegemonie so sehr, dass er gar nicht dachte an das Land, welches er hinter sich gelassen hatte. Während seiner Spielberger Gefangenschaft taut er endlich auf und bittet seine Frau, sie solle ihm schicken, wenn sie beschaffen kann der bekannten ungarischen Dichter Werke. Und sie soll sich erkundigen, leben sie denn noch? Baróti Szabó, soviel er es weiß, ist gestorben . . .

20 In Linz nimmt er vorsichtig erneut die Verbindungen auf. Die Transdanubier versuchen ihn auszuspielen gegen Kazinczy. Da stellt sich heraus, wie gut Kazinczy hassen kann. Was immer hinfort von Batsányi über die Grenze kommt, Kazinczy und seine gut organisierten Anhänger richten es sofort zugrunde. Seine gesammelten Gedichte verlachen sie, als einen überflüssigen Zeugen aus alter Zeit. Für den uralten Gegner gibt es auch im Greisenalter keine Verzeihung. Und Batsányi sieht langsam ein, daß bereits alles verloren ist. Er zieht sich zurück in die tiefe Vergessenheit. Lange, sehr lange lebt er, und daß er stirbt, erfährt das ungarische literarische Leben erst mit zweijähriger Verspätung.

35 < Literatur: Pintérs zit. W. IV. - Németh (Der ansehnliche Jüngling und Die erste ungar. Zeitschrift), Protestant. Revue, 1930.

b) *Präromantischer Sentimentalismus.*

41 Eine der zentralsten Züge des triumphalen neuen Lebensgefühls ist der Sentimentalismus. Die Menschen wollen näher zu sich selber gelangen und entdecken ihr gefühlsmäßiges Selbst.

45 Die Menschen wollen fühlen um des Gefühls willen. "Libido sentiendi" sagte der Heilige Augustin. Sorgfältig pflegen sie ihre Gefühle, die unzähligen Tagebücher und Briefe dienen dazu, daß sie ihre Gefühle festhalten sollen, dauerhaft machen und mitteilen sollen. Natürlich

nem minden érzés egyformán értékes. A bánat előkelőbb, mint az öröm, miért, miért nem, nehéz megmondani — de mindenki tudja, hogy egyszerűbb lelkek ösztönösen bánataikat szokták felsorolni, ha másokat meg akarnak nyerni maguknak, mintegy megmutogatva legfőbb kincseiket.

A bánatnak egy speciális fajtája a szentimentális ember kedvenc bánata. Egy édesbús céltalan merengés, absztrakt, a világmindenségben ködként eloszló fájdalom, magamagáért, másokért, mindenkiért. Kiegészítője a szentimentális elvágódás, valami céltalan, holdas messzeségbe, ahol bánat és egyedülvalóság átolvadnak valami boldogságba lassan, mint az alkony színei.

A preromantikus irodalom valahogy „modernebb“, mint elődei voltak; közelebb állnak a mi irodalom-fogalmunkhoz. A klasszicisták tárgyakat énekeltek meg: a háborút, a szenvedélyt, a bánatot. A romantikus költő mindig, mindenben önmagát: önmagát háborus, szenvedélyes, bánatos attitűdben.

Irodalmunkban a szentimentális, tehát a modern költők sorát Anyos Pál¹⁷ nyitja meg. Anyos Pált személyes vonatkozásai és hagyományos, négyesrímes verselgetése Besenyei György körével kapcsolja össze, de tartalmilag egészen más. A szentimentalizmus költői fegyvertára, részben német, részben talán barokk latin költők hatása alatt, nála lép fel először, még teljesen cenzurázatlanul, naiv módon. Költészete csupa sírhalom, nyögés, sóhajtás a halavány hold alatt. Boldogság ezen a világon csak annak jut osztályrésül, aki elvonul a természet magányos ölébe:

¹⁷ *Jegyzet.* Anyos Pál, szül. 1756-ban, Esztergáron. Veszprém. 1772-ben a pálos rendbe lép. Tanulmányait Budán végzi, feljebbvalói nem jó szemmel nézik, hogy szerelmes. 1781-ben az elzárt felsőelefánti kolostorba küldik. 1782–83-ban Székesfehérvárott tanít Virággal együtt. Tüdőbaja 1782-ben elragadja.

Művei: Életében csak egyes alkalmi költeményei jelentek meg. Először Batsányi János adta őket ki, Béts, 1798. Modern kiadása: Bp. 1907. R. M. K. *Irodalom: Császár Elemér, Anyos Pál, Bp. 1912.*

1 ist nicht jedes Gefühl gleichmäßig wertvoll. Der Kummer ist vornehmer als
2 die Freude, warum, warum nicht, schwer zu sagen — aber jedermann weiß,
3 daß einfachere Seelen instinktiv ihre Kummernisse aufzuzählen pflegen,
4 wenn sie andere für sich gewinnen wollen, gleichsam herzeigend ihre höch-
5 sten Schätze.

6
7 Der Wehmut eine besondere Gattung ist des sentimentalischen Menschen
8 Lieblingswehmut. Ein süßtrauriges zielloses Sinnieren, abstrakter, im Weltall
9 nebelgleich sich zerteilender Schmerz, um das eigene Selbst, um andere, um
10 jedermann. Seine Ergänzung ist ein sentimentales Hinwegsehen, in irgendei-
11 ne ziellose, mondhafte Ferne, wo Wehmut und Alleinesein hinüberschmelzen
12 in irgendein Glücklichein allmählich, wie die Farben der Dämmerung.

13
14
15
16 Die präromantische Literatur ist irgendwie "moderner", als es ihre Vorfah-
17 ren waren; sie steht näher unserem Literatur-Begriff. Die Klassizisten be-
18 sangen Gegenstände: den Krieg, die Leidenschaft, den Kummer. Der romanti-
19 sche Dichter besingt immer, in allem, sich selbst: sich selber in kriegerischer,
20 in leidenschaftlicher, wehmutsvoller Attitüde.

21
22
23
24 In unserer Literatur eröffnet der sentimentalische, also der modernen Dichter
25 Reihe Paul Anyos ¹⁷ Paul Anyos verknüpfen seine persönlichen Beziehun-
26 gen und seine traditionelle, vierreimige Verskunst mit dem Kreise Georg Bes-
27 senyeis, aber inhaltlich ist er ganz anders. Des Sentimentalismus dichterisches
28 Arsenal, teils unter deutscher, teils vielleicht barocker lateinischer Dichter
29 Wirkung, tritt bei ihm erstmals auf, noch ganz unzensiert, auf naive Weise.
30 Seine Dichtung sind lauter Grabhügel, Ächzen, Seufzen unter dem fahlen
31 Mond. Glück wird auf dieser Welt nur jenem zuteil, der sich hinwegbegibt in
32 der Natur einsamen Schoß:

33
34
35
36
37
38
39 < ¹⁷ *Anmerkung.* Paul Anyos, geb. 1756, in Esztergár, Kom. Veszprém. 1772
40 tritt in den Paulaner-Orden ein. Seine Studien absolviert er in Ofen, seine Vorge-
41 setzten sehen es nicht gern, daß er verliebt ist. 1781 schickt man ihn ins abgeschlos-
42 sene Kloster von Felső-Elefánt. 1782-83 lehrt er in Stuhlweißenburg zusammen mit
43 Virág. 1784 rafft ihn sein Lungenleiden dahin.

44
45
46 < *Seine Werke:* Zu seiner Lebzeit erschienen nur einzelne seiner Gelegenheitsge-
47 dichte. Zuerst gab sie Johann Batsányi heraus, Wien 1798. Moderne Ausgabe: Bu-
48 dapest 1907. RMK. *Literatur:* Császár (Paul Anyos), Bp. 1912.

Ó, boldog szabadság erdők közepében
A hol ki ki bátran sirhat keservében,
Nem úgy, mint halandó társaink ölében,
Kiknek kegyetlenség lakozik szívében.

Igy búsul Gyöngyösi nyelvezetén Rousseau és rajta át a modern magányosság. Ő találkozik először a preromantikus mitológiával, ő honosítja meg a kísérteteket a magyar irodalomban. A preromantika kísértetei általában nem ijesztők: a meghalt szeretettek árnyai, akik mintegy engedélyt kapnak bizonyos előírt órákban, hogy meglátogassák az itt-maradtakat; halvány, kisirt, de jóindulatú jövevények, akik vigasztalják az érettük búsulókat. A bagolyhuhogás, árny suhogása meg sem ijeszti Anyost; megszokta és éjfél felé várja is már.

Anyos még a régi magyaros ütemben verselt, de már kortársai is érezték, hogy az új életérzés kifejezésére más, kevésbé mindennapi ritmusokra van szükség. Az egyik megoldási lehetőség volt az antik mérték. De az antik mértékből hiányzott az a légység, hajlékonyság, ami szükséges emocionális tartalmak kifejezésére. Vizsgálni kezdték a nyugati népek verselését és keresték a magyar metrumot, ami azoknak megfelel. Így jött rá először Ráday Gedeon gróf (1713—1792) arra a metrum-csoportra, melyet poetikánk azóta nyugateurópainak nevez, bár semmiféle nyugati nép verselésével nem azonos, hanem a középkori himnuszéval: időmértékes sorokat rímmel látnak el. Ráday után Földi János (1755—1801) fejlesztette tovább a nyugati metrum elméletét és gyakorlatát és azután a magyar preromantikának közös formaruhájává lett: Kazinczy, Batsányi, Verseghy, Dayka,¹⁸ Szentjóni Szabó László így verseltek.

¹⁸ *Jegyzet.* Dayka Gábor, szül. 1769-ben Miskolcon, szegény iparos családból. Papnak megy, mert nem tehet mást. 1791-ben protestáns szellemű szónoklata miatt szigorú feddésben részesül és kilép. Tanár lesz a lőcsei gimnáziumban. Megnősül, felesége megcsalja. 1795-ben Ungvárra helyezik át. Tüdőbaja egyre jobban gyötri. 1796-ban meghal.

Verseinek első kiadását Kazinczy rendezte sajtó alá, 1813-ban. Modern kiadása az Olcsó Könyvtárban, 1878. és a Nemzeti Könyvtárban, 1880.

O, glückliche Freiheit in Wälder Mitte
Wo ein Jeder getrost weinen kann in seiner Bitternis,
Nicht so, wie in unsrer sterblichen Gefährten Schoß,
Denen Unbarmherzigkeit wohnt im Herzen.

So trauert in Gyöngyösis Sprachart Rousseau und durch ihn die moderne Einsamkeit. Er begegnet erstmals der präromantischen Mythologie, er macht die Gespenster heimisch in der ungarischen Literatur. Die Gespenster der Präromantik sind im allgemeinen nicht furchterregend: es sind die Schatten der verstorbenen Liebsten, die gleichsam Erlaubnis erhalten zu bestimmten vorgeschriebenen Stunden, daß sie die Hiergebliebenen besuchen sollen; blasse, ausgeweinte, doch gutmütige Ankömmlinge, die trösten die um sie Trauernden. Der Uhruf, das Schattenschrecken erschrecken Anyos gar nicht; er hat sich daran gewöhnt und gegen Mitternacht wartet er auch schon darauf.

Anyos dichtete noch im alten ungarischen Tempo, aber auch schon seine Zeitgenossen spürten, daß für den Ausdruck des neuen Lebensgefühls andere, weniger alltägliche Rhythmen nötig sind. Die eine Lösungsmöglichkeit war das antike Maß. Aber aus dem antiken Maß fehlte jene Weichheit, Biagsamkeit, die nötig ist zum Ausdrücken emotionaler Inhalte. Sie begannen der westlichen Völker Verskunst zu prüfen und suchten das ungarische Metrum, das jenen entspricht. So stieß zuerst Graf Gedeon Ráday (1713—1792) auf jene Metrum-Gruppe, die unsere Poetik seither westeuropäisch nennt, obwohl sie mit der Verskunst keines einzigen westlichen Volks identisch ist, sondern mit der des mittelalterlichen Hymnus: zeitmäßige Zeilen werden mit Reimen versehen. Nach Ráday entwickelte Johann Földi (1755—1801) des westlichen Metrums Theorie und Praxis weiter und danach wurde dies der ungarischen Präromantik gemeinsames Formgewand: Kazinczy, Batsányi, Verseghy, Dayka, Ladislaus Szentjóni Szabó verselten so.

< *Anmerkung:* Gabriel Dayka, geb. 1769 in Miskolc, aus armer Handwerker-Familie. Geht als Priester, weil er nichts anders tun kann. 1791 erhält er wegen seiner protestantisch gesinnten Rede strengen Verweis und tritt aus. Wird Studienrat am Gymnasium von Leutschau. Heiratet, seine Frau betrügt ihn. 1795 wird er nach Ungwar [heute Uschhorod, Transkarpatien /Ukraine] versetzt. Sein Lungenleiden quält ihn immer mehr. 1796 stirbt er.

< Die erste Ausgabe seiner Gedichte redigierte Kazinczy 1813. Moderne Ausgabe in Billige Bücherei, 1878. und in der Nationalen Bibliothek, 1880.

A preromantikus csoportnak sok tagja pap volt: Verseghy, Dayka, Anyos, és ide lehet sorolni Kazinczy nyelvész-szövetségét, Révait is. A különbség a régebbi papköltők és a preromantikusok között az, hogy a preromantikusok rossz papok. A kor világias szelleme behatolt a kolostor falai közé is. Anyos Pált szerelmi bánata kíséri korai sírjába. Dayka Gábor első egyházi szónoklatában Szaicz Leó annyi eretnekséget talál, hogy Dayka nem is prédikál többet és nemsokára elhagyja az egyházi rendet. Révai Miklóst egyházi feljebbvalói állandóan korholják, rendtársai elkerülik és ő a legnagyobb nyomorban sem tudja elszánni magát, hogy visszatérjen a rendház falai közé, ahol kényelem és nyugodt élet várna. A papok ócsárlásában senki sem használt olyan nyers hangot, mint ő, a piarista. Verseghy fiatalkorában Alexovits Balázssal kel versenyre. Ő felvilágosodott szellemű prédikációval akar hallgatókat szerezni. Ő is elhagyja a rendet. Fogságában mégis erőt vesz rajta a vallásosság, ez is szembeállítja később a Kazinczy köré csoportosuló új irodalommal. Halálos ágyán is inti híveit, hogy ne bizzanak az új irodalomban, mert protestánsok csinálják.

Egy másik közös és nagyon karakterisztikus jegye a nemzedéknek, hogy valamiképpen összefüggenek a Martinovics-féle összeesküvéssel. A szerepük többnyire minimális — úgyszólván semmiért kell Kazinczynek és Verseghynek hosszú éveken át rettenetes börtönökben senyvedni, teljesen semmiért kerül börtönbe Batsányi és hal meg a nedves kőfalak alatt Szentjóni Szabó. Vannak idők, amikor a szellem embere szükségképpen gyanús a hatóságok előtt, amikor az író eleve az Uristen balján foglal helyet. Ilyen idő volt a XVIII. század vége, amikor a kormány jónak látott ártalmatlanná tenni mindenkit, aki az önálló gondolkozásnak némi jelét adta. Ez az óvintézkedés a nemzeti közhangulat szankciójával történt, tanúsítja például Gvadányinak az imént idézett verse.

Rossz papok és börtönviselt emberek; a társadalom margóra tette őket; első költőink, a magyar eidos legáldozatosabb előharcosai, nem képviselték a nemzet egységes korhangulatát. Elhagyott, különc, mártíros rajongói a szel-

1 Viele Mitglieder der präromantischen Gruppe waren Pfarrer: Verseghy,
2 Dayka, Anyos, und hierher einreihen kann man auch Kazinczys Linguistik-
3 Verbündeten Révai. Der Unterschied zwischen den früheren Pfarrer-Dichtern
4 und den Präromantikern ist, daß die Präromantiker schlechte Pfarrer sind. Der
5 weltliche Geist der Zeit drang auch zwischen die Mauern des Klosters ein.
6 Den Paul Anyos begleitet sein Liebeskummer in sein frühes Grab. In Gabriel
7 Daykas erster Kirchenrede findet Leo Szaicz soviel Ketzerei, daß Dayka auch
8 nicht länger predigt und alsbald den kirchlichen Orden verläßt. Nikolaus Ré-
9 vai schelten seine kirchlichen Vorgesetzten ständig, seine Ordensgefährten
10 meiden ihn und er kann selbst im größten Elend sich nicht entschließen, daß
11 er zurückkehre zwischen die Mauern des Ordenshauses, wo ihn bequemes
12 und ruhiges Leben erwarten würde. Im Schmähen der Pfarrer gebrauchte kei-
13 ner solch rohen Ton wie er, der Piarist. Verseghy tritt in seinen jungen Jahren
14 mit Blasius Alexovics in Wettbewerb. Er will mit geistig aufgeklärter Predigt
15 Hörer gewinnen. Auch er verläßt den Orden. In seiner Gefangenschaft über-
16 mannt ihn dennoch die Religiosität, auch dies bringt ihn später in Gegensatz
17 zu der um Kazinczy sich gruppierenden neuen Literatur. Auch auf seinem To-
18 tenbett ermahnt er seine Anhänger, daß sie der neuen Literatur nicht vertrauen
19 sollen, weil Protestanten sie machen.

20
21
22
23
24
25
26
27 Ein anderes gemeinsames und sehr charakteristisches Kennzeichen der Ge-
28 neration ist, daß sie irgendwie zusammenhängen mit der Martinovicsschen
29 Verschwörung. Ihre Rolle ist zumeist minimal — sozusagen wegen nichts
30 müssen Kazinczy und Verseghy lange Jahre hindurch in entsetzlichen Ker-
31 kern schmachten, vollends für nichts gerät Batsányi ins Gefängnis und stirbt
32 zwischen nassen Steinmauern Szabó Szentjóni. Es gibt Zeiten, wo des Geistes
33 Mensch notwendigerweise verdächtig ist vor den Behörden, wo der Schrift-
34 steller von vornherein zu des Herrgotts Linken Platz nimmt. Eine solche Zeit
35 war das Ende des XVIII. Jahrhunderts, als die Regierung es für gut sah, un-
36 schädlich zu machen jedermann, der des selbständigen Denkens irgendein
37 Anzeichen gab. Diese Vorsorgemaßnahme geschah mit Sanktion der nationa-
38 len öffentlichen Stimmung, bezeugt beispielsweise Gvadányis eben zitiertes
39 Vers.

40
41
42
43
44
45 Schlechte Pfarrer und kerkererfahrene Leute; die Gesellschaft tat sie an
46 den Rand; unsere ersten Dichter, die opferreichsten Vorkämpfer des ungari-
47 schen Eidos, repräsentierten nicht der Nation einheitliche Zeitstimmung. Ver-
48 lassene, sonderlinghafte, martyrerische Schwärmer des Geis-

lemnek, az ár ellen usztak és akarata ellenére váltották meg a magyar szellemet.

Tehetségére nézve messze kiválik a nemzedékből Kazinczy legfőbb büszkesége, az utókor által méltatlanul elfelejtett Dayka Gábor.

A szentimentális költők élvezésében zavar a mesterkéeltség érzete, még a nagyoknál is. Dayka szentimentális borongása nem volt póz. Halk hangú, alig szinezett, de törés nélküli versei közt nincsen olyan, melyből valami egészen személyes, mélyről jövő melankólia ne csendülne meg. Az igazi költő biztos kezével találja meg azokat a képeket és fordulatokat, amelyek nem veszítették el erejüket annyi idő után sem, tovább csengenek, aeolhárfás hangokon. A mulandóság, az álmatlan éj borzalmi, amint rászabadulnak a lélekre, a közeledő vég előre-sejtései: Dayka tematikája az örököt érinti az emberben. Ő fejezi ki a legvéglegesebben azt, ami a preromantikában nem kordivat, hanem időtlen tartalom, amiért a preromantikának a világra kellett jönnie. „A virtus becse“ például: hallgassuk a térbe kivetített szentimentális életérzést:

A hüs pataknak bus zuhanásai,
A lány fuvalmak zengedezései,
Éjféli csendben, a susogó
Ágak, az illatos hant virági,

Elfogtak egykor s nem magyarázható
Örömben sülyedt lelkem; eloszlatak
Keservimet, kisírtam a bút
Édes özönbe merült szemekkel.

Ti boldog órák! hasztalan esdeklem
Utánok. A bus vizözön évei
Közt semmiségbe tünt időknék
Felejthetetlen zavarába dőltök!

Dayka, az előfutár, megvalósította azt, amit Kazinczy és leghivebb környezete küzdelmesen kerestek és ami nekik oly ritkán sikerült: a költői dikció teljes megszabadítását a

tes, sie schwammen gegen den Strom und gegen seinen Willen erlösten sie den ungarischen Geist.

Hinsichtlich seiner Begabung ragt aus der Generation weit heraus Kazinczy's oberster Stolz, der von der Nachwelt unverdient vergessene Gabriel Dayka.

Im Genießen der sentimental Dichter stört das Gefühl der Gekünsteltheit, sogar bei den Großen. Daykas sentimentale Betrübniß war keine Pose. Unter seinen leisen, kaum gefärbten, aber bruchlosen Versen gibt es keinen, aus dem nicht eine ganz persönliche, aus der Tiefe kommende Melancholie herausklingen würde. Mit der sicheren Hand des wahren Dichters findet er jene Bilder und Wendungen, die ihre Kraft nicht verloren haben auch nach so langer Zeit nicht, die weiter klingen, in äolsharfenen Tönen. Die Vergänglichkeit, der schlaflosen Nacht Grauen, wie sie sich auf die Seele stürzen, des nahenden Endes Vor-Ahnungen: Daykas Thematik berührt das Ewige im Menschen. Er drückt am allerendgültigsten das aus, was in der Prärromantik keine Zeitmode ist, sondern zeitloser Gehalt, wofür die Prärromantik zur Welt kommen mußte. "Der Tugend Wert" beispielsweise: hören wir das in den Raum ausgestrahlte sentimentale Lebensgefühl:

Des kühlen Baches traurige Stürze,
Der milden Hauche Gesumme,
In mitternächtlicher Stille, die raschelnden
Zweige, des duftigen Hügel's Blumen.

Sie ergriffen mich einst und in unerklärliche
Freude sank meine Seele; sie zerteilten
Meine Bitternisse, ich weinte aus das Leid
Mit in süße Flut versunkenen Augen.

Ihr glücklichen Stunden! Vergebens flehe ich
Ihnen nach. In der traurigen Wasserflut Jahre
Mitten in Nichts geschwundener Zeiten
Unenträtselbare Verwirrung stürzt ihr!

Dayka, der Vorläufer, verwirklichte das, was Kazinczy und seine getreueste Umgebung mühselig suchten und was ihnen so selten gelang: der dichterischen Diktion völlige Befreiung von

hétköznapi nyügetől, a póriasság különceitől, az elhanyagolt magyar nyelvbe beivódott földszagtól. Neki sikerült: étherikus magaslatokra emelkedni, anélkül, hogy erőfeszítésbe került volna. Ami Kazinczynál, Kölcseynél, Bajzánál még oly sokszor mesterkéltetés, nála a legtermészetesebb önkifejezés.

Ha a magyarázatát keressük annak, hogy Dayka egyszerűen minden előzmény nélkül megvalósította a későbbiek legküzdelmesebb törekvését, talán Dayka halálközelségére kell utalni. Étherikus verseit akkor írta, amikor már csak félig volt a földi Magyarország polgára. Fantáziájának magasabb emelkedést adott a láz, ami az asszociációk útját felszabadítja és a lélek tropikus vegetációja felé vezet. A tüdőbetegek áttetsző finomsága tette talán oly finommá sorait... a kor a tüdőbetegek és más halkán enyészők fénykora volt. A halálnemek változó divattörténetében a preromantikának a lassú hervadás felel meg, az a halálnem, melyben az ember passzív magát-átengedéssel és teljes tudatossággal megy az elmulás felé.

Daykával belső rokonságot tart Kármán József.¹⁹ Kármán József a többiekkel nem függ össze baráti szálakkal. Önálló úton járt, és bizonyára ellentétbe került volna ő is a vezérekkel, ha időnek előtte el nem ragadja betegség és fiatal halál.

Bécsi egyetemi évek és színgazdag szerelmi liaison után kerül Kármán Pestre, ahol a társaság, a hölgyek bálványa lesz. Mint szabadkőműves és mint híres kálvinista prédikátor fia, minden jó társaságba bejáratos. Irodalmi terve ebből a világi pozícióból sarjadt ki: lapot alapítani, mely a magyar hölgyközönséghez fordul. Így alakul meg 1794-ben az *Uránia*. Az *Uránia* célja, amint Kármán kiváló kultur-

¹⁹ *Jegyzet.* Kármán József szül. 1769. Losoncon. 1788-ban jogi tanulmányai végzésére Bécsbe megy. Itt játszódik le nagy szerelme Markovics Miklós grófnak, az érdekes kalandornak a feleségével. 1798-ban jön Pestre. 1795-ben költözik Losoncra, ahol még ebben az évben meghal.

Művei: Az *Uránia* három száma. Modern kiadás: Remekírók, Bp. 1906.

Irodalom: Heinrich Gusztáv bevezetése az id. kiadáshoz.

1 des Alltags Bürde, von der Bäuerlichkeit Sonderlingen [*1940: különceitől =
2 Halsklötzen (am Hirtenhund)], von dem in die vernachlässigte ungarische
3 Sprache eingesogenen Erdgeruch. Ihm gelang es, zu ätherischen Anhöhen zu
4 steigen, ohne daß es ihn Kraftanstrengung gekostet hätte. Was bei Kazinczy,
5 Kölcsey, Bajza noch so häufig Gekünsteltheit ist, bei ihm ist es der natürlich-
6 ste Selbstaussdruck.
7

8 Wenn wir die Erklärung suchen dessen, daß Dayka sozusagen ohne alle
9 Präzedenz der Späteren mühseliges Streben verwirklichte, muß man vielleicht
10 auf Daykas Todesnähe hinweisen. Seine ätherischen Verse schrieb er damals,
11 als er bereits nur noch halb des irdischen Ungarns Bürger war. Seiner Fantasie
12 gab höheren Anstieg das Fieber, das den Assoziationen ihre Bahn freigibt und
13 zu der Seele tropischen Vegetation führt. Der Lungenkranken transparente
14 Feinheit machte vielleicht so fein seine Zeilen . . . die Epoche war der Lun-
15 genkranken und anderer still Siechenden Glanzzeit. In der sich verändernden
16 Modegeschichte der Todesarten entspricht der Präromantik das langsame
17 Welken, jene Todesart, in welcher der Mensch mit passivem Sich-Überlassen
18 und vollem Bewußtsein geht der Vergänglichkeit entgegen.
19

20
21
22
23
24
25 Mit Dayka innere Verwandtschaft hält Josef Kármán. ¹⁹ Josef Kármán
26 binden an die anderen keine freundschaftlichen Fäden. Er ging auf selbständi-
27 gem Weg, und gewiss wäre auch er in Gegensatz geraten mit den Führern,
28 wenn nicht vor der Zeit ihn wegrafft Krankheit und früher Tod.
29

30
31 Nach Wiener Universitätsjahren und farbenreicher Liebes-Liaison gelangt
32 Kármán nach Pest, wo er der Gesellschaft, der Damen Abgott wird. Als Frei-
33 maurer und als berühmten kalvinistischen Predigers Sohn hat er Zugang in
34 jede gute Gesellschaft. Sein literarischer Plan entsproß aus dieser weltlichen
35 Position: ein Blatt zu gründen, das an das ungarische Damenpublikum sich
36 wendet. So entsteht 1794 die *Urania*. Der *Urania* Ziel, wie es aus Kármáns
37 hervorragender kultur-
38

39
40
41 < 19 Josef Kármán geb. 1796 in Lizen [Kom. Neograd]. 1788 geht er zur Been-
42 digung seiner juristischen Studien nach Wien. Hier spielt sich seine große Liebe ab
43 mit Graf Nikolaus Markovics', des interessanten Abenteurers Frau. 1791 kommt er
44 nach Pest. 1795 übersiedelt er nach Lizen, wo er noch in diesem Jahr stirbt.
45

46
47 < *Seine Werke:* Drei Nummern der *Uránia* [*1940 ergänzt: anonym]. Moderne
48 Ausgabe: Klassiker,
49

50 < *Literatur:* Gusztávs Einleitung zur zit. Ausgabe.
51

politikai program-értekezéséből, a Nemzet Csinosodásából kitűnik, nemcsak kultúrális, hanem civilizációs is, sokkal nagyobb mértékben, mint Kazinczy programja.

Kazinczy az irodalmat, az irodalmon át a nyelvet és a nyelven át a nemzetet a betű, az írott irodalom segítségével akarja megmenteni. Kármán, a salonember, nagy jelentőséget tulajdonít az eleven érintkezésnek. Tanulmányában a magyar civilizációt oly szörnyű színekkel rajzolja, mint később Széchenyi. Az országnak civilizációs középpontja van szüksége; nemcsak adminisztratív, hanem szellemi fővárosra, ahol városias irodalmi salonélet fejlődhet ki. Csak ez mentené meg a magyar szellemet vidékies, falusias jellegtől, a földszagtól, ami ellen Kazinczyék is annyit küzdenek. Az irodalmi élethez nők kellene. Salonéletet nem lehet élni bizonyos enyhe és finom erotikus atmoszféra nélkül, általában, semmi teremtés nem lehetséges Eros nélkül.

Másik elve, mely előbb-utóbb ellentétbe hozta volna Kazinczyval, ha életben marad, hogy az eredeti művek többet érnek a fordításnál, és hogy a magyar irodalomnak csak eredeti művek által sikerül majd közönséget teremteni. Ő maga is egy jelentékeny eredeti művet hagyott az utókorra, a Fanny Hagyományait, a lélekrajzoló irodalom első szárnypróbálgatását irodalmunkban.

Fanny a Wertheriádák népes családjába tartozik. Én-regény, mely egy érzékeny szívű leány boldogtalan szerelmét és elhervadását adja elő. A goethei mintaképtől való függését irodalomtörténetíróink általában tulságosan kiemelik; a Werther inkább csak azt jelenti, hogy ekkor Európaszerte uralkodó volt ez a regénytípus, bizonyos szoros műfaji szabályokkal, melyeket Kármán is betartott.

A fontos az, hogy én-regény. Fanny által a preromantikus befelé-fordulás vonul be hivatalosan mihozzánk. A költészet legfőbb tárgya most már maga a lélek, önmagáért. A múlt század második fele erősen idegenkedett a szentimentalizmustól, mintahogy az irodalmi élet mindig idegenkedik a tegnapi formáktól, amelyeket éppen levetett. De ma már oly távol vagyunk a szentimentalizmustól, hogy objektíve tudjuk magunkba fogadni, sőt bizonyos fokig újra értékesekké válnak a nagy szentimentális írók, akik oly sok-

1 politischer Programm-Abhandlung, der Nation Hübschwerdung, hervorgeht,
2 ist nicht nur kulturell, sondern auch zivilisatorisch, in viel größerem Maß, als
3 Kazinczys Programm.

4 Kazinczy will die Literatur, durch die Literatur die Sprache und durch die
5 Sprache die Nation mit Hilfe des Buchstabens, der geschriebenen Literatur
6 retten. Kármán, der Salonmensch, mißt der lebendigen Berührung große Be-
7 deutung bei. In seiner Studie zeichnet er die ungarische Zivilisation mit solch
8 fürchterlichen Farben, wie später Széchenyi. Das Land braucht einen Zivilisa-
9 tions-Mittelpunkt; nicht nur administrative, sondern auch geistige Hauptstadt,
10 wo sich städtisches literarisches Salonleben herausbilden kann. Nur dies wür-
11 de den ungarischen Geist aus seiner provinziellen, dörflichen Prägung retten,
12 vom Erdgeruch, wogegen auch die Kazinczys soviel kämpfen. Zum literari-
13 schen Leben sind Frauen nötig. Salonleben kann man nicht leben ohne eine
14 gewisse milde und feine erotische Atmosphäre, im allgemeinen, keine Schöp-
15 fung ist möglich ohne Eros.

21 Sein anderes Prinzip, das ihn früher oder später in Gegensatz zu Kazinczy
22 gebracht hätte, wenn er am Leben bleibt, ist, daß die originalen Werke mehr
23 wert sind als die Übersetzung, und daß es der ungarischen Literatur nur durch
24 ursprüngliche Werke dereinst gelingt ein Publikum zu schaffen. Auch er sel-
25 ber hinterließ der Nachwelt ein bedeutendes ursprüngliches Werk, Fannys
26 Hinterlassenschaften, die erste Flügelprobe der psychographischen Literatur
27 in unserer Literatur.

30 Fanny gehört in die zahlreiche Familie der Wertheriaden. Ein Ich-Roman,
31 der eines herzempfindsamen Mädchens unglückliche Liebe und Verwelken
32 vorträgt. Seine Abhängigkeit vom Goetheschen Vorbild heben unsere Li-
33 teraturgeschichtsschreiber im allgemeinen zu sehr hervor; der Werther bedeut-
34 et eher nur soviel, daß damals europaweit dieser Romantyp dominierend war,
35 mit bestimmten engen Kunstgattungs-Regeln, die auch Kármán einhielt.

39 Das Wichtigste ist, daß es ein Ich-Roman ist. Mit Fanny zieht die präro-
40 mantische Einwärts-Kehrung offiziell ein zu uns. Der hauptsächlichliche Gegen-
41 stand der Dichtung ist nun schon die Seele selber, um ihrer selbst willen. Die
42 zweite Hälfte des vorigen Jahrhunderts stand dem Sentimentalismus sehr
43 fremd gegenüber, so wie der Geschmack stets befremdet ist von den gestrigen
44 Formen, die er gerade abgelegt hat. Aber heute sind wir schon so fern vom
45 Sentimentalismus, daß wir ihn objektiv in uns aufnehmen können, sogar bis
46 zu einem gewissen Grad erneut wertvoll werden die großen sentimental-
47 Schriftsteller, die so lan-

kal Bergson előtt felfedezték az intuiciójának szerepét a lelki életben. Ma újra szeretjük a Werthert, és Sterne könyveit, Jean Pault, és a lírai regények egész vonalát; Fanny hagyományai is újra olvashatókká kezdenek válni.

Kármánban a civilizáció erősebb volt a kulturánál és a társas lény erősebb az írónál. A társas élet és a sok szerelem felemésztették energiáit és 26 éves korában már hazament meghalni. Ekkor leplezték le a Martinovics-összeesküvést, a családi hagyomány úgy tudta, hogy Kármán visszavonulása összefüggött a titkos eseményekkel és halálával ő is a börtön elől menekült.

6. A MÁSODIK HULLÁM.

a) I. Ferenc kora.

A most következő korszakot (Martinovicstól az Auroráig, 1794—1822) még mindig az uralkodó személye határozta meg, Osztrák mintára mi is beszélhetnénk franciskánus korszakról, és a korszak második felének alcím gyanánt a Metternich kora nevet lehetne adni.

Az abszolutizmus nem szükségképpen kultúraellenes. Vannak zsarnokságok, melyek a szellem magaslati pontjait jelentik, mint a franciáknál XIV. Lajos kora. A magyar nemzet is jótékonyan fejlődött és gyarapodott a korábbi abszolút Habsburg uralkodók, Mária Terézia és II. József idejében. I. Ferenc abszolutizmusa azonban gyilkos és szégyenteljes volt és a Habsburg-barát történetírók sem próbálják menteni. Szégyenteljes volt, mert anakronisztikus volt. Az abszolutizmus helyénvaló és hasznos volt a barok világban, de nem a felvilágosodás és a francia forradalom emberi diadala után. Amint Szekfű Gyula mondja: „A Ferenc-féle abszolutizmus az európai abszolutisztikus fejedelemség fejlődéstörténetének egy utólag odabiggyesztett, fölösleges és így ártalmas fejezete.”

Nem az abszolutizmus volt ártalmas, hanem anakronisztikus volta és ami ebből következett: hogy I. Ferenc rendszere reakció volt. Vissza akart állítani politikai eszközökkel egy lélek- és szellemtörténeti állapotot, ami ekkor

ge vor Bergson entdeckten die Rolle der Intuition im seelischen Leben. Heute lieben wir erneut den Werther, und Sternes Bücher, Jean Paul, und die ganze Linie der lyrischen Romane; auch Fannys Hinterlassenschaften beginnen erneut lesbar zu werden.

In Kármán war die Zivilisation stärker als die Kultur und das gesellschaftliche Wesen stärker als der Schriftsteller. Das gesellschaftliche Leben und die vielen Amouren verzehrten seine Energien und in seinem Alter von 26 Jahren ging er schon heim zu sterben. Zu dieser Zeit wurde die Martinovics-Verschörung aufgedeckt, die Familienüberlieferung wußte es so, daß Kármáns Rückzug zusammenhing mit den geheimen Ereignissen und durch seinen Tod auch er vor dem Kerker floh.

6. DIE ZWEITE WELLE.

a) Franz' I. Zeitalter.

Das nun folgende Zeitalter (von Martinovics bis zur [Zeitschrift] Aurora, 1794—1822) bestimmte noch immer die Person des Herrschers. Nach österreichischem Muster könnten auch wir von einem franziskanischen Zeitalter sprechen, und der zweiten Hälfte des Zeitalters könnte man als Untertitel den Namen Metternichs Zeitalter geben.

Der Absolutismus ist nicht notwendigerweise kulturfeindlich. Es gibt Tyrannen, die Gipfelpunkte des Geistes bedeuten, wie bei den Franzosen das Zeitalter Ludwigs XIV. Auch die ungarische Nation entwickelte und mehrte sich wohlthätig in der früheren absolutistischen Habsburg-Herrscher, Maria Theresias und Josefs II. Zeit. Der Absolutismus Franz' I. war jedoch mörderisch und schändlich und nicht einmal die Habsburg-freundlichen Geschichtsschreiber versuchen ihn zu entlasten. Schändlich war er darum, weil er anachronistisch war. Der Absolutismus war angebracht und nützlich in der barocken Welt, aber nicht nach der Aufklärung und der französischen Revolution menschlichem Triumph. Wie es Julius Szekfű sagt: "Der Franz-sche Absolutismus ist der Entwicklungsgeschichte des europäischen absolutistischen Fürstentums ein nachträglich drangehängtes, überflüssiges und deshalb schädliches Kapitel."

Nicht der Absolutismus war schädlich, sondern sein anachronistisches Wesen und was daraus folgte: daß Franz' I. System eine Reaktion war. Er wollte mit politischen Mitteln einen seelen- und geistesgeschichtlichen Zustand wiederherstellen, der damals

már visszahozhatatlanul a múlté volt. A patriárhális I. Ferenc és mindenható minisztere, az ancien régimebeli tökéletes udvaronc, Metternich, önmagukban vonzó egyéniségek, egy szépségben letűnt kor végső képviselői, de oly végzetes szerepet játszottak, mint egy elhalt testrészt, ami nem tudott leválni az élő szervezetről.

Minden reakció szükségképpen szellemellenes, mert a szellem kritikát jelent és kérlelhetetlen tovább-ot. Shakespeare Caesarja fél Cassiustól, mert éjszaka olvasni szokott: Shakespeare itt minden reakció alapvető vonását ragadta meg. Ma már egyenesen komikusan hatnak azok a rendelkezések, melyekkel I. Ferenc kormánya a szellem szabadságát béklyókba akarta szorítani. A külföldi könyvek behozatalát szigorú vámvizsgálatokkal akadályozta meg — a német hírlapok közül pl. mindössze egynek, az Augsburger Allgemeine Zeitungnak volt szabad bejönnie a monarchia területére. Császári paranccsal bezáratta az összes Lesezirkeket és kölcsönkönyvtárakat. Az előzetes és utólagos cenzura csodákat művelt. A Bánk bán előadását betiltotta, mert Bánk nagysága meghomályosította a királyi házat. Kisfaludy Károlynak két drámáját nem lehetett kinyomatni, mert fájdalmas érzéseket keltettek volna a hazafiakban.

Ez az általános reakció a legmerevebben ellenezte a magyar nyelv fejlesztésére irányuló mozgalmakat. Minden szellemi fejlődésben a birodalom végveszedelmét sejtették. Ezért nem engedték meg pl. hogy gróf Bánffy György és Döbrentei Gábor új életre keltsék az Erdélyi Magyar Nyelvművelő Társaságot. Amikor Révai Miklós halálával megüresedett a magyar nyelv tanszéke az egyetemen, a betöltésnél — ez nem szatira — egyedül az a szempont döntött, hogy a pályázók közül melyik a legtehetségtelegb. A tehetség önmagáért gyanus volt.

De a reakció legfőbb átka nem a külső erőszak, hanem a belső következmények. Az emberek nagy többsége úgy van megalkotva, hogy szereti a reakciót. Teljesen tévednénk, ha azt képzelnénk, hogy Ferenc szellemi terrorját a nemzet fogcsikorgatva viselte. Ellenkezőleg, a nemesi nemzet örömmel fogadta ezt a reakciót, mert biztosította

1 schon unwiederbringlich der Vergangenheit gehörte. Der patriarchalische
2 Franz I. und sein allmächtiger Minister, der perfekte Höfling aus dem ancien
3 régime, Metternich, sind in sich anziehende Individuen, einer in Schönheit
4 verschwundenen Epoche letzte Vertreter, aber sie spielten eine solch fatale
5 Rolle, wie ein abgestorbener Körperteil, der sich nicht vom lebenden Organismus
6 ablösen konnte.

8 Jede Reaktion ist zwangsläufig geistesfeindlich, weil der Geist Kritik be-
9 deutet und ein unerbittliches Weiter. Shakespeares Caesar fürchtet Cassius,
10 weil er nachts zu lesen pflegt: Shakespeare erfaßte hier jeder Reaktion grund-
11 legenden Zug. Heute wirken schon geradewegs komisch jene Verordnungen,
12 mit denen die Regierung Franz' I. die Freiheit des Geistes in Fesseln zwingen
13 wollte. Die Einfuhr ausländischer Bücher verhinderte er durch strenge Zoll-
14 kontrollen — von den deutschen Nachrichtenblättern z.B. war es insgesamt
15 einer, der Augsburger Allgemeinen Zeitung gestattet hereinzukommen auf
16 das Gebiet der Monarchie. Mit kaiserlichem Befehl ließ er sämtliche Lese-
17 zirkel und Leihbüchereien schließen. Die Vor- und Nachzensur wirkte Wunder.
18 Des Banus Bánk Aufführung verbot sie, weil Bánks Größe das königliche
19 Haus verdunkelte. Karl Kisfaludys zwei Dramen konnten nicht gedruckt wer-
20 den, weil sie schmerzliche Empfindungen erweckt hätten in den Patrioten.

29 Diese allgemeine Reaktion lehnte starrstens die auf die Entwicklung der
30 ungarischen Sprache gerichteten Bewegungen ab. In jeder geistigen Entwick-
31 lung wurde eine tödliche Gefahr für das Reich gewittert. Deshalb wurde z.B.
32 nicht erlaubt, daß Graf Georg Bánffy und Gabriel Döbrentei zu neuem Leben
33 erwecken die Siebenbürgische Ungarische Sprachkultivierende Gesellschaft.
34 Als mit Nikolaus Révais Tod der Lehrstuhl für ungarische Sprache an der
35 Universität vakant wurde, entschied bei der Besetzung — dies ist keine Satire
36 — allein der Gesichtspunkt, welcher von den Bewerbern der Unbegabteste ist.
37 Die Begabung an sich war verdächtig.

42 Aber der größte Fluch der Reaktion ist nicht die äußere Gewalt, sondern
43 sind die inneren Konsequenzen. Der Menschen große Mehrheit ist so beschaf-
44 fen, daß sie die Reaktion liebt. Wir würden völlig irren, wenn wir uns vor-
45 stellten, daß die Nation Franzens geistigen Terror zähneknirschend ertrug. Im
46 Gegenteil, die adlige Nation empfing diese Reaktion mit Freude, denn sie ga-
47 rantierte

számára a nemesi kiváltságok integritását és csak akkor
hőrdült fel, ha valami erőszakos rendelet a kiváltságokat,
a szentek szentjét, az adómentességet fenyegette. A Mar-
tinovics-féle összecsuklás a nemességből még nagyobb reak-
ciót váltott ki, mint a kormányból és hálások voltak min-
den intézkedésért, ami egy újabb veszedelemnek az elejét
vette.

A köznemesség, az új uralkodó osztály, ebben a kor-
szakban erősödik meg az arisztokrácia rovására. A nagy-
birtok ebben az időben fokról fokra veszti pozícióját, a
nagy családok, mintha kimerültek volna, egyik a másik
után megy csődbe, viszont a köznemesség egyre gazda-
godik. A napoleoni háborúk alatt a búzaárak felmennek,
a devalváció alatt pedig kényelmesen kifizetik a rossz pénz-
zel adósságaikat. A nemesség száma rendkívül megnöveks-
zik, 1839-ig egy félszázad alatt száz százalékos a szá-
porulat.

Annál jobban megviselik a napoleoni háborúk és a
devalváció a polgárságot, a lateiner osztályt, a honoratio-
rokat, ahogy akkor mondták, és főképp azt az osztályt,
mely ebben az időben még minden teher hordozója és min-
den vagyon alapja, a jobbágyságot. A jobbágyot viszik kö-
téllal katonának, a jobbágy fizeti a háború költségeit és a
megye házi pénztárát, ami a hadi adónál is súlyosabb, és
verejtékes munkájával eltartja a nemességet és az egyhá-
zat. Az ezeréves történelem folyamán ez a jobbágyok leg-
váltáságosabb korszaka. Helyzetüket most már az öntudat
is súlyosbítja belülről, többé már nem azok az igavonó
gépek, akik évszázadokon át voltak, most már érzik, hogy
valami rettenetes történik velük és hogy nem segíthetnek.

Hajnal előtt van a legsötétebb. A külföldi sajtó fog-
lalkozik már a magyar jobbágy helyzetével, a magyar-
ság ellenségei, osztrákok és a monarchia szlávjai ekkor te-
remtenek meg Európaszerte ellenséges hangulatot az úri
Magyarország ellen. A nemesi Magyarország jobbnak látja
nem felelni a támadásoknak. Idehaza senki sem kel a job-
bágy pártjára. Csak a gazdasági irodalomban szólalnak
meg hideg, racionalista hangok. Pethe Ferenc, a Nemzeti
Gazda című szaklap szerkesztője állandóan bizonygatja,

1 ihr die Integrität der Adelsprivilegien und sie brauste nur dann auf, wenn ir-
2 gendeine gewalttätige Verordnung die Privilegien, das Heiligste vom Heili-
3 gen, die Steuerfreiheit bedrohte. Die Martinovics-sche Verschwörung löste
4 beim Adel eine noch größere Reaktion aus als bei der Regierung, und man
5 war dankbar für jede Maßnahme, die einer neuerlichen Gefahr vorbeugte.

6
7
8
9 Der Gemeinadel, die neue herrschende Klasse, erstarkt in diesem Zeitalter
10 auf Kosten der Aristokratie. Der Großgrundbesitz verliert in dieser Zeit Stufe
11 um Stufe seine Position, die großen Familien, als ob sie erschöpft geworden
12 wären, gehen eine nach der anderen bankrott, dagegen wird der Mitteladel immer
13 reicher. Während der napoleonischen Kriege gehen die Weizenpreise hin-
14 auf, während der Devaluation wiederum bezahlen sie bequem mit dem
15 schlechten Geld ihre Schulden. Die Anzahl des Adels wächst außerordentlich
16 an, bis 1839 ist in einem halben Jahrhundert der Zuwachs hundert prozentig.

17
18
19
20
21
22 Desto mehr nehmen die napoleonischen Kriege und die Devaluation das
23 Bürgertum mit, die Lateiner-Klasse, die Honoratioren, wie man damals sagte,
24 und hauptsächlich jene Klasse, die in dieser Zeit noch Trägerin aller Lasten
25 und Grundlage jeden Vermögens ist, das Leibeigentum. Den Leibeigenen
26 führt man am Strick zu den Soldaten, der Leibeigene bezahlt die Kosten des
27 Krieges und die Hauskasse des Komitats, was noch schwerer ist als die
28 Kriegssteuer, und mit seiner schweißvollen Arbeit unterhält er den Adel und
29 die Kirche. Im Verlauf der tausendjährigen Geschichte ist dies das kritischste
30 Zeitalter der Leibeigenen. Ihre Lage wird jetzt auch schon von innen her
31 durch das Selbstbewußtsein erschwert, länger sind sie nicht mehr jene pflug-
32 scharziehenden Maschinen, die sie Jahrhunderte hindurch waren, jetzt spüren
33 sie schon, daß etwas Schreckliches geschieht mit ihnen und daß sie nicht hel-
34 fen können.

35
36
37
38
39 Vor dem Morgendämmern ist es am dunkelsten. Die ausländische Presse
40 beschäftigt sich bereits mit der Lage des ungarischen Leibeigenen, die Feinde
41 des Ungartums, Österreicher und die Slawen der Monarchie schaffen zu die-
42 ser Zeit europaweit feindselige Stimmung gegen das herrschaftliche Ungarn.
43 Das adlige Ungarn erachtet es für besser, nicht zu antworten den Angriffen.
44 Hierzulande ergreift niemand die Partei des Leibeigenen. Nur in der wirt-
45 schaftlichen Literatur melden sich kalte, rationalistische Stimmen. Franz Pe-
46 the, Redakteur des Fachblatts betitelt Nationaler Wirt, beweist unablässig,

hogy jobbágyokkal és robotrendszerrel nem lehet modern gazdálkodást folytatni, a földbirtokosnak saját érdeke a jobbágy felszabadítása. Nemzetgazdasági alapon emeli fel szavát a csodálatos magányos, Berzeviczy Gergely (1763—1822), kinek főműve: *De conditione et indole Rusticorum in Hungaria* (Lócse, 1806), Széchenyit készíti elő. De Berzeviczyt hazaárulónak tekintették, még Kazinczy is csendes elítéléssel ír róla.

Hogyan viselkedik a fiatal irodalom a reakcióval szemben? Az írók maguk is a középnemesi osztály tagjai, általában meg vannak elégedve a helyzettel, vagy ha nincsenek és helyzetüknél fogva örök nyomorra vannak kárhoztatva, mint Csokonai, akkor is úgy tesznek, mintha meg volnának elégedve, magyar gögből, óvatosságból, osztályfegyelemből. Berzsenyi Ferenc „titusi uralmáról“ beszél és reméli, hogy teljes fényben vissza fogja állítani Terézia napjait. Kazinczy szépnek találja a politikai szabadságot, de úgy gondolja, hogy szegény népünknek nem való. Kölcsey gondolkozó szellemén a század minden nagy eszméje átvonul, de a szabadságról nem beszél. Kisfaludy Sándor a középnemesség költője és glorifikálója. A zordon Tiborc-Katona Józsefet agyonhallgatják. Napoleon proklamációja a legkisebb visszhangot sem kelti, a magyar nemzet loyálisan és áldozatosan áll uralkodója mögött, aki minden szabadságától megfosztja, a költők a nemesi felkeléshez írnak ódákat, a független Magyarország nem kísért senkinek sem az álmaiban.

Egyetlen pont van, ahol a fiatal magyar irodalom a legenergikusabban szembehelyezkedik a fennálló renddel és ez a magyar nyelv ügye. Minden éltető áram ebbe fut össze: a Felvilágosodás gazdag programjából ez marad eleven és ebben ölt konkrét formát a romantika khaotikus előhulláma. Kazinczyék patriotizmusával a nemzetszabadság minden gátbaszorítása összeegyeztethető, csak ez az egy maradjon szabad és lendüljön felfelé, a magyar nyelv.

Ezért az irodalom nemzeti ügy. Nem azért, mert az irodalom fejezi ki a nemzet politikai szándékát — arról szó sincs. Nem azért, mert az irodalomban eszmél önmagára a nemzet eidosa, arról csak Széchenyi és nyomában a

1 daß mit Leibeigenen und Robotersystem man nicht modern wirtschaften kann,
2 daß des Grundbesitzers eigenes Interesse des Leibeigenen Befreiung ist. Auf
3 nationalökonomischer Grundlage erhebt der wunderbar einsame Gregor Berzeviczy (1763—1822) seine Stimme, dessen Hauptwerk: *De conditione et indole Rusticorum in Hungaria* (Leutschau, 1806), den Széchenyi vorbereitet.
4
5
6 Aber Berzeviczy wurde als Landesverräter betrachtet, sogar auch Kazinczy schreibt mit stiller Verurteilung über ihn.
7

8
9
10
11 Wie verhält sich die junge Literatur gegenüber der Reaktion? Die Schriftsteller selber auch sind Mitglieder der mitteladligen Klasse, im allgemeinen sind sie mit der Situation zufrieden, oder wenn sie es nicht sind und durch ihre Lage zu ewiger Misere verdammt wie Csokonai, auch dann tun sie so, als wären sie zufrieden, aus ungarischem Hochmüt, aus Vorsicht, aus Klassendisziplin. Franz Berzsenyi spricht von "ihrer titusschen Herrschaft" und hofft, daß er in vollem Glanze wiederherstellen wird Theresias Tage. Kazinczy findet die politische Freiheit schön, aber er denkt so, daß die nicht für unser armes Volk ist. Den denkenden Geist Kölcseys durchzieht jede große Idee des Jahrhunderts, aber von Freiheit spricht er nicht. Alexander Kisfaludy ist des Mitteladels Dichter und Glorifikator. Den düsteren Tiborc-schen Josef Katona schweigt man tot. Napoleons Proklamation erweckt nicht den geringsten Widerhall, die ungarische Nation steht loyal und opferbereit hinter seinem Herrscher, der sie all ihrer Freiheit beraubt, die Dichter schreiben Oden an den adligen Aufstand [Insurrektion], das unabhängige Ungarn geistert in niemandes Träumen.
12
13
14
15
16
17
18
19
20
21
22
23
24
25
26

27
28
29
30
31
32
33
34
35 Einen einzigen Punkt gibt es, wo sich die junge ungarische Literatur am energischsten widersetzt der bestehenden Ordnung und dies ist die Sache der ungarischen Sprache. Jeder belebende Strom mündet hierin: von der Aufklärung reichem Programm bleibt dies lebendig und hierin nimmt konkrete Formen an die chaotische Vorwelle der Romantik. Mit der Kazinczys Patriotismus ist jede Eindämmung der Nationalfreiheit vereinbar, nur dies Einzige soll frei bleiben und Aufschwung nehmen, die ungarische Sprache.
36
37
38
39
40
41
42
43

44 Hierfür ist die Literatur nationale Sache. Nicht darum, weil die Literatur die politische Absicht der Nation ausdrückt — davon ist gar keine Rede.
45 Nicht darum, weil in der Literatur der Eidos der Nation seiner selbst bewußt wird, davon wird erst Széchenyi und in seiner Spur die
46
47

romantikus nemzedék fog tudni. Ebben a fordított világban az irodalom a nyelv kedvéért van. A nyelv nem eszik a gondolatok kifejezésére, hanem a gondolatok az eszik, amelyen a nyelv csíszolódik. A nyelvi mindenhatóság kora. De a nemzettest még ebben a szűkmedrű patriotizmusban sem áll az írók mögé. Amint már említettük, a többség sokszor igen józan érveléssel védi a latin nyelv elsőbbségét, köztük a legvilágosabb gondolkozó, Berzeviczy Gergely, aki csodálatos módon érintetlen marad a preromantikától és a jozefinus felvilágosodás légkörében él tovább, az összmonarchiát a nemzetállamnál többre becsüli. A latinhoz való ragaszkodásban az iskola nagy szerepet játszik: a második Ratio educationis (1806) az új humanizmus hatása alatt elveszi az első Ratio felvilágosodási, utilitarista élet és a nevelés súlypontját minden eddig megvalósított mértékben a latinra helyezi. A most felnövekvő generáció különös római, cicerós világban él. A magyar nemes amúgy is rhétorikus hajlamú, szereti a hangját hallani, expectorálni, mint Kölcsey mondja. Most a megyei gyűlések átalakulnak megannyi római szenátussá, ahol a nemes cicerói mondatokban, plutarchosi pózokban, egy képzelt toga méltóságteljes redőnyvetésében imádja önmagát.

A kor költőjének ilymód kétfelé kell küzdenie a magyar nyelvért: a kormány ellen és a nemzet ellen. Soha elszigeteltebb, súlyosabb feladattal terhelt a magyar író nem volt, mint ebben a korban, amikor egymaga hordozta a jövődőt. Ez adja meg a nemzedék hősi szépségét és mulhatatlanságát.

b) *Írói szervezkedés.*

Nehéz helyzetükben az íróknak kezdettől fogva legfőbb törekvésük, hogy szervezkedjenek, hogy maradandó intézményekkel álljanak ellen az elsodró külvilágnak. Így alakul ki Kazinczy személye körül az irodalmi diktatura intézménye, melyről a következőben beszélünk.

1802-ben a magyar kultúra legmegértőbb főúri támogatója gróf Széchenyi Ferenc, hatalmas könyvtárát a nemzetnek ajándékozta, ebből alakul meg a Magyar Nemzeti Múzeum, a nemzeti kultúra egyik középpontja. 1804-ben

1 romantische Generation wissen. In dieser verkehrten Welt ist die Literatur der
2 Sprache zuliebe da. Die Sprache ist nicht Mittel zum Artikulieren der Gedan-
3 ken, sondern die Gedanken sind das Mittel, an dem sich die Sprache schleift.
4 Es ist das Zeitalter der sprachlichen Allgewaltigkeit. Aber der Nationskörper
5 stellt sich nicht einmal in diesem engbettigen Patriotismus hinter die Schrift-
6 steller. Wie wir schon erwähnten, verteidigt die Mehrheit oft mit sehr nüch-
7 terner Argumentation die Priorität der lateinischen Sprache, unter ihnen der
8 hellste Denker, Gregor Berzeviczy, der auf wundersame Weise unberührt
9 bleibt von der Prärromantik und in der Atmosphäre der josephinischen Auf-
10 klärung weiter lebt, schätzt die Gesamtmonarchie höher als den Nationalstaat.
11 Im Klammern an das Lateinische spielt die Schule eine große Rolle: die
12 zweite Ratio Educationis (1806) nimmt unter der Wirkung des neuen Huma-
13 nismus der ersten Ratio aufklärerische, utilitaristische Schärfe fort und legt
14 den Schwerpunkt der Erziehung in alles Bisherige übertreffendem Maß auf
15 das Lateinische. Die jetzt heranwachsende Generation lebt in einer sonderba-
16 ren römischen, ciceronischen Welt. Der ungarische Adlige ist ohnehin rhe-
17 torisch veranlagt, er liebt es, seine Stimme zu hören, zu expektorieren, wie es
18 Kölcsey sagt. Jetzt verwandeln sich die Komitatsversammlungen in eben-
19 so viele römische Senate, wo der Adlige in ciceronischen Sätzen, in plutarchi-
20 schen Posen, in einer eingebildeten Toga würdevollem Faltenwurf sich selber
21 anbetet.

22
23
24
25
26
27
28
29 Der Dichter der Epoche muß solcherart nach zwei Seiten kämpfen für die
30 ungarische Sprache: gegen die Regierung und gegen die Nation. Niemals war
31 isolierter, mit einer schwereren Aufgabe belastet der ungarische Schriftsteller,
32 als in diesem Zeitalter, da allein er selbst die Zukunft trug. Dies gibt der Ge-
33 neration ihre heldische Schönheit und Unvergänglichkeit.

b) *Schriftstellerisches Organisieren.*

34
35
36
37
38
39 In ihrer schweren Lage ist es von Anfang an der Schriftsteller oberstes
40 Bestreben, daß sie sich organisieren sollen, um mit bleibenden Institutionen
41 der fortschwemmenden Außenwelt zu widerstehen. So bildet sich um Ka-
42 zinczys Person der literarischen Diktatur Institution heraus, von der wir im
43 Nachfolgenden sprechen.

44
45 1802 schenkt der ungarischen Kultur verständnisvollster aristokratischer
46 Förderer, Graf Franz Széchenyi, seine gewaltige Bibliothek der Nation, dar-
47 aus entsteht das Ungarische Nationale Museum, eines der Zentren der
48 nationalen Kultur. 1804

a Magyar Kurir pályátételt tűz ki: „Mennyire ment már a magyar nyelvnek kimíveltetése; micsoda eszközlesek s módok által kellene azt nagyobbra vinni; mikép lehetne ezen eszközöket fogamatossá tenni.“ Huszonegy pályázat érkezett be, mutatva a meginduló érdeklődést.

1806-ban megindul Kultsár István lapja, a Hazai Tudósítások (később Hazai és Külföldi Tudósítások), az első magyar hírlap Pesten, az új irodalom egyik legfontosabb orgánuma. 1807-ben Pestre jönnek vendégszerepelni a kolozsvári színészek, Kelemen után a második színházi vállalkozás a fővárosban, 1808-ban megjelenik Pápay Sámuel (1770—1827) műve: A magyar literatura esmérete, az első magyarnyelvű irodalomtörténeti rendszerezés.

1811-ben Kazinczy Tővisék és Virágok c. epigramakötetének megjelenésével kezdetét veszi a szervezett és nyílt nyelvújítási harc. 1812-ben megjelenik a Magyar Dámák Kalendáriumja, az első magyar szépirodalmi zsebkönyv, mellyel megkezdődik ennek a következményeiben oly fontos könyvtípusnak a fejlődése. 1814-ben megindul Döbrentei szerkesztésében az Erdélyi Museum, Kazinczy kísérlete óta az első revű, mely főképp drámai pályátételéről nevezetes.

1816-ban Trattner János Tamás, az áldozatkész könyvkiadó egybehívja a főváros legkiválóbb magyar tudósait és íróit, hogy folyóiratba tömörítse őket. A folyóirat Tudományos Gyűjtemény címen a következő évben meg is indul, sok éven át a magyarcélú tudományosság legfőbb orgánuma marad és szerkesztői összejövetelei egybekapcsolják a magyar intelligencia legkiválóbbjait.

1817-ben gróf Festetich György Keszthelyen „helikon-i ünnepélyre“ összehívja a Dunántúl költőit, ahol azok barokkos és preromantikus módon szövetkeznek a magyar nyelv művelésére és fákat ültetnek a kiválóak tiszteletére. Az írói öntudat fokozásához ezek a több éven át megismétlődő ünnepélyek nagyban hozzájárultak.

Ugyancsak 1817-ben alakul meg Marczibányi István nagylelkű hagyatékának a kezelésére a Marczibányi-intézet, élén József nádorral. Ez volt nálunk az első irodalmi nagydíj.

1 stellt der Ungarische Kurier eine Preisaufgabe: "Wie weit ist die Kultivierung der ungarischen Sprache schon fortgeschritten; mit welchen Mitteln und Methoden müßte sie gesteigert werden." Vierundzwanzig Einsendungen trafen ein, das aufkommende Interesse zeigend.

7 1806 startet Stephan Kultsárs Blatt, die Heimatlichen Berichterstattungen (später Heimatliche und Ausländische Berichterstattungen), das erste ungarische Nachrichtenblatt in Pest, eines der wichtigsten Organe der neuen Literatur. 1807 kommen nach Pest zu gastieren die Klausenburger Schauspieler, nach Kelemen das zweite Theaterunternehmen in der Hauptstadt, 1808 erscheint Samuel Pápay (1770—1827) Werk: Die Kenntnis der Ungarischen Literatura, die erste ungarischsprachige literaturgeschichtliche Systematik.

17 1811 nimmt mit Kazinczys Epigrammband betitelt Dornen und Blumen der organisierte und offene Spracherneuerungs-Kampf seinen Anfang. 1812 erscheint der Ungarischen Damen Kalendarium, das erste ungarische belletristische Taschenbuch, mit dem die Entwicklung des in seinen Konsequenzen so wichtigen Buchtyps beginnt. 1814 startet unter der Redaktion Döbrenteis das Siebenbürgische Museum, die seit Kazinczys Versuch erste Revue; das vornehmlich wegen seiner dramatischen Preisaufgabe renommiert ist.

28 1816 ruft Johann Trattner, der opferbereite Buchverleger, der Hauptstadt hervorragendste ungarischen Gelehrten und Schriftsteller zusammen, um sie in eine Zeitschrift zu gruppieren. Die Zeitschrift mit dem Titel Wissenschaftliche Sammlung startet denn auch im folgenden Jahr, viele Jahre hindurch bleibt sie das oberste Organ der ungarischzieligen Wissenschaftlichkeit und ihre redaktionellen Zusammenkünfte schließen die Hervorragendsten der ungarischen Intelligenz zusammen.

37 1817 ruft Graf Georg Festetich in Keszthely zu "helikonischer Feier" die Dichter Transdanubiens zusammen, wo sich jene auf barocke und präromantische Weise verbünden zur Kultivierung der ungarischen Sprache und Bäume pflanzen zu Ehren der Hervorragenden. Zur Steigerung des schriftstellerischen Selbstbewußtseins trugen diese mehrere Jahre hindurch wiederholten Festlichkeiten in großem Maße bei.

45 Gleichfalls 1817 konstituiert sich zwecks Verwaltung des hochherzigen Nachlasses Stefan Marczibányis das Marczibányi-Institut, mit dem Palatin Josef an der Spitze. Dies war bei uns der erste literarische Großpreis.

1819-ben a székesfehérvári színészek vendégszerepelnek Pesten, Kisfaludy Károly: *Tatárok Magyarországon*-jával, ekkor üli első diadalát a tiszta romantika. A kolozsvári állandó színházat 1821-ben nyitják meg Körner Zrinyijével. Kölcsey tanulmánya a színműről veti meg a magyar színikritika alapjait.

1822-ben megjelenik az *Aurora*, Kisfaludy Károly évkönyve, mellyel a romantikus nemzedék magához ragadja a hegemóniát és új korszakot nyit. De ez már átvezet minket a következő korszakba, ahol az irodalom már szervezett hatalom, a nyelv mindenhatóságának kora lejárt, az irodalom újra önmagáért való és célkitűzéseiben nem riad meg már a legmagasabb ormoktól sem. De adig... *tantae molis erat Romanam condere gentem!*

Irodalom: Szekfű Gyula, *Magyar történet*, VII. kötet. Pintér Jenő id. m. V. kötet. Szekfű Gyula, *Három Nemzedék*, Bp. 1919. u. ö., *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez*, Bp. 1926. Kornis Gyula, *A magyar művelődés eszményei*, Bp. 1927. Farkas Gyula, *A magyar romantika*, Bp. 1928.

7. KAZINCZY FERENC.

a) *A diktátor.*

Mikor Kazinczy „2387 napos“ fogságából visszatért, szinte magától hullott ölébe az irodalmi diktatura, ifjúkori ábrándja. A teljesen organizálatlan, rendőrileg megfélemlített és elszigetelt remetékből álló magyar irodalmi életre kap, mikor valaki tudatosan gondozni kezdi utait. Kazinczy szenvedélyes ismerkedő, felkeresi és vendégül látja az írókat és lassankint kiépíti csodálatos levelezési rendszerét, mely évtizedeken át a magyar irodalmi életet jelenti. Amint Németh László szellemesen mondja, az irodalom telefonközpontja akar lenni. És ebből áll tulajdonképpen diktaturája. Akarta és el is érte, hogy minden szál rajta fusson keresztül. Nem szívesen látta, ha írók önkülsé is érintkezésben álltak egymással, ezért nézte pl. gyanakodva a debrecenieket.

1819 gastieren die Stuhlweißenburger Schauspieler in Pest, mit Karl Kisfaludys: *Tataren in Ungarn*, damals begeht die reine Romantik ihren ersten Triumph. Das Klausenburger ständige Theater wird 1821 mit Körners Zrinyi eröffnet. Kölcseys Studie über dieses Bühnenstück legt die Grundlagen der ungarischen Theaterkritik.

1822 erscheint die *Aurora*, Karl Kisfaludys Jahrbuch, mit der die romantische Generation die Hegemonie an sich reißt und eine neue Epoche eröffnet. Doch dies führt uns schon hinüber in die folgende Epoche, wo die Literatur bereits eine organisierte Macht ist, das Zeitalter der Allmächtigkeit der Sprache ist vorbei, die Literatur ist erneut für sich selbst da in ihren Zielsetzungen scheut sie auch vor den höchsten Gipfeln nicht mehr zurück. Aber bis dahin... *tantae molis erat Romanam condere gentem!*

< *Literatur:* Szekfű (Ung.Geschichte.), VII. Bd. - Pintér zit. W., V. Bd. - Szekfű (Drei Generationen), - Ders. (Schriften zur Geschichte der Frage der ungarischen Sprache), - Kornis (Die Ideen der ungarischen Bildung), - Farkas [Julius v. ~] (Die ungarische Romantik),

7. FRANZ KAZINCZY.

a) *Der Diktator.*

Als Kazinczy aus seiner "2387tägigen" Gefangenschaft zurückkehrte, fiel ihm fast von selber in den Schoß die literarische Diktatur, sein Jugendtraum. Die völlig unorganisierte, polizeilich eingeschüchterte und aus isolierten Einsiedlern bestehende ungarische Literatur kommt zu neuem Leben, als jemand bewußt ihre Wege zu pflegen beginnt. Kazinczy ist leidenschaftlicher Bekanntschaftschließer, er besucht und bewirbt die Schriftsteller und baut allmählich sein wunderbares Korrespondenz-System aus, das Jahrzehnte hindurch das ungarische literarische Leben bedeutet. Wie Ladislaus Németh geistreich sagt, will er die Telefonzentrale der Literatur sein. Und daraus besteht eigentlich seine Diktatur. Er wollte und erreichte auch, daß alle Fäden sich bei ihm kreuzen sollen. Er sah es nicht gern, wenn Schriftsteller auch ohne ihn miteinander in Berührung standen, deswegen betrachtete er z.B. mißtrauisch die Debrecziner.

Elérte, hogy magyar írónak lenni, annyit jelentett, mint Kazinczy barátjának lenni. Az új író nála jelentkezett kéziratával. Kazinczy²⁰ végtelen irodalmi érzékenységgel rendkívül erősen reagált minden új olvasmány-élményre, könnyeket ontott és örömeiben fel-felsikongatott. Kitörő örömmel üdvözölte a „lelkes istenfit“ és biztosította a nemzeti halhatatlanságról. De amikor az első gyönyörűség pillanata elmúlt, előlépett belőle a rideg kritikus és a nagy-

²⁰ Kazinczy Ferenc szül. 1759. Érsemlyén, Bihar m., előkelő kálvinista családból. 1767-ig itt nevelkedik nagyatyjánál, diákéveit Sárospatakon tölti. 1777: első bécsi utazása, Báróczy Marmontel-fordítása felébreszti irodalmi érdeklődését. 1779-ben bevégezi tanulmányait, jogi gyakorlatra megy Kassára, majd Eperjesre, majd Pestre. 1784: Belép a miskolci szabadkőműves páholyba. Állami szolgálatot vállal. 1786: II. József kinevezi a felsőmagyarországi elemi iskolák inspektorává. 1788: Magyar Múzeum. 1790: Orpheus. 1791-ben elveszti állását, kálvinista nem ügyelhet fel katolikus iskolákra. 1794: belép a Martinovics által alapított „reformátorok“ titkos társaságába. Elfogják. 1795-ben kezdődik hosszú fogsága, Spielberg, Kufstein, Munkács. 1801-ben szabadon bocsátják. Állami tisztséget nem kap, gazdálkodik. Családja nem jó szemmel nézi, hogy pénzét és idejét irodalmi ambíciókra költi. 1804-ben nőül veszi a nála husz évvel fiatalabb gróf Török Sophiét. 1806-ban Bányácskára költözik, melyet Széphalomnak nevez el. 1816: erdélyi utazása, életének legszebb három hónapja. 1820: Zemplén vármegye levéltárosa, napi tíz garas fizetéssel. Adósságok, anyagi gondok. 1828: pesti utazása az akadémia előkészítése ügyében. Döbrentei intrikái miatt nem kapja meg az akadémiai titkárságot. 1831: a felvidéki kolera-járvány elragadja. Vagyonát az irodalomra költötte, ötvenezer pengőforint adósság marad utána, özvegye és gyermekei nagy nyomorba kerülnek.

Művei: Még iskolás korában, anyja buzdítására írt egy földrajzkönyvet: Magyarország geographika az az földi állapotjának Lerajzolása, Kassa, 1775, és lefordította Bessenyeinek egy német regényét. Gessner Salamon idylliumai, Kassa, 1788. Bácsmegyei összeszedett levelei (egy német szentimentális regény fordítása), Kassa, 1789. Hamlet-fordítása megjelent 1790-ben. Poetai levél Vitkovics Mihály barátomhoz 1819. Összegyűjtött munkáit 1814-ben kezdte kiadni, kilenc kötet jelent meg belőlük. Legfőbb művei emlékiratai és levelezése csak halála után jelentek meg.

1 Er erreichte es, daß ungarischer Schriftsteller zu sein soviel bedeutete, wie
2 Kazinczy's Freund zu sein. Der neue Schriftsteller meldete sich bei ihm mit
3 seinem Manuskript. Kazinczy ²⁰ mit seiner unendlichen literarischen Emp-
4 findsamkeit reagierte außerordentlich stark auf jedes neue Lektüre-Erlebnis,
5 er vergoß Tränen und in seiner Freude stieß er Jubelschreie aus. Mit ausbre-
6 chender Freude begrüßte er den "begeisterten Gottsohn" und versicherte ihn
7 der nationalen Unsterblichkeit. Doch wenn der Augenblick der ersten Wonne
8 vorüber war, trat aus ihm der kühle Kritiker und groß-

9
10
11
12 < ²⁰ Franz Kazinczy geb. 1759 in Érsemlye, Kom. Bihar, aus vornehmer kalvi-
13 nistischer Familie. Bis 1767 wird er hier erzogen bei seinem Großvater, seine Stu-
14 dienjahre verbringt er in Patak am Bodrog. 1777: erste Reise nach Wien, Báróczy
15 Marmontel-Übersetzung erweckt sein literarisches Interessé. 1779 beendet er seine
16 Studien, geht auf juristisches Praktikum nach Kaschau, dann Eperjes [Kom. Sáros],
17 dann Pest. 1784: tritt in die Miskolcer Freimaurerloge ein. Geht in Staatsdienst.
18 1786: Joseph II. ernennet ihn zum Inspektor der Elementarschulen in Oberungarn.
19 1788: (Ungar. Museum). 1790: Orpheus. 1791: Verliert seine Stellung, ein Calvinist
20 kann nicht Aufsicht führen über katholische Schulen. 1794: tritt in die von Martinovics
21 gegründete geheime Gesellschaft "Reformatoren" ein. Wird gefangengenom-
22 men. 1795 beginnt seine lange Gefangenschaft, Spielberg, Kufstein, Munkács [heute
23 Mukatschewo. Transkarpatien /Ukraine]. 1801 wird er freigelassen. Erhält kein
24 staatliches Amt, wirtschaftet. Seine Familie sieht es mit Mißmut, daß er sein Geld
25 und seine Zeit für literarische Ambitionen verwendet. 1804 heiratet er die um zwan-
26 zig Jahre jünger Gräfin Sophie Török. 1806 zieht er nach Steingraben, das er
27 Schönhügel nennt. 1816: siebenbürgische Reise, die drei schönsten Monate seines
28 Lebens. 1820: Archivar des Komitats Zemplén, mit einem Salär von täglich zehn
29 Groschen. Schulden, materielle Sorgen. 1828: Pester Reise in Sachen Vorbereitung
30 der Akademie. Wegen Döbrenteis Intrigen bekommt er das Akademie-Sekretariat
31 nicht. 1831: die Cholera-Seuche im Nordgau rafft ihn dahin. Sein Vermögen gab er
32 für die Literatur aus, hinterläßt fünfzigtausend Pengőforint Schulden, seine Witwe
33 und Kinder geraten in großes Elend.

34
35
36
37
38
39
40
41
42 < *Seine Werke:* Noch im Schulalter, auf seiner Mutter Ansporn schrieb er ein
43 Erdkundebuch: (Ungarns Geographik das ist Beschreibung seiner Bodenbeschaffen-
44 heit), Kaschau, 1775, und er übersetzte einen deutschen Roman Bessenyeis. (Die
45 Idyllien Salomon Gessners), Kaschau, 1788. (Gesammelte Briefe aus dem Komitat
46 Bács; Übersetzung eines deutschen sentimentaln Romans), Kaschau, 1789. Seine
47 Hamlet-Übersetzung erschien 1790. (Poetischer Brief an meinen Freund Michael
48 Vitkovics), 1819. Seine gesammelten Werke begann er 1814 herauszugeben, neun
49 Bände davon erschienen. Seine hauptsächlichsten Werke: seine Memoiren und sein
50 Briefwechsel erschienen erst nach seinem Tod.

koncepciójú író-pedagógus: leveleiben diplomatikusan, de feltétlenül megírta kifogásait, megírta, hogy mit vár az új írótól és hogyan kell ezentúl írnia.

Kazinczyt belső lelki alkata kényszerítette az irodalmi diktátor szerepére. Mint a görög istenek, ő is csak a tömjénből tudott megélni.

Azok közé a természetek közé tartozott, mint Sokrates óta minden nagy nevelő, akik saját életüket csak akkor élik, amikor másokban látják visszatükröződni. Gondolatai csak akkor váltak számára értékesekké, ha másokat rá tudott bírni, hogy ugyanazt gondolják, élményei csak akkor lettek igazán élmények, amikor meg tudta osztani őket. Az ilyen természetet nem elégíti ki az a hideg, absztrakt hatás, amit a nyomtatott könyv biztosít az író számára: a nyomtatott könyv is csak eszköz, hogy presztizsét növelje és így a személyes hatás útját előkészítse. Mint Adynak, neki is egyetlen vigasztalása volt: ifjú szívekben és mindig tovább. A tanítványok ragyogó tekintete éltette és tette erőssé, és Széphalmot széppé, ezer mostohaság között is. Egy-egy tanítvány megszerzéséért minden áldozatra kész volt, ez a pedagógus lélek nagy paradoxája: kénytelen megalázkodni, hogy fölényben maradjon és sokkal jobban függ a tőle függőktől, mint azok tőle. Ha a posta bojkottálta volna, Kazinczy néhány hónap alatt elsorvad Széphalmon.

A lelki gyökerek mellett megvoltak Kazinczy diktatúrájának szellemtörténeti előzményei is. Képzletében a fiatal Goethe látta maga előtt, amint városról-városra járva irodalmi barátságokat sző, felkeresi a kor nevezetesebb költőit, levelez velük és ünnepelteti magát. Ábrándja olyasfajta baráti „Bund” volt, mint ami a göttingai költőket összefűzte, vagy az anakreontikusokat, az öreg Gleimet, Uzot, Götzöt, a Jakobi-testvérpárt, akik akkoriban nem keltettek oly humoros benyomást, mint az utókor szemében: egy félig szentimentális, félig céhszerűen irodalmi kört, melynek éltető középpontja ő. A barátságnak, mint legfőbb pedagógiumnak a tisztelete a szabadkőművesség romantikájához is hozzátartozik, az is befolyásolhatta Kazinczyt.

1 konzeptige Schriftsteller-Pädagoge hervor: in seinen Briefen schrieb er diplo-
2 matisch, aber unbedingt, seine Beanstandungen, schrieb er, was er vom neuen
3 Schriftsteller erwartet und wie dieser hinfort schreiben muß.
4

5 Kazinczy's innere seelische Struktur zwang ihn zur Rolle des literarischen
6 Diktators. Wie die griechischen Gottheiten, konnte auch er nur vom Weih-
7 rauch leben.
8

9 Er gehörte zu jenen Naturen, wie seit Sokrates jeder große Erzieher, die ihr
10 eigenes Leben nur dann leben, wenn sie es in anderen reflektiert sehen. Seine
11 Gedanken wurden für ihn nur dann wertvoll, wenn er andere dazu bringen
12 konnte, dasselbe zu denken, seine Erlebnisse wurden erst dann wirkliche Er-
13 lebnisse, wenn er sie mit jemandem teilen konnte. Eine solche Natur befriedigt
14 nicht jene kalte, abstrakte Wirkung, die das gedruckte Buch dem Schrift-
15 steller gewährleistet: auch das gedruckte Buch ist nur ein Mittel, daß es sein
16 Prestige mehre und so den Weg der persönlichen Wirkung vorbereite. Wie
17 Ady hatte auch er einen einzigen Trost: in jungen Herzen und immer weiter.
18 Der Schüler strahlender Blick belebte ihn und machte ihn stark, und Schön-
19 hügel schön, auch unter tausend Widrigkeiten. Um sich einen jeweiligen
20 Schüler zu verschaffen, war er zu jedem Opfer bereit, dies ist die große Para-
21 doxie der pädagogischen Seele: er ist sich zu demütigen gezwungen, damit er
22 in Überlegenheit bleiben können soll und er hängt sehr viel mehr ab von den
23 von ihm Abhängigen, als jene von ihm. Wenn die Post ihn bojkottiert hätte,
24 verkümmert Kazinczy binnen wenigen Monate auf Schönhügel.
25

26
27
28
29
30
31
32
33 Neben den seelischen Wurzeln hatte Kazinczy's Diktatur auch geistesge-
34 schichtliche Präliminarien. In seiner Vorstellung sah er den jungen Goethe
35 vor sich, wie er von Stadt zu Stadt gehend literarische Freundschaften webt,
36 die namhaftesten Dichter der Epoche aufsucht, mit ihnen korrespondiert und
37 sich feiern läßt. Sein Wunschtraum war eine solche Art freundschaftlicher
38 "Bund" wie der, der die Göttinger Dichter verband, oder die Anakreontiker,
39 den alten Gleim, Uz, Götz, das Jacobi-Brüderpaar, die seinerzeit keinen so
40 humorigen Eindruck erweckten wie in den Augen der Nachwelt: ein halb sen-
41 timentaler, halb zunftartiger literarischer Kreis, dessen lebenspendender Mit-
42 telpunkt er ist. Die Ehrung der Freundschaft, als höchstes Pädagogikum ge-
43 hört auch zur Romantik des Freimaurertums, auch das konnte Kazinczy be-
44 einflußt haben.

A tartalom, ami Kazinczy diktaturájának létjogosultságát megadta, amit a mester tanítványainak átadott: tulajdonképpen nem is tartalom volt, hanem forma. Kazinczy mindenekfölött stilizta volt és lényének minden tendenciája egybefutott egy stilusszándékban. A „fentebb stilus“-t propagálta vezéri minőségben, erre irányult kritikai működése. Mint bírálót, a tartalom és a kompozíció egyáltalán nem érdekelték, sem pedig az eredetiség kérdése, csak a stilus, a szavak megválogatása és összetársítása, a mondat lejtése, a hangszín; igaz, hogy a stilus-árnyalatok iránt olyan kifinomult és tudatos érzéke volt, mint azóta senkinek irodalmunkban.

A XVIII. század végén a preromantikával együtt, bizonyos egyszerűségekre való törekvés lép fel, barokk és rokokó cifrázkodása után. Ez az egyszerűségekre való törekvés divatba hozza Rómát, az egyszerűség klasszikus hazáját. Különösen érezhető ez a latinosság a képzőművészetekben, ahol a rokokó csavart kagyló-diszítést az empire rómaián egyenes és méltóságteljes vonásai váltják fel: koszorúk, oszlopok, gyöngysorok nagyvonalú egyszerűsége. A régi magyar városképre az empire stílus döntő hatással volt. Általában, ami Magyarországon régi, az vagy barokk, vagy empire. A barokk régiségnek, az irodalomban megfelel, amint láttuk, Pázmány és Gyöngyösi. Amint az építészetben a barokkot felváltja az empire, ugyanolyan irányban, az egyszerűség és fegyelem irányában akarja felváltani Kazinczy stílusreformja Pázmány és Gyöngyösi hagyományait.

Az empire lényegjegyei, az egyszerűség és a méltóság, Kazinczy legfőbb stíluskövetelményei. Kerülni a barokk itt maradt öblösségeit, a „fesz és pöf cifráit“, ahogy ő mondta, kevés, de jól megválogatott szóval súlyosat mondani, barokk színpompá helyett újra a klasszikus lineáris művészet lebeg előtte: nem érzéki gazdagság, hanem pontos kifejezés, nem színek, hanem biztos árnyékolás.

Igyekszik, hogy kidesztillálja stílusából azt a népi ízt és szagot, ami a magyar nyelvben a barokk hagyománnyal egybeolvadt. Az irodalom ne a közember, megvetett sokaság nyelvén szólaljon meg, nem is a szalonok nyelvén,

1 Der Inhalt, der Kazinczys Diktatur ihre Daseinsberechtigung gab, den der
2 Meister seinen Schülern übergab: eigentlich war es gar kein Inhalt, sondern
3 Form. Kazinczy war über allem Stilist und jede Tendenz seines Wesens lief in
4 einer Stilabsicht zusammen. Den "erhabeneren Stil" verkündete er in seiner
5 Führer-Eigenschaft, hierauf richtete sich sein kritisches Wirken. Als Kritiker
6 interessierten ihn der Inhalt und die Komposition überhaupt nicht, auch nicht
7 die Frage der Originalität, nur der Stil, die Auswahl und Zusammengesellung
8 der Wörter, des Satzes Gefälle, die Klangfarbe; wahr ist, daß er gegenüber
9 Stil-Nuancen ein solch verfeinertes und bewußtes Empfinden hatte, wie seit-
10 her niemand in unserer Literatur.

11
12
13
14
15
16 Ende des XVIII. Jahrhunderts tritt zusammen mit der Präromantik ein ge-
17 wisses Streben zu Einfachheit auf, nach der Geziertheit des Barock und Roko-
18 ko. Dies Trachten nach Schlichtheit bringt Rom in Mode, die klassische Heim-
19 mat des Einfachen. Besonders spürbar ist diese Latinität in den bildenden
20 Künsten, wo des Rokokos gewundene Muschel-Dekoration die romanisch ge-
21 raden und würdevollen Linien des Empire ablösen: der Kränze, Säulen, Per-
22 lenschnüre großzügige Einfachheit. Auf das alte ungarische Städtebild war
23 der Empire-Stil von entscheidender Wirkung. Im allgemeinen, was in Ungarn
24 alt ist, das ist entweder Barock, oder Empire. Dem barocken Altertum ent-
25 sprechen in der Literatur, wie wir sahen, Pázmány und Gyöngyösi. Wie in der
26 Architektur der Barock abgelöst wird vom Empire, in ebensolcher Richtung,
27 in Richtung der Einfachheit und Disziplin will Kazinczys Stilreform ablösen
28 Pázmány und Gyöngyösis Überlieferungen.

29
30
31
32
33
34
35
36 Des Empire Wesensmerkmale, die Einfachheit und die Würde, sind Kazin-
37 czys oberste Stilforderungen. Zu vermeiden die hier gebliebenen Ausbuchtun-
38 gen des Barocks, die "aus den Nähten platzenden puffigen Schmückereien",
39 wie er es sagte, mit wenigen, aber gut gewählten Worten Wichtiges sagen,
40 anstatt der barocken Farbenpracht schwebt ihm erneut die klassische lineare
41 Kunst vor: kein Gefühlsreichtum, sondern präziser Ausdruck, keine Farben,
42 sondern sichere Schattierung.

43
44
45 Er bemüht sich, aus seinem Stil jenen völkischen Geschmack und Geruch
46 herauszudestillieren, der in der ungarischen Sprache mit der Überlieferung
47 des Barock verschmolz. Die Literatur soll nicht in der Sprache des Gemein-
48 menschen, der verachteten Menge ertönen, auch nicht in der Salons Sprache,

minthogy nálunk ilyen nincs, hanem valami elképzelt élite nyelvén, maga a stilus legyen az élite megalkotója és kiválasztó jegye.

Kazinczy stilusideálját „német-görög klasszicizmus“ néven könyvelte el sokáig az irodalomtörténet. De a görögökhöz kevés köze van, Kazinczy nem is igen ismerte a görög irodalmat, az antiquidást számára inkább Róma jelentette, és Hellas csak római közvetítéssel. A német klasszicizmushoz annyi köze volt, hogy tudta, hogy van Goethe és nagyon tisztelte, anélkül, hogy műveivel közelebbi ismeretségre lépett volna. Kazinczyék stilusát nem lehet közvetlen hatásokból levezetni: amennyiben Kazinczy tanulta művészi szándékát, abból az általános kor-ízlésből, az empire-ből tanulta, ami egyformán megnyilvánult a politikai élet pózában, a könyvkötészetben és női ruhákban. Amit pedig nem kellett tanulnia, az a magyar szükségyszerűség volt: a magyar irodalomnak semmire sem volt akkora szüksége, mint Kazinczy klasszicizmusára, égiségére, nyelvi irreálistmusára, hogy megszabaduljon nehézségétől, „bajszos magyar“ voltától, ahogy Kazinczyék mondták, a barok megcsontosodni látszó népi hagyományaitól.

b) *Levelek és emlékiratok.*

Az irodalmi diktátorok rendszerint maguk nem nagy alkotók, műveiknél maradandóbb emberi alakjuk, ha valami formában ránk marad az emléke. Így él az angol Dr. Johnson, nem azáltal, amit írt, hanem amit mondott, Boswell hihetetlen bőségű életrajzában.

Kazinczy művei sem elevenek már. Verset keveset írt, ihlete nagyon ritka pillanataiban, és azok sem érik el pl. a Batsányi verseinek a mértékét. Fordításai, melyekre oly büszke volt és melyeket oly nagy gonddal készített, ma précieux modorokkal nem hatnak kellemesen. A Kazinczy-féle műből csak az él, ami személyiségét közvetlenül őrzí, azok a félig irodalmi alkotások, melyekben öntükröződése lejátszódik, levelezésének hatalmas tömege és emlékiratai.

1 da es bei uns solche nicht gibt, sondern in der Sprache irgendeiner imaginären
2 Elite, der Stil selbst soll der Erschaffer der Elite und ihr Auswahlkennzeichen
3 sein.
4

5 Kazinczy's Stil-Ideal verbuchte die Literaturgeschichte lange Zeit unter
6 dem Namen "deutsch-griechischer Klassizismus". Aber mit den Griechen hat
7 es wenig zu tun, Kazinczy kannte die griechische Literatur auch kaum, die
8 Antiquität bedeutete für ihn eher Rom, und Hellas nur mit römischer Vermitt-
9 lung. Mit dem deutschen Klassizismus hatte er so viel zu tun, daß er wußte,
10 daß es Goethe gibt und er ihn sehr verehrte, ohne daß er mit dessen Werken in
11 nähere Bekanntschaft getreten wäre. Den Stil der Kazinczy's kann man nicht
12 aus unmittelbaren Wirkungen ableiten: soweit Kazinczy seine künstlerische
13 Absicht erlernte, lernte er sie aus dem allgemeinen Zeit-Geschmack, dem Em-
14 pire, das sich gleichermaßen offenbarte in des politischen Lebens Pose, in der
15 Buchbindung und in Frauenkleidern. Was er jedoch nicht lernen mußte, das
16 war die ungarische Notwendigkeit: die ungarische Literatur brauchte nichts so
17 nötig wie Kazinczy's Klassizismus, seine Himmelhaftigkeit, seinen sprach-
18 lichen Irrealismus, um sich zu befreien von ihrer Schwerfälligkeit, "schnurr-
19 bärtigem ungarischen" Wesen, wie es die Kazinczy's sagten, von den sich zu
20 verknöchern scheinenden völkischen Überlieferungen des Barocks.
21
22
23
24
25
26
27
28
29

b) *Briefe und Memoiren.*

30 Die literarischen Diktatoren sind in der Regel selber keine großen Schöp-
31 fer, bleibender als ihre Werke ist ihre menschliche Gestalt, wenn in irgendeiner
32 Form ihr Andenken auf uns kommt. So lebt der Engländer Dr. Johnson
33 nicht dadurch, was er schrieb, sondern was er sagte, in Boswells unglaublich
34 üppiger Biographie.
35
36
37

38 Auch Kazinczy's Werke sind nicht mehr lebendig. Gedichte schrieb er we-
39 nige, in seiner Inspiration sehr seltenen Augenblicken, und auch die erreichen
40 nicht z.B. das Maß von Batsányis Versen. Seine Übersetzungen, auf die er so
41 stolz war und die er mit so großer Sorgfalt fertigte, wirken heute durch ihre
42 précieux Manier nicht angenehm. Aus dem Kazinczy'schen Werk lebt nur das,
43 was seine Persönlichkeit unmittelbar bewahrt, jene halb literarischen Schöp-
44 fungen, in denen sich seine Selbstspiegelung abspielt, die gewaltige Menge
45 seines Briefwechsels und seine Erinnerungsschriften.

Kazinczy levelezését az Akadémia huszonkét nagy kvart-kötete tartalmazza. Egyike volt a világirodalom legszorgalmasabb levelezőinek. Levelezésben állott mindenkivel, aki hosszú élete alatt valamelyest csak számbajött a szellemi Magyarországon és levelezett mindenről, ami értelmes téma akkoriban felmerülhetett. A kor belső története szempontjából ezek a levelek megbecsülhetetlenek és mint alkotások is Kazinczy legjobb művei. A levelek autobiografus jellegét kiegészítik emlékiratai: „Pályám Emlékezete“, melyben ifjúkorát nagyszerű plaszticitással adja elő „Fogságom Naplója“, megrázó részleteivel, és az „Erdélyi Levelek“, idősebb korából való „szentimentális utazás“.

Bethlen Miklóssal kapcsolatban beszéltünk az életrajzíró ember típusjegyeiről. Mondottuk, hogy az önéletrajzíró a szellem végső hajtása, és hogy alapvető érzése a gyengéd szeretet önmaga iránt. A levélíró ember strukturája nagyon hasonlít az önéletrajzíróhoz (Kazinczy autobiografus is volt), de az előbbiekhöz benne még egy fontos tulajdonság járul hozzá: a *secondair* ember vonásai.

A *secondair* ember, mint Kazinczy, a dolgokat nem éli át és nem úgy éli át, amint közvetlenül adódnak, hanem csak akkor és úgy, amint irodalmi formát tud számukra adni. Más ember számára az irodalom az élet vetülete — az élet megy tovább és hátramarad, üledék gyanánt, az írói alkotás. A *secondair* ember számára az élet az irodalom vetülete — az élet csak arra való, hogy illusztrációs anyagot szolgáltatson az irodalom számára, az emberek arra való, hogy felismerjük bennük kedves regényeink alakjait, a tájak csak arra való, hogy legyen mit elképzelniük, ha valami leírást olvasunk.

Ilyen volt Kazinczy. Élet és halál legörvendetesebb és legzordonabb valóságaihoz is csak az irodalmon keresztül jutott el. Egyik gyermekének születéséről pl. így számol be gróf Dessewffy Józsefnek: „Május 30-án éppen Cátónak Caesarral harcoló beszédén dolgozám, midőn íróasztalom mellett ledőlt feleségem letevő kezéből a könyvet, Goldschmithnek Kosegarten által angolból fordított Római történeteit s általméne a szomszéd szobába, s ott

1 Kazinczy's Korrespondenz enthalten der Akademie zweiundzwanzig große
2 Quart- Bände. Er war einer der fleißigsten Korrespondenten der Weltliteratur.
3 Er stand im Briefwechsel mit jedermann, der während seines langen Lebens
4 auch nur irgendwie zählte im geistigen Ungarn, und korrespondierte über al-
5 les, was an vernünftigen Thema seinerzeit auftauchen konnte. Vom Gesichts-
6 punkt der inneren Geschichte der Epoche sind diese Briefe unschätzbar und
7 auch als Schöpfungen Kazinczy's beste Werke. Den autobiografischen Cha-
8 rakter der Briefe ergänzen seine Erinnerungsschriften: "Meiner Laufbahn Mé-
9 moire", worin er seine Jugendzeit mit großartiger Plastizität vorträgt, "Mei-
10 nerr Gefangenschaft Tagebuch", mit seinen erschütternden Details, und die
11 "Siebenbürgischen Briefe", aus seines späteren Lebensalters "sentimentaler
12 Reise".

13
14
15
16
17 Mit Nikolaus Bethlen im Zusammenhang sprachen wir vom Typuskenn-
18 zeichen des autobiografischschreibenden Menschen. Wir sagten, daß der Au-
19 tobiograf des Geistes letzter Trieb ist, und daß sein grundlegendes Gefühl die
20 zärtliche Liebe zu sich selber ist. Die Struktur des briefeschreibenden Men-
21 schen ähnelt sehr der des Autobiografen (Kazinczy war auch Autobiograf),
22 aber zu den Vorangegangenen kommt in ihm noch eine wichtige Eigenschaft
23 hinzu: die Züge des *secondair* Menschen.

24
25
26 Der *secondair* Mensch, wie Kazinczy, durchlebt die Dinge nicht und nicht
27 so, wie sie sich unmittelbar ergeben, sondern nur dann und so, wie er ihnen li-
28 terarische Form geben kann. Für andere Menschen ist die Literatur die Pro-
29 jektion des Lebens — das Leben geht weiter und zurück bleibt, als Bodensatz,
30 die schriftstellerische Schöpfung. Für den *secondair* Menschen ist das Leben
31 die Projektion der Literatur — das Leben ist nur dazu da, um Illustrationsma-
32 terial zu liefern für die Literatur, die Menschen sind dazu da, daß wir in ihnen
33 die Gestalten unserer Lieblingsromane erkennen, die Landschaften sind nur
34 dazu da, daß wir uns etwas vorzustellen haben, wenn wir irgendeine Beschrei-
35 bung lesen.

36
37
38
39
40 Solcher war Kazinczy. Auch zu den erfreulichsten und düstersten Realiti-
41 täten des Lebens und des Todes gelangte er nur durch die Literatur. Über die
42 Geburt eines seiner Kinder z.B. berichtet er Graf Josef Dessewffy so: "Am 30.
43 Mai arbeitete ich gerade am Streitgespräch Catos mit Caesar, als meine neben
44 meinem Schreibtisch sich hingelegte Frau ihr Buch aus der Hand niedertat,
45 Goldschmiths [*1940: Goldsmiths] durch Kosegarten aus dem Englischen
46 übersetzten Römischen Geschichten und hinüberging in das benachbarte Zim-
47 mer, und dort

egy óránál kurtább idő alatt egy fiat szüle.“ Így születik, két könyv között, mintegy könyvjel gyanánt, a rengeteg gyermek a Kazinczy-házban. És irodalmi formában közledek a halál is. Így írja le ítéletének a kihirdetését: „Végigmenvén a folyosón, megláttam a két felcsert a refectorium ajtaja előtt, kezükben vala az érvágó és a veres posztó, hogy ha valamelyikünk elájulna, eret nyithassanak. Midőn XVI. Lajost a guillotinhoz vitték, ő, ki mind eddig úgy hitte, hogy csak ijesztik, de ott neki, a királynak megkegyelmeznék, felkiálta: je suis perdu! Megpillantám én is a két felcsert, felkiálték: Je suis perdu!“ Tehát életének még a legválságosabb pillanatában is idézett.

Az így épített ember nem érheti be az önéletírás egysíkú formájával. Neki állandóan közölni kell magát gondosan stilizált irodalmi formában, mert csak amikor így közli magát, csak akkor él. Az ilyen ember számára a levélírás létfeltétel. Ha elveszik a tintáját, vérével és rozsdás szöggel fog levelezni és éjszakákon át kopogtatja jelbeszéddel Kufstein vastag falait, hogy a szomszéd fogollyal közölgesse véleményét a lélek halhatatlanságáról.

c) A nyelvújítás.

A nyelvújítás a köztudatban összeforrt Kazinczy nevével. Pedig a nevezetes mozgalom a Felvilágosodás és német minták hatása alatt tőle függetlenül indult meg, fiatal korban ő inkább támadta, nyesegette szélsőségeit, pl. a Magyar Museumban kifogásolta Barczafalvi Szabó Dávidnak ezeket a sorait:

Mi halál kulimázta

S körtön állt képpel ki-ki okumlálva zugolyról
Zúgva feketlének: nagy holt országbeli hallgass
Tsitt! meg sem mottzanj, ült minden oduba, gödörbe.

A nyelvújítás centrális jelentőségűvé, úgy látszik, fogása alatt lett tudatában. Ettől az időtől kezdve tekinti a nyelvújítást a fentebb stílus és általában minden magasabbrendű fejlődés elengedhetetlen feltételének. Megindu-

1 in kürzer denn einer Stunde Zeit einen Sohn gebar“. So werden, zwischen
2 zwei Büchern, gleichsam als Lesezeichen, die ungemein vielen Kinder im Kazinczy-Haus geboren. Und in literarischer Form nähert sich auch der Tod. So
3 beschreibt er die Verkündung seines Urteils: "Entlanggehend den Flur, sah ich
4 die beiden Feldscher vor des Refektoriums Türe, in ihrer Hand war der Ader-
5 schneider und das rote Tuch, daß wenn jemand von uns ohnmächtig würde,
6 sie ihn zur Ader lassen können sollen. Als man Ludwig XVI. zur Guillotine
7 brachte, rief er, der ganz bisher glaubte, daß man ihn nur schreckt, dort aber
8 ihn, den König begnadigt, aus: je suis perdu! Erblickend auch ich die beiden
9 Feldscher, schrie ich auf: Je suis perdu!" Also auch im kritischsten Augen-
10 blick seines Lebens zitierte er.
11
12
13
14
15

16 Der so gebaute Mensch kann sich nicht begnügen mit der einebenen
17 Form der Autobiografie. Er muß sich ständig mitteilen in sorgfältig stilisierter
18 literarischer Form, denn nur wenn er sich so mitteilt, nur dann lebt er. Für
19 einen solchen Menschen ist das Briefschreiben eine Existenzbedingung. Nimmt
20 man ihm die Tinte weg, wird er mit seinem Blut und einem rostigen Nagel
21 Briefe schreiben und Nächte hindurch beklopft er mit Zeichensprache Kuf-
22 steins dicke Mauern, um dem benachbarten Gefangenen seine Meinung mit-
23 zuteilen über der Seele Unsterblichkeit.
24
25
26
27

c) Die Sprachneuerung.

28 Die Sprachneuerung verschmolz im Bewußtsein der Allgemeinheit mit
29 Kazinczys Namen. Jedoch in Wirklichkeit startete die namhafte Bewegung
30 unter der Aufklärung und deutscher Muster Wirkung unabhängig von ihm, in
31 seiner Jugendzeit attackierte er eher, stutzte er ihre Auswüchse, z.B. im Un-
32 garischen Museum beanstandete er diese Zeilen David Barczafalvi Szabós:
33
34
35
36
37

Was Tod beschmierte

Und mit ringsum gestandner Miene ein jeder äugend vom Eck
Murrend schwärzten sie: großes toten Reiches schweige
Still! mucks auch nicht, saß in jedem Loch, jeder Grube.

38
39
40
41
42
43
44 Zu zentraler Bedeutung wurde die Sprachneuerung, so scheint es, während
45 seiner Gefangenschaft in seinem Bewußtsein. Von dieser Zeit an betrachtet er
46 die Sprachneuerung als des obigeren Stils und generell jeder höherwertigen
47 Entwicklung unerläßliche Voraussetzung. Bei ihrem Ein-

lásakor a nyelvújítás abból a racionalista felfogásból indul ki, hogy a nyelv thézis, közmegegyezés eredménye és tetszés szerint lehet rajta változtatni. Kazinczy korában ez ellen a felfogás ellen már kezd hadba állni a romantikus nyelvfogalom: a nyelv szerves fejlődés következménye, nem lehet rajta akárki kénye-kedve szerint változtatni, csak az jó, amit a nyelv „geniusa“ teremt meg vagy hagy jóvá.

Kazinczy felfogása az empire-klasszicistáé, felvilágosodás és romantika között. A „nyelv geniusa“ — képzetkör, túlságosan organikus ízű, nem tetszik neki. Ő a nyelvet egy „ideál“-hoz alkalmazkodva akarná megreformálni: nem sokat törődve sem az organikus fejlődés parancsával, sem a felvilágosodás racionalista és utilitarista következményeivel, hanem csak azzal a végső, elyziumi elképzeléssel, hogy a nyelvnek milyenek kell lennie. Felfogásában ilymód igen jellemző módon, az esztétikai ember győzedelmeskedik a történelmi és a praktikus gondolkodás felett. A magyar szellem történetében igen ritka, csaknem páratlan az esztétikai állásfoglalás döntő kérdésekben. Ezért van talán, hogy Kazinczy és köre oly idegenül hatnak sokszor a magyar irodalom folyamatában. Soha vezető réteg annyira esztétikai, l'art pour l'art beállítású nem volt, mint Kazinczy idejében — és a következmények, a nyelvújítás és a „fentebb stil“ diadala, azt mutatták, hogy igazuk volt és légies finomságuk nem ártott a nyelv és a nemzet génuszának.

De a kortársakból ez az álláspont igen erős reakciót váltott ki. Amikor Kazinczy 1811-ben kiadott episztolájával és epigrammáival megtámadta az orthologusokat, a régi nyelv védelmezőit, bekövetkezett az általános felhördülés, ami az újítást szokta követni — a szokott vádakkal a magyartalanságtól a hazaárulásig: a teljes konzervatív diapagon. Legfőbb ellenfelei a dunántúliak voltak — itt felekezeti és táj-jelleg is hozzájárult az ellentét kiélezéséhez.

A nyelvújítási harc nem ment a legszelidebb eszközökkel végbe. Ma már nem is értenénk, hogyan tudott egy ilyen elvi kérdés ennyi szenvedélyt kiváltani, ha nem gon-

1 setzen ging die Sprachneuerung von jener rationalistischen Auffassung aus,
2 daß die Sprache These ist, das Ergebnis allgemeiner Übereinkunft und an ihr
3 nach Belieben geändert werden könne. Zu Kazinczys Zeit beginnt gegen diese
4 Auffassung bereits der romantische Sprachbegriff sich zum Kampf zu stellen:
5 die Sprache ist die Folge organischer Entwicklung, man kann nicht an ihr
6 nach jedwessen Laune-Lust ändern, nur das ist gut, was der "Genius" der
7 Sprache erschafft oder gutheißt.

8
9
10
11 Kazinczys Auffassung ist die des Empire-Klassizisten, zwischen Aufklä-
12 rung und Romantik. Der "Sprache Genius" — Vorstellungskreis, schmeckt
13 allzu organisch, gefällt ihm nicht. Er würde die Sprache an ein "Ideal" anpas-
14 send reformieren wollen: nicht viel sich kümmernd weder um die Befehle der
15 organischen Entwicklung noch um der Aufklärung rationalistische und utilita-
16 ristische Konsequenzen, sondern nur um jene letzte, elysäische Vorstellung,
17 welcherart die Sprache sein muß. In seiner Auffassung ist auf diese, für ihn
18 sehr bezeichnende, Weise der ästhetische Mensch siegreich über das ge-
19 geschichtliche und praktische Denken. In der Geschichte des ungarischen Geis-
20 tes ist sehr selten, beinahe beispiellos die ästhetische Stellungnahme in ent-
21 scheidenden Fragen. Vielleicht ist es deshalb, daß Kazinczy und sein Kreis
22 oftmals so fremdartig wirken im Prozeß der ungarischen Literatur. Niemals
23 war eine führende Schicht von so ästhetischer, l'art pour l'art Einstellung wie
24 in Kazinczys Zeit — und die Konsequenzen, der Triumph der Sprachneue-
25 rung und des "obigeren Stils", zeigten, daß sie recht hatten und ihre ätherische
26 Feinheit nicht schadete dem Genius der Sprache und der Nation.

27
28
29
30
31
32
33
34
35 Aber bei den Zeitgenossen löste dieser Standpunkt eine sehr starke
36 Reaktion aus. Als Kazinczy mit seiner 1811 herausgegebenen Epistel und sei-
37 nen Epigrammen die Orthologen angriff, die Verteidiger der alten Sprache,
38 erfolgte der allgemeine Empörungsschrei, der der Neuerung zu folgen pflegt
39 — mit den gewohnten Anklagen vom Unungarischen bis zum Landesverrat:
40 das vollständige konservative Diapagon. Seine hauptsächlichsten Gegner wa-
41 ren die Transdanubier — hier trug auch konfessioneller und Landschafts-
42 Charakter bei zur Verschärfung des Gegensatzes.

43
44
45
46 Der Sprachneuerungs-Kampf ging nicht mit den sanftesten Mitteln ab.
47 Heute würden wir auch gar nicht mehr verstehen, wieso konnte eine solche
48 Prinzipienfrage soviel Leidenschaft auslösen, wenn wir nicht däch-

dolnánk rá, hogy ebben az időben az irodalom volt a nemzeti érzés egyetlen kiélési lehetősége és a nacionalista indulatok mindig nagy hevességgel törnek elő, mert mindenben szimbolikus jelentőséget látnak. A dunántúliak úgy érezték, hogy Kazinczyék kétségbevonják a törzsökös magyarság létjogosultságát — Kazinczy körének szenvedélyessége pedig a meg nem értett jóakarók türelmetlensége volt. Az örök magyar ingerültség az idegenek ellen és az örök-magyar ingerültség a magyar vérben adott ázsiaiáság ellen csaptak itt össze.

Az orthologusok kiadták a Mondolatot, melyben elég lovagiatlanul, Barczafalvi Szabó Dávid szógyártmányai-val állították pellengére Kazinczyt, akit Zafyr Czenczi néven emlegetnek. A neologusok, Szemere és Kölcsey egy Feleletet adtak közre, mely mintegy a gyűjteménye mindannak, amit Kazinczy köre nem szeretett a magyar irodalomban és a magyar életben: a Dugonics-típusú zsíros-ságot, a leoninusok, rímes hexaméterek és hasonlók elkésett barokkját, mindent, ami vétett az empire egyszerűség ellen, a fesz és pöf cifráit. De ugyanakkor támadták a cigányzenét, a pipázást, a bajuszviseletet, a magyarság külső hangsúlyozását, amit az előző generáció oly lényegesnek tartott.

Különösen kedves a végig e-betűvel írt költemény, mely Édes Gergelyt gúnyolja ki:

Mekegve, mekegve, de el nem rekedve,
Én énekelhetek gyepre heveredve,
Felkeresnek engem szépek keveredve,
S fekete fejemre repkényeket szedve.

Ha a Kazinczy törekvéseinek végleges mérlegét fel-állítjuk, mégsem lehet azt mondani, hogy teljesen győzedelmeskedett. A nyelvújítás győzött bizonyos formában, amivel ő talán nem lett volna megelégedve, — de nem következtetett be a fentebb stílus diadala és mindaz az áldás, amelyet Kazinczyék, félig-tudatosan, a stílus megváltásától vártak. Végeredményben mégis a bajuszos magyarság győzött a bajusztalan fölött és a népi súlyosság az éthe-

ten daran, daß in dieser Zeit die Literatur des nationalen Gefühls einzige Auslebemöglichkeit war und die nationalistischen Wallungen immer mit großer Heftigkeit hervorbrechen, weil sie in allem eine symbolische Bedeutung sehen. Die Transdanubier empfanden es so, daß die Kazinczys in Zweifel ziehen die Existenzberechtigung des erbgesessenen Ungartums — die Leidenschaftlichkeit des Kreises um Kazinczy wiederum war die Ungeduld der nichtverstandenen Wohlwollenden. Die ewige ungarische Gereiztheit gegen die Fremden und die ewige ungarische Gereiztheit gegen das im ungarischen Blut gegebene Asiatentum prallten hier zusammen.

Die Orthologen gaben den Gesagen [Sagdenken] heraus, worin, unritterlich genug, sie mit David Barczafalvi Szabós Wortfabrikationen Kazinczy an den Pranger stellten, den sie unter dem Namen Saphyr von Czencz erwähnen. Die Neologen, Szemere und Kölcsey, veröffentlichten eine Antwort, die gleichsam die Sammlung all dessen ist, was Kazinczys Kreis nicht liebte in der ungarischen Literatur und im ungarischen Leben: die Schmalzigkeit à la Dugonics, der Leoniner, gereimten Hexameter und Ähnlicher verspäteten Barock, alles, was verstieß gegen die Schlichtheit des Empire, der Steifheit und des Protzes Zierrate. Aber zugleich attackierten sie die Zigeunermusik, das Pfeifenrauchen, die Schnurrbartracht, des Ungartums äußerliches Betonen, das die vorangegangene Generation für so wesentlich hielt.

Besonders lieblich ist das durchweg mit e-Buchstaben geschriebene Gedicht, das Gregor Édes verspottet:

Meckernd, meckernd, eber necht er-steckend,
Ich singen kann auf Rasen hingestreckt,
Aufsuchen tun mich Schöne mischend sich,
Und auf meinen schwarzen Kopf Efeue pflückend.

Wenn wir die endgültige Bilanz der Bestrebungen Kazinczys aufstellen, kann man dennoch nicht sagen, daß er vollauf siegreich war. Die Sprachneuerung siegte in einer gewissen Form, mit der vielleicht auch er nicht zufrieden gewesen wäre, — aber es erfolgte nicht der Triumph des obigeren Stils und all jener Segen, den die Kazinczys, halb-bewußt, von der Erlösung des Stils erwarteten. Im Endergebnis siegte dennoch das schnurrbartige Ungartum über das schnurrbartlose und die völkische Schwere über das äthe-

rikus lebegés fölött — csakhogy nem a hagyományos formában, hanem megújult, előre nem sejthető módon, a romantika által. A magyar irodalom abszolút európa-közelsége, amiről Kazinczy ábrándozott, nem következett be, hanem ellenkezőleg, egy fokozott tudatos izoláció, az öncélúság elszigeteltsége.

Kazinczy, Kölcsey, Szemere európaiságuk önfeláldozó és meghatározó hangsúlyozásával, kényeskedő finomságukkal, kicsiny sziget maradtak — sziget, amelyen Kazinczy jól érezte magát, abban az illúzióban, hogy kontinens, de amelyen tönkrement Kölcsey, amikor sziget voltára ráeszmélt.

Kiadások: Kazinczy Ferenc összes munkái. (Abafi Lajos). Öt kötet, Bp. 1879—1884. Kazinczy Ferenc levelezése. (Váczy János.) Huszonegy kötet és egy pótkötet. Számos szemelvényes kiadás. A Mondolat és a Felelet a Mondolatra a R. M. K.-ban, Bp. 1898. (Balassa József.)

Irodalom: Váczy János, Kazinczy Ferenc, Bp. 1909. U. ő, Kazinczy Ferenc és kora, Bp. 1915. Horváth János, Kazinczy emlékezete, BSz. 1931. Halász Gábor, Kazinczy emlékezete, Napkelet 1931.

8. BERZSENYI DÁNIEL.

a) Magyar kar mennyköve.

Berzsenyi Dániel,* a nemesi magyar költészet legnagyobb képviselője Vörösmarty mellett, minden atomjában fájának és osztályának ősi adottságait hordozta. Valami különös atavizmus révén általa, az elkésztett utód által lesz költészete Zrinyi óta először a magyar nemesség harcos, heroikus eredete és története. Berzsenyi már egy elpu-

* *Jegyzet.* Berzsenyi Dániel, szül. 1776-ban Egyházás Hetyén, Vas m., evangélikus nemesi családból. 1790—95: a soproni ev. liceumban tanul, nem sok eredménnyel. 1779-ben feleségül veszi Dukai Takách Zsuzsannát, a költőnő hugát. 1803-ban Kis János, aki a szomszéd faluban lelkipásztorkodik, felfedezi B. költői tehetségét. 1810: első pesti útja. 1817: keszthelyi helikoni ünnepség. Kölcsey bírálata. 1830: az akadémia tagja lesz, majdnem Pestre költözik. Meghal 1836-ban.

1 rische Schweben — nur eben nicht in der traditionellen Form, sondern auf
2 erneuerte, nicht vorausahnbare Weise, durch die Romantik. Denn die absolute
3 Europa-Nähe der ungarischen Literatur, wovon Kazinczy träumte, trat nicht
4 ein, sondern im Gegenteil, eine gesteigerte bewusste Isolation, die Isoliertheit
5 des Selbstzwecks.

6
7
8
9 Kazinczy, Kölcsey, Szemere blieben mit ihres Europäertums selbstaufop-
10 fenden und rührenden Betonung, mit ihrer verwöhnten Feinheit, eine kleine
11 Insel — eine Insel, auf der Kazinczy sich wohlfühlte in jener Illusion, daß sie
12 ein Kontinent sei, aber an der Kölcsey zugrunde ging, als er das Insel-Sein er-
13 kannte.

14
15
16
17 < *Ausgaben:* Franz Kazinczys sämtl. Werke. (Ludwig Abafi.), fünf Bände, -
18 Franz Kazinczys Briefwechsel, (Johann Váczy.) einundzwanzig Bände und ein Er-
19 gänzungsband. Zahlreiche Exzerpt-Ausgaben. (Das Gesagen) und (Antworten aufs
20 Gesagen) in RMK. (Josef Balassa.)

21
22
23 < *Literatur:* Váczy (Franz Kazinczy), - Ders.: (F. K. und seine Epoche), - Hor-
24 váth (Kazinczys Gedenken), - Halász (K's Gedenken), Napkelet (=Zeitschrift: Son-
25 nenaufgang),

8. DANIEL BERZSENYI.

a) Ungarischen Armes Blitz.

26
27
28
29
30
31
32 Daniel Berzsenyi, * der adligen ungarischen Dichtung größter Vertreter
33 neben Vörösmarty, trug in jedem seiner Atome die uralten Anlagen seiner
34 Rasse und Klasse. Auf Grund irgendeines sonderbaren Atavismus wird durch
35 ihn, den verspäteten Nachkommen seit Zrinyi erstmals zur Dichtung des un-
36 garischen Adels kämpferische, heroische Herkunft und Geschichte. Berzsenyi
37 ist bereits einer verweich-

38
39
40
41
42 < Daniel Berzsenyi, geb. 1776 in Egyházás Hetye, Kom. Vas, aus einer evangeli-
43 schen adligen Familie. 1790-95: lernt am Ödenburger ev. Lyzeum, doch ohne viel
44 Erfolg. 1779 heiratet er Susanne Dukai Takách [S. T. v. Duka],[*1940 törölve / ge-
45 strichen: a költőnő hugát / der Dichterin jüngere Schwester]. 1803 entdeckt Johann
46 Kis, der im Nachbardorf Seelenhirt ist, B.'s dichterische Begabung. 1810: erste
47 Pester Reise. 1817: Keszthelyer [am Plattensee] Helikonische Festivität. Kölcseys
48 Kritik. 1830: wird Mitglied der Akademie, zieht fast nach Pest. Stirbt 1836.

hult kor gyermeke, de alkatilag magában hordja ősei erejét és szilajságát. Az iskola nem bír vele; „én egykorúim között“, írja, „legelső magyar táncos voltam; lovat, embert, asztalt átugrani nekem játék volt. Sopronban magam tizenkét németeket megvertem és azokat a város tavába hánytam; és az én szeretőm az én karjaim között elalélt.“ Toldi Miklós, mint ódaköltő — de malomkövek helyett monumentális hasonlatok egymásradobálásában valósítja meg félelmetes erejét. Minden az erő körül forog költészetében, Múzsája is birkózva győz és ércbuzogány rezeg kezében. Az életet is, mint roppant erőknél az enyészet ellen való hasztalan harcát éli át és önti bele költészetébe. Zrinyi korában az erő még mint tárgyi mozzanat kerülhetett bele az írói alkotásba — Berzsenyi kevésbé heroikus korában az erő, mint formateremtő energia teszi magában állóvá a dunántúli késő Herkules művészetét.

Herkules a XIX. században — egy kicsit már rokon a preromantika kedves bennszülöttjével, aki bölcs naivitásával szégyenbe hozza a civilizáció elromlottjait. Berzsenyiben nagyon sok mozzanat van a Bennszülöttből, és ebben is tipikus és szélsőséges képviselője fájának és osztályának. Jelentékeny vagyona dacára paraszti egyszerűségben él nála is egyszerűbb nevével, kinek óvakodik „elozlatni együgyűségét“. Minden este lefekszik, amikor besötétedik, hogy kimélje a gyertyát. Talán ezért írt oly keveset. Verseit évszámra magának írogatja és csak rettenetes lelki harc után mutatja meg egyetlen embernek, Kis Jánosnak, aki azután boldogan közvetíti a nagy felfedezést Széphalom felé. Kazinczy postája útján országszerte híres ember lesz most, anélkül, hogy valaki olvasta volna verseit — még táblalírává is megteszik költői érdemeiért. A Bennszülött megrendülve és értetlenül fogadja a ráhulló babért — de sajnálja a pénzt, hogy kiadja verseit. Végre katolikus kispapok összeadják a pénzt és kiadják a lutheránus földesúr kötetét.

Az ünnepelt költő több ízben Pestre jön. Pesti utazásai rettenetes csalódást okoznak rajongóinak. Berzsenyi mogorva, mint egy bennszülött, zavarja a lárma, a fény, „szédülve néz le“ a Várhegyről Pestnek tornyaira és amint

1 lichten Epoche Kind, aber strukturell trägt er in sich seiner Ahnen Kraft und
2 Unbändigkeit. Die Schule wird mit ihm nicht fertig; "ich war unter meinen
3 Gleichaltrigen", schreibt er, "der allererste ungarische Tänzer; Pferd, Mensch,
4 Tisch zu überspringen war mir Spiel. In Odenburg habe ich selber zwölf
5 Deutsche verprügelt und warf die in den Teich der Stadt; und meine Geliebte
6 wurde in meinen Armen ohnmächtig." Er ist ein Nikolaus Toldi, als Oden-
7 dichter — doch statt mit Mühlsteinen verwirklicht er seine furchterregende
8 Kraft durch das Aufeinanderwerfen monumentaler Gleichnisse. Alles dreht
9 sich um die Kraft in seiner Dichtung, auch seine Muse siegt ringend und in ih-
10 rer Hand bebzt eine Erzkeule. Auch das Leben, als gewaltiger Kräfte vergebli-
11 chen Kampf gegen den Verfall durchlebt er und gießt es in seine Dichtung. Zu
12 Zrinyis Zeit konnte die Kraft noch als gegenständliches Moment in die
13 schriftstellerische Schöpfung hineingeraten — in Berzsenyis weniger heroi-
14 scher Zeit macht die Kraft, als formschaffende Energie einzigartig die Kunst
15 des transdanubischen späten Herkules.

21 Herkules im XIX. Jahrhundert — ein wenig ist er schon verwandt mit dem
22 lieben Eingeborenen der Präromantik, der mit seiner weisen Naivität die Ver-
23 dorbenen der Zivilisation in Schande bringt. In Berzsenyi gibt es sehr viele
24 Momente aus dem Eingeborenen, und auch hierin ist er typischer und extre-
25 mer Vertreter seiner Rasse und Klasse. Trotz seines bedeutenden Vermögens
26 lebt er in bäuerlicher Einfachheit mit seiner noch einfacheren Frau, deren
27 "Einfältigkeit zu zerstreuen" er sich hütet. Jeden Abend geht er zu Bett, wenn
28 es dunkel wird, um die Kerze zu sparen. Vielleicht deshalb schrieb er so we-
29 nig. Seine Verse schreibt er jahrgangweise für sich selbst und nur nach star-
30 kem seelischen Kampf zeigt er sie einem einzigen Menschen, Johann Kis, der
31 dann glücklich die große Entdeckung gen Schönhügel vermittelt. Durch Ka-
32 zinczy's Post wird er jetzt landesweit ein berühmter Mann, ohne daß jemand
33 seine Verse gelesen hätte — sogar zum Tafelrichter macht man ihn wegen
34 seiner dichterischen Verdienste. Der Eingeborene empfängt erschüttert und
35 verständnislos den auf ihn fallenden Lorbeer — aber es reut ihn das Geld, daß
36 er seine Verse herausgebe. Schließlich geben katholische Seminaristen das
37 Geld zusammen und geben den Band des lutherischen Grundherrn heraus.

45 Der gefeierte Dichter kommt mehrere Male nach Pest. Seine Pester Reisen
46 verursachen seinen Schwärmern fürchterliche Enttäuschung. Berzsenyi ist
47 mürrisch wie ein Eingeborener, ihn stört der Lärm, das Licht, "schwindlig
48 blickt er hinab" vom Burgberg auf Pests Türme und sobald er es

teheti, visszabujik barlangjába. Barátságokat nem köt, érzi, hogy ellenszenvet váltott ki a társaiból és ettől még mogorvább, még visszahúzódóbb lesz. Csak egy barátja van, akit személyesen nem is ismer, de akinek papíron nyugodtan megnyilatkozhatnak: Kazinczy. Ez a barátság van hivatta, hogy életének legkeserűbb élménye legyen.

A fiatal Kölcsey, Kazinczy legkiválóbb tanítványa, kritikai hadjáratot indít és Berzsényi az egyik első áldozat. Nem írt rosszat Kölcsey, csak felhívta az emberek figyelmét egy-két kétségtelen hibára. Berzsényi a halálra sebzett nemes vad szenvedésével rejti el magát a bozótban. Kazinczyval szakít, hiszen bizonyára Kazinczy biztatta fel ellene famulusát. A költészettel szakít: magyar természetének egész nagy megbántottsága előtör és az a különös makacsság, amellyel a magyar önmagát bántja afelett való elkeseredésében, hogy mások bántják. Csak nagy nehezen épül újra egy-egy keskeny híd, az emberek, a nélkülözhetetlen Kazinczy felé. Tanulmányokat ír, hogy megfeleljen Kölcseynek, őriült erőfeszítéssel tanul, művelődik, hogy felvehesse a harcot mozgékony intelligenciájú ellenfelével és csakugyan szakember lesz, virtusból is, az esztétikában. De vers immár alig születik ebben a tizenöt évnyi borongásban, csak a gróf Majláth Jánoshoz készült óda, melynek első három strófája a magyar líra legmagasabb pontja. De csak az első három strófára futotta már az erőből...

Majláth! poétád éneke leng feléd,
Nem mint a rohanó Vág, mikor árjait
A Kárpátok közt zúgva szórja
Tört jeget és köveket sodorván,

Csak mint az alkony enyhületén kalász-
Párnáján nyugvó lányka szelid dala
Üdvezli a várt est nyugalmát
S a hegyek ormai közt mosolygó

Holdat, midőn már csend födi a mezőt
S a pásztorkalyibák gőze az égre szállt.
Majláth! poétád napja húnyik,
S nem dagadoz dala árja többet.

1 tun kann, kriecht er zurück in seine Höhle. Freundschaften schließt er nicht, er
2 fühlt, daß er Abneigung ausgelöst hat bei seinen Gefährten und davon wird er
3 noch verdrossener, noch zurückgezogener. Nur einen Freund hat er, den er
4 persönlich nicht kennt, aber dem er sich auf dem Papier ruhig offenbaren
5 kann: Kazinczy. Diese Freundschaft ist berufen, daß sie seines Lebens bitterstes
6 Erlebnis wird.

7
8
9 Der junge Kölcsey, Kazinczys hervorragendster Schüler, startet einen
10 kritischen Feldzug und Berzsényi ist eines der ersten Opfer. Nichts Schlechtes
11 schrieb Kölcsey, er lenkte nur die Aufmerksamkeit der Leute auf ein-zwei
12 zweifellose Fehler. Berzsényi verbirgt sich mit des tödlich verwundeten edlen
13 Wildes Leiden im Dickicht. Er bricht mit Kazinczy, denn sicherlich hat Ka-
14 zinczy seinen Famulus gegen ihn ermuntert. Er bricht mit der Dichtkunst:
15 seiner ungarischen Natur ganze große Verletztheit bricht hervor und jene son-
16 derbare Verstocktheit, mit der der Ungar sich selber verletzt in seiner Verbit-
17 terung darüber, daß andere ihn verletzen. Nur sehr schwer wird erneut eine je-
18 weils schmale Brücke gebaut, zu den Menschen, zum unentbehrlichen Kazin-
19 czy. Er schreibt Studien, um Kölcsey zu entsprechen, mit wahnsinniger Kraft-
20 anstrengung lernt er, bildet sich, um den Kampf aufnehmen zu können mit
21 seinem intellektuell beweglichen Gegner, und er wird tatsächlich Fachmann,
22 auch aus Bravour, in der Ästhetik. Aber Gedicht wird kaum mehr geboren in
23 dieser fünfzehnjährigen Trübheit, nur die an Graf Johann Majláth gefertigte
24 Ode, deren erste drei Strophen der höchste Punkt der ungarischen Lyrik sind.
25 Aber nur für die ersten drei Strophen langte noch die Kraft . . .

26
27
28
29
30
31
32
33
34 Majláth! deines Poeten Lied flattert dir zu,
35 Nicht wie die rennende Waag, wenn sie ihre Fluten
36 Zwischen den Karpaten brausend streut
37 Gebrochenes Eis und Steine schwemmend,

38
39 Nur wie bei des Dämmerns Milderung des auf ihrem Ähren-
40 Polster ruhenden Mädchens sanftes Lied
41 Grüßt des erwarteten Abends Ruhe
42 Und den zwischen der Berge Gipfel lächelnden

43
44 Mond, dieweil schon Stille deckt die Wiese
45 Und der Hirtenhütten Dunst zum Himmel stieg.
46 Majláth! deines Poeten Tag die Augen schließt,
47 Und nicht schwillt seines Liedes Flut mehr.

Gyógyíthatatlan emésztő melankóliája nem a Kölcsey-féle támadásból eredt, az csak aktualizált kezdettől fogva meglevő hajlamokat, csak mintegy ürügy volt. Búskomor volt azért, mert bennszülött volt: jámbor írókéz, akit megelő a civilizáció. Ha Kis János fel nem fedezi és nyugodt ismeretlenségében él tovább a Dunántúl, egyetlen öröme, birtoka gyarapításának, nem éri el a melankólia — de amikor a könyvek valóságába, írók közé került, oda, ahol a kultúra születik, megbetegedett a ritkás levegőben. Ez lett a sorsa a másik nagy „dépaysé“-nek, Arany Jánosnak is.

Amikor gondolkozni kezdett, elvesztette lába alól a talajt. Gondolatvilága ellentétes eszmék csatateré volt, amint levelezéséből kitűnik. Egyfelől az alkatilag adott heroikus-nemesi világnézet, amit latinos nevelése hatalmas példákkal fűt alá. Másrészt a Felvilágosodás, Kazinczy intenzív hatása, ami feleslegessé teszi a heroikus erényeket és egészen másokat követel. És azután a romantika hatása: önmagában érezni a titokzatos valakit, aki megszólal, megfoghatatlan módon, az ihlet óráiban, mint egy idegen hang és mikor elhallgat, olyan az ember, mint az erdő madárdal nélkül.

b) *Az ihletett költő.*

Ez a bennszülött, ez a csakmagyar csodálatos módon érzékenyebben reagál a kor lélektörténeti fordulatra, mint bárki más. Látszólag antik minták inspirálják — senki sem követi oly hűségesen, néha már a költői önállóság rovására Horatiust, mint ő. De valójában még horatiusi reminiscenciáin is a korhangulat csendül keresztül, Horatiusból is csak annyit emészt meg, amennyi korszerű, — a preromantikus Horatiust, mert hiszen minden kornak megvan a maga saját antikvitása. Horatius, mint az enyészet költője, a „Tu ne quæsieris“ énekese érdekl.

A mulandóság Berzsenyi legfőbb mondanivalója. Ez az élmény-irány, ahol Berzsenyi a költészetben elérhető végső pontokat eléri, ahol az egész világ-költészetben az első mesterek között állna, ha nem volna néma gyermek

1 Seine unheilbare verzehrende Melancholie stammte nicht aus dem Kölcsey-
2 schen Angriff, der aktualisierte lediglich von Anfang an vorhandene Nei-
3 gungen, war gleichsam nur Vorwand. Schwermütig war er darum, weil er
4 "Eingeborener" war: gutmütiger Schreiberhand [Wortspiel: Irokese], den die
5 Zivilisation tötet. Wenn ihn Johann Kis nicht entdeckt und er in ruhiger Unbe-
6 kanntheit weiterlebt in Transdanubien, seiner einzigen Freude, der Mehrung
7 seines Besitzes, erreicht ihn die Melancholie nicht — doch als er in die Wirk-
8 lichkeit der Bücher, zwischen Schriftsteller geriet, dorthin, wo die städtische
9 Kultur geboren wird, erkrankte er in der spärlichen Luft. Dies wurde auch das
10 Schicksal des anderen großen "dépaysé", Johann Arany.

11
12
13
14 Als er zu denken anfang, verlor er unter seinen Füßen den Boden. Seine
15 Gedankenwelt war das Schlachtfeld gegensätzlicher Ideen, wie aus seinem
16 Briefwechsel hervorgeht. Einerseits die strukturell gegebene heroisch-adlige
17 Weltanschauung, die seine lateinische Erziehung mit gewaltigen Beispielen
18 unterheizt. Andererseits die Aufklärung, Kazinczy's intensive Wirkung, was die
19 heroischen Tugenden überflüssig macht und ganz andere fordert. Und dann
20 die Wirkung der Romantik: in sich selber zu spüren jenen geheimnisvollen
21 Jemand, der sich zu Wort meldet, auf ungreifbare Weise, in den Stunden der
22 Inspiration, wie eine fremde Stimme und wenn er verstummt, ist der Mensch
23 so wie der Wald ohne Vogelsang.

b) *Der inspirierte Dichter.*

31 Dieser Eingeborene, dieser Nuringar reagiert auf wundersame Weise emp-
32 findlicher auf des Zeitalters seelengeschichtliche Wandlung, als irgendein An-
33 derer. Scheinbar inspirieren ihn antike Muster — niemand befolgt so getreu,
34 manchmal schon auf Kosten der dichterischen Selbständigkeit, Horatius, wie
35 er. Doch in Wirklichkeit klingt selbst noch durch seine horazischen Reminis-
36 zenzen die Zeitstimmung hindurch, auch von Horaz verdaut er nur soviel,
37 wieviel zeitgemäß ist, — den präromantischen Horaz, weil doch jede Epoche
38 ihre eigene Antiquität hat. Horaz, als Dichter des Verfalls, des "Tu ne quæ-
39 sieris" Sänger interessiert ihn.

40
41
42
43
44 Die Vergänglichkeit ist Berzsenyis hauptsächlichste Aussage. Dies ist die
45 Erlebnis-Richtung, wo Berzsenyi die in der Dichtung erreichbaren äußersten
46 Punkte erreicht, wo er in der gesamten Welt-Dichtung unter den ersten
47 Meistern stehen würde, wäre nicht ein stummes Kind

minden kis magyar. A preromantika korhangulata, mely az élet ízében mindig benne érezte már a romlás fanyar édes-ségét, és Horatius, akit enyészetes oldaláról közelített meg a fiatal Berzsenyi, nem tanították őt, hanem felszabadították. Verseiben a mulandóság nem a szentimentális kordivat tetszelgő bánatocskája, nem is Horatius méltóságos tudomása a ritmusba gördülő elmulásról, hanem egy alapvető élményséma. Vannak írók, akik mindent úgy élnek át, hogy észreveszik a bennük rejlő tragikumot, a magyar irodalomban ilyen volt Kemény Zsigmond, — vannak, akik a bennük rejlő érületi, szeretet- és gyűlölet-lehetőségeket élik azonnal át, mint Petőfi-Berzsenyi minden dolognak a mulandóságát érezte rögtön.

A romantikát rengeteg oldalról meg lehet közelíteni és lehet definiálni. Berzsenyivel kapcsolatban talán akkor vagyunk legigazabbak, ha azt mondjuk, hogy ekkor alakult át a sztatikus világkép dinamikussá és Berzsenyi az első képviselője nálunk a mozgásban látott mindenségnek. Minden zenélő örök mozgásban van, a szélvésznek bús harca, az égi láng villáma, harmatcsepp, virágszáll... ami azelőtt nyugvó magaslat volt és mélység, zenith és nadir, most rohanó erő és minden erő egyfelé rohan, az elmulás felé. Vagy úgy is lehetne mondani: régebbi korokban a költészetben a tér-érék dominált, a költők a dolgokat egymásmellettségben élték át, mint Dante, aki a bűnök és erények helyét pontosan kiszabta a térben — a romantikával válik az idő a költészet tengelyévé, a lepergő emberélet.

Ebben a megváltozott világképben megváltozik a költő képzele önmagáról és mesterségéről. A régebbi költő, a renaissance és a francia klasszicizmus költészettanán nevelkedve, a költészetet racionális tevékenységnek fogta fel, melyben juttatott ugyan bizonyos szerepet az ihletnek — de csak valami díszelnökségfélét a lelki funkciók összmun-kájában. Általában az alkotásban a tudatosság nagyobb szerepet játszott, mint az irracionális erők. A költő tudatosan megválasztotta tárgyát, ha ugyan nem kívülről kapta, és tárgyához alkalmazta az eszközeit: az irodalmi mintákat és saját józan leleményét. A racionalista esztétika után a preromatika helyezi vissza hatáskörébe az ihletet. A dísz-

1 jeder kleine Ungar. Der Präromantik Epoque Stimmung, die im Geschmack
2 des Lebens schon immer die herbe Süßigkeit des Verderbens spürte, und Ho-
3 raz, dem der junge Berzsenyi sich von dessen verfallszugewandter Seite na-
4 hte, lehrte ihn nicht, sondern befreite ihn. In seinen Versen ist die Vergänglich-
5 keit nicht der sentimentalen Zeitmode gefälliges Kümmerlein, auch nicht Ho-
6 raz' würdevolle Kenntnis von dem in Rhythmen rollenden Verfall, sondern
7 ein grundlegendes Erlebnisschema. Es gibt Schriftsteller, die alles so durch-
8 leben, daß sie das in ihnen steckende Tragikum bemerken, in der ungarischen
9 Literatur war Sigmund Kemény ein solcher, — es gibt welche, die die in
10 ihnen steckenden gefühlsmäßigen, Liebes- und Haß-Möglichkeiten sofort
11 durchleben, wie Petőfi-Berzsenyi jeden Dinges Vergänglichkeit sofort emp-
12 fand.

13
14
15
16
17 Die Romantik kann man von unzähligen Seiten angehen und sie definie-
18 ren. Im Zusammenhang mit Berzsenyi sind wir vielleicht dann am wahrhaf-
19 testen, wenn wir sagen, daß damals das statische Weltbild sich zum dynamischen
20 wandelte und Berzsenyi bei uns der erste Vertreter des in Bewegung
21 gesehenen Universums ist. Alles Musizierende ist in ewiger Bewegung, wehmü-
22 tigtiger Kampf der Sturmwinde, der himmlischen Flamme Blitz, Tautropf,
23 Blumenstengel. . . was vorher ruhende Anhöhe war und Tiefe, Zenith und
24 Nadir, nun ist es rennende Kraft und alle Kräfte rennen in gleiche Richtung,
25 der Vergänglichkeit zu. Oder man könnte es auch so sagen: in früheren Epo-
26 chen dominierte in der Dichtung das Raumgefühl, die Dichter durchlebten die
27 Dinge im Nebeneinander, wie Dante, der der Sünden und Tugenden Ort prä-
28 zise bemaß im Raum — mit der Romantik wird die Zeit zur Achse der Dich-
29 tung, das abrollende Menschenleben.

30
31
32
33
34
35 In diesem veränderten Weltbild verändert sich auch des Dichters Vor-
36 stellung von sich selbst und seinem Metier. Der frühere Dichter, an der Re-
37 naissance und des französischen Klassizismus Poetiklehre erzogen, faßte die
38 Dichtung als rationale Tätigkeit auf, worin er zwar eine gewisse Rolle ein-
39 räumte der Inspiration — aber nur eine Art Ehrengesitz in der Gesamtarbeit
40 der seelischen Funktionen. Im Allgemeinen spielte im Schaffen das Bewußt-
41 sein eine größere Rolle als die irrationalen Kräfte. Der Dichter erwählte be-
42 wußt seinen Gegenstand, wenn er ihn denn nicht von außerhalb bekam, und
43 seinem Gegenstand paßte er seine Mittel an: die literarischen Muster und sei-
44 ne eigene nüchterne Findigkeit. Nach der rationalistischen Ästhetik setzt die
45 Präromantik die Inspiration wieder in ihren Wirkungskreis ein. Aus dem Eh-
46 renvor

elnökből újra szárnyas ló lesz, aki egymaga racionális segítség nélkül van hivatva a költészetet a fellegek fölé emelni. A költészet többé nem tevékenység, hanem alkotás. A költő nem józan mesterember, hanem eksztátikus „genie“, akit ismeretlen belső erők ragadnak az igazi költészet veszedelmes szépségű tájaira. A romantika, reakcióból a klasszicizmus ellen, az ellenkező tulásba esett és alkotáslélektanából száműzött minden racionális elemet. Akit tudatos alkotónak érzett, annak nem juttatta osztályrészül a genie romantikus rangjelzését.

Nálunk Berzsenyi az első képviselője a romantikus értelemben vett „igazi“, nem csinált költészetnek, az eksztátikus alkotásnak, a genie-elméletnek. Amint esztétikai írásaiból kitűnik, nemcsak a gyakorlatban volt spontán, eksztátikus alkotó, hanem elméletben is az ilyesfajta alkotást tartotta az egyedül helyesnek. Amikor Kölcsey kifogásolta merész képeit, amelyek a képzavar határán mozognak (a ragyogó dagályt tarka pórázon nyögni, hamvvedrek mohait biborral festeni stb.), ilymód védekezett:

„Az oly expressio, mint: dithyrambok lángköre, s gőztorlaszok alpesi, nékem sem tetszenek, ha azokat hideg szemmel nézem; de valjon hideg szemmel kell-e azokat nézni? s valjon nem válik-e az egész poézis sült bolondsággá, ha azt hideg szemmel nézzük? De tegyük magunkat azon exaltált szellembé, melyben azok mondvá vagynak, tehát látni fogjuk, hogy azok nem egyebek, mint azon szellemnek természetes öltözetei, azaz az exaltált képzelődésnek exaltált képei.“

Berzsenyi nemcsak ihletett költő volt, hanem akarta és kereste is az ihletet, racionális módon kényszerítette az irracionális lelki erőket munkába, amikor alkotott. Az emberben állandóan két gondolkodás folyik párhuzamosan: az egyik a logikus, célirányos gondolkodás, amelyről állandóan számot tudunk adni beszéddel, és a másik ez alatt folyik, az ú. n. asszociatív gondolkodás, melyben a képzetek nem célszerűségi szempontok szerint, hanem a szavak hangalaki hasonlósága, a képzetek egyszerre való beidegződése szerint társulnak egymáshoz, a logikával mit sem törődve. Ez a gondolkodás jut felszínre az álomban, az

1 sitzenden wird erneut geflügeltes Roß, das selber ohne rationale Hilfe berufen
2 ist, die Dichtkunst über die Wolken zu heben. Die Dichtung ist nicht mehr Tä-
3 tigkeit, sondern Schöpfung. Der Dichter ist kein nüchterner Handwerksmeis-
4 ter, sondern ekstatisches "Genie", den unbekannte innere Kräfte fortreißen auf
5 der wahren Dichtung gefährlich schöne Landschaften. Die Romantik, aus Re-
6 aktion gegen den Klassizismus, fiel in die entgegengesetzte Übertreibung und
7 aus ihrer Schöpfungspsychologie verbannte sie jedes rationale Element. Wen
8 sie als bewußten Schöpfer empfand, dem ließ sie das romantische Rangabzei-
9 chen des Genies nicht zuteil werden.

10
11
12
13 Bei uns ist Berzsenyi der erste Vertreter der im romantischen Sinn genom-
14 menen "wahren", nicht gemachten Dichtung, des ekstatischen Schaffens, der
15 Genie-Theorie. Wie aus seinen ästhetischen Schriften hervorgeht, war er nicht
16 nur in der Praxis ein spontaner, ekstatischer Schöpfer, sondern auch in der
17 Theorie hielt er eine solche Art des Schaffens für allein richtig. Als Kölcsey
18 seine kühnen Bilder beanstandete, die sich an der Grenze des Bilderwirrwarrs
19 bewegen (die strahlende Flut an bunter Hundeleine erleiden, der Aschenkübel
20 Moose mit Purpur malen usw.), verteidigte er sich dieserart:

21
22
23
24
25 "Eine solch Expression, wie: der Dithyramben Flammenkreis, und der
26 Dampfbarrikaden Alpen, gefallen auch mir nicht, wenn ich sie kalten Augs
27 betrachte; aber muß man sie denn mit kaltem Auge betrachten? und wird wohl
28 nicht die ganze Poesie zu gebackenem Blödsinn, wenn wir sie kalten Auges
29 betrachten? Aber versetzen wir uns in jenen exaltierten Geist, in welchem je-
30 ne gesaget seynd, also werden wir sehen, daß die nichts anderes sind als jenen
31 Geists natürliche Gewänder, nämlich der exaltierten Vorstellung exaltierte
32 Bilder."

33
34
35
36
37 Berzsenyi war nicht nur inspirierter Dichter, sondern er wollte und suchte
38 auch die Inspiration, auf rationale Weise zwang er die irrationalen seelischen
39 Kräfte zur Arbeit, wenn er schuf. Im Menschen fließt ständig zweierlei Den-
40 ken parallel: das eine ist das logische, zielgerichtete Denken, worüber wir
41 ständig Rechenschaft geben können mit dem Reden, und das andere fließt
42 währenddessen, das sogen. assoziative Denken, worin die Vorstellungen nicht
43 nach zweckhaften Gesichtspunkten, sondern nach der lautlichen Ähnlichkeit
44 der Wörter, der gleichzeitigen Hereinnahme der Vorstellungen sich zueinan-
45 der gesellen, ohne sich um die Logik zu kümmern. Dieses Denken gelangt an
46 die Oberfläche im Traum, in der

eksztázisban, a gyermek és az idegbeteg gondolkozásában. Berzsenyi nevezi „exaltált szellemnek“; ezt szabadította fel magában az ihlet óráiban és innen merítette csodálatos, romantikus szingazdagságban csillogó képeit, poétai expresszióit.

Az asszociációk felszabadításában nagy segítségére volt az antikos versforma, mely, amint már mondtuk, megmentette a költőket a hagyományos formák nyügetől és mintegy kényszerítette őket, hogy alászálljanak a szabad asszociációk bányájába. Ilymódon az antikos verselés a mi költészetünkben nem jelentett klasszicizmust, hanem ellenkezőleg: a szavak lázadását, felszabadulását, romantikáját. Az antikos csengés irodalmi tudatunkban elválaszthatatlanul egybeforrt Berzsenyivel, aki legnagyobb mestere volt. A deákosok csak kezdetleges előkészítői voltak az ő megvalósulásának.

Berzsenyi nem volt a gondolati mélység költője, egyikét mondanivalója volt csak és azok nem voltak meglepőek, hanem a költészet legáltalánosabb gondolatai. Az a különös érték-mozzanat, ami verseinek gyémántos mulhatatlanságot ad, kifejezésmódjában rejtőzik. Leszállva asszociációi közé és felemelkedve az alkotói ekstázis arany magaslatára, megtalálta az egyedül üdvözítő szavakat. Előtte is sokan mondták versbe Isten mindenhatóságát, de ki tudta ilyen mindenhatóan mondani:

Te hoztad a nagy minden ezer nemét
A semmiségből, a te szemöldököd
Ronthat, teremthet száz világot
S a nagy idők folyamit kiméri.

A „nagy idők folyami“ zúgnak strófáiból, kozmikus titkok, mint a csillagok járta, megtalálják a szavakat, melyek kifejezik rejtelmes útjukat az emberi lelken keresztül. Az ilyen képek, mint „béborult az élet vidám álorcája“, „látom hangyabolyi mívedet ó világ“, az ilyen jelzős szerkezetek, mint az „idős Halál“, csakugyan expressziók, kifejezik a dolgot, nemcsak jelzik, közlik.

Expresszióinak hatása nem képtartalmukban van, mint

1 Ekstase, in des Kindes und des Nervenkranken Denken. Berzsenyi nennt die-
2 ses "den exaltierten Geist"; dies setzte er in sich frei in den Stunden der Inspi-
3 ration, und von daher schöpfte er seine wunderbaren, in romantischem Far-
4 benreichtum schillernden Bilder, seine poetischen Expressionen.
5

6 In der Befreiung der Assoziationen war ihm große Hilfe die antike Vers-
7 form, die, wie wir schon sagten, die Dichter von der Last der traditionellen
8 Formen errettete und sie gleichsam zwang, daß sie hinabsteigen in das Berg-
9 werk der freien Assoziationen. Auf diese Weise bedeutete das antikische
10 Vermachen in unserer Dichtung keinen Klassizismus, sondern im Gegenteil:
11 der Wörter Rebellion, Befreiung, Romantik. Das antikische Klingen ver-
12 schmolz in unserem literarischen Bewußtsein untrennbar mit Berzsenyi, der
13 sein größter Meister war. Die Latinisierer waren nur rudimentäre Vorbereiter
14 seiner Verwirklichung.
15
16
17
18
19

20 Berzsenyi war kein Dichter der gedanklichen Tiefe, er hatte nur ein-zwei
21 Aussagen, und auch die waren nicht überraschend, sondern der Dichtung all-
22 gemeinste Gedanken. Jenes sonderbare Wert-Moment, das seinen Versen ihre
23 diamantene Unvergänglichkeit gibt, steckt in seiner Ausdrucksweise. Hinab-
24 steigend zwischen seine Assoziationen und sich emporhebend zur goldenen
25 Anhöhe der schöpferischen Ekstase, fand er die allein seligmachenden Wör-
26 ter. Vor ihm auch sagten schon viele die Allmächtigkeit Gottes in Verse, doch
27 wer konnte es so allmächtig sagen:
28
29
30
31
32

33 Du brachtest des Großen Alles tausend Gattungen
34 Aus dem Nichts, deine Augenbraue
35 Zerstören kann, erschaffen kann hundert Welten
36 Und der großen Zeiten Ströme mißt sie aus.
37
38

39 Die "großer Zeiten Ströme" brausen aus seinen Strophen, kosmische Ge-
40 heimnisse, wie der Sterne Gang, finden die Wörter, die ihren geheimnisvollen
41 Weg ausdrücken durch die menschliche Seele hindurch. Solche Bilder wie
42 "umwölkt hat sich des Lebens vergnügte Maske", "ich sehe dein ameisenhäu-
43 fisch Werk o Welt", solche attributiven Konstruktionen wie der "betagte
44 Tod", sind in der Tat Expressionen, drücken die Sache aus, nicht nur bezeich-
45 nen sie es, teilen es mit.
46
47

48 Die Wirkung seiner Expressionen ist nicht in ihrem Bildgehalt, wie

modernebb költőink, Ady vagy Babits verseiben. Berzsenyi nem a képek költője, nem plasztikus, nem a szem embere. Különös szépségüket pusztára nyelvi alakjuk adja meg, a jelzők a főnevek mellett, az igék és főnevek összeválogatása, mint pl. ebben a gyönyörű szakaszban:

Merj! a merészség a fene fátumok
Mozdíthatatlan zárait átüti
S a mennybe gyémánt fegyverével
Fényes útat tusakodva tör s nyit.

Minden jelző az erő és hatalom vízióját kelti fel: a fátum „fene“, a zár „mozdíthatatlan“, a fegyver „gyémánt“, az út „fényes“ melyet „tusakodva“ nyit.

Kifejezésének csodálatos, csak a legnagyobb antikokhoz mérhető hatalmá, a magyar kar mennyköve által áll Berzsenyi azok között, akikre ha gondolunk, magyar-voltunk valami nagyszerű, megdöbbentő értelmet kap. Akikre ha gondolunk, valami olyasféle érzés tölti el a magyar irodalom hívét, mint a római költőt, mikor a görögökkel mérte össze nemzetét: *excudent alii spirantia mollius aere . . . Mások mélyebb bölcsességeket mondanak és hajlékonyabb nüanszokkal fejezik ki lelkük ezer-rétüségét, ami idegen a magyar földeken; — de Berzsenyi, ez a bennszülött óriás, még szóhoz tudta juttatni azokat az ősi rétegeket, a hero-szok és félistenek rétegét az emberben, amit utoljára Shakespeare és Michelangelo szólaltattak meg az európai kultúrában.*

Kiadások: B. D. Versei, Pest, 1813. (Több kiadása, egyik sem megbízható.) B. D. Versei, Pest, 1860. (Toldy Ferenc. Az első megbízható kiadás az eredeti kéziratok alapján. (Számos modern kiadás, de egyik se szövegkritikai.

Irodalom. Kölcsey Ferenc, B. D. Versei, Tud. Gyűjtemény, 1817. Váczy János, B. D. életrajza, Bp. 1895. Szabó Dezső, B. D. Nyugat, 1912. Horváth János, Egy fejezet a magyar irodalmi ízlés történetéből, A Kisfaludy-Társaság évlapjai, 1924. Halász Gábor, Berzsenyi Dániel, Symposion, Pécs, 1926. Szerb Antal, Az ihletett költő, Széphalom, 1929.

1 in unserer moderneren Dichter, Adys oder Babits' Versen. Berzsenyi ist nicht
2 der Bilder Dichter, ist nicht plastisch, nicht der Mensch des Auges. Ihre be-
3 sondere Schönheit gibt ihnen einzig ihre sprachliche Gestalt, die Beifügungen
4 neben den Hauptwörtern, die Zusammenwahl von Zeitwörtern und Hauptwör-
5 tern, wie z.B. in diesem herrlichen Abschnitt:

6
7
8 Wage! der Wagemut der verdammten Fata
9 Unbewegbare Schlösser durchschlägt
10 Und in den Himmel mit ihrer diamantenen Waffe
11 Glänzenden Weg kämpfend bricht und öffnet

12
13 Vgl. hinten Seite V, deutsch von Uwe Großmann /Stefan Hermlin.

14
15 Jede Beifügung erweckt die Vision der Kraft und Macht: das Fatum ist
16 "verdammt, das Schloß "unbewegbar", die Waffe "Diamant", der Weg ist
17 "glanzvoll" den sie "kämpfend" öffnet.

18
19 Durch seines Ausdrucks wunderbare, nur an den größten Antiken [Dich-
20 tern] meßbare Macht, durch des ungarischen Armes Blitzstrahl steht Berzse-
21 nyi zwischen jenen, an die denkend unser ungarisches Sein irgendeinen groß-
22 artigen, erschütternden Sinn erhält. An die wenn wir denken, eine solche Art
23 Gefühl den Anhänger der ungarischen Literatur erfüllt wie den römischen
24 Dichter, wenn er seine Nation mit den Griechen maß: *excudent alii spirantia*
25 *mollius aere. . .* Andere sagen tiefere Weisheiten und artikulieren mit biegsa-
26 meren Nuancen ihrer Seele Tausend-Schichtigkeit, was fremd ist auf den un-
27 garischen Gefilden; — aber Berzsenyi, dieser eingeborene Riese, konnte noch
28 zu Wort kommen lassen jene uralten Schichten, die Schicht der Heroen und
29 Halbgötter im Menschen, die zuletzt Shakespeare und Michelangelo ertönen
30 ließen in der europäischen Kultur.

31
32
33
34
35
36
37
38 < *Ausgaben:* (D. B's Gedichte), - (Mehrere Ausgaben, keine ist verlässlich.) (D.
39 B's Gedichte), - (Franz Toldy. Die erste verlässliche Ausgabe auf der Grundlage der
40 Original-Manuskripte.) Zahlreiche moderne Ausgaben, aber keine davon textkri-
41 tisch.

42
43 < *Literatur.* Kölcsey (D. B's Gedichte), in (Wiss. Sammlung), - Váczy (D. B's
44 Biographie), - Szabó [in Zeitschr.] Nyugat (Westen), - Horváth (Ein Kapitel aus der
45 Geschichte des ung. lit. Geschmacks). (Jahrbücher der Kisfaludy-Ges.), - Halász,
46 Daniel-Berzsenyi-Symposion, - Szerb (Der inspirierte Dichter),

9. HAGYOMÁNYOK ÉS NÉPIESSÉG.

a) Kisfaludy Sándor.*

Kazinczy és köre, Berzsenyi antikos expresszioniz-musa csaknem teljes szakítást jelentett a barokk-főúri költészettel, ami a régi magyar hagyományt képviselte a korban. Úgy írtak, mintha ők lettek volna az elsők, akik a magyar nyelvet költészetbe hangolták, mintha Gyöngyösi és Balassa sose éltek volna. Velük párhuzamosan azonban haladt tovább a hagyományos költészet is, melyet az előző nemzedékben Gvadányi és Dugonics képviseltek. Pálóczi Horváth Ádám (1760—1820) például továbbra is üstökbe kötött hajjal, vitézkötéses ruhával és nyusztos süveggel, tehát archaisztikus öltözettel fejezte ki hazaszeretetét, mintha Dugonics képzelte volna el, a latinon kívül minden idegen nyelvtől irtózott, gyöngyösis eposzt írt Hunyadi Jánosról (Hunnias, 1787) és Habsburgi Rudolfról (Rudolfias, 1817) és sokkal olvasottabb költő volt, mint Kazinczy hívei. O

* *Jegyzet.* Kisfaludy Sándor szül. 1772, Sümegen, Zala m., katolikus nemes családból. Apja igen szigorú ember volt. Iskoláit 1783—1791-ben végezte Győrött és Pozsonyban. 1792-ben kadét lesz egy Erdélyben szolgáló ezrednél. A román szó, amit a hegyek között hall, felkelti hazaszeretetét. 1793: a testőrséghez kerül. 1796: feljebbvalója ellen elégedetlenséget szít, büntetésből áthelyezik a sorkatonasághoz és kiküldik a harctérre. Milanó elfoglalásakor francia fogságba esik. A Provenceban, Dragnignanban töltött hadifogságban igen jól érzi magát. Hazafelé jövet hajója elsüllyed, versei a vízbe esnek. 1799-ben végre hazaindul. 1800-ban megesküszik Szegedy Rózával. 1809-ben a nemesi felkelésben részt vesz, mint József nádor szárnysegédje, őrnagyi rangban. A felkelés szétoszlása után megírja történetét, de a cenzura nem engedi kiadni. 1818: Marcibányi díjat nyer. 1832: Szegedy Róza meghal. Két év múlva elveszi az alig húsz éves Vajda Amáliát, aki szintén rövidesen meghal. 1844-ben meghal.

Művek: Himfy szerelmei (név nélkül), 1801. Himfy szerelmei (A Kesergő és Boldog Szerelem, névvel) 1807. Regék a magyar előidőkből, Buda, 1807. Drámái Eredeti magyar játékszín c. alatt két kötetben Budán jelentek meg, 1825—26. Tartalma: Kun László, Az emberszívnek örvényei, A Dárday-ház, A lelkes magyar leány. Szövegkritikai kiadás: K.S. minden munkái 8. kötet, Bp. 1892. (Angyal Dávid.)

9. ÜBERLIEFERUNGEN UND VOLKHAFTIGKEIT.

a) Alexander Kisfaludy. *

Kazinczy und sein Kreis, Berzsenyis antikischer Expressionismus bedeuteten einen fast völligen Bruch mit der barock-hochherrschaftlichen Dichtung, welche die alte ungarische Tradition repräsentierte in der Epoche. Sie schrieben so als wären sie die Ersten, die die ungarische Sprache in Dichtung stimmten, als ob Gyöngyösi und Balassa niemals gelebt hätten. Mit ihnen parallel jedoch schritt weiter auch die traditionelle Dichtung, die in der vorangegangenen Generation Gvadányi und Dugonics vertraten. Adam Pálóczi Horváth (1760—1820) beispielsweise drückte auch weiterhin mit in Schopf gebundenem Haar, mit husarenschnüriger Kleidung und Marderpelz-Spitzmütze, also mit archaisztischer Bekleidung seine Vaterlandsliebe aus, als hätte Dugonics ihn ausgedacht, außer der lateinischen brauste es ihn vor jeder fremden Sprache, er schrieb ein Gyöngyösisches Epos über Johann Hunyadi (Hunnias, 1787) und über Rudolf Habsburg (Rudolfias, 1817) und er war ein viel mehr gelesener Dichter als Kazinczys Anhänger. Er

< * *Anmerkung:* Alexander Kisfaludy geb. 1772, in Schimeck, Kom. Zala, aus katholischer Adelsfamilie. Sein Vater war ein sehr strenger Mann. Seine Schulen absolvierte er 1783-91 in Raab und Preßburg. 1792 wird Kadett bei einem in Siebenbürgen dienenden Regiment. [*1940 törölve /gestrichen: A román szó, ... hazaszeretetét. Die rumänische Sprache, die er zwischen den Bergen hört, erweckt seine Heimatliebe.] 1793: er kommt zur Leibgarde. 1796: wird zum Linienmilitär versetzt und an die Front geschickt. Bei der Einnahme von Mailand gerät er in französische Gefangenschaft. Während seiner in der Provence, in Draguignan verbrachten Kriegsgefangenschaft fühlt er sich sehr wohl. Bei der Heimkehr sein Schiff [*1940 kiegészítés /Einfügung: nagy viharba kerül. / gerät in großen Sturm.] versinkt, seine Gedichte und Pfeife fallen ins Wasser. 1799, [*1940: ausztriai garnizon-élet után /nach österreichischem Garnisons-Leben], macht er sich endlich auf den Heimweg. 1800 wird er mit Rosa Szegedy getraut. 1809 nimmt er teil an der adligen Insurrektion, als Adjutant des Palatins Josef, im Majors-Rang. [*1940 törölve /gestrichen: A felkeléskiadni / Nach Auflösung der Insurrektion schreibt er deren Geschichte, aber die Zensur erlaubt sie nicht herauszugeben.] : 1818: gewinnt den Marcibányi-Preis. 1832: Rosa Szegedy stirbt. Nach zwei Jahren heiratet er die kaum 20 Jahre alte Amalie Vajda, die in Kürze ebenfalls stirbt. 1844 stirbt [*1940: ő is /auch er].

< *Werke:* (Mannesohts Liebschaften) (ohne Namen), - (Mannesohts Liebschaften: Die Trauernde und Glückliche Liebe; mit Namen), - (Sagen aus den ungarischen Vorzeiten), Ofen 1807. Seine Dramen erschienen in zwei Bänden betitelt (Originale ungarische Spielbühne) in Ofen 1825-26. Inhalt: (Ladislaus der Kumane), (Die Strudel des Menschenherzens), (Das Darday-Haus), (Das begeisterte ungarische Mädchen). Textkritische Ausgabe: (S.K.'s sämtl. Arbeiten), 8 Bde, - (David Angyal.)

volt az első, aki részben hagyománykedvelő patriotizmusának, és részben talán már Herdernek a hatása alatt gyűjtötte népdalainkat. Kéziratban maradt gyűjteményei a magyar folklóre-kutatás számára nagy kincset képviselnek. — Öböne tehát már egyesült a hagyománytisztelet a kezdődő népiség-kultusszal.

Pálóczy Horváth a dunántuli magyarság lelki strukturáját fejezi ki a hagyománytiszteletével, és versének népi zenéjével. Ő készíti elő a Dunántul igazi költőjének, Kisfaludy Sándornak az útját. — Pálóczy Horváth Ádám, a református nem fejezhette ki teljesen a Dunántult, époly kevéssé, mint Berzsényi, az evangélikus dunántuli. A katolikus középnyemes Kisfaludy Sándorban a Dunántul katolikus barokk hagyományai élnek és fejlődnek tovább töretlenül és anakronisztikusan.

Kisfaludy Sándor a nemesség költője. Nincs még egy költőnk, akiben a nemesi költészet osztályjellege oly nyíltan, oly irányzatosan kidomborodnék, mint őböne.

Az élete is, ez az egyébként filmoperettbe kívánczó élet, szimbolumokkal teljes. A magyar testőrségbe kerül, nagyanyja fellépése révén, családja érdemeiért. A testőrségből azonban eltávolítják, mert dacosan vét a fegyelem ellen és nem veti alá magát feljebbvalóinak. Háboruba és hadifogságba kerül, a Provence „daltelt mezőin“, a Petrarca járta földeken ő is megnyílik és versekbe kezd. Ausztriai garnizonokban írja tovább megkezdett és egyszer vízbe vezetett verseit. Útját mindenütt katonatiszti szerelmek jelzik, grófnők, táncosnők és más választottabb női örömeik. Kisfaludy Sándor volt talán az egyetlen jobb költőink közül, akinek sikere volt a nőknél. De verseit mégis hazaküldögeti a szép, hideg, okos és főképp gazdag Szegedy Róának, aki hallani sem akar róla. Ebben a szerelemben Kisfaludy Sándor, mint Gyöngyösi hősei, sikeresen egyesíti az érzelmeiket a jól felfogott anyagi érdekekkel, a romantika és birtokszerzés szintézise ez, mint a magyar nemesség évezredek története. Mint hajdan Balassa számára, a költészet eleinte csak praktikus udvarlási célokat szolgál a számára is: naplót és verseit hazaküldi barátjának, hogy juttassa el a hideg szépséghez és puhítsa meg szívét. Azokat a verseket is,

1 war der Erste, der zum Teil unter seines traditionssliebenden Patriotismus,
2 und teils vielleicht schon unter Herders Wirkung unsere Volkslieder sammelte.
3 Seine in Handschrift gebliebenen Sammlungen repräsentieren für die ungarische
4 Folklore-Forschung einen großen Schatz. — In ihm also vereinte sich
5 schon die Traditionsverehrung mit dem beginnenden Volkhaftigkeits-Kult.
6
7

8 Pálóczi Horváth drückt des transdanubischen Ungartums seelische Beschaffenheit
9 aus mit seiner Traditionsverehrung, und mit seines Verses völkischer Musik. Er
10 bereitet Transdanubiens wirklichem Dichter, Alexander Kisfaludy, den Weg. — Adam
11 Horváth v. Pálócz, der Reformierte, konnte Transdanubien nicht vollständig ausdrücken,
12 ebensowenig wie Berzsényi, der evangelische Transdanubier. Im katholischen mitteladligen
13 Alexander Kisfaludy leben und entwickeln Transdanubiens katholische und barocke
14 Überlieferungen sich weiter ungebrochen und anachronistisch.
15
16

17
18
19 Alexander Kisfaludy ist der Dichter des Adels. Wir haben nicht noch einen
20 Dichter, in dem der adligen Dichtung Klassencharakter so offen, so tendenziös
21 sich ausbuchten würde, wie in ihm.
22

23 Auch sein Leben, dieses übrigens in eine Filmoperette sich wünschende
24 Leben, ist voller Symbole. Er kommt in die ungarische Leibgarde, auf Grund
25 des Auftretens seiner Großmutter, wegen der Verdienste seiner Familie. Aus
26 der Leibgarde jedoch entfernt man ihn, weil er trotzig verstößt gegen die Disziplin
27 und sich nicht unterwirft seinen Vorgesetzten. Er gerät in Krieg und Kriegsgefangenschaft,
28 auf der Provence "lied-erfüllten Fluren", auf den von Petrarca begangenen Feldern
29 öffnet auch er sich und beginnt zu dichten. In österreichischen Garnisonen schreibt
30 er weiter seine begonnenen und einmal ins Wasser verlorenen Verse. Seinen Weg
31 markieren überall Offiziers-Lieb-schaften, Gräfinnen, Tänzerinnen und andere
32 ausgewähltere Frauen-Freuden. Alexander Kisfaludy war vielleicht der Einzige unter
33 unseren besseren Dichtern, der Erfolg hatte bei den Frauen. Aber seine Gedichte
34 pflegt er dennoch nach Hause zu schicken an die schöne, kalte, kluge und hauptsächlich
35 reiche Rosa Szegedy, die von ihm nicht einmal hören will. In dieser Liebe vereinigt
36 Alexander Kisfaludy, wie Gyöngyösis Helden, erfolgreich die Gefühle mit dem
37 gut aufgefaßten materiellen Interesse, der Romantik und des Vermögenserwerbs
38 Synthese ist dies, wie des ungarischen Adels tausendjährige Geschichte. Wie einstens
39 für Balassa, dient die Dichtung anfangs auch für ihn nur den Zielen praktischen Hofierens:
40 seine Tagebücher und Gedichte schickt er nach Hause seinem Freund, damit er sie
41 der kalten Schönheit zukommen lasse und ihr Herz erweiche. Auch jene Verse,
42
43

amelyeket tulajdonképpen spanyol táncosnőkhöz és német grófnőkhöz írt: semminek sem szabad kárba vesznie, a verseknek sincs szaguk, mint a pénznek, különösen a rossz verseknek nincs. És Szegedy Róza csakugyan meglágyul, könnyed lendülettel félretol néhány prépost-nagybácsit, aki tiltakozik és megesküszik a költővel, aki ezután a feleség birtokán gazdálkodik. Első vers-ciklusát, a Kesergő Szerelmet nyomon követi a Boldog Szerelem, melyben a költő, nyilván felesége nagy öröme, biztosítja az olvasót, hogy mióta a pap megeskette őket, állandó mámoros boldogság az élete.

Ezt a mámoros boldogságot, mely főképp szorgalmas gazdálkodásban nyilvánult meg, csak egy nagy esemény szakította meg: az 1809-es nemesi felkelés, beláthatatlan idők óta az első alkalom, amikor a magyar nemes tanújelét adhatta az ősi erénynek és kardforgató voltának. Kisfaludy Sándor, aki bécsi testőrkorában ellenállott Martinovics csábításának és általában gondosan utálta az olyan helyeket, ahol az emberek egyenlőségről beszéltek, most törhetetlen lelkesedéssel ragadta ősei kardját. A táborban nagy kitüntetés várta: József nádornak, a felkelés fővezérének a szárnysegédje lett, költői érdemeiért. Ez az az átmeneti pillanat ugyanis, amikor Stadion gróf irányítja a Monarchia életét, aki a hagyományos politikával ellentétben, a szellemet nem tartja eredendően Habsburgellenesnek és Ausztriában hivatalosan munkába állítja a költőket, hogy felvillanyozzák a hadsereget a nemzeti érzés hirdetésével.

A nemesi felkelés összeomlása állandó keserűséget okozott Kisfaludy Sándornak. Hivatalból megírta a felkelés történetét, de a kormány nem engedte meg a publikációt. Ettől az időtől kezdve Kisfaludy minden megjegyzést, amelyet a felkelés csufos kudarcára tettek, önmagára vett és állandóan készült a nagy műre, melyben rehabilitálja a felkelést, vagy legalább is a nemesség szerepét. Így került összeütközésbe Kossuth Lajossal is, aki „évkönyveink koromfekete szégyenlapjának” nevezte a győri ütközetet — de Kisfaludy válaszát megint elnyomta a cenzura. Közvetlenül halála előtt hosszú levélben fordult a nagy ellenfélhez, Kossuth Lajoshoz és őt kérte meg, vegye védelmébe a nemesi felke-

1 die er eigentlich spanischen Tänzerinnen und deutschen Gräfinnen schrieb:
2 nichts darf verloren gehen, auch die Verse haben keinen Geruch, wie das
3 Geld, besonders die schlechten nicht. Und Rosa Szegedy wird tatsächlich er-
4 weicht, mit leichtem Schwung schiebt sie einige Probst-Onkel beiseite, die
5 protestieren, und läßt sich mit dem Dichter trauen, der hernach auf dem
6 Grundbesitz seiner Frau wirtschaftet. Seinem ersten Vers-Zyklus, der Weh-
7 klagenden Liebe, folgt im Nu die Glückliche Liebe, worin der Dichter, offen-
8 bar zur großen Freude seiner Frau, dem Leser versichert, daß seit der Pfarrer
9 sie getraut hat, sein Leben ständiges rauschhaftes Glück ist.

10
11
12
13
14 Dies berauschte Glück, das sich hauptsächlich in fleißigem Wirtschaften
15 manifestierte, wurde nur durch ein großes Ereignis unterbrochen: die 1809er
16 adlige Insurrektion [milizähnliches Aufgebot des ungarischen Reichsadels zur
17 Verteidigung des Landes oder Königs], seit unabsehbaren Zeiten die erste Ge-
18 legenheit, da der ungarische Adel einen Beweis seiner uralten Tugend und
19 seines schwertschwingenden Seins geben konnte. Alexander Kisfaludy, der in
20 seiner Wiener Leibgardistenzeit der Verlockung Martinovics' widerstand und
21 im allgemeinen sorgfältig jene Orte verabscheute, wo die Menschen von
22 Gleichheit redeten, ergriff jetzt mit unbrechbarer Begeisterung seiner Ahnen
23 Schwert. Im Lager erwartete ihn eine große Auszeichnung: er wurde des Pala-
24 tins Josef, des Oberführers des Aufstandes Flügeladjutant, wegen seiner dichter-
25 ischen Verdienste. Dies nämlich ist jener der Übergangsmoment, als Graf
26 Stadion das Leben der Monarchie lenkt, der im Gegensatz zur traditionellen
27 Politik den Geist nicht für grundsätzlich antihabsburgisch hält und in Öster-
28 reich die Dichter offiziell in Arbeit stellt, um die Armee aufzupulvern mit
29 Verkündung des nationalen Gefühls.

30
31
32
33
34
35 Der Zusammenbruch der adligen Insurrektion gereichte Alexander Kisfa-
36 ludy zur dauernden Bitterkeit. Von Amts wegen schrieb er die Geschichte der
37 Insurrektion, doch die Regierung erlaubte die Herausgabe nicht. Von dieser
38 Zeit an bezog Kisfaludy jede Bemerkung, die über das unrühmliche Ende der
39 Insurrektion getan wurde, auf sich selbst und bereitete sich ständig auf das
40 große Werk vor, worin er die Insurrektion rehabilitiert, oder wenigstens die
41 Rolle des Adels. So kam er auch in Konflikt mit Ludwig Kossuth, der das -
42 Gefecht von Raab " unserer Jahrbücher rußschwarzes Schandblatt " nannte —
43 aber Kisfaludys Antwort unterdrückte wieder die Zensur. Unmittelbar vor sei-
44 nem Tod wandte er sich in einem langen Brief an seinen großen Widersacher,
45 Ludwig Kossuth, und bat ihn, er solle in Schutz nehmen die adlige Insur

lést. Úgy látszik, érezte, hogy vele utolsó védelmezője hal meg egy vesztett ügynek.

Ami kevés egyéni hang van költészetében, az a nemesi osztályöntudat szava. Verses elbeszéléseiben a balatonvidéki várromokhoz ragaszt egy stílizált, olcsón romantikus multat, magyar előidőt, drámái mind tendenciózusak: az Emberszívnek örvényeiből kiderül, hogy mindenki szerencsétlenül jár, aki idegen nőt vesz feleségül. A Dárday-házban az ifjak boldogságának az áll az útjába, hogy az ifjak egy része csak francia és polgári származású. A lelkes magyar honleány hasonjellegű hősnője elfordul vőlegényétől, mert az nem akar résztvenni a nemesi felkelésben. Az elmés özvegy hősnője, a nem kevésbé lelkes honleány ahhoz megy nőül, akiben legerősebb a hazafias érzés.

Mint elődei, Dugonics és Gvadányi, ő is a legerősebb kapcsolatban áll a közös-európai preromantikával: a genie-elmélet híve, mint Berzsenyi, tiltakozik az oskolák szabályai ellen, a szívből jött költészet igazát hirdelve, Petrarca kívül preromantikus francia költők befolyásolják líráját, elbeszéléseiben pedig a német preromantika várromregényessége talál magyar hangot. A preromantikus sziget-szerűségnek nála is megfelel a magyar izoláció érzése, mint Dugonicsnál, az ő hazaszeretetét is a nemzetiségi probléma ébreszti fel, fiatalkorában Erdélyben állomásozva megdöbbenve fedezte fel, hogy mennyi román van a világon.

És ez munkássága legnagyobb hibája: hogy megrekedt a preromantikánál, mely az ő korában már tovább ment a tisztultabb és magasabbrendű romantika felé. Kisfaludy Sándor írásaiban, mint mindazokéban, akik Magyarországon túlságosan ragaszkodtak a hagyományos magyarsághoz, van valami provinciális, aminek nyoma sincs Kölcsey vagy Berzsenyi költészetében, valami zsákutcára, folyam holt ágára emlékeztető, valami poros, levegőtlen világ, ahol nem érzi jól magát az ember.

A maga korában sokkal népszerűbb volt, mint a nála nagyobbak. Az első Himfy megjelenése országos esemény volt, soha még versek ekkora hatást Magyarországon nem váltottak ki. A költő arisztokratikus önérzetében névtelesen jelentette meg verseit és az egész nemesi ország talál-

1 rektion. Es scheint, er hat gefühlt, daß mit ihm der letzte Verteidiger einer
2 verlorenen Angelegenheit stirbt.
3

4 Das Wenige, was an individuellem Ton in seiner Dichtung ist, das ist des
5 adligen Klassenselbstbewußtseins Wort. In seinen poetischen Erzählungen
6 klebt er den Burgruinen des Plattenseegebiets eine stilisierte, billig romanti-
7 sche Vergangenheit an, ungarische Vorzeit, seine Dramen sind alle tenden-
8 ziös: aus den Strudeln des Menschenherzens geht hervor, daß es jedermann
9 unglücklich ergeht, der ein fremdes Weib zur Frau nimmt. Im Dárday-Haus
10 steht es dem Glück der Jünglinge im Wege, dass ein Teil der Jünglinge nur
11 französisch ist und bürgerlicher Abstammung. Die charakterlich ähnliche Hel-
12 din der Begeisterten Ungarischen Patriotin wendet sich von ihrem Bräutigam
13 ab, weil der nicht teilnehmen will an der adligen Insurrektion. Die Heldin der
14 Scharfsinnigen Witwe, die nicht weniger begeisterte Patriotin wird dessen
15 Frau, in dem am stärksten ist das vaterländische Gefühl.
16

17
18
19 Wie seine Vorgänger, Dugonics und Gvadányi, steht auch er in stärkster
20 Verbindung mit der gemeinsam-europäischen Präromantik: der Anhänger der
21 Genie-Theorie, wie Berzsenyi, protestiert gegen die Regeln der Schulen, das
22 Wahre der aus dem Herzen gekommenen Dichtung verkündend, außer Pet-
23 rarca beeinflussen seine Lyrik die präromantischen französischen Dichter, in
24 seinen Erzählungen wiederum findet der deutschen Präromantik Burgruinen-
25 Romantik eine ungarische Stimme. Der präromantischen Inselhaftigkeit ent-
26 spricht auch bei ihm das Gefühl der ungarischen Isolation, wie bei Dugonics,
27 auch seine Vaterlandsliebe wird durch das Nationalitätenproblem erweckt: in
28 seinen jungen Jahren in Siebenbürgen stationiert, entdeckte er erschüttert,
29 wieviel Rumänen es auf der Welt gibt.
30

31
32
33 Und dies ist der größte Fehler seines Schaffens: daß er steckenblieb in der
34 Präromantik, die in seiner Zeit schon weiter ging zur gereinigteren und höher-
35 wertigen Romantik. In Alexander Kisfaludys Schriften, wie in denen all jener,
36 die in Ungarn sich übermäßig an das traditionelle Ungartum klammerten, ist
37 etwas Provinzielles, was nicht einmal Spur hat in Kölcseys oder Berzsenyis
38 Dichtung, etwas an Sackgasse, an Flusses toten Arm Erinnerndes, irgendeine
39 staubige, luftlose Welt, wo sich der Mensch nicht wohlfühlt.
40

41
42
43
44 In seiner eigenen Epoche war er viel volkstümlicher, als die Größeren als
45 er. Das Erscheinen des ersten Mannessohn war Landesereignis, noch nie hat-
46 ten Verse eine solch große Wirkung in Ungarn ausgelöst. Der Dichter ließ in
47 seinem aristokratischen Selbstgefühl namenlos erscheinen seine Verse und
48 das ganze adlige Land rät-
49

gatta, melyik úri ember rejlik Himfy álorcája mögött. Elhalmozták minden kitüntetéssel, ami költőt érhetett: ő volt a Marczibányi-díj első kitüntetettje, akadémiai és Kisfaludy-társasági tag. Csak Kazinczy emelt szót ellene, a magasabbrendű magyarság nevében, kettejük közt hosszú és elkésredett harc fejlődött ki, ami csakhamar a katolikus Dunántúl és a kálvinista Tiszántúl harcává vált. Kisfaludy Sándor köréből kerültek ki a legerősebb személyi támadások a széphalmi mester ellen, kinek hajlékony személye valóban sok támadási pontot adott egy olyan túlságosan is férfias szemlélet számára, amilyen Kisfaludyé volt. De később kibékültek, mikor mindketten szembetalálták magukat az új nemzedékkel, Bajzával és Toldyval. Kisfaludy sok-sok évvel túlélte azt a történelmi pillanatot, amikor a magyarság vezérszellemei közé tartozott, meg kellett érnie, hogy szerencsétlen életű öccse, akit oly kevéssé segített, hirtelen fölője került.

Most már rég elhervadt Himfy dicsősége és a Balaton partját sem az ő regéi teszik kedvessé. Verseinek, a Himfy-strófának magyaros üteme, éppoly mértékben hozzájárult, hogy banálisnak és egyhangúnak érezzük, mint amennyire örökké újjá teszi Berzsenyi verseit az örök-régi, antikos ütem. A Kesergő Szerelemben vannak szép strófák, hiszen a világeköltészet legnagyobb lírai sémájában, a Petrarca-félében gyökereznek, de a Boldog szerelemről nincs mit mondania, helyette inkább életbölcsestét hullatja ritmusába és az lesújtó:

A természet emlíből
Fejjük, amit fejhetünk;
Az életnek örömből
Éljük, amit élhetünk,
De mindig úgy, hogy kívánat
Maradjon még keblünkbe;
Ha ez kihál, csömör s bánat
Jön megzabált szívünkbe.
Tarts mértéket élésedben,
Úgy lesz mindig érzésedben
Öröm-virág és gyümölcs:
Imígy él az igaz bölcs.

1 selte herum, welcher Herrenmensch sich verbirgt hinter Himfys Maske. Man
2 überhäufte ihn mit jeder Auszeichnung, die ein Dichter erreichen konnte: er
3 war der erste Marczibányi-Preisträger, Mitglied der Akademie und der Kisfaludy-Gesellschaft. Nur Kazinczy erhob seine Stimme gegen ihn, im Namen
4 des höherwertigen Ungartums, zwischen ihnen beiden entwickelte sich ein
5 langer und erbitterter Kampf, der alsbald zu des katholischen Transdanubien
6 und des kalvinistischen Gebiets Jenseits-der-Theiß Kampf wurde. Aus dem
7 Kreis Alexander Kisfaludys kamen die stärksten persönlichen Angriffe gegen
8 den Meister von Schönhügel, dessen biegsame Person in der Tat viele Angriffs-
9 punkte bot für eine allzu übermäßig männliche Betrachtungsweise, wie
10 es Kisfaludys war. Aber später versöhnten sie sich, als sie beide sich konfrontiert
11 fanden mit der neuen Generation, mit Bajza und mit Toldy. Kisfaludy
12 überlebte um viele-viele Jahre jenen geschichtlichen Augenblick, als er zu des
13 Ungartums Führungsgeistern gehörte, er mußte erleben, daß sein unglücklicher
14 lebender jüngerer Bruder, dem er so wenig half, plötzlich ihn über-
15 rundete.
16
17
18
19
20
21

22 Nun ist schon längst Mannessohns Ruhm verwelkt und auch das Ufer des
23 Plattensees machen nicht seine Sagen lieblich. Seiner Verse, der Himfy-
24 [Mannessohn-]Strophe ungarischer Takt, trägt in ebensolchem Maße dazu bei,
25 daß wir ihn als banal und eintönig empfinden, wie Berzsenyis Verse ewig neu
26 macht der ewig-alte, antikische Rhythmus. In der Wehklagenden Liebe gibt es
27 schöne Strophen, wurzeln sie doch im großartigsten lyrischen Schema der
28 Weltichtung, im Petrarcaschen, aber von der Glücklichen Liebe hat er nichts
29 zu sagen, statt dessen läßt er eher seine Lebensweisheit in Rhythmen fließen,
30 und die ist niederschmetternd:
31
32
33

Aus der Zitzen der Natur
Melken wir, was wir melken können;
Von den Freuden des Lebens
Leben wir, was wir leben können;
Doch immer so, daß Gewünsch
Bleibe noch in unserer Brust;
Wenn dies erstirbt, Überdruß und Wehmut
Kommt in unser vollgefressen Herz.
Halte Maß in deiner Lebensweise,
So wird sein immer in deinem Empfinden
Freuden-Blume und Frucht:
Solcherart lebt der wahre Weise.

Ha szabad azt mondani, a Himfy-strófát éppen könnyed lejtése teszi oly nehézkessé és olykor esetlenné, mert ez a lejtés egyformán könnyed, akármi a tartalom és jobb költőink közt nincs még egy, akinél a forma és a tartalom oly teljes szizofréniában éltek volna, mint Kisfaludy Sándornál. És ez talán szimbolikus is. Mindenesetre költészete folytatás nélküli maradt, mint az a társadalmi felfogás, amelyet kifejezett.

Irodalom: Angyal Dávid Kisfaludy kiadásának bevezetésében. Császár Elemér, Kisfaludy Sándor, Bp. 1910.

b) Csokonai Vitéz Mihály.*

Egészen más Csokonai Vitéz Mihály hagyomány-tisztelete. Ez a szegény félnemes kispolgár fiú korának egyik legműveltebb embere volt; kevés és szenvedésgazdag éveit olvasással töltötte, őt az élet nem vonta el az irodalomtól, mint a nemesi többiek, az élet úgyszólván teljesen megfeledkezett róla.

Rendkívül kiterjedt, de teljesen tájékozatlan olvasottsága által be volt ágyazva az irodalmi multba, a barokba

* *Jegyzet.* Csokonai Vitéz Mihály szül. 1773-ban, Debrecenben, apja ármális nemes borbély, 1786-ban meghal. Cs. V. M. a debreceni kollégiumban nevelkedik, kitűnő tanuló, de 1795-ben különböző csinyjei miatt és mert nem tudott elszámolni a falun begyűjtött pénzzel, kicsapják. Sárospatakra megy, de itt nem érzi jól magát, abbahagyja tanulmányait. 1796–99: mecénást keres az országgyűlésen és a felkelt nemesek közt és vándorol a Dunántul. Sokat tartózkodik Komáromban, ahol beleszeret a gazdag Vajda Juliannába. 1799–1800 helyettes tanár Csurgón. Mire Komáromba visszatér, Juliánna máshoz ment. Visszatér Debrecenbe, anyja házában él. 1805-ben tüdőbaja elragadja.

Életében megjelent művei: Különböző alkalmi versein kívül a Dorottyá, Nagyvárad és Vác, 1804. Odái és a Lilla-dalok közvetlenül halála után jelentek meg, 1805-ben, Nagyváradon. Az első teljesebb kiadás Márton Józsefé, Cs. V. M. poétai munkái, négy kötet, Bécs, 1813.

1 Wenn man das sagen darf, macht die Himfy-Strophe gerade ihr müheloses
2 Gefälle so schwerfällig und manchmal un gelenk, weil dies Gefälle gleicher-
3 maßen leicht ist, gleichgültig was der Inhalt ist und unter unseren besseren
4 Dichtern gibt es nicht noch einen, bei dem die Form und der Inhalt in so völ-
5 liger Schizophrenie gelebt hätten wie bei Alexander Kisfaludy. Und dies ist
6 vielleicht auch symbolisch. Jedenfalls blieb seine Dichtung ohne Fortsetzung,
7 wie jene gesellschaftliche Auffassung, die er ausdrückte.

8
9
10
11
12 < *Literatur:* Angyal (In der Einleitung seiner Kisfaludy-Ausgabe.) - Császár
13 (Alexander Kisfaludy),

b) Michael Vitéz Csokonai. *

14
15
16
17
18
19 Ganz anders ist Michael Vitéz' [Held] v. Csokonas Traditions-Verehrung.
20 Dieser arme halbädlig-kleinbürgerliche Junge war seiner Epoche einer der ge-
21 bildetsten Männer; seine wenigen und leidensreichen Jahre verbrachte er mit
22 Lesen, ihn zog das Leben nicht von der Literatur weg, wie die adligen Ande-
23 ren, das Leben vergaß sozusagen gänzlich seiner.

24
25
26
27 Durch seine außerordentlich ausgedehnte, aber völlig orientierungslose
28 Belesenheit war er eingebettet in die literarische Vergangenheit, ins Barock

29
30
31 < * *Anmerkung:* Michael Vitéz [Held] v. Csokona geb. 1773, in Debreczin, sein
32 Vater war wappen-ädlig Barbier, stirbt 1786. M.V.Cs. wird im Debrecziner Kollé-
33 gium erzogen; ist ausgezeichnete Schüler, aber 1795 wird er wegen seiner ver-
34 schiedenen Streiche und weil er mit dem im Dorf gesammelten Geld nicht abrechn-
35 en kann, hinausgeworfen. Er geht nach Patak am Bodrog, doch hier fühlt er sich
36 nicht wohl, bricht seine Studien ab. 1796-99: sucht einen Mäzen auf dem Landtag
37 und unter den insurgierten Adligen und wandert in Transdanubien. Er hält sich viel
38 in Komorn auf, wo er sich in die reiche Julianna Vajda verliebt. 1799-1800: wird
39 stellvertretender Studienrat in Csurgo. Bis er nach Komorn zurückkehrt, hat Julian-
40 na einen anderen geheiratet. Er geht heim nach Debreczin, lebt im Haus seiner Mut-
41 ter. 1805 rafft ihn sein Lungenleiden dahin.

42
43
44
45 < *Seine zu Lebzeit erschienenen Werke:* Außer verschiedenen Gelegenheitsge-
46 dichten die Dorothea, Großwardein und Waitzen, 1804. Seine Oden und Lilla-Lie-
47 der erscheinen unmittelbar nach seinem Tod, 1805, in Großwardein. Die erste voll-
48 ständige Ausgabe ist Mártons (M.V.Cs's poetische Arbeiten), 4 Bde, Wien, 1813.

és rokokóba; ezek a számára elevenek voltak, nem tudta, hogy vannak elavult dolgok is, és amikor verset írt, ott folytatta, ahol könyvei abbahagyták. Debreceni ifjúsága, alacsony származása közvetlen érintkezésbe hozták a néppel, melynek művészi lehetőségeit az elsők között fedezte fel. Különös helyzete, teljes pénztelensége, melyből a régi recept szerint mecénás által akart menekülni, arra kényszerítette, hogy ő is a nemesség költője legyen, mint Kisfaludy Sándor, beiktatott főispánok, megválasztott követekek ódás dalolója, kamarás-özvegyek lelke halhatatlanságának megéneklője. De ami Kisfaludy Sándor számára vérség és meggyőződés, az ő számára keserű kenyér, még csak az sem, elhibázott kísérlet a kenyér irányában.

Mint Kisfaludy Sándor, Csokonai is tudatosan fejleszti tovább a magyar költői hagyományokat — de Kisfaludy Sándor tudatossága osztály- és politikai tudatosság, Csokonaié költői tudatosság. Hogy mennyire tisztában volt a költői mesterség minden csínjával-binjával, mennyire gondolkozó költő volt, elméleti írásai mutatják, melyekből kitűnik, hogy ő volt a magyar verselés első kutatója és szakértője.

A XVIII. század végén bekövetkezett tempóváltozás, melyet felújulásnak szoktunk nevezni, új alapokon indult el a lírában. Csokonai, tudomásul véve és felhasználva a megújult líra eredményeit, nyugodtan folytatta ott, ahol a felújulás előtti lírai költők, Faludi és Amadé abbahagyták. A magyaros versütemben rejlő nagyszerű zenei és játékos lehetőségeket, melyeket már Amadé és Faludi is kitűnően ismertek, ő a tökéletességig fejlesztette. A magyaros formába beleolvasztotta a későbbiek vívmányát, az időmértékes verset és ezzel is gazdagabbá tette verseit. Csokonai versein el lehetett végre ringatózni, mint a zenének a hullámain:

A hatalmas szerelemnek
Megemésztő tüze bánt.
Te lehetsz írja sebemnek
Gyönyörű kis tulipánt.

1 und Rokokó; diese waren für ihn lebendig, er wußte nicht, daß es auch über-
2 holte Dinge gibt, und wenn er Verse schrieb, setzte er es dort fort, wo seine
3 Bücher es abgebrochen hatten. Seine Jugend in Debreczin, seine einfache
4 Herkunft brachten ihn in unmittelbare Berührung mit dem Volkhaften, dessen
5 künstlerische Möglichkeiten er als einer der Ersten entdeckte. Seine besonde-
6 re Lage, seine völlige Geldlosigkeit, aus der er nach altem Rezept durch einen
7 Mäzen fliehen wollte, zwang ihn dazu, daß er ebenfalls Dichter des Adels
8 werde wie Alexander Kisfaludy, inauguriertes Obergespanne, gewählter Ge-
9 sandter odenhafter Sänger, Besinger der seelischen Unsterblichkeit von Käm-
10 merers-Witwen. Doch was für Alexander Kisfaludy Naturell und Überzeu-
11 gung ist, das ist für ihn bitteres Brot, nicht einmal das, verfehlt der Versuch in
12 Richtung des Brotes.

13
14
15
16
17 Wie Alexander Kisfaludy entwickelt auch Csokonai bewußt weiter die un-
18 garischen dichterischen Überlieferungen — aber Alexander Kisfaludys Be-
19 wußtheit ist ein Klassen- und politisches Bewußtsein, Csokonais die dichte-
20 rische Bewußtheit. Wie sehr er sich im Klaren war über des dichterischen Me-
21 tiers alle Griffe und Kniffe, wie sehr er denkender Dichter war, zeigen seine
22 theoretischen Schriften, aus denen hervorgeht, daß er der ungarischen Vers-
23 kunst erster Forscher und Sachverständiger war.

24
25
26
27
28 Der am Ende des XVIII. Jahrhunderts eingetretene Tempowechsel, den wir
29 Erneuerung zu nennen pflegen, startete auf neuen Grundlagen in der Lyrik.
30 Csokonai, die Ergebnisse der erneuerten Lyrik zur Kenntnis nehmend und be-
31 nutzend, setzte es ruhig fort dort, wo die lyrischen Vor-Erneuerungs-Dichter,
32 Faludi und Amadé, es abgebrochen hatten. Die im ungarischartigen Verszeit-
33 maß verborgenen großartigen musikalischen und spielerischen Möglichkeiten,
34 die auch schon Amadé und Faludi ausgezeichnet kannten, entwickelte er bis
35 zur Vollkommenheit. In die ungarischartige Form schmolz er die Errungen-
36 schaften der Späteren hinein, den zeitmäßigen Vers und machte auch damit
37 seine Verse reicher. An Csokonais Versen konnte man sich endlich wiegen,
38 wie auf der Musik Wellen:

39
40
41
42
43
44 Der gewaltigen Liebe
45 Verzehrendes Feuer verletzt.
46 Du kannst Arznei sein meiner Wunde
47 Herrliche kleine Tulpe

Szemeid szép ragyogása
Eleven hajnali tűz
Ajkaid szép ragyogása
Sok ezer gondot elűz.

Teljesítsd angyali szókkal
Szeretőd amire kért:
Ezer ambrosia csókkal
Fizetek válaszóért.

Az expresszionista Berzsenyi oszloprengető ódái mellett ezek az impresszionista Lilla-dalok azok, amelyek elevenen maradtak a Vörösmarty előtti költészetből és a vers-szerető embert ma is épűgy elvezetik abba a tisztább régióba, ahová csak a zene és versek vezetnek, mint a legjobb modern költemények. Mi tette ilyen viharállóvá ezeket a törekeny kis verseket? bizonyára a forma, a forma a szó legmagasabb értelmében, amikor önmagába zárt tökéletességet jelent. A művészi forma az ember legnagyobb lázadása az elrohanó élet ellen, megrögzít és szigetté tesz egy kicsiny pillanatot az idő áradatában. A forma varázsa valahogy annál csodálatosabb, minél kisebb, karcsúbb, tovasiklóbb az a tartalom, amelyet szembe szögez a mulandósággal. Királyi paloták összeomlanak és porcellánfigurák megmaradnak: ez a Csokonai költészete. Mint a görög vázán, melyről Keats verse szól, időtlenül él leányok és ifjak kergetőző táncának egy önmagában tökéletes pillanata, úgy él Csokonai verseiben egy bizonyos hervadékonyság szépség, ami különben világunkból már elveszett: az Eleven Rózsa mulhatatlan reggeli ragyogása.

A Csokonai-versek egyik báját az adja meg, hogy különböző történelmi és társadalmi rétegek keresztezik bennük állandóan egymást, táncos játékban. Csokonai három legfontosabb rétege: a rokokó réteg, a preromantikus réteg, és a magyar hagyományokon nőtt népies és diákos réteg.

A legvonzóbb Csokonai rokokó-rétege. A rokokó stílus-hagyomány Csokonai idejében még eleven volt Debrecenben és környékén. Ifjúságának mintaképei az ú. n. „mesterkedő” verselők voltak, akikre Kazinczy köre annyira

1 Deiner Augen schönes Glänzen
2 Ist lebendiges Morgenrot-Feuer,
3 Deiner Lippen schönes Glänzen
4 Viel tausend Sorgen vertreibt.

5
6 Erfülle mit engelhaften Worten
7 Worum dein Geliebter dich bat:
8 Mit tausend ambrosischen Küssen
9 Zahl ich für deine Antwort

10
11
12
13 Neben den säulenrüttelnden Oden des Expressionisten Berzsenyi sind diese expressionistischen Lilla-Lieder jene, die lebendig blieben aus der Dichtung vor Vörösmarty und die den versliebenden Menschen auch heute ebenso hinauftragen in jene reinere Region, wohin nur die Musik und die Verse führen, wie die besten modernen Gedichte. Was machte so sturmbeständig diese kleinen zerbrechlichen Verse? sicherlich die Form, die Form in des Wortes höchstem Sinn, wenn sie in sich geschlossene Vollkommenheit bedeutet. Die künstlerische Form ist des Menschen großartigste Auflehnung gegen das wegrennende Leben, es fixiert und macht einen winzigen Augenblick zu einer Insel im Strom der Zeit. Der Zauber der Form ist irgendwie desto wunderbarer, je kleiner, schlanker, dahingleitender jener Inhalt ist, den sie entgegengesetzt der Vergänglichkeit. Königliche Paläste stürzen zusammen und Porzellanfiguren bleiben erhalten: dies ist die Dichtung Csokonais. Wie auf der griechischen Vase, von der Keats Vers handelt, zeitlos lebt ein in sich vollkommener Augenblick des herumtollenden Tanzes von Mädchen und Jünglingen, so lebt in Csokonais Versen eine gewisse welkige Schönheit, die ansonsten aus unserer Welt schon verloren gegangen ist: das unvergängliche morgendliche Strahlen der Lebendigen Rose.

31
32
33
34
35
36
37
38 Den Csokonai-Versen einen ihrer Reize gibt das, daß in ihnen verschiedene geschichtliche und gesellschaftliche Schichten einander ständig kreuzen, in tänzerischem Spiel. Csokonais drei wichtigste Schichten: die Rokoko-Schicht, die präromantische Schicht und die an ungarischen Traditionen gewachsene volkhafte und studentische Schicht.

39
40
41
42
43
44 Am anziehendsten ist Csokonais Rokoko-Schicht. Die Rokoko-Stiltradition war zu Csokonais Zeiten noch lebendig in Debreczin und Umgebung. Seiner Jugend Musterbilder waren die sogen. "künstelnden" Versemacher, auf die Kazinczy Kreis so sehr

haragudott: Édes Gergely, aki csupa e betűvel írta verseit, Gyöngyössy János, aki a leoninusok, a rímes hexameterek nagy virtuóza volt, Kovács József, akit rimkovácsnak neveztek kortársai. Az ő kissé esetlen és provinciális formaügyeskedésükben a rokokó szellem talált elkésett magyar kifejeződést. A rokokó játékos hangulatát közvetítették Csokonai felé a nyugati irodalomnak anakreontikus költői is, akik sokszor oly megdöbbenően kispolgári élet-körülmények között énekelték rendületlenül a bort és szerelmet. Így alakult ki Csokonaiban az a költői álláspont, hogy a költészet forma, elzárt liget, rejtett kis barlang az életen kívül, az élet dacára: könnyed játék, gráciák lebegése súlytalan-vidáman, akkor is, ha magunk összeomlunk közben gondok és kórok alatt... Verseinek porcellános átetszősége valahogy annál becsesebb, mert olyan súlyos földízű magyar szavakból finomította őket, mert olyan süpedős homokban tanította táncolni a késő gráciákat.

A másik réteg a preromantika rétege. Csokonai magyar Rousseau akart lenni, így is nevezték kortársai és mint Rousseau, az „ember és polgár“ címére vágyott. Ő is szívesen látta magát az elhagyott, magányos érzékeny szív pózában és árvasága nem is volt egészen póz, hanem inkább keserű kényszer. A magányosságnak, a természetes egyszerűség kultuszának gyönyörű emléket állított a Magányosságához és a Tihanyi Echohoz intézett versében, a magyar preromantikának két legszebb emlékében:

Itt halok meg. E setét erdőben
A szomszéd pór eltemet.
Majd talán a boldogabb időben
Fellelik sirhelyemet;
S amely fának sátorában
Áll együgyü sirhalom magában,
Szent lesz tisztelt hamvamért.

A harmadik réteg a diákos-népies réteg, nem is annyira a debreceni költők, mint inkább a debreceni kollégium hagyománya, melyből később Arany János indul el. Csokonai még mint diák kezdte el költői pályáját, és első

böse war: Gregor Édes, der seine Verse mit lauter e-Buchstaben schrieb, Johann Gyöngyösi, der der Leoniner, der gereimten Hexameter großer Virtuose war, Josef Kovács, den seine Zeitgenossen Reimeschmied [Schmied=kovács] nannten. In ihren etwas ungelenken und provinziellen Formenkniffen fand der Rokoko-Geist verspäteten ungarischen Ausdruck. In Richtung Csokonai vermittelten des Rokoko spielerische Stimmung auch der westlichen Literatur anakreontischen Dichter, die oft unter so bestürzend kleinbürgerlichen Lebensumständen unerschütterlich den Wein und die Liebe sangen. So bildete sich in Csokonai jener dichterische Standpunkt heraus, daß die Dichtung Form ist, ein abgeschlossener Hain, eine versteckte kleine Höhle außerhalb des Lebens, dem Leben zum Trotz: leichtbeschwingtes Spiel, schwerelos-fröhliches Schweben von Grazien, auch dann, wenn wir selber zusammenbrechen unter Sorgen und Gebrechen . . . Seiner Verse porzellanhafte Transparenz ist irgendwie desto kostbarer, weil er sie aus so schweren erdig schmeckenden ungarischen Wörtern verfeinerte, weil er in so einsinkigem Sand tanzen lehrte die späten Grazien.

Die andere Schicht ist die Schicht der Präromantik. Csokonai wollte ungarischer Rousseau sein, so nannten ihn seine Zeitgenossen auch, und wie Rousseau sehnte er sich nach dem Titel "Mensch und Bürger". Auch er sah sich gern in der Pose des verlassenenen, einsamen, empfindsamen Herzens, und seine Verwaisetheit war auch nicht ganz Pose, sondern eher bitterer Zwang. Der Einsamkeit, dem Kult der natürlichen Einfachheit stellte er ein herrliches Denkmal in seinen Gedichten An die Einsamkeit und An das Echo von Tihany, in den beiden schönsten Denkmälern der ungarischen Präromantik:

Hier sterbe ich. In diesem dunklen Wald
Der Nachbar Bauer mich begräbt.
Dereinst vielleicht in glücklicherer Zeit
Entdeckt man meine Grabstatt;
Und in wes Baumes Zelt
Steht mein einfältiger Grabhügel alleine,
Heilig wird sein wegen meiner verehrten Asche

Die dritte Schicht ist die studentisch-volkhafte Schicht, die Tradition nicht einmal so sehr der Debrecziner Dichter, als eher des Debrecziner Kollegiums, von der aus später auch Johann Arany startet. Csokonai begann seine Laufbahn noch als Student, und seine ersten

fordításai tulajdonképpen a tehetséges költő diák-tréfái. Valami diák-tréfa jelleg megmaradt egész költészetében, talán azért, mert nem fejezte be tanulmányait, talán azért, mert kicsapartása a kitűnő tanuló lelkében oly végzetes hiányérzetet hagyott, hogy egész életén ezt pótolgatta. Szerette a vaskos kifejezéseket, az alacsonyabbrendű tréfálkozást. Komikus éposza, a Dorottyá, bár a legelőkelőbb minta után, Pope lord- gazdag Fürtrablása után indul, csak azokban a részekben sikerült, ahol a debreceni diák megereszti csúfondáros nyelvét, mint az aggszűzek fonnyadt bájainak leírásánál, vagy Dorottyá áldozatánál:

Ekkor, mint megannyi áldozómarhákat,
Kiválaszt száz derék fekete balhákat;
Augspurgi láncokkal öszvepórászolja,
S áldozó tüzére mindnyáját feltolja.

Színdarabjai, Tempefői, Az özvegy Karnyóné és a két szeleburdiak, Gerson du Malheureux, diákoknak való darabok, a XVIII. századi iskoladráma folytatásai. Nagy kár, hogy a rétegek összefonottsága következtében a diákos hangulat gyakran belevegyül a rokokó- és preromantikus hangulatú költeményekbe is. Alig van Csokonainak olyan verse, amelybe valami faragatlanság, valami rossz szó, valami neveletlen hasonlat meg nem bántaná az embert. Sokszor ő maga nem is tehet róla, csak a későbbi nyelvfejlődés folyamán vált kifejezése komikussá, mint pl. ebben a strófában:

De tán, Lillám! te is keseregsz?
Rab gerlicém, saskézbe hergesz,
S kéred segédemet?
Hiába már, kincsem, hiába,
Csak az halál jégsátorába
Ülelsz meg engemet.

De nem véletlen, hogy éppen Csokonai versei vannak annyira kitéve ennek a sorsnak. A civilizáció és a jó társaság hiánya érződik költészetén. Kölcsey, a jövőbe halló

1 Übersetzungen sind eigentlich des begabten Dichters Studenten-Scherze. Et-
2 was Studentenwitz-Charakter blieb in seiner ganzen Dichtung, vielleicht dar-
3 um, weil er seine Studien nicht beendete, vielleicht deshalb, weil sein Hinaus-
4 schmiß in des ausgezeichneten Schülers Seele ein solch fatales Mangelgefühl
5 hinterließ, daß er sein ganzes Leben hindurch dies auszufüllen trachtete. Er
6 liebte die massiven Ausdrücke, das niedere Scherzen. Sein komisches Epos,
7 die Dorothea, obwohl es nach vornehmstem Muster, nach Popes lord-reichem
8 Lockenraub startet, ist in nur jenen Teilen gelungen, wo der Debrecziner Stu-
9 dent seine lästerliche Zunge vom Zaum läßt, wie beim Beschreiben der ver-
10 welkten Liebreize alter Jungfern, oder bei Dorotheas Opfer:

11
12
13
14
15 Da, wie nochsoviel Opferrinder,
16 Auswählt sie hundert brave schwarze Flöhe;
17 Mit Augspurgischen Ketten leint sie die zusammen,
18 Und auf ihr Opferfeuer allesamt schiebt sie rauf.
19
20
21

22 Seine Bühnenstücke, Tempefői, Die Witwe Frau Karnyó und die zwei
23 Windbeutel, Gerson du Malheureux, sind Stücke für Studenten, Fortsetzungen
24 des Schuldramas des XVIII. Jahrhunderts. Es ist sehr schade, daß infolge der
25 Verflochtenheit der Schichten die studentische Stimmung sich oft auch hin-
26 einmischt in die Gedichte mit Rokoko- und präromantischer Stimmung. Cso-
27 konai hat kaum ein solches Gedicht, in dem irgendeine Ungehobeltheit, ir-
28 gendein schlechtes Wort, irgendein ungezogener Vergleich einen nicht stören
29 würde. Oftmals kann er selber auch nichts dafür, erst im Zuge der späteren
30 Sprachentwicklung wurde sein Ausdruck komisch, wie z.B. in dieser Strophe:

31
32
33
34
35
36 Doch vielleicht, meine Lilla! klagst auch du?
37 Meine gefangene Turteltaube, in Adlerhand hechelst,
38 Und bittest meine Hilfe?
39 Umsonst schon, mein Schatz, umsonst,
40 Nur in des Todes Eiseszelt
41 Umarmst du mich
42

43 Vgl. hinten Seite V, deutsch von Annemarie Bostroem.
44

45 Aber es ist kein Zufall, daß gerade Csokonais Verse so sehr ausgesetzt sind
46 diesem Schicksal. Der Mangel an Zivilisation und guter Gesellschaft ist spür-
47 bar an seiner Dichtung. Kölcsey, der in die Zukunft hörendes

fülü kritikus ezért a „pöbelhaftért“ bírálta meg, túlságos szigorral, Csokonai verseit.

Diákosságával függ össze szimpátiája a népiessel is. Legkedvesebb költője a német Bürger, egyesítette magában a diákos hangot a paraszti témák kedvelésével; talán így jutott el Csokonai is a paraszthoz, mint tárgyhoz. Egynehány legkedvesebb versét köszönhetjük ennek az orientációnak. A népitől nem csak tárgyat merített, hanem néha paraszti kifejezésekkel tarkázta költeményeit — néha sikerült, mint az a gyönyörű befejezés:

És pedig, mintsem szavamban
Tégedet csufoljalak;
Szánlak inkább és magamban
Megbocsátok, gyöngyalak!

de nem mindig talált ilyen csodálatos szavakra, mint a gyöngyalak. Különös kettősség Csokonai világa: rokokó báj és paraszti zamat, Árkádia és Hortobágy. Soha idegen stílusirány nem lett annyira magyarföldivé, mint a rokokó az ő költészetében.

Csokonai fontos állomása irodalomtörténetünknek az írók társadalmi helyzetének kialakulása szempontjából is. Ő volt ugyanis az első költő a Felújulás óta, aki csak költő volt és más semmi, annyira költő, hogy semmi más földi munkára nem volt alkalmas és abból akart megélni, hogy költő. A magyar társadalomban még nem volt keret a költő számára. Egész élete hasztalan kísérlet, hogy ilyet teremtsen. Konkluziókép: „Az is bolond, aki poéta lesz Magyarországon“, mondja egyik színdarabjának az alcíme:

Hogy az író a közönségnek kell megjutalmaznia, ez a gondolat úgy látszik, meg sem fordult Csokonai gondolatvilágában. A régi hagyományok alapján állva, úgy gondolta, hogy főúri mecénást kell keresnie. Elment Pozsonyba, ahol ekkor együtt ült az országgyűlés és lapot adott ki, hogy felhívja magára a főurak figyelmét. Költészetete is bizonyos arisztokratikus, aulikus hangot öltött, hogy jobban kedvébe járjon a nagyuraknak. Mélységes felháborodással dikciózott a francia forradalom ellen és di-

Ohr habende Kritiker kritisierte wegen dieses "Pöbelhaften", mit übermäßiger Strenge, Csokonais Verse.

Mit seiner Studentenhaftigkeit hängt auch seine Sympathie für das Volkhafte zusammen. Sein liebster Dichter, der Deutsche Bürger, vereinigte in sich den studentischen Ton mit der Favorisierung bäuerlicher Themen; vielleicht ist auch Csokonai auf diese Weise zum Bauern gelangt, als Gegenstand. Etliche seiner nettesten Verse können wir dieser Orientation verdanken. Vom Völkischen schöpfte er nicht nur den Gegenstand, sondern zuweilen kolorierte er seine Gedichte auch mit bäuerlichen Ausdrücken — manchmal gelang dies, wie dieser herrliche Abschluß:

Ich aber, statt in meinem Reden
Dich verspotten soll;
Bedauere dich eher und in mir
Verzeihe ich, Perlengestalt!

doch nicht immer fand er solch wunderbare Wörter wie die Perlengestalt. Eine sonderbare Zwiefalt ist Csokonais Welt: Rokoko-Zauber und bäuerliche Deftigkeit, Arkadien und Hortobágy. Niemals ist eine fremde Stilrichtung so sehr ungarländisch geworden wie das Rokoko in seiner Dichtung.

Csokonai ist eine wichtige Station unserer Literaturgeschichte auch hinsichtlich der Herausbildung der gesellschaftlichen Situation der Schriftsteller. Er nämlich war der erste Dichter seit der Erneuerung, der nur Dichter war und sonst nichts, so sehr Dichter, daß er zu keinerlei anderer irdischen Arbeit taugte und davon leben wollte, daß er Dichter ist. In der ungarischen Gesellschaft gab es noch keinen [Finanz-] Rahmen für den Dichter. Sein ganzes Leben ist vergeblicher Versuch, einen solchen zu schaffen. Als Konklusion: "Auch der ist verrückt, der Poet wird in Ungarn", sagt der Untertitel eines seiner Bühnenstücke.

Daß den Schriftsteller das Publikum zu belohnen habe, dieser Gedanke so scheint es, tauchte gar nicht auf in Csokonais Gedankenwelt. Auf dem Fundament der alten Traditionen stehend, dachte er es so, daß er einen hochherrschaftlichen Mäzen suchen müsse. Er ging nach Preßburg, wo damals der Landtag zusammensaß und gab ein Blatt heraus, um die Aufmerksamkeit der Aristokraten auf sich zu lenken. Auch seine Dichtung nahm einen gewissen aristokratischen, aulischen Klang an, um den Magnaten besser zu Gefallen zu sein. Mit tiefer Empörung diktionierte er gegen die französische Revolution und

csérte az uralkodókat, akik végre egyesültek, hogy a rendet és igazságot visszahozzák a felfordult világba:

Midőn kevély lelke Franciaországnal
Közönséges hadat izent a világnak,
És felkerekedvén a népek sepreje,
Egy sokfejű monstrum, melynek még nincs feje
Melynek szabadsága virit száraz fában,
És egyenlősége áll veres sapkában,
Chimaerákon töri mámor lepte fejét,
Maskaráson tölti bolond esztendejét.

De majd Ferenc bosszút áll, hiszen Mária Antoinette ki-
ontott vére bosszúért kiált „Bécsbe az égbe“.

De hiába volt „gutgesinnt“ és hiába dicsőített számos
főispánt és felkelő nemest. Legfeljebb annyit ért el, hogy
a fiatal magyar irodalom legáldozatosabb főúri barátai,
Széchenyi Ferenc gróf és a keszthelyi Festetich, kiadták
egy-egy művét és apróbb támogatásban részesítették — de
kettejükre a csirázó magyar kultúra olyan terheket rótt,
hogy nem vállalhatták egy költő teljes eltartását is. A fő-
úri kultúra kora már lejárt és Csokonai, amikor korát meg-
előzve, csak költő akart lenni, anyagi eszközök keresésé-
nek a módjában anakronisztikusan viselkedett.

Több szerencséje volt a Dunántúl középbirtokosainál,
a most felszínre kerülő osztálynál, melynek vendégszere-
tetét évekig élvezte és a városi polgárságnál, melynek lég-
körében, Komáromban életének legszebb napjait, megin-
dító kis regényét élte le. Ily módon életformája lassankint
úgy alakult, hogy átmenet volt a tinódis vándordalnok és
a későbbi ingyenélő művész-bohém között. Foglalkozás-
szerű vendég volt, a holnappal nem törődött, amíg aztán
a nyakára nem nőttek az elhanyagolt holnapok.

Sorsának különös ízét életének és költészetének ellent-
mondása adja meg. A könnyed, játékos és vidám költészet
mögött, meggyötört, beteg és otthontalan élet áll, mint
realitás. Pénze nincs, szerelme, Lilla, „behódol a tirann
törvénynek“ és férjhez megy egy gazdag kérőhöz, mialatt
Csokonai megpróbálja a lehetetlent, polgári foglalkozást
vállal érte. Azután hazamegy Debrecenbe, teljes szegény-

1 lobte die Herrscher, die sich endlich vereinigten, um die Ordnung und Ge-
2 rechtigkeit zurückzubringen in die umgestürzte Welt:

3

4

5

6

7

8

9

10

11

12

13

14

15

16

17

18

19

20

21

22

23

24

25

26

27

28

29

30

31

32

33

34

35

36

37

38

39

40

41

42

43

44

45

46

Als die hoffärtige Seele Frankreichs
Gemeinen Krieg erklärte der Welt,
Und sich aufmachte des Volkes Abschaum,
Ein vielköpfiges Monstrum, das noch keinen Kopf hat,
Dessen Freiheit blüht in trockenem Holz,
Und dessen Gleichheit besteht in roter Mütze,
Über Chimären sich zerbricht seinen berauschten Kopf,
Beim Maskenball verbringt sein verrücktes Jahr.

Doch Franz wird schon Rache nehmen, schreit doch Marie Antoinettes ver-
gossenes Blut um Rache "nach Wien zum Himmel".

Aber umsonst war er "gutgesinnt" und umsonst verherrlichte er zahlreiche
Obergespane und insurgente Adelige. Höchstens soviel erreichte er, daß der
jungen ungarischen Literatur opferbereiteste aristokratischen Freunde, Graf
Franz Széchenyi und der Keszthelyer Festetich, jeweils eins seiner Werke
herausgaben und ihn kleinerer Unterstützung zuteil werden ließen — aber
ihnen beiden auferlegte die keimende ungarische Kultur solche Lasten, daß
sie nicht auch den vollen Unterhalt eines Dichters übernehmen konnten. Die
Zeit der aristokratischen Kultur war schon vorüber und Csokonai, als er seiner
Zeit vorauseilend nur Dichter sein wollte, benahm sich in der Art seines Su-
chens nach materiellen Mitteln anachronistisch.

Mehr Glück hatte er bei den mittleren Grundbesitzern Transdanubiens, bei
der nun an die Oberfläche gelangenden Klasse, deren Gastfreundschaft er jah-
relang genoß und beim städtischen Bürgertum, in dessen Atmosphäre, in
Komorn er seines Lebens schönste Tage, seinen bewegenden kleinen Roman
erlebte. Auf diese Weise gestaltete sich auch seine Lebensform allmählich so,
daß es ein Übergang war zwischen dem tinódischen Wandersänger und dem
späteren schmarotzenden Künstler-Bohème. Er war berufsmäßiger Gast, um
das Morgen kümmerte er sich nicht, bis ihm dann nicht über den Kopf wuch-
sen die vernachlässigten Morgen.

Seines Schicksals sonderbares Aroma ergibt sich aus seines Lebens und
seiner Dichtung Widersprüchlichkeit. Hinter der leicht beschwingten, ver-
spielten und lustigen Dichtung steht ein gepeinigtes, krankes und heimloses
Leben, als Realität. Geld hat er keins, seine Liebe, Lilla, "huldigt dem tyranni-
schen Gesetz" und nimmt einen reichen Freier zum Mann, während Csokonai
das Unmögliche versucht, ihretwegen eine bürgerliche Beschäftigung über-
nimmt. Danach geht er heim nach Debreczin, lebt in völliger Ar

ségben él kis házában, de még a ház is leég feje felől. „Eppen a rózsák nyitak“, írja Széchenyi Ferencnek egy könyörgő levélben, „mikor a kertecskémen a lobogó lángok keresztülröghantak; . . . s az a kis fülemüle, mely e kis zöld hajléknak minden éjjel koncertet adott, őrzöngve repült el a bátorságosabb erdei vidékekre.“ Meg kell élnie azt az író számára mindennél kegyetlenebb csapást, hogy megelőzik. Lilla-dalai, melyek a magyar líra fejlődésében új korszakot nyitnak meg, rég készen állnak és csak anyagi okok akadályozzák meg megjelenésüket, amikor Kisfaludy Sándor Himfyje megjelenik és elragadja előle az elsőbbséget és ennek következtében a népszerűség mindenért kárpótoló örömet. Egy temetésen zuhogó esőben felolvassa nagy filozófiai költeményét a Lélek halhatatlanságáról; meghül, tüdőbaja kiújul és nemsokára elemészti a 32 éves költőt.

Ennyi baj és ennyi nélkülözés között írta Csokonai verseit, melyek a könnyed, gondnélküli grácia legszebb virágai irodalmunkban. Rettenetes elgondolni, mekkora heroizmusba kerülhetett alkotójuknak ez a grácia. Ez a rokokó heroizmus. Nem törődni az élet komoly oldalával, többnyire felületesség, de néha a legnagyobb áldozat, amit ember hozhat eszményeiért. A Pompadour holttestét éjszaka, lopva, saraglyán, egy durva kendővel letakarva vitték ki a palotából, hol egy pillanatra sem állt meg az ünnep. Ez a rokokó: mindhalálig, mártírosan, bármilyen áldozatok árán is fenntartani azt a fikciót, hogy az élet szép, a földön lenni ünnepély. És ebben Csokonai az elmuló kor utolsó nagy képviselője volt.

Árkádia és Hortobágy különös összekeveredése nem szűnt meg halálával sem, sőt ekkor ment át az aktív irodalmi életbe. A debreceniek síremléket akartak állítani nagy poétájuknak és Kazinczytól kértek sírfeliratot. Kazinczy ezt ajánlotta: „Árkádiában éltem én is.“ A debreceniek megnézték Calepinus nagy sokszázéves szótárát és azt találták, hogy Árkádia földje igen derék marhalegelő, kiváltképpen szamaraknak. Kazinczynak sohasem sikerült meggyőzni őket, hogy az ő szemében Árkádia a „művészi szép élet szféráját“ jelenti.

1 mut in seinem kleinen Haus, doch auch noch das Haus brennt ihm über dem
2 Kopfe ab. "Gerade öffneten sich die Rosen", schreibt er an Ferenc Széchenyi
3 in einem flehentlichen Brief, "als über mein Gärtlein die lodernnden Flammen
4 hinwegrasten; . . . und jene kleine Nachtigall, die diesem kleinen grünen
5 Obdach jede Nacht ein Konzert gab, flog wie toll fort zu ermutigenderen
6 waldlichen Gefilden." Er muß jenen für den Schriftsteller mehr denn alles
7 unbarmherzigeren Schlag erleben, daß man ihm zuvorkommt. Seine Lilla-
8 Lieder, die in der Entwicklung der ungarischen Lyrik eine neue Epoche eröff-
9 nen, stehen längst fertig und nur materielle Gründe verhindern ihr Erscheinen,
10 als Alexander Kisfaludys Mannesohn erscheint und ihm die Priorität entreißt
11 und infolgedessen der Popularität für alles entschädigende Freude. Auf einer
12 Beerdigung in strömendem Regen liest er sein großes philosophisches Gedicht
13 über die Unsterblichkeit der Seele vor; er erkältet sich, sein Lungenleiden
14 bricht neu aus und alsbald verzehrt es den 32jährigen Dichter.

21 Unter soviel Kummer und soviel Entbehrung schrieb Csokonai seine
22 Verse, die der leichtbeschwingten, sorglosen Grazie schönste Blumen sind in
23 unserer Literatur. Es ist schrecklich, daran zu denken, welches Maß an Hero-
24 ismus ihren Schöpfer gekostet haben mag diese Grazie. Dies ist des Rokoko
25 Heroismus. Sich nicht zu kümmern um die ernste Seite des Lebens, ist zu-
26 meist Oberflächlichkeit, aber manchmal ist es das größte Opfer, das ein
27 Mensch bringen kann für seine Ideen. Den Leichnam der Pompadour trug man
28 nachts, verstohlen, auf einem Schragen, mit einem derben Tuch bedeckt
29 hinaus dem Palast, wo auch nicht für einen Augenblick das Fest stehenblieb.
30 Dies ist das Rokoko: bis in den Tod, mártyrerhaft, auch um jedweder Opfer
31 Preis aufrechterhalten jene Fiktion, dass das Leben schön ist, auf Erden zu
32 sein ein Fest ist. Und darin war Csokonai des vergehenden Zeitalters letzter
33 großer Vertreter.

34
35
36
37
38 Arkadiens und Hortobágy's sonderbare Vermischung hörte auch mit
39 seinem Tode nicht auf, sogar da erst ging sie über in das aktive literarische
40 Leben. Die Debrecziner wollten ein Grabmal stellen ihrem großen Poeten und
41 baten Kazinczy um eine Grabinschrift. Kazinczy empfahl diese: "In Arkadien
42 lebte auch ich" Die Debrecziner schauten Calepinus' großes, vielhundertjäh-
43 riges Wörterbuch an und fanden, daß Arkadiens Boden eine sehr gediegene
44 Viehweide ist, vorzugsweise für Esel. Kazinczy gelang es niemals, sie zu
45 überzeugen, daß in seinen Augen Arkadien die "Sphäre des künstlerischen
46 schönen Lebens" bedeute.

Debrecennel kapcsolatban nem lehet nem említeni Fazekas Mihályt (1766—1828), a főhadnagyot és botanikust, Csokonai legjobb barátját, kinek egyetlen egy műve, a Ludas Matyi (1804-ben írta, megjelent 1815.) őrzí emlékkét. A paraszt, mint tárgy: láttuk már Csokonainál is többek közt. Ludas Matyi az első paraszt, aki fölényben van a nemesúr fölött. A zsarnokoskodó, jobbágykínzó Döbrögön háromszor veri vissza a ravasz parasztfiú a botütéseket, amelyeket ártatlanul szenvedett. Természetesen nem szabad ebbe a költeménybe demokratikus tendenciát beleolvasni; Fazekas bizonyára véletlenül és minden társadalmi mellékgondolat nélkül bukkant a szerencsés témára: de mindenestre jellemző, hogy ekkor ez a téma már mondhatóvá vált, már nem volt felségsértés és hazaárulás az uralkodó osztály ellen.

Szövegkritikai kiadás: Harsányi István és Gulyás József, három kötet, Budapest, 1922. Számos szemelvényes kiadás.

Irodalom: Kölcsey Ferenc, Csokonai munkáinak kritikai megítéltetése, Tu. Gyűjtemény, 1817, (és Kölcsey össz. művei) Ferenczi Zoltán, Csokonai, Bp. 1907. Horváth János, A magyar irodalmi népiesség, Bp. 1927. Oláh Gábor, Csokonai. ItK. 1928. Harsányi István, Rokokó ízlés a magyar irodalomban, Sárospatak, 1929.

10. HARC A MAGYAR SZINHÁZÉRT.

a) Rémdrámák és ősi dicsőség.

Az első magyar színházak közönsége rendkívül hálás publikum volt, még nyoma sem volt meg benne a mai magyar színházlátogató éles kritikájának. Az előadás legfőbb kelléke számára az volt, hogy magyar nyelvű legyen. Ez a tény önmagában lelkesedéssel és örömmel töltötte el. Azonkívül szerette, ha a darab magyar emberekről, a dicső magyar multról szól. Boldogan fogadták Dugonics András primitív drámai tálcolmányait, melyek tulajdonképpen német darabok voltak, de Dugonics magyar történelmi neveket adott a szereplőknek, Corfuból Szeged lett és helytartójából Toldi Miklós, Inez de Castroból Bátori Mária.

1 Im Zusammenhang mit Debreczin ist es nicht möglich, Michael Fazekas
2 (1766—1828) nicht zu erwähnen, den Oberleutnant und Botaniker, Csokonais
3 besten Freund, dessen einziges Werk der Matz Sündenbock (er schrieb es
4 1804, es erschien 1815) sein Andenken wahr. Der Bauer als Gegenstand: wir
5 sahen ihn auch schon bei Csokonai unter anderen. Matz Sündenbock ist der
6 erste Bauer, der dem Edelmann überlegen ist. Auf dem tyrannischen, leibeigen-
7 nenquälenden Döbrögi schlägt der schlaue Bauernbursch dreimal die Stock-
8 schläge zurück, die er unschuldig erlitt. Natürlich darf man in dieses Gedicht
9 keine demokratische Tendenz hineinlesen. Fazekas ist gewiß ohne jeden ge-
10 sellschaftlichen Nebengedanken auf das glückliche Thema gestoßen: aber je-
11 denfalls ist es bezeichnend, daß damals dieses Thema schon sagbar geworden
12 war, es war schon nicht mehr Majestätsbeleidigung und Landesverrat gegen
13 die herrschende Klasse.

14
15
16
17
18
19
20 < *Textkritische Ausgabe:* Harsányi und Gulyás, drei Bände, - Zahlreiche Aus-
21 wahl-Ausgaben.

22
23 < *Literatur:* Kölcsey (Kritische Beurteilung der Arbeiten Csokonais, Wiss.
24 Sammlung), 1817, (und in Kölcseys gesamte Werke) Ferenczi, Csokonai, - Horváth
25 (Die ung. lit. Volkhaftigkeit), - Oláh, Csokonai, - Harsányi (Rokoko-Geschmack in
26 der ung. Lit.), . . . [*1940 kiegészítés / Ergänzung: Mészöly, Gedeon: Földiekké-
27 játszó (Mit Irdischen Spielender), Bp. 1935.]

10. KAMPF UM DAS UNGARISCHE THEATER.

a) Schauerdramen und uralte Glorie.

36 Das Publikum der ersten ungarischen Theater war ein außerordentlich
37 dankbares Publikum, noch nicht einmal eine Spur war in ihm des heutigen un-
38 garischen Theaterbesuchers scharfer Kritik. Des Vortrages oberstes Requisite
39 war für ihn, daß er ungarisch sprachig sei. Diese Tatsache in sich begeisterte
40 und erfüllte es mit Freude. Außerdem liebte es, wenn das Stück von ungarischen
41 Menschen, von der ruhmvollen ungarischen Vergangenheit handelte. Glück-
42 licher empfing es Andreas Dugonics' primitive dramatischen Takelwerke,
43 die eigentlich deutsche Stücke waren, doch Dugonics gab den Akteuren ungarische
44 geschichtliche Namen, aus Corfu wurde Szegedin und aus seinem
45 Statthalter Nikolaus Toldi, aus Inez de Castro wurde Maria Bátori.

Ezt az eljárást nemzetiesítésnek hívták és általános volt a századforduló korában. Így nemzetiesítette például Mérey Sándor Shakespeares Lear királyát ezen a címen: Szabolcs vezér, III. Richardot pedig: Tongor, vagy Komárom állapottya a VIII. században.

Az 1800-as években érkezett el a magyar színtársulatokhoz a lovag- és rémdrámák divatja. Ez a műfaj a nagy Sturm und Drang mozgalom „alászállásaként” keletkezett Németországban. A magyar lovag és rémdrámák általában nem eredetiek, németből vannak fordítva, vagy átdolgozva. Ez a német drámatípus évtizedeken át uralkodott a magyar színpadokon, mígnem helyet adott a vele rokon francia romantikus dráma magyar hajtásainak.

Csodálatos, hogy milyen kisszámú effektussal dolgoztak ezek a rémdrámák, még kevesebbel, mint a XIX. század második felének házasságtörési drámairódalma. A középpontban áll az antik anagnorizis, a ráismerés; az emberek a legváratlanabb helyzetekben, méreggel a gyomrukban, földalatti sziklába bezárva, fejjel lefelé lógva felismerik fiúkat, lányukat, szüleiket és nagyszüleiket, akiket sok évvel ezelőtt elvesztettek, mint egy aktatáskát. A felismerés bonyodalmai természetesen igen sokszor közel járnak a vérfertőzéshez, a német lélek eme kedvenc témájához. Az időjárás többnyire viharos, szín az ősi vár, a mohlepte barlang, a bagolyhuhogta torony. Személyek (többnyire igen sokan vannak) egy tisztalelkű hajadon, egy nemesérvésű ifjú, egy derék apa és körülöttük a vad és kardcsörtető igazi középkori gonosztevők társadalma. Rengeteg ilyen drámát írtak és fordítottak, mert akkoriban a műsor sokkal változatosabb volt, mint napjainkban. A színházlátogató közönség csekély száma miatt nagy siker volt, ha egy darab háromszor ment.

Ilyen lovagdrámákkal kezdte pályafutását Katona József is. Nem maradt valamennyi ránk; amik ránkmaradtak, többnyire azok sem eredetiek és egyetlen érdekes vonásuk, hogy Bánk bán mennyire nem veti előre az árnyékát. „Isten tudja, melyik vérszomjas török hasítja éppen most az én Adolfom fejét, vagy tán már a világnak valamelyik szegletében régen rothad a szerencsétlen” (menny-

1 Dieses Vorgehen nannte man Nationalisierung und es war allgemein im
2 Zeitalter der Jahrhundertwende. So nationalisierte beispielsweise Alexander
3 Mérey Shakespeares König Lear unter diesem Titel: Anführer Szabolcs, Ri-
4 chard III. wiederum: Tongor, oder Komorns Zustand im VIII. Jahrhundert.
5
6

7 In den 1800er Jahren gelangte zu den ungarischen Bühnengesellschaften
8 die Mode der Ritter- und Schauerromane. Diese Kunstgattung entwickelte
9 sich als "Herabsinken" der großen Sturm-und-Drang-Bewegung in Deutsch-
10 land. Die ungarischen Ritter- und Schauer-Dramen sind im allgemeinen nicht
11 ursprünglich, sie sind aus dem Deutschen übersetzt, oder überarbeitet. Dieser
12 deutsche Dramentyp herrschte Jahrzehnte hindurch auf den ungarischen
13 Schaubühnen, bis er Raum gab den ungarischen Trieben des mit ihm ver-
14 wandten französischen romantischen Dramas.
15
16

17 Es ist wunderbar, mit welcher wenigen Effekten diese Schauerdramen arbei-
18 teten, mit noch weniger als der zweiten Hälfte des XIX. Jahrhunderts Ehe-
19 bruchs-Dramaliteratur. Im Mittelpunkt steht die antike Anagnorisis, das Wie-
20 dererkennen; die Menschen in den unerwartetsten Situationen, mit Gift in ih-
21 rem Magen, in unterirdische Felsen eingesperrt, mit dem Kopf nach unten hän-
22 gend erkennen ihren Sohn, ihre Tochter, ihre Eltern und Großeltern, die sie
23 vor vielen Jahren verloren wie eine Aktentasche. [*1940 törölve /gestrichen:
24 Die Komplikationen des Nichterkennens bewegen sich sehr oft nahe zur
25 Blutinfection [=Blutschande, Inzest], diesem Lieblingsthema der deutschen
26 Seele. Das Wetter ist zumeist stürmisch, die Szene ist die uralte Burg, die
27 moosbedeckte Höhle, der eulenhuhuige Turm. Personen (zumeist sind es sehr
28 viele) eine seelenreine Jungfrau, ein edelmütiger Jüngling, ein braver Vater
29 und um sie herum die Gesellschaft wilder und säbelrasselnder wahrer mit-
30 telalterlicher Übeltäter. Unmengen solcher Dramen wurden geschrieben und
31 übersetzt, denn damals war das Programm viel abwechslungsreicher als in un-
32 seren Tagen. Wegen der geringen Zahl des theaterbesuchenden Publikums
33 war es ein großer Erfolg, wenn ein Stück dreimal ging.
34
35
36
37
38
39
40

41 Mit solchen Ritterdramen begann seine Karriere auch Josef Katona. Nicht
42 alle sind uns erhalten geblieben; die uns Überkommenen, auch die sind zu-
43 meist nicht ursprünglich und ihr einziger interessanter Zug ist, in welchem
44 Maße Banus Bánk seinen Schatten nicht vorauswirft. "Gott weiß, welcher
45 blutrünstige Türke gerade jetzt meines Adolf Kopf spaltet, oder vielleicht ver-
46 fault der Unglückliche schon längst in irgendeinem Zipfel der Welt (Donner-

dörgés). Igy csevegnek a Borzasztó toronyban és az egész műfajban.

Nyelvének árnyalatgazdagságával, mely az igazi Sturm und Drang nagyjaira emlékeztet, kitűnik a darabok közül Gombos Imre Esküvése (1817), mely úgy látszik, nem is előadásra készült. Ennek a német eredetijét még nem találták meg; ha a magyar színdarab eredeti alkotás, tragikus atmoszférájával meglehetősen magában áll a kortársak közt. De nem csak a lovagdrámákat játszották. A régi magyar színpad legnagyobb sikere pl. egy „szomorú vigopera” volt: Pikkó herceg és Jutka Percsi (1793). Az igazság kedvéért meg kell jegyezni, hogy a jó darabok elől sem zárkóztak mereven el: adták Metastasio, Holberg, Lessing, Schiller egyik-másik színdarabját is.

Az első magyar színműíró, akinek komoly sikerei voltak s aki tekintélyé vált az irodalmi életben, Kisfaludy Károly.* Ő is, mint Katona József, polgári illetve nemesi életformáját odahagyva, ahhoz a félig-meddig társadalmon

* *Jegyzet.* Kisfaludy Károly szül. Tét, Győr m. 1788. Legfiatalabb testvére Kisfaludy Sándornak. Születése anyja életébe kerül, atyja kezdettől fogva rossz szívvel van hozzá. 1799-től a győri bencéseknel tanul. Apja időnként meglátogatja, hogy keményen megverje. Rosszul tanul, kiveszik az iskolából, katona lesz, sokkal szegényesebb körülmények közt, mint egykor K. Sándor. Adósságokat csinál, viszonya apjával egyre rosszabb, nővére, Teréz pártfogolja. 1812-ben kikapja anyai részét, amit rögtön el is mulat. Festészetből és adósságokból tartja fenn magát Bécsben. 1815 nyarán Olaszországban is megfordul. 1817-ben Pesten telepszik meg. Megismerkedik a magyar írókkal, művelődik. 1819-ben a Tatókat előadják, egy csapásra híres ember lesz. 1822-től szerkeszti az Aurorát. 1829-ben betegeskedni kezd, 1830-ban tüdőbajban meghal.

Legfontosabb művei: A tatárok Magyarországon, Ilka, Stibor vajda, Szécsy Mária, Iréne, Nelzor és Amida (drámák), Kérvők, Csalódások, Pártütők, Mikor pattant, nem hittem volna (vígjátékok).

Kiadások: K. K. minden munkái, hat kötet, Bp. 1893. (Bánóczi József). Számos szemelvényes kiadás.

Irodalom: Bánóczi József, K. K. élete és munkái, két kötet, Bp. 1882—83.

grollen)." So plaudern sie im Entsetzlichen Turm und in der ganzen Kunstgattung.

Mit dem Nuancenreichtum seiner Sprache, die an die Großen des wirklichen Sturm und Drang erinnert, zeichnet sich unter den Stücken Emmerich Gombos' Trauung (1817) aus, die anscheinend gar nicht für Aufführung angefertigt wurde. Deren deutsches Original wurde bislang nicht gefunden; wenn dieses ungarische Bühnenstück eine ursprüngliche Schöpfung ist, steht es mit seiner tragischen Atmosphäre ziemlich allein unter den Zeitgenossen. Aber nicht nur die Ritterdramen wurden gespielt. Der größte Erfolg der alten ungarischen Schaubühne war z.B. eine "traurige komische [lustige] Oper": Herzog Pikko und Juditchen Percsi (1793). Der Wahrheit zuliebe gehört angemerkt, daß man sich auch den guten Stücken nicht starr verschloß: man gab auch Metastasio, Holbergs, Lessings, Schillers eines oder anderes Bühnenstück.

Der erste ungarische Bühnenschriftsteller, der ernsthafte Erfolge hatte und der zur Autorität wurde im literarischen Leben, ist Karl Kisfaludy. * Auch er, wie Josef Katona, seine bürgerliche bzw. adlige Lebensform verlassend, schloß sich jener halbwegs gesellschafts-

* < *Anmerkung.* Karl Kisfaludy geb. Tét, Kom. Raab, 1788. Ist jüngster Bruder Alexander Kisfaludys. Seine Geburt kostete seiner Mutter Leben, sein Vater ist ihm von Anbeginn schlecht gesonnen. 1799 lernt er bei den Benediktinern von Raab. Sein Vater besucht ihn von Zeit zu Zeit, um ihn hart zu verprügeln. Er lernt schlecht, wird aus der Schule herausgenommen, wird Soldat, unter viel ärmlicheren Umständen als einst Alexander K. Er macht Schulden, sein Verhältnis zu seinem Vater wird zunehmend schlechter, seine ältere Schwester, Terese, protegirt ihn. 1812 erhält er seinen mütterlichen Erbteil, den er auch sofort verpraßt. Er erhält sich von Malerei und Schulden in Wien. Im Sommer 1815 kommt er auch in Italien herum. 1817 läßt er sich in Pest nieder. Er lernt die ungarischen Schriftsteller kennen, bildet sich. 1819 werden seine (Tataren) aufgeführt, mit einem Schlag wird er ein berühmter Mann. Von 1822 an redigirt er die Aurora. 1829 beginnt er zu kränkeln, 1830 stirbt er an Lungenleiden.

< *Seine wichtigsten Werke:* (Die Tataren in Ungarn), Ilka, (Wojwode Stibor), (Maria v. Szécs), Irene, (Nelzor und Amida, Dramen), (Freier), (Enttäuschungen), (Rebellen), (Als es knallte, hätte ich es nicht geglaubt, Lustspiele).

< *Ausgaben:* (K. K's alle Arbeiten), sechs Bände, (Josef Bánóczi). Zahlreiche Auswahlgaben.

< *Literatur:* Bánóczi (K. K's Leben und Arbeiten), zwei Bände,

kívüli megvetett és megvetésre méltó bohémvilághoz csatlakozott, ami akkor a színészség volt.

Kisfaludy Károly teljes mértékben eltalálta korának ízlését. Tatórok Magyarországon c. műve, mellyel a székesfővárosi társulat 1819-ben pesti vendégszereplését óriási sikerrel megkezdte, egyesítette magában a lovagdrámák vonzóerejét azzal a nemzeti öndicsérettel, mely az akkori színházlátogató közönség legérzékenyebb oldala volt. A darabról nem lehet más jót mondani, mint hogy rendkívül nemeslelkű. A magyar vitézek hőiesen védelmezik a várat, melyet a tatár vitézek hőieser. támadnak, az áruló elveszi méltó büntetését, a haldokló atya áldását adja az ifjú párra, a tatár vezér a jegyeseket szabadon bocsátja. Kor-színezetről szó sincs, a tatórok épolyan jó magyarok, mint amilyen jó tatórok a magyarok. A végén a magyarok vezére,

Zsigmond (kezét nyújtja): Légy boldog, tatár! (Elhaló szavakkal.) Emelka! Elek! áldásom reátok. Dicsőség, békesség hazámnak. (Meghal.)

Kajuk: Tatórok! Ide nézzetek: így hal a magyar, így hal meg az igazi bajnok.

Az általános nagylelkűségnek a közönség sem tudott ellenállni. A Tatórok sikerén felbuzdulva Kisfaludy négy nap alatt megírta második drámáját, az *Ilkát*, ami ugyanaz, mint a tatórok, Nándorfejérvár körül. Később, mikor tanulmányai és belső megérése messze elvezették az első darabok kezdetlegességeitől, ő maga ítélte meg legszigorúbban elsőszülöttjét egy epigrammban:

Sok hazapuffogatás, ok semmi, de szörnyű magyarság,
Bundás indulatok; oh be tatári műv ez!

Későbbi drámái mind egy fokkal előrehaladottabban mutatják be a magasstílusú dráma felé vezető úton. *Stibor vajdájában* már utat talál a társadalmi probléma, a jobbagysors és a Shakespeare hatás egy shakespearei bolond formájában. De a katasztrófát az okozza, hogy a gonosz *Stibort* kígyó marja meg és fájdalmában leugrik a sziklaoromról. Csak egy drámája van, melyben végre megvaló-

1 externen verachteten und verachtenswerten Bohémewelt an, die damals die
2 Schauspielerei war.
3

4 Karl Kisfaludy traf in vollem Maß den Geschmack seiner Epoche. Sein
5 Werk betitelt Tataren in Ungarn, mit der die Stuhlweißenburger Gesellschaft
6 1819 ihr Pester Gastspiel mit riesigem Erfolg begann, vereinte in sich die An-
7 ziehungskraft der Ritterdramen mit jenem nationalen Selbstlob, das des dama-
8 ligen Theaterpublikums empfindlichste Seite war. Über das Stück kann man
9 nichts anderes Gutes sagen, als daß es außerordentlich edelmütig ist. Die un-
10 garischen Helden verteidigen heldenhaft die Burg, die die tatarischen Helden
11 heldenhaft angreifen, der Verräter nimmt seine angemessene Strafe, der ster-
12 bende Vater gibt seinen Segen dem jungen Paar, der Tatarenführer läßt die
13 Verlobten frei. Von Zeitkolorit ist keine Rede, die Tataren sind ebenso gute
14 Ungarn wie die Ungarn gute Tataren. Zum Schluß der Führer der Ungarn,
15

21 Sigmund (reicht seine Hand): Sei glücklich, Tatar! (Mit ersterbenden
22 Worten.) Emmchen! Alex! meinen Segen auf euch. Ruhm, Frieden
23 meinem Heimatland. (Stirbt.)

24 Kajuk: Tataren! Schaut her: so stirbt der Ungar, so stirbt der wahre
25 Champion.
26
27

28 Dem allgemeinen Großmut konnte auch das Publikum nicht widerstehen.
29 Von der Tataren Erfolg angespornt schrieb Kisfaludy binnen vier Tagen sein
30 zweites Drama, das *Lenchen*, was dasselbe ist wie die Tataren, um Belgrad
31 herum. Später, als seine Studien und innere Reifung ihn weit wegführten von
32 der ersten Stücke Primitivität, kritisierte er selber am strengsten sein Erstge-
33 borenes in einem Epigramm:
34
35
36
37

38 Viel Vaterlandsgepuffe, Ursache keine, aber fürchterliches Ungarisch,
39 Pelzmantlige Leidenschaften; oh welch tatarisch Werk ist dies!
40

41 Seine späteren Dramen alle zeigen ihn eine Stufe fortgeschrittener auf dem
42 Wege zum hochstiligen Drama. In seinem *Wojwoden Stibor* findet bereits
43 Eingang das gesellschaftliche Problem, das Leibeigenenschicksal und die
44 Shakespeare-Wirkung in Form eines Shakespeareschen Narren. Doch die Ka-
45 tastrophe wird dadurch verursacht, daß den bösen *Stibor* eine Schlange beißt
46 und er in seinem Schmerzen hinabspringt von einem Felsvorsprung. Er hat
47 nur ein einziges Drama, worin er endlich verwirk-

sította magasabb szándékait, az Irene. Ez csakugyan emelkedett dikciójú dráma, ahol a tragikus fordulat immár a lélek fordulata: de a drámai feszültség teljes mértékben hiányzik.

Későbbi sikereit és bizonyos iskolai maradandóságot inkább vígjátékaival szerezte. Inspirátora a kor legnépszerűbb német színpadi írója, Kotzebue volt. Vígjátékai szabályos, jól megépített munkák, melyek a helyzetnek semmi komikus lehetőségét nem hagyják kiaknázatlanul. Érdekességük a magyaros alakokban áll. Különösen egy alakja nevezetes ilyen szempontból, a Csalódások Mokány Bercije, a műveletlen falusi kurtanemes szimbolikussá vált alakja. A magyar társadalom-kép kirajzolódásában vígjátékai fontos szerepet játszanak.

Irodalom: Bayer József, A magyar drámairodalom története, két kötet. Bp. 1897.

b) *A Bánk Bán.*

Ezek után az előzmények után írja meg Katona József* a Bánk Bánt. A remekmű születése itt is oly valószínűtlen, mint Ady Endre Uj versei az előző két kötet után. Katona korábbi színműveiből ugyszólván semmi sem mutat a későbbi Bánk Bán felé, csak bizonyos szélsőséges fantázia, érzék a vad szenvedélyek iránt és valami expresszionista hajlandóság a nyelvkezelésben — de még nyoma sincs a rendező, a khaoszból világot teremtő nagy koncepciónak, ami a Bánk Bánt magasra emeli. Pedig időrendben jóformán semmi sem választja el a Bánk Bánt Katona korábbi

* *Jegyzet.* Katona József szül. 1791-ben Kecskeméten, katolikus iparoscsaládból. 1810-ben kezdi jogi tanulmányait Pesten. Tanulmányait elhanyagolja, mert csak a színház érdekli. Minden szolgálatot vállal, ingyen, a színház körül: díszletes, fordító, delectans actor, vagyis színész, később szerző. Szerelmes Dérynébe, aki nem törődik vele. 1814—15-ben írja a Bánk Bánt és elküldi Kolozsvárra, 1817-ben átdolgozza a Bánk Bánt. 1820-ban hazamegy Kecskemétre, alügyész lesz, 1826-ban pedig főügyész. 1830-ban hirtelen meghal.

1 lichte seine höhere Absicht, die Irene. Dies ist in der Tat ein Drama gehobener Diktion, wo die tragische Wendung nunmehr der Seelen-Wandel ist: aber die dramatische Spannung fehlt völlig.

2
3
4
5
6 Seine späteren Erfolge und eine gewisse schulische Beständigkeit erwarb er sich eher mit seinen Lustspielen. Sein Inspirator war der Epoche volkstümlichster deutscher Bühnenschriftsteller, Kotzebue. Seine Lustspiele sind reguläre, gut gebaute Arbeiten, die keinerlei komische Möglichkeit der Situation unausbeutet lassen. Ihre Interessantheit besteht in den ungarhaften Gestalten. Besonders eine seiner Gestalten ist namhaft aus solchem Gesichtspunkt, der Bertl Schnurre der Enttäuschungen, die symbolisch gewordene Gestalt des ungebildeten dörflichen Krautjunkers. In der Herauszeichnung des ungarischen Gesellschafts-Bildes spielen seine Lustspiele eine wichtige Rolle.

15
16
17
18
19
20 < *Literatur:* Bayer (Geschichte der ung. Dramenliteratur), zwei Bde,

b) *Der Banus Bánk.*

21
22
23
24
25
26 Nach diesen Präliminarien schreibt Josef Katona * seinen Banus Bánk [Banus: Provinzverwalter, bis 1921]. Des Meisterwerks Geburt ist auch hier ebenso unwahrscheinlich wie Anderl Adys Neue Verse nach den vorangegangenen beiden Bänden. Von Katonas früheren Bühnenwerken deutet sozusagen gar nichts in Richtung des späteren Banus Bánk, lediglich eine gewisse extremistische Fantasie, Gefühl für die wilden Leidenschaften und eine Art expressionistische Neigung in der Sprachhandhabung — aber noch gibt es nicht einmal eine Spur des ordnenden, aus dem Chaos eine Welt schaffenden großen Konzepts, das den Banus Bánk hoch hebt. Dabei trennt in zeitlicher Folge so gut wie nichts den Banus Bánk von Katonas früheren

27
28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38
39
40 < *Anmerkung:* Josef Katona geb. 1791 in Ketschkemet, aus katholischer Handwerkerfamilie. 1810 beginnt er seine juristischen Studien in Pest. Vernachlässigt seine Studien, weil ihn nur das Theater interessiert. Übernimmt jederlei Dienst, umsonst, am Theater: ist Dekorateur, Übersetzer, delectans actor d. h. [Amateur-] Schauspieler, später Verfasser. Ist verliebt in Frau Déry, die sich nicht um ihn kümmert. 1814-15 schreibt er den Banus Bánk und schickt ihn nach Klausenburg. 1817 überarbeitet er den B. B. 1820 geht er heim nach Ketschkemet, wird Vize-Staatsanwalt, 1826 wiederum Oberstaatsanwalt. 1830 stirbt er plötzlich.

darabjaitól. Shakespearet és Schillert azelőtt is ismerte. Belc kell nyugodnunk, hogy a teremtő géniusz egy nagy titkával állunk szemben. A Bánk Bánban megszólalt egy magyar valóság, ami száz évben egyszer szokott csak megszólalni. És Katona, a választott edény, sem azelőtt, sem azután nem találta meg ezt a hangot.

A mű sorsa magában is szomorújáték. Katona elküldte művét az Erdélyi Múzeum pályázatára, de hogy Erdélyben mi történt vele, máig sem derült ki. Az Erdélyi Múzeum hozott bírálatot néhányról a beküldött tíz pályamű közül, de a Bánk Bán nincs ezek között. Elkallódott talán a postán, vagy nem tetszett a bírálóknak, nem lehet tudni. Katona még mindig nem csüggedt el. Gondosan átdolgozta darabját és elküldte a székesfehérvári színtársulatnak, hogy adják elő. De a cenzura nem engedte meg az előadást. Katona egy utolsó kísérletet tett: 1821-ben megjelentette a darabot nyomtatásban. A könyv semmiféle visszhangot nem keltett. Nem felelt meg a kor izlésének: nyelve a nyelvújítás előtti nyelv volt, annak is egy különös, egyéni variánsa; hiányzott a darabból mind a „hazapuffogatás“, amit a közönség megkívánt és ami Kisfaludy Károlyt népszerűvé tette és hiányzott belőle minden lágy, szentimentális szerelem. Azonkívül Katona már előzőleg, amikor a cenzura nem engedte meg a Bánk Bán előadását, kiadott a tudományos Gyűjteményben egy kitűnő cikket: „Mi az oka, hogy Magyarországon a játékszini költőmesterség nem tud lábrakapni“ és ennek egy-egy megjegyzésével elidegenítette magától a vezérokot, Kazinczyt, Kölcseyt és Kisfaludy Károlyt.

A keserűség pohara betelt. Katona, talán tudva, hogy kicsoda páratlan igazságtalanság történik vele és művével, talán csak magyar dacból és mert nem tehetett másképp, visszavonult szülővárosába, ahol váratlanul rendes polgárember lett, magasrangú tisztviselő, békés, vadászgató és poharazgató, egy a nagyon sok közül és életének hátralevő tíz évében többé nem írt. Ennek a terméketlen tíz évnek oroszos sivársága, Bessenyei bihari remetéiségével, Berzsenyi, alkonyával közel rokon, és mintha a magyar sorsnak egy sztereotíp formája volna. A „Bujdosó“ így nevezte el Pro-

1 Stücken. Shakespeare und Schiller kannte er auch vorher. Wir müssen uns damit abfinden, daß wir einem großen Geheimnis des schöpferischen Genius gegenüberstehen. Im Banus Bánk ertönte eine ungarische Wirklichkeit, die in hundert Jahren nur einmal zu ertönen pflegt. Und Katona, das auserwählte Gefäß, fand weder vorher noch hernach diesen Ton.

2
3
4
5
6
7
8 Das Schicksal des Werkes ist auch an sich ein Trauerspiel. Katona schickte
9 sein Werk auf des Siebenbürgischen Museums [<Zeitschrift] Preisausschreiben,
10 aber was damit in Siebenbürgen geschah, ist auch bis heute nicht geklärt.
11 Das Siebenbürgische Museum brachte Kritiken von einigen der eingesandten
12 zehn Preisschriften, aber der Banus Bánk ist nicht darunter. Ging er vielleicht
13 auf der Post verloren, oder gefiel den Juroren nicht, man kann es nicht wissen.
14 Katona verzagte noch immer nicht. Sorgfältig überarbeitete er sein Stück und
15 schickte es der Stuhlweißenburger Bühnengesellschaft, daß sie es aufführe.
16 Aber die Zensur gestattete die Aufführung nicht. Katona tat einen letzten Versuch:
17 1821 ließ er das Stück in Druck erscheinen. Das Buch erweckte keinerlei
18 Widerhall. Es entsprach nicht dem Geschmack der Epoche: seine Sprache
19 war die Sprache vor der Sprachneuerung, auch deren eine sonderbare, individuelle
20 Variante; es fehlte aus dem Stück all das "Vaterlandsgepuffe", was
21 das Publikum wünschte und was Karl Kisfaludy volkstümlich machte und es
22 fehlte daraus jegliche weiche, sentimentale Liebe. Außerdem hatte Katona
23 schon zuvor, als die Zensur die Aufführung des Banus Bánk nicht erlaubte,
24 herausgegeben in der Wissenschaftlichen Sammlung einen ausgezeichneten
25 Artikel: "Was ist die Ursache, daß in Ungarn die Spielbühnen-Dichtkunst
26 nicht auf die Beine kommen kann" und mit dessen ein-zwei Bemerkungen
27 entfremdete er sich die Führer, Kazinczy, Kölcsey und Karl Kisfaludy.

28
29
30
31
32
33
34
35
36
37
38 Der Becher der Bitternis ward voll. Katona, vielleicht wissend, welche bei-
39 spiellose Ungerechtigkeit mit ihm und seinem Werk geschieht, vielleicht nur
40 aus ungarischem Trotz und weil er nicht anders tun konnte, zog sich zurück in
41 seine Geburtsstadt, wo er unerwartet ordentlicher Bürgermensch wurde, hoch-
42 rangiger Beamter, friedlich, jägernd und bechernd, einer von den sehr Vielen
43 und in den verbleibenden zehn Jahren seines Lebens schrieb er nicht mehr.
44 Dieser unfruchtbaren zehn Jahre russische Ödigkeit ist mit Bessenyeis Bihar-
45 Einsiedlertum, mit Berzsenyis Dämmerung eng verwandt, als wäre sie des un-
46 garischen Schicksals eine stereotype Form. Der „Exulant“ [Landflüchtige], so
47 benannte Lud-

hászka Lajos ujabban igen találóan ezt az embertípust, a legmagyarabbat talán, amelynek a reakciója a realitások rosszindulatával szemben az, hogy „elmegy távolra, meghalni“.

A Bánk Bán karrierje szerzője halála után indul meg. Először Kassán adták elő 1833-ban, azután Egressy Gábor Kolozsvárt 1834-ben. Ettől kezdve itt is, ott is színre kerül, míg végre 1839-ben bevonul a pesti Nemzeti Színházba. Első kritikusa, Vörösmarty Mihály, még nem fogadja teljes lelkesedéssel. A kor még mindig nem érett meg ennek a drámának nyers szépségére. De a negyvenes évek folyamán népszerűsége egyre nő. Oppozíciós nemzetfelfogása, zsarnokgyűlölete most rendkívül korszerűvé teszi. Az első magasztaló kritikát Erdélyi János írja róla, 1840-ben és ettől kezdve a hódolat hangja általános. Máig is betöltött elsőbbségét a magyar drámában Gyulai Pál állapítja meg. Csak Toldy Ferenc, a régi nemzedék utolsó bátyja, gyanakszik az utolsó pillanatig és kifogásolja, nem egészen ok nélkül, a jellemeket, melyeket Gyulai és Arany oly nagyszerűeknek talál.

Csakugyan, a jellemekkel van valami baj. Bánk maga is ingadozik, mint Hamlet, a legfőbb mintakép, ő is, mint Hamlet, szántszándékkal, a helyzet előre való megkonstruálásával kergeti bele magát a düh és az elkeseredés végső paroxysmusába, amikor már nem beszámítható és így tette kívül áll az erkölcsi megítélésen, mert érzi, hogy józanul nincs ereje, hogy szükséges tettét végrehajtsa. De nem értem egészen Gertrud motivumait, Melinda lehetetlenül szende, Biberach hiszterikus. Bánk könnyűszerrel megmenthetné felesége becsületét, hiszen idejében figyelmeztetik, de ő csak „tipeg-tapog“ és a politikát fontosabbnak tartja családi életénél, minem aztán mégis családi élete miatt omlik össze a világ. Ilymódon akad kibuvó, ha nem is sok, a végzet mégis elkerülhető lett volna, a szükségszerűség érc-gyűrűje nem oly szoros, mint ahogy a tökéletes tragédia megköveteli.

De a szükségszerűség érc-gyűrűje Shakespeare hősei köré sem szorul össze és ujabban a jellemzés sem olyan fontos, mint azelőtt volt. Ezek a kifogások nem érintik a Bánk

1 wig Prohászka neuerdings sehr treffend diesen Menschentyp, den vielleicht
2 ungarischsten, dessen Reaktion gegenüber der Böswilligkeit der Realitäten es
3 ist, daß "er weggeht in die Ferne, zu sterben".

4
5 Die Karriere des Banus Bánk beginnt nach dem Tode seines Verfassers.
6 Zuerst wurde er 1833 in Kaschau aufgeführt, danach von Gabriel Egressy in
7 Klausenburg 1834. Von da an gelangt er mal hier, mal dort zur Aufführung,
8 bis er endlich 1839 einzieht ins Pester Nationaltheater. Sein erster Kritiker,
9 Michael Vörösmarty, empfängt ihn noch nicht mit voller Begeisterung. Die
10 Epoche ist noch immer nicht gereift für die rohe Schönheit des Dramas. Aber
11 im Laufe der vierziger Jahre wächst seine Popularität immerzu. Seine oppositionelle
12 Nationsauffassung, sein Tyrannenhaß machen es jetzt außerordentlich
13 zeitgemäß. Die erste lobende Kritik schreibt Johann Erdélyi 1840, und von da
14 an ist die Stimme der Huldigung allgemein. Seine auch bis heute eingenommene
15 Priorität im ungarischen Drama stellt Paul Gyulai fest. Nur Franz Toldy,
16 der alten Generation letzte Bastei, bleibt mißtrauisch bis zum letzten Moment
17 und beanstandet, nicht ganz ohne Grund, die Charaktere, die Gyulai und
18 Arany so großartig finden.

19
20
21
22
23
24
25
26 Tatsächlich, mit den Charakteren ist etwas nicht in Ordnung. Bánk selbst
27 schwankt, wie Hamlet, das oberste Vorbild, auch er, wie Hamlet, treibt sich
28 absichtlich, durch das Vorweg-Konstruieren der Situation in der Wut und
29 Verbitterung äußersten Paroxysmus hinein, als er schon nicht mehr zurechnungsfähig
30 ist und so steht seine Tat außerhalb der moralischen Beurteilung, weil er fühlt, daß er
31 nüchtern keine Kraft hat, daß er seine notwendige Tat durchführe. Aber ich verstehe nicht
32 ganz Gertruds Motive, Melinda ist unmöglich naiv, Biberach hysterisch. Bánk könnte mit
33 Leichtigkeit seiner Frau Ehre retten, denn zeitig macht man ihn aufmerksam, aber er "tippelt-tappelt"
34 nur und hält die Politik für wichtiger als sein familiäres Leben, bis dann doch wegen
35 seines Familienlebens die Welt zusammenbricht. Auf diese Weise finden sich Auswege,
36 wenn auch nicht viele, das Schicksal wäre dennoch vermeidbar gewesen, der Zwangsläufigkeit
37 Erz-Ring ist nicht so eng, wie es die perfekte Tragödie erfordert.

40
41
42
43
44
45
46 Aber der Zwangsläufigkeit Erz-Ring zwingt auch um Shakespeares Helden sich nicht
47 zusammen und neuerdings ist auch die Charakterisierung nicht so wichtig, wie sie es vorher
48 war. Diese Beanstandungen berühren Banus

Bán messze elsőbbségét. Bánk Bánt magában álló magaságba emeli a dikció, melyet kifogásoltak a régebbi kritikusok és politikai és szociális felfogása, melynek előbb népszerűtlenségét és azután általános elismertségét köszönhetette.

Katona képviseli a magyar irodalomban a preromantikus lélek legnagyobb határlehetőségét, a „Sturm und Drangot“. A német Sturm und Drang költőiről az él a köztudatban, hogy általában megőrültek, kivéve, akik nem, pl. Goethe és Schiller, akik szintén átmentek a Sturm und Drang viharzónáján. A Sturm und Drang költői társadalmi és főképp művészeti anarchisták voltak, a szavak és műfajok teljes felszabadítását keresték, hogy közvetlenül, minden törés nélkül áradjon belőlük műveikbe az érzés, a szenvedély, mely őket bis zu den Fingerspitzen, az ujjukhegyéig eltöltötte. Gigantikus lázadók, akik szét akarják rugni a világot, mert úgy érzik, hogy végtelen lelkük nem fér el benne.

Különösen a dráma terén voltak hatékonyak; kifejező, közvetlen, rhétorika nélkül is pathétikus nyelvet teremtettek meg. A Sturm und Drang drámai újításait átvették a kisebb és tehetségtelen szinpadi szerzők is, a német színpadon kötelezővé vált a véres és szenvedélyes cselekmény és a velejáró szaggatott, exklamativ, balladaszerűen homályos nyelv, a Sturm und Drang nyelve. Ezeknek a rémdrámáknak a révén jött a Sturm und Drang Magyarországra.

Bánk Bán különös dikcióját, hatásának legfőbb titkát a Sturm und Drang korszellem magyarázza meg. Eksztatikus szó-művészet, ami itt felszabadul. Katona tiltakozik az ellen, hogy a cenzura mérsékelni, határok közé szorítani akarja a szenvedélyt, mely drámájában kifejezésre jut, „Amidőn én egy erkölcstelenséget utáló Felicziánust indulatának illő polcára viszek — midőn egy Bánk Bánt megölt becsületének omladékaira felállitok, hogyan szdhessem én kiszabott kótára fájdalomat? . . . Ez nem história, hol az érzéketlen toll beszél: ez én magam vagyok — én a 13-ik században élő hatalmas Bánk, kinek tenyerére koronák tettek le — én Zách Feliczián, aki megfertőztetett magyar becsületéért egy királyi Ház-népet akar eltörülni“.

1 Bánks weite Priorität nicht. Den Banus Bánk hebt zu seiner unvergleichlichen
2 Höhe die Diktion, die die früheren Kritiker tadelten und seine politische und
3 soziale Auffassung, der er zunächst seine Unpopularität und danach seine all-
4 gemeine Anerkennung verdanken konnte.
5

6 Katona repräsentiert in der ungarischen Literatur der präromantischen
7 Seele größte Grenzmöglichkeit, den "Sturm und Drang". Von den Dichtern
8 des deutschen Sturm und Drang lebt im Allgemeinbewußtsein das, daß sie im
9 allgemeinen verrückt wurden, ausgenommen Goethe und Schiller, die eben-
10 falls hindurchgingen durch die Sturmzone des Sturm und Drang. Die Dichter
11 des Sturm und Drang waren gesellschaftliche und hauptsächlich künstlerische
12 Anarchisten, sie suchten der Wörter und Kunstgattungen totale Befreiung, da-
13 mit unmittelbar, ohne jeglichen Bruch aus ihnen ströme in ihre Werke das Ge-
14 fühl, die Leidenschaft, die sie "bis zu den Fingerspitzen" erfüllte. Sie sind gi-
15 gantische Aufrührer, die die Welt auseinander stoßen wollen, weil sie das Ge-
16 fühl haben, daß ihre unendliche Seele darin nicht Raum hat.
17
18
19
20
21
22

23 Insbesondere auf dem Gebiet des Dramas waren sie wirksam; eine aus-
24 drucksvolle, unmittelbare, ohne Rhetorik auch pathetische Sprache schufen
25 sie. Die dramatischen Neuerungen des Sturm und Drang übernahmen auch die
26 kleineren und unbegabteren Bühnenauctoren, auf den deutschen Schaubühnen
27 wurde blutige und leidenschaftliche Handlung obligatorisch und die mit ihr
28 einhergehende abgehackte, exklamative, balladenhaft dunkle Sprache, die
29 Sprache des Sturm und Drang. An Hand dieser Schauerdramen kam der
30 Sturm und Drang nach Ungarn.
31
32
33

34 Banus Bánks sonderbare Diktion, das oberste Geheimnis seiner Wirkung
35 erklärt des Sturm und Drangs Zeitgeist. Es ist eine ekstatische Wortkunst, die
36 hier frei wird. Katona protestiert dagegen, daß die Zensur mäßigen, in Gren-
37 zen zwingen will die Leidenschaft, die in seinem Drama zum Ausdruck ge-
38 langt. "Indem ich einen die Unmoral verabscheuenden Felizian auf das seiner
39 Wallung geziemende Podest bringe — indem ich einen Banus Bánk auf den
40 Trümmern seiner getöteten Ehre aufstelle, wie soll ich auf zugemessenes
41 Notenblatt meinen Schmerz komponieren? . . . Dies ist keine Historie, wo die
42 gefühllose Feder spricht: dies bin ich selbst — ein im 13. Jahrhundert leben-
43 der mächtiger Bánk, auf dessen Handfläche Kronen platziert wurden — ich
44 Felizian Zách, der wegen seiner befleckten ungarischen Ehre ein königliches
45 Haus-Volk auslöschen will".

Kifejezési módjának ereje tömörségében, kihagyásaiban és pathétikus felszólalásaiban van. Milyen megdöbbentővé, sejtetővé teszik a második felvonást, mely egyébként a nagyszerű összeesküvő jelenetet tartalmazza, Petur bán felvonászáró szavai:

Aludj
mohón kilobbant Hazafiság!
(elragadtatva néz-ki a Hajnal csillagra)
Dicső fény-
Csillag!
(Hirtelen gunyolva.)
Lopott fény! — ej! —
(lassan)
Jó-éjtszakát !!!

Az ej, egy vagy több felkiáltójellel, Katona kedvenc szava. Hősei nem szívesen beszélnek, darabosan jön ki belőlük a mondat és gyakran a fele benntörnek, mint a darázs fullánkja. De néha, feszült pillanatokban megoldódik a szavuk és csodálatos képekkel fejezik ki emésztő fájdalmaikat:

Mint Vándor a Hófuvásokban, úgy
Lelkem ingadoz határtalan
kétség között, s eszem egy nagy Océánban
lebeg, veszejtve minden csillagot.

A drámát drámává a benne levő intenzitás teszi, ez az a belső mozzanat, mely a drámát a többi, kényelmesebb, elengedettebb műfajtól megkülönbözteti. És épen ez az, ami a magyar drámából annyira hiányzik, a Bánk Bánt kövéve. A feszültség nem csupán a drámai cselekmény függvénye. Akadnak drámák, amelyeknek a cselekménye sokkal izgatóbb, mint a Bánk Bán késleltetett meséje — de egy sincs, melyben a drámai nyelv annyira a végsőkig feszült indulatok nyelve volna, amelynek minden mondata annyira a vihar előtti párázattól volna terhes és villámot hordozó. Ez a nyelv az, mely az első intonációtól az utolsó szóig magával ragad és kiváltja azt a megrázkódtatást, a katharizist, ami a klasszikus hagyományok óta a tragédia célja.

1 Die Kraft seiner Ausdrucksweise ist in ihrer Gedrängtheit, ihren Auslas-
2 sungen und pathetischen Ausrufen. Wie erschütternd, wie ahnungsvoll gestalten
3 den zweiten Aufzug, der übrigens die großartige Verschwörungs-Szene
4 enthält, Banus Peturs aufzugschließende Worte:
5
6

7 Schlaf
8 gierig aufgeflammter Patriotismus!
9 (hingerissen schaut-raus auf den Morgenstern)
10 Herrlicher Licht-
11 Stern!
12 (plötzlich spottend.)
13 Gestohlenes Licht! — ei! —
14 (langsam)

15 Gut-Nacht !!!

16 Vgl. hinten Seite V, deutsch von Jenő Mohácsi.
17
18

19 Das ej [ei], mit einem oder mehreren Ausrufungszeichen, ist Katonas Lieb-
20 lingswort. Seine Helden reden nicht gern, stückelig kommt aus ihnen der Satz
21 und oft bricht die Hälfte darin ab, wie der Wespe Stachel. Aber manchmal, in
22 gespannten Augenblicken löst sich ihre Rede und sie drücken in wunderbaren
23 Bildern ihren verzehrenden Schmerz aus:
24
25

26 Wie Wanderer in Schneeberwehungen, so
27 Meine Seele schwankt zwischen grenzenlosem
28 Zweifel, und mein Verstand in einem großen Ozean
29 flattert, verlierend jeden Stern.
30

31 Vgl. hinten Seite V, deutsch von Jenő Mohácsi.
32

33 Das Drama wird zum Drama durch die in ihm steckende Intensität, dies ist
34 jenes innere Moment, welches das Drama von den anderen, bequemeren, ge-
35 lasseneren Kunstgattungen unterscheidet. Und gerade dies ist das, was aus
36 dem ungarischen Drama so sehr fehlt, den Banus Bánk ausgenommen. Die
37 Spannung ist nicht nur der dramatischen Handlung Funktion. Es finden sich
38 Dramen, deren Handlung viel aufregender ist, als Banus Bánks verspätete
39 Mär — aber es gibt nicht eins, in dem die dramatische Sprache dermaßen die
40 Sprache bis zum äußersten angespannter Wallungen wäre, deren jeder Satz so
41 trüchtig wäre vom Dunst vor dem Sturm und Blitze tragend. Diese Sprache ist
42 die, welche von der ersten Intonation bis zum letzten Wort mitreißt und aus-
43 löst jene Erschütterung, die Katharsis, die seit den klassischen Traditionen der
44 Tragödie Ziel ist.

Katona alakjai nem beszélnek, hanem kirobbannak. A szabályos párbeszéd ritka a Bánk Bánban. Emberei vagy szónokolnak, vagy félmondatokat kiáltoznak egymásra, vagy, leggyakrabban, mindenik a maga izgatott monologue interieurjét folytatja és nem figyel a másokra.

„No, édes Istenem! ismét azt hiszem, hogy velem beszél” — kiált fel Tiborc, mikor, ki tudja, hányadszor, észreveszi, hogy Bánk egy szót sem hall abból, amit ő beszél. És ez így rendjén is van. Abban az atmoszférában, amelyben Bánk Bán lejátsszódik, mindenki gyógyíthatatlanul egyedül van és gondolatait kicserélni nincsen érkezése.

Ebben az atmoszférában nincsen más megoldás, mint egy hamletszerű tömeghalál; érzi ezt Katona is és megölet minden mellékszereplőt — csak maga Bánk éli túl, erkölcsi halottként, a vihart. De a darab zártabb volna, ha Bánk is meghalna.

Amilyen egyedülálló a dikció, olyan egyedülálló a dráma eszmei tartalma. Abban a korban, amikor a legmagyarabb költők is versengve dicsőítik Ferencet, a császárt, Katona József egymaga jajdul fel az idegen uralkodóház ellen; abban az időben, amikor Kisfaludy Sándorban a magyar nemesség költői apotheozisát éri el, Katona József Tiborcának ajkán végre méltó szót talál az örök magyar jobágy-keserűség. Talán Katona iparosi, nem-nemes származása, teljes kívülállása a nemesi osztályfegyelmén magyarázza meg ezt a hangot. Talán még inkább a Sturm und Drang. A fiatal Schiller drámája elé ezt a mottót tette: In Tyrannos. In Tyrannos, volt a Sturm und Drang közös, mindenben feltalálható művészi és formaalkotó szándéka. Az In Tyrannos irodalom végső, klasszicizálódott hajtása Schiller Tell Vilmosa, mely szintén erősen hatott Katonára. A nagy mozgalmat minálunk ő képviseli egymaga, meg nem értve kortársaitól. A benne rejlő gyújtóanyagot talán csak Széchenyi István vette észre, aki az előadás után ezt írta a naplójába: „Megfoghatatlan, hogy a kormány megengedi ilyen esztelenség előadását. Rossz, veszedelmes tendencia“. Csak a következő nemzedék, amelyben általánossá válik Katona oppozíciós nemzetfelfogása, idegengyűlölete, a magyar szigetszerűség végzetes posztulátuma,

1 Katonas Gestalten sprechen nicht, sondern explodieren. Das reguläre
2 Zwiegespräch ist selten im Banus Bánk. Seine Menschen halten entweder
3 Reden, oder schreien einander Halbsätzen auf einander, oder, am häufigsten,
4 jeder setzt seinen eigenen erregten monologue interieur fort und achtet nicht
5 auf den andern.

6 "Nu, lieber Gott! Ich glaube wieder, er spricht mit mir" [*deutsch von Jenő*
7 *Mohácsi.*] — schreit Tiborc auf, als er, wer weiß zum wievielten Mal, be-
8 merkt, daß Bánk kein Wort hört davon, was er spricht. Und dies ist auch in
9 Ordnung so. In jener Atmosphäre, in der Banus Bánk sich abspielt, ist jeder-
10 mann unheilbar allein und hat seine Gedanken auszutauschen keine Muße.

11
12
13
14 In dieser Atmosphäre gibt es keine andere Lösung als einen hamletartigen
15 Massentod; dies fühlt auch Katona und läßt alle Nebenakteure töten — nur
16 Bánk selbst überlebt, als moralischer Toter, den Sturm. Aber das Stück wäre
17 geschlossener, wenn auch Bánk stürbe.

18
19
20 So alleinstehend wie die Diktion ist, so alleinstehend ist der ideelle Gehalt
21 des Dramas. In jener Epoche, als auch die ungarischsten Dichter wetteifernd
22 rühmen Franz, den Kaiser, stöhnt Josef Katona alleine gegen das fremde
23 Herrscherhaus auf; in jener Zeit, als der ungarische Adel in Alexander Kis-
24 faludy seine dichterische Apotheose erreicht, findet im Munde von Josef Ka-
25 tonas Tiborc endlich würdiges Wort die ewige ungarische Leibeigenen-Bitter-
26 keit. Vielleicht erklärt Katonas handwerkliche, nicht-adlige Herkunft, sein
27 völliges außerhalb der adligen Klassendisziplin Stehen diesen Ton. Vielleicht
28 noch eher der Sturm und Drang. Der junge Schiller setzte seinem Drama die-
29 ses Motto voran: In Tyrannos. In Tyrannos war des Sturm und Drang gemein-
30 same, in allem auffindbare künstlerische und formschöpferische Absicht. Der
31 Der In Tyrannos Literatur äußerste, klassizisierter Sproß ist Schillers Wilhelm
32 Tell, der gleichfalls stark wirkte auf Katona. Bei uns vertritt er allein die gro-
33 ße Bewegung, unverstanden von seinen Zeitgenossen. Den in ihm steckenden
34 Zündstoff bemerkte vielleicht nur Stephan Széchenyi, der nach der Auffüh-
35 rung dieses in sein Tagebuch schrieb: "Es ist unbegreiflich, daß die Regierung
36 die Aufführung eines solchen Nonsens erlaubt. Es ist eine schlechte, gefährli-
37 che Tendenz". Nur die folgende Generation, in der allgemein wird Katonas
38 oppositionelle Nationsauffassung, sein Fremdenhaß, der ungarischen Inselhaf-
39 tigkeit verhängnisvolles Postulat,

tette magáévá, a legnagyobb magyar drámává a Bánk Bánt.

De nem Tiborc, hanem Petur bán alakjáért, melyben önmagára ismert. Az ellenzékieskedő magyar szellem a múltból és az irodalomból megragadott mindent, ami Pécs ellen ágált, Petur bánt épúgy, mint a kuruc költészetet.

Csakugyan, különös szórakozottság volt a kormány részéről, hogy az előadást megengedte. Tiborc panaszai nem kimélik a „fennálló rendet“, a mindenkori fennálló rendet, és ki tudja, ha ma írva volna a Bánk Bánt Katona, a cenzúra szó nélkül hagyta volna ezeket a sorokat?:

Türj békességgel! ezt papolta az
Apát-Urunk is sokszor; boldogok
békességesek, mert Isten fiainak
hivattak — úgy de tömve volt magának
a gyomra. Istenem! mi haszna, ha
szorongat a szegénység: a pokolt
nem féljük — a meny-ország sem jön oly
szép színben a szemünk elé.

Most már nincs miért Bécsre haragudnunk és az oppozíciós nemzetfelfogás ma már anakronizmus. De a számunkra is megmarad az emberi tragédia Bánkban és Tiborc megváltatlan keserősége.

Kiadások: Életében csak a Bánk Bán jelent meg 1821-ben és két tanulmánya a Tudományos Gyűjteményben. Fennmaradt drámái: A mombelli grófok, Monostori Veronka, Lucza széke, István, magyarok első királya, Ziska, Aubigny Clementina, A borzasztó torony, Jeruzsálem pusztulása, Rózsa, vagy a tapasztalatlan légy a pókok között, és a Bánk Bán. Legteljesebb kiadás az Abafié, K. J. összes művei, három kötet, Bp. 1880—81. Teljes vagy szövegkritikai kiadása nincs. A Bánk Bánnak számos modern kiadása, — Bánk Bán és még három darabja a Remekírók Képes könyvtárában (Bayer József.)

Irodalom. Gyulai Pál, Katona József és Bánk Bánja, BSz. 1960, átdolgozva önállóan 1883. Arany János töredéke. Hátrahagyott műveiben. Harmos Sándor, Hamlet és Bánk Bán, Bp. 1910. (Alexander-emlékkönyv.) Barta János, Bánk és Melinda tragédiája, Napkelet, 1925. Horváth János, Jegyzetek Bánk Bán sorsáról, Napkelet, 1926. U. ö. Katona-emlékek, u. o. 1930. Waldapfel József forrástanulmányai az ItK, 1931-es évfolyam.

1 machte sich zu eigen, zum größten ungarischen Drama den Banus Bánk.

2 Doch nicht wegen Tiborc', sondern der Gestalt Ban Peturs, in der sie sich
3 selber erkannte. Der opponierende ungarische Geist griff aus der Vergangen-
4 heit und der Literatur alles heraus, was gegen Wien agierte, den Banus Petur
5 ebenso wie die kurutzische Dichtung.
6

7 In der Tat, es war sonderbare Zerstreuung seitens der Regierung, daß sie
8 die Aufführung erlaubte. Tiborc' Klagen verschonen nicht die "bestehende
9 Ordnung", die jeweilige bestehende Ordnung, und wer weiß, wenn Katona
10 den Banus Bánk heute geschrieben hätte, ob die Zensur diese Zeilen unbean-
11 standet gelassen hätte:

12
13
14 Dulde mit Frieden! dies predigte
15 unser Abt-Herr auch vielmals; seelig sind
16 die Friedfertigen, denn Gottes Söhne
17 ruft man sie — so toll gestopft war selber
18 sein Magen. Mein Gott! was nützt es, wenn
19 uns bedrängt die Armut: die Hölle
20 fürchten wir nicht — auch das Himmel-Reich kommt nicht in so
21 schöner Farbe vor unser Auge.
22

23 Vgl. hinten Seite VI, deutsch von Jenő Mohácsi.

24
25 Jetzt gibt es nichts mehr, warum wir auf Wien böse sein sollten und die
26 oppositionelle Nationsauffassung ist heute schon Anachronismus. Aber auch
27 für uns verbleibt die menschliche Tragödie in Bánk und Tiborc' unerlöste
28 Bitterkeit.
29

30
31 < *Ausgaben:* Zu seiner Lebzeit erschienen nur der Banus Bánk 1821 und seine
32 zwei Studien in der (Wissenschaftl.Sammlung). Seine erhalten gebliebenen Dramen:
33 (Die Grafen von Mombell), (Veronika vom Kloster), (Luczas Stuhl), (Stephan,
34 der Ungarn erster König), Ziska, Clementina Aubigny, (Der entsetzliche
35 Turm), (Jerusalems Untergang), (Rosa, oder die unerfahrene Fliege unter den Spin-
36 nen), und der Banus Bánk. Seine vollständigste Ausgabe ist die Abafis: J. K. säm-
37 Werke, drei Bde, - Eine vollständige oder textkritische Ausgabe gibt es nicht. Der
38 B. B. hat zahlreiche moderne Ausgaben, -- B. B. und noch drei seiner Stücke in
39 Illustrierte Klassiker-Bibliothek (Josef Bayer).
40

41
42
43 < *Literatur:* Gyulai (Josef Katona und sein Banus Bánk), BSz. 1860, überarbeitet
44 selbständig 1883. Arany's Fragment. (In Hinterlassene Werke). - Harmos (Hamlet
45 und Banus Bánk), (Alexander-Festschrift.) - Barta (Bánk's und Melinda Tragödie),
46 Napkelet (Zs "Sonnenaufgang"), - Horváth (Notizen zum Schicksal Banus Bánk's),
47 Napkelet (s. o.), - Ders. (Katona-Erinnerungen), ebda, - Waldapfels Quellenstudien,
48 - [*1940 *kiegészítés /Ergänzung:* Ders.: Idézetek a Bánk bánban (Zitate im B. B.),
49 Budapest, 1934.
50

Szövegváltoztatások 1934 > 1940:

- 1
2
3
4 204 ellenszenvén buknak meg; *1940: ellenszenve gátolja
5 206 angol analógiát; *1940: angol példát
6 214 *1940 nagy kezdőbetűk: Avagy Hamvából Feltámadt Magyar Nyelv
7 221 Décsy, *1940: Decsy
8 223 *1940 törölve: és működésével beláthatatlanul sokat használt a magyar
9 irodalom ügyének.
10 230 *1940 kiegészítés: Hunyadi László; kiadta Belohorszky F., Nyíregyháza,
11 1935.]
12 231 *1940 törölve: melyet 1 évre rá feloszlattak.
13 231 *1940: 1773-tól kezdve
14 231 *1940 kiegészítés: Vergilius Georgikonja, Pest 1814.
15 233 *1940 kiegészítés: Horváth, János: Magyar ritmus, jövevény versidom,
16 Bp. 1922.
17 240 *1940 kiegészítés: Baróti, Dezső: Dugonics András, Szeged 1934.
18 242 *1940 törölve: míg felesége végre kivívja szabadságát.
19 242 *1940 kiegészítés: Halász, Gábor: Bacsányi, Nyugat, 1935.
20 249 *1940: kölönceitől
21 249 *1940 kiegészítés: névtelenül
22 262 *1940 korrigált: Goldschmth >Goldsmith
23 266 *1940 törölve: a költőnő hugát.
24 274 *1940 törölve: A román szó, amit a hegyek között hall, felkelti haza-
25 szeretetét.
26 274 *1940 kiegészítés: nagy viharba kerül,
27 274 *1940: ausztriai garnizon-élet után,
28 274 [*1940 törölve: A felkelés ..., ...kiadni.
29 --
30 274 *1940: ő is
31 287 *1940 kiegészítés: Mészöly, Gedeon: Földiekkel játszó, Bp. 1935.]
32 288 *1940 törölve: A fel nem ismerés...a vérfertőzéshez,
33 --
34 297 *1940 kiegészítés: Idézetek a Bánk bánban, Budapest, 1934.
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45

Textänderungen 1934 > 1940:

- 1
2
3
4 204 scheitern an der; *1940: behindert die
5 206 englische Analogie; *1940: Beispiel]
6 214 *1940 groß: Oder Aus Ihrer Asche Auferstandene Ungarische Sprache
7 221 Décsy, *1940: Decsy
8 223 *1940 gestrichen: und mit seiner Tätigkeit nutzte er unabsehbar viel der
9 Sache der ungarischen Literatur.
10 230 *1940 ergänzt: (Ladislaus Hunyadi) hrsg. F. Belohorszky.
11 ---
12 231 *1940 gestrichen: der 1 Jahr drauf aufgelöst wurde.
13 231 *1940: Ab 1773
14 231 *1940 ergänzt: Vergils Georgikon,
15 233 *1940 Ergänzung: Horváth (Ungarischer Rhythmus, fremde Versform),
16 --
17 240 *1940 Ergänzung: Desiderius Baróti, Andreas Dugonics, Szegedin...
18 242 *1940 gestrichen: bis seine Frau endlich seine Freiheit erkämpft.
19 242 *1940 Ergänzung: Gabriel Halász, Bacsányi, [in Zs.] Nyugat (Westen),
20 249 *1940: Halsklötzen
21 249 *1940 ergänzt: anonym
22 262 *1940 korrigiert: Goldschmth >Goldsmith
23 266 *1940 gestrichen: der Dichterin jüngere Schwester.
24 274 *1940 gestrichen: Die rumänische Sprache, die er zwischen den Bergen
25 hörte, erweckt seine Heimatliebe.
26 274 *1940 Einfügung: gerät in großen Sturm,
27 274 *1940: nach österreichischem Garnisons-Leben]
28 274 *1940 gestrichen: Nach Auflösung der Insurrektion schreibt er deren
29 Geschichte, aber die Zensur erlaubt sie nicht herauszuzugan,
30 274 *1940: auch er
31 287 *1940 Ergänzung: Mészöly (Mit Irdischen Spielender),
32 288 *1940 gestrichen: Die Komplikationen des Nichterkennens bewegen
33 sich sehr oft nahe zur Blutinfektion [=Blutschande, Inzest]
34 297 *1940 Ergänzung: Ders.: (Zitate im B. B.), Budapest, 1934.
35
36
37
38
39
40
41
42
43
44
45

Összehasonlító fordítások / Vergleichsübersetzungen:

243 Völker dieser Erde, die ihr noch ertragen
Müßt der Knechtschaft Fesseln, noch nicht konntet wagen,
An der Tür des Kerkers, eurem Sarg, zu rütteln,
Um das Joch der Herren trotzig abzuschütteln;
Und auch ihr, Tyrannen eurer Untertanen,
Schaut, um euer Schicksal im voraus zu ahnen,
Auf Paris! Erstaunend werdet ihr dann sehen:
Grad so wird es allen Henkern einst ergehen!

Deutsche Übertragung: Martin Remané, in: Ungarische Dichtung aus 5 Jahrhunderten.

273 Und glaubst du nur an dich, so durchstößt der Mut,
Was ungut Schicksal dir auf den Weg getürmt,
Vertrauend deinen Waffen, kämpfst du
Strahlend die Straße nach oben frei dir.

Deutsch: Uwe Großmann / Stefan Hermlin, in: Ungarische Dichtung aus 5 Jahrhunderten.

283 Vielleicht magst du — in Adlers Klauen
Gefangene Taube — um dich schauen,
Wo meine Hilfe blieb?
Es wird vergebens sein, vergebens!
Im Tal des Todes, nicht des Lebens,
Umarmst du mich, mein Lieb.

Deutsche Übertragung: Annemarie Bostroem; in: Ungarische Dichtung aus 5 Jahrhunderten. Hrg.: Stefan Hermlin und György Mihály Vajda, Corvina-Verlag. Budapest, Zusammenarbeit mit Aufbau-Verlag Berlin und Weimar, 1. Aufl. 1970.

295 Du jäh entflammte
Liebe zum Vaterland, schlaf!
(Er blickt voll Entzücken auf den Morgenstern hinaus.)
Hehrer Licht-
Stern!
(Plötzlich spöttisch.)
Gestohlnes Licht! - ach! -
(langsam.)
Gute Nacht!

József Katona: Bánk Bán. Deutsch v. Jenő Mohácsi. Verlag Dr. Vajna & Bokor

295 Gleich wie der Wanderer im Schneesturm, schwankt
In grenzenlosem Zweifel meine Seele,
Es schwebt mein Sinn in einem Ozean,
Verlierend alle Sterne.

József Katona: Bánk Bán. Deutsch v. Jenő Mohácsi. Verlag Dr. Vajna & Bokor

296 József Katona: Bánk Bán. Deutsch v. Jenő Mohácsi.

297 Ja, duld in Frieden, auch der Abt
Hat uns das oft gepredigt: glücklich
Sind die Geduldigen: sie heißen
Die Söhne Gottes — doch sein Magen
War vollgestopft. Ach Gott was nützt es?
Bedrängt uns Armut: fürchten wir
Die Hölle nicht — doch auch der Himmel
Erscheint uns nimmermehr so farbig.

József Katona: Bánk Bán. Deutsch v. Jenő Mohácsi. Verlag Dr. Vajna & Bokor, Budapest /Leipzig (o. Jahr, ca. 1938)

Regiszter 1940: harmadik kötet / Band 3

1934-es kiadásnak nincs regisztere / 1934er Ausgabe hat kein Register.

Adelung (Johann Christoph) 212
Ady, Endre /Anderl 226, 259, 291
Alexander Leopold >Sándor Lipót, nádor /Palatin 221
Alexovics, Balázs (Vazul) /Blasius 211, 247
Amadé, László /Ladislaus, báró /Baron 280
Ányos, Pál /Paul 245-47
Apor, Péter, báró /Baron 221
Aranka, György /Georg 214, 223
Arany, János /Johann 207, 269, 282, 293
Árpád 238
Babits, Mihály /Michael 273
Bacsányi >Batsányi
Bajza, József /Josef 249, 278
Balassa [~ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron (v. Gyarmat) 274f
Balassi >Balassa
Bálint = Valentin
Bánffy, György /Georg, gróf /Graf 223, 252
Barcsay, Ábrahám 227
Barczafalvi Szabó, Dávid (D. Sz. v. B.) 214, 263, 265
Báróczy [~i, ~tzi], Sándor /Alexander 223
Baróti Szabó, Dávid 213, 231f, 241, 244
Barre, Chevalier de la ~ 211
Bátori, Mária 287
Batsányi [~csányi], János /Johann 223, 225, 241-44, 246f, 261
Bél, Mátyás /Mathias 223
Belnay 202
Bergson (Henri) 219, 251
Berzeviczy, Gergely /Gregor 254f
Berzsenyi, Dániel 228, 230, 233, 254, 266-75, 277, 278, 281
Bessenyei, György /Georg 211, 213-15, 225-30, 234, 236, 240, 245f, 292

1 Bethlen, Miklós /Nikolaus , gróf /Graf, v. Bethlen (1642-1716) 262
2 *Bostroem, Annemarie* 289
3 *Bürger (Gottfried August)* 284
4 *Byron* 207
5 *Cäsar* 252, 262
6 Csokonai, Vitéz Mihály /Held Michael v. Cs. 254, 279-87
7 *Dante* 270
8 Dayka, Gábor /Gabriel 223, 246-49
9 Decsy, Sámuel 214, 221, 224
10 Dessewffy, József /Josef, gróf /Graf 262
11 Döbrentei, Gábor /Gabriel 252-56
12 Dugonics, András /Andreas 213, 234, 237-40, 265, 274, 277, 287
13 Édes, Gergely /Gregor 282
14 Egressy, Gábor /Gabriel (v. Galambos) 293
15 *Einstein* 209
16 Erdélyi, János /Johann 293
17 Faludi, Ferenc /Franz 280
18 Farkas, Gyula /Julius [v.] 257
19 Fazekas, Mihály /Michael 287
20 Fekete, János /Johann, gróf /Graf 210
21 Ferenc I. >Franz I. (1768-1835) kir., csász., König, Kais. 221f, 251f, 285, 296
22 Festetich, György /Georg, gróf /Graf 256, 285
23 Földi, János /Johann 246
24 Franz I. >Ferenc I. (1768-1835) kir., csász., König, Kais. 221f, 251f, 285, 296
25 Gábor = Gabriel
26 *Gleim (Johann Wilhelm Ludwig)* 259
27 *Goethe* 216, 240, 250, 259, 261, 294
28 *Goldsmith (Oliver)* 262
29 Gombos, Imre /Emmerich (1791-1840) 289
30 *Gottsched* 212, 226
31 *Götz (Johann Nikolaus)* 259
32 *Großmann, Uwe* 273
33 *Grotius (Hugo)* 202
34 Gvadányi, József /Josef, gróf /Graf 221, 234-37, 247, 274f, 277
35 Gyöngyösi [-ssi], János /Joh. (1741-1818) Poet & Pastor 246, 260, 274, 282
36 Gyöngyösi, István /Stefan (1629-1704) Poet 246, 260, 274f
37 György = Georg
38 Gyulai, Pál /Paul (1826-1909) 293
39 Hajnóczy, Sándor /Alexander [korrekt: József] 202
40 *Helvetius (Helvétius, Claude Adrien)* 242
41 *Herder* 275,
42 *Hermlin, Stefan* 273
43 *Holberg (Ludwig, Freiherr v. ~ /báró)* 289
44 *Horaz (Horatius)* 231, 269f
45 Horváth, János /Johann (1878-1961) 207
46 Hunyadi >Mátyás I. >Matthias I. (Corvinus) király /König 227, 229
47 Hunyadi János /Johann v. H., kormányzó /Reichsverweser 227, 274

VII

1 *Jacobi-Brüder /~ testvérek (Johann Georg & Friedrich Heinrich)* 259
2 János = Johann
3 *Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter)* 251
4 Johann = János
5 *Johnson, Dr. (Samuel, 1709-84)* 261
6 József = Josef [ph]
7 József Antal János /Joseph Anton Johann (1776-1847) nádor /Palatin 276
8 József II. /Josef II. (1741-90) király, császár /König, Kaiser 202, 208-10, 212,
9 214-16, 221, 223, 228, 251
10 Kármán, József /Josef 225, 249-51
11 Károly = Karl
12 Katona, József /Josef 254, 288f, 291f, 294-97
13 Kazinczy, Ferenc /Franz (v.) 211, 215f, 223, 225f, 228, 234, 236, 240-44, 246-
14 50, 254-69, 274, 278, 281, 286, 292,
15 *Keats* 281
16 Kelemen, László /Ladislaus 215, 256
17 Kemény, Zsigmond /Sigmund, báró /Baron 270
18 Kis, János /Johann 267, 269
19 Kisfaludy, Károly /Karl (v.) 225f, 238, 252, 257, 289f, 292
20 Kisfaludy, Sándor /Alexander (v.) 254, 274-80, 286, 296
21 *Klopstock* 232
22 Kölcsény, Ferenc /Franz (v.) 211, 216, 223, 228, 249, 254f, 257, 265f, 268f, 271,
23 277, 283, 292
24 *Körner* 257
25 *Kosegarten (Ludwig Theobul=Gotthard Ludwig, etc.)* 262
26 Kossuth, Lajos (v.) 276
27 *Kotzebue (August Friedrich Ferdinand v. ~)* 291
28 Kovács, József /Josef 282
29 Kultsár, István /Stefan 256
30 Laczkovics, János /Johann (v.) 210f
31 *Lasserre, Pierre* 217
32 *Lenotre* 216
33 Leopold II >Lipót II. 203, 215, 221
34 *Lessing* 212, 236, 289
35 Lipót II. /Leopold II. király, császár /König, Kaiser 203, 215, 221
36 *Louis XIV.* 210f, 251
37 *Louis XVI.* 263
38 Majláth [Mai~], János /Johann, gróf /Graf 268
39 Marczibányi, István /Stefan 256, 278
40 Maria Theresia /Terézia 212, 220, 223, 226, 228, 251
41 *Marié Antoinette* 285
42 *Martini* 202
43 Martinovics, Ignác /Ignaz 202, 211, 213, 221f, 224, 236, 242, 247, 251, 253
44 Matthias I. (Hunyadi) >Mátyás I. király /König 227, 229
45 Mátyás = Mat[t]hias
46 Mátyás I. (Hunyadi) >Matthias I. király /König 227, 229
47 Mérey, Sándor /Alexander 288

VIII

1 *Metastasio* 289
2 *Metternich* 251f
3 *Michelangelo* 273
4 Mohácsi, Jenő /Eugen 295-97
5 Molnár, János /Johann (1728-1804) 225
6 Naláczy, József /Josef, báró /Baron 227
7 *Napoleon* 253-254
8 Németh, László /Ladislaus 257
9 *Nietzsche* 219
10 Orczy, Lőrinc /Lorenz, báró /Baron 227
11 Pálffy, Károly /Karl, gróf /Graf 223
12 Pálóczi Horváth (Adam H. v. P.) 223, 274f
13 Pápay, Sámuel /S. v. P. 256
14 Pázmány, Péter 211, 260
15 Péczeli [-tzei], József /Josef (1750-92) 225
16 Pethe, Ferenc /Franz 253
17 Petőfi [Petrovics], Sándor /Alexander 270
18 *Petrarca* 275, 277f
19 Pintér, Jenő /Eugen 239
20 *Pompadour* 286
21 *Pope* 28,
22 Prohászka, Lajos /Ludwig 292f
23 *Pufendorf* [falsch: *Puff.*] *Samuel, Freiherr v. /báró* 202
24 Ráday, Gedeon, gróf /Graf 223, 246
25 Rájnics (=Reinisch), József /Josef 231f
26 Rát, Mátyás /Mathias 213, 223
27 *Remané, Martin* 243
28 Révai, Miklós 213, 231, 240, 247, 252
29 *Richelieu* 214
30 *Rousseau* 202, 213, 217f, 236, 242, 246, 282
31 Sándor = Alexander
32 Sándor Lipót >Alexander Leopold, nádor /Palatin 221
33 Sándor, István /Stefan 225
34 Schedius, Lajos /Ludwig 224
35 *Schiller* 216, 289, 292, 294, 296
36 *Shakespeare* 252, 273, 288, 290, 292f
37 *Shaw* 209
38 *Shelley* 207
39 *Sonnenfels* 226
40 Spielenberg [Spi~, Spill~], Pál /Paul 224
41 *Stadion (Johannes Philipp), gróf /Graf* 276
42 *Sterne* 251
43 Szacs vay [-tsvay], Sándor /Alexander 210, 223f
44 Szaicz [~c, Szaitz, ~ eitz, Antal /Anton] Leó 211, 247
45 Széche [é]nyi, Ferenc /Franz, gróf /Graf 224-55, 285f
46 Széchenyi, István /Stefan, gróf /Graf 204, 250, 254, 296
47 Szegedy, Róza /Rosa 275f

1 Szekfű, Gyula /Julius 203, 251
2 Szemere, Pál /Paul 265f
3 Szentjóni Szabó, László /Ladislaus Szabó v. Szentjón 246f
4 Szerb, Antal /Anton 220, 273
5 Sztáray, Mihály /Michael, gróf /Graf 210
6 Teleki, József /Josef, gróf /Graf 228
7 Toldi, Miklós /Nikolaus 206, 267, 287
8 Toldy (Schedel), Ferenc /Franz 243, 278, 293
9 Trattner, János Tamás /Johann Thomas (1789-1825) 256
10 *Trenck (Friedrich, Freiherr v. der ~ /báró)* 210
11 *Uz (Johann Peter /János Péter)* 259
12 Verseggy, Ferenc /Franz 246f
13 Virág, Benedek /Benedikt 232
14 Vitéz Mihály, >Csokonai, Held Michael v. Cs. 254, 279-87
15 *Voltaire* 208f, 211, 226f, 229, 236
16 Vörösmarty, Mihály /Michael 211, 228, 230, 233, 238, 243, 281, 293
17 Werbőczy 201
18 Wesselényi, Miklós /Nikolaus, báró /Baron 215
19 Zrinyi [Subič, Zrin, Serin], Miklós /Nikolaus, grófok /Graf/en 257, 266f

Teljes regiszter / Gesamtregister

21
22
23 **I. Band /kötet** 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
24 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
25
26 Abádi, Benedek /Benedikt 67
27 *Abaris* 108
28 Ábrányi Emil II/119
29 *Adelung (Johann Christoph)* 212
30 *Adorján, Szent >Adrian* 46
31 *Adrian d. Hl. >Adorján* 46
32 Ady, Endre /Anderl 20, 44, ** 129, 143, 172, 182, 200, ** 226, 259, 291, ** 325, 332, **
33 II/48, II/53, II/65, II/73, II/83f, II/93, II/107, II/109, II/131, II/133f, II/136, ** II/147-
34 149, II/151f, II/156, II/158, II/165-196, II/198f, II/201f, II/209f, II/218-220, II/224,
35 II/226f, II/234, II/236f
36 Ady, Lajos /Ludwig II/194
37 *Aeneas Sylvius (Enea Silvio de Piccolomini = Pius II.)* 81, ** 95
38 *Ágoston, Szent >Augustin* 129, 178, 180, 186
39 *Alamizsnás Szent János >Johann d. Almosenier* 45
40 *Alexander der Große >Nagy Sándor* 77, ** 151, 155, 177
41 Alexander Leopold, >Sándor Lipót, főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
42 Alexander, Bernát /Bernhard II/106
43 *Alexius, Szent = d. Hl* 47
44 Alexovics, Balázs (Vazul) /Blasius 211, 247
45 Álmos 24
46 *Alsted* 92
47 Alszeghy, Zsolt 133
48 Alvinczy, György /Georg 64
49 Alvinczy[i], Péter 89, 92, ** 105, 110
50 Amadé, László /Ladislaus, báró /Baron 118, 192, 193, ** 280, ** II/93
51 Amadis 144

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Ambrus, Zoltán II/148-151
5 Andor, József /Josef II/219
6 *Angelus Silesius* 65
7 Anonymus 32, 36f, ** 329
8 Ányos, Pál /Paul 245-247
9 Apácai [czai] Csere [Cséri, ~ei] János /Johann 70, 92, 93, ** 99, 101f, 111-113, 143, 178
10 Apaffi [~fi], Mihály /Michael (Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst) 93
11 Apor, Péter, báró /Baron 181f, 199, ** 221
12 Aranka, György /Georg 214, 223
13 Arany, János /Johann 8, 20, 82, ** 154, 155, 162, 164, ** 207, 269, 282, 293, ** 329,
14 II/8, II/10, II/15-17, II/28, II/32, II/38, ** II/47, II/52, II/57f, II/66, II/71-76, II/79,
15 II/84, II/87-89, II/92f, II/96, II/98, II/109, II/112, II/115, II/121, II/124, II/126, II/129-
16 132, ** II/145, II/153, II/157, II/166, II/169, II/173, II/178f, II/191, II/193, II/195,
17 II/204, II/225, II/239
18 Arany, László /Ladislaus II/116, II/121f, II/125
19 *Ariosto, Ludovico* 123, ** II/81
20 *Aristophanes* II/73, II/85
21 *Aristoteles* 29, 32
22 Arisztidesz >Vajda, János /Joh. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
23 Árpád 37, ** 238, ** 329f
24 Attila >Etele >Etzel 37, ** II/76f, II/80, II/123
25 *Augustin, Sankt* >Ágoston, Szent 129, 178, 180, 186
26 Babits, Mihály /Michael 13, ** 273, ** II/65, II/78, II/93, II/109, ** II/158, II/195-198,
27 II/200-205, II/207, II/224, II/226, II/230, II/240f
28 *Bacon (Francis, Baron Verulam, Viscount St. Albans)* 110, 191
29 Bacsányi >Batsányi
30 Bajza, József /Josef 249, 278, ** 304-307, 311f, II/10, II/13, ** II/46, II/139
31 Bakócz, Tamás /Thomas 54
32 Balassa [~ssi], Bálint /Valentin, báró /Baron v. Gyarmat (1554-94) 20, 60, 81, ** 95, 101,
33 106, 125, 127-140, 154f, 168, 189, 191, ** 274f
34 Balassa II., Bálint /Valentin, gróf /Graf (1626-84) 139f
35 Balassi >Balassa, Bálint /Valentin, báró /Baron = költő /Poet
36 Balassi, Menyhárt /Meinhart, báró /Baron 73f
37 Balázs, Béla II/227f
38 Bálint = Valentin
39 Balogh, Károly /Karl II/109
40 *Balzac* II/21f, II/27, II/35, ** II/128
41 Bánffy, György /Georg, gróf /Graf 223, 252
42 Bánffy, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf = >Kisbán II/221
43 Bánk, bán = Banus Bánk 80
44 Bánóczy[i], László /Ladislaus II/215
45 Bárány, György /Georg 114
46 *Barclay, John* 91
47 Barcsay, Ábrahám (Erdélyi fejed. családból /aus Siebenbürg. Fürstenfamilie) 227
48 Barczfalvi Szabó, Dávid (D. Sz. v. B.) 214, 263, 265
49 Báróczy[i, tzi], Sándor /Alexander 223
50 Baróti Szabó, Dávid 196 ** 213, 231f, 241, 244 ** 329
51 Baróti, Dezső /Desider II/206
52 *Barre, Chevalier de la* ~ 211
53 Barta, János /Johann II/109
54 Bartay 312

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Bartók, Béla 174, ** II/127
5 Bartók, György /Georg II/65, II/97
6 Bartók, Lajos /Ludwig II/117
7 *Basire, Isac* 91f, ** 110
8 Báthory[i], István /Stefan (1533-86) fejed. + lengy. király /Fürst + poln. König 65
9 Bátor, Gábor /Gabriel II/21
10 Bátor, Mária 287
11 Batsányi (~csányi), János /Johann 223, 225, 241-244, 246f, 261
12 Batthyány, Alajos /Alois, gr. /Graf 99, 197, ** II/39
13 *Baudelaire* II/68
14 Baumgarten, Ferenc /Franz Ferdinand II/241
15 *Bayle (Pierre)* 112
16 *Beck Karl (Isidor)* II/58
17 Bél, Mátyás /Mathias 103, 114, ** 223
18 Béla II. & III., királyok /Könige 36
19 Béla IV., király /König 95
20 *Belnay* 202
21 Benedek, Elek [<Elias] II/247
22 Benedek, Marcell II/215
23 Beniczkyne Bajza Lenke /Beniczkyfrau Lenchen Bajza II/115
24 Beöthy, Zsolt 16, 21, ** II/74, II/97, II/137f, ** II/225
25 *Béranger* II/7, II/57
26 Bercsényi, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 185
27 Bérczy, Károly /Karl II/17, ** II/78, II/121
28 *Bergson (Henri)* 219, 251
29 Berzeviczy, Gergely 254f
30 Berzsenyi, Dániel 228, 230, 233, 254, 266-275, 277f, 281, ** 301f, 333, 337, 339, **
31 II/83f, II/89, II/97, ** II/150, II/158, II/173, II/196, II/206, II/230
32 Bessenyei, György /Georg 116, 195, 200, ** 211, 213-215, 225-230, 234, 236, 240, 245f,
33 292, ** 312, ** II/89, ** II/148, II/238
34 Bethlen, Gábor /Gabriel (iktári) /v. Iktár, 1580-1629, Erdély fejed., /Fürst Siebbg.) 91ff, **
35 110, 142
36 Bethlen, Kata /Käthe, Árva /die Waise, grófnő /Gräfin (1663-1708) 109, 178f
37 Bethlen, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf v. Bethlen (1642-1716) 113f, 127, 177-179, ** 262
38 *Beza (de Bèze, Théodore; Nachfolger Calvins)* 97
39 Biczó, Ferenc /Franz II/120, II/136
40 Bíró, Lajos /Ludwig II/217
41 *Bisterfeld* 92
42 Blaha, Lujza /Luise II/127
43 *Boccaccio* 81
44 Bod, Péter 60, 90, ** 109, 195
45 *Bodin (Jean)* 116, 156
46 Bodnár, Zsigmond /Sigmund II/140
47 Bogáti Fazekas, Miklós /Nikolaus 81
48 *Boileau* 162
49 Bölöni Farkas, Sándor /lexander II/7
50 Bölöni, György /Georg II/194
51 Boncza, Berta (=Csinszka) II/168
52 *Bonfinius [~fini], Antonio* († Buda /Ofen 1503) 55
53 *Bonifácus, Szent* >Bonifaz d. Hl. 31

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Bonifaz, der Heilige >Bonifácius* 31
5 *Börne* II/8
6 *Bornemisza (= Abstemius) Péter* 60, 67, 71f, 83, ** 101, 128
7 *Bostroem, Annemarie* 289, ** II/231
8 *Bouilloni Godfrid >G. v. Bouillon (al-lotaring. herc., Herzog Niederlothr.)* 145
9 *Bródy, Sándor /Alexander* II/158-160, II/162, II/164, II/217
10 *Bulcsu, Károly /Karl* II/71
11 *Bürger (Gottfried August)* 284
12 *Burns* II/87
13 *Byron* 207, ** 316f, II/48-50
14 *Caius I., pápa /Papst* 108
15 *Calderón (de la Barca, Pedro, Don ~)* 119, 123
16 *Calvin* 63, 74, **100
17 *Camerarius (Kammermeister, Joachim)* 178
18 *Camoens* II/23
19 *Capellanus, Joannes* 122
20 *Cardanus (Cardano, Hieronymo)* 178
21 *Cäsar* 252, 262
22 *Cassiodorus* 36
23 *Castiglione (Baldassare, gróf /Graf)* 123f, 126, 191, 199
24 *Celtes [-tis] (Pickel /Bickel) Conrad* 50, 55
25 *Chateaubriand* 316, II/30
26 *Chiabrera (Gabiello)* 157
27 *Cicero* 54, 148, 301, 317
28 *Claudiel* II/164, II/182
29 *Cocceius >Koch* 110
30 *Colbert (Jean Baptiste, Marquis de Seignelay)* 178
31 *Coleridge* II/48
32 *Comenius (=Komenský./Szeges, Ámos János /Jan Amos)* 91, ** 111
33 *Constant, B.* II/30
34 *Corneille (Pierre)* 195
35 *Cranmer (Thomas), érsek /Erzbischof Canterbury* 80
36 *Cromwell* 93
37 *Csáki, István /Stefan, gróf /Graf* 197, 199
38 *Csapó, Etelka /Edelchen* II/47
39 *Császár, Elemér /Elmer* II/72, ** II/149
40 *Császár, Ferenc /Franz* II/10
41 *Csathó, Kálmán /Koloman* II/221, II/223
42 *Csató, Pál /Paul* 311
43 *Csengery, Antal /Anton* II/17
44 *Csepreghy, Ferenc /Franz* II/126
45 *Cserei, Mihály /Michael (nagyajtai /v. Nagyajta)* 181
46 *Csermelyi, Sándor /Alexander* II/116
47 *Csernátoni, Pál /Paul* 110
48 *Csiky, Gergely /Gregor* II/115
49 *Csokonai >Vitéz /Held, Mihály /Michael Held v. Cs.* 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329,
50 **II/55, II/74, II/93, ** II/206
51 *Csombor >Szepsi Csombor, M.* 92
52 *Csuzi [-úzi] Cseh, Jakab /Jakob* 106
53 *Czvittinger, Dávid* 108

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Dante* 9, 54, ** 101, 123, ** 270, ** 299, 326, ** II/118
5 *Daudet* II/129
6 *Dávid, Ferenc /Franz* 63-66, ** 184
7 *Dayka, Gábor /Gabriel* 223, 246-249
8 *Deák, Ferenc /Franz* II/16, ** II/131
9 *Debrec[z]eni* II/93
10 *Decsy, Sámuel* 214, 221, 224
11 *Degré, Alajos* II/10
12 *Descartes (Cartesius), Renatus /René* 110, 112
13 *Dési, Márton /Martin* 110
14 *Dessewffy, József /Josef, gr. /Graf* 262, ** 304, 307
15 *Dévai Biró, Mátyás /Mathias* 60, ** 106
16 *Dickens* II/35, ** II/45, II/128, ** II/207
17 *Döbrentei, Gábor /Gabriel* 252-256, ** 307, 310
18 *Dóczy, Jenő /Eugen* II/137f, II/166
19 *Dóczy, Lajos /Ludwig* II/111, II/125, II/137
20 *Dominik, d. Hl. > Domokos, Szt.* 48
21 *Domokos, Szt. /Dominik d. Hl.* 48
22 *Dosztojevszki[j] = Dostojewski* 18, ** 99, ** II/28, II/36, II/44, ** II/123, II/129, ** II/181
23 *Dózsa, György /Georg* II/33f, ** II/63, II/65, II/126, ** II/189
24 *Draskovich [-cs], Eusebia, grófkisasszony /Komteß* 151
25 *Du Bellay (Joachim)* 102
26 *Dudith [-ich], András /Andreas* 65f, ** 108, 109
27 *Dugonics, András /Andreas* 88, ** 161, ** 213, 234, 237-240, 265, 274, 277, 287, ** II/5,
28 II/30, II/37, ** II/80, II/96
29 *Dürer* 61, ** II/89
30 *Dury, John* 91, ** 110
31 *Eckhardt, Sándor /Alexander* 133
32 *Édes, Gergely /Gregor* 282
33 *Egressy, Gábor /Gabriel (galambosi /v. Galambos)* 293
34 *Einstein* 209
35 *Emmerich >Imre, Szent /d. Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn* 34
36 *Emőd [-od], Tamás /Thomas* II/218
37 *Endrődy[i], Sándor /Alexander* II/117, II/119
38 *Enyedi, György /Georg* 81
39 *Eötvös, József /Josef, báró /Baron* II/9, II/16, II/29-35 ** II/63, II/103, II/139
40 *Erasmus (Desiderius, = E. v. Rotterdam)* 41, 42, 55, 59, 63, 66, 67 ** 188
41 *Ercsei, Julianna /Juliane* II/72
42 *Erdélyi, János /Johann* 113 ** 293 ** II/9, II/13, II/17 ** II/71f, II/78, II/87, II/97, II/131,
43 II/136
44 *Esterházy, Károly /Karl (érsek /Erzbischof)* 307
45 *Esterházy, Pál /Paul (1635-1713) herceg /Herzog* 161f
46 *Etele >Étzel >Attila* 37, ** II/76f, II/80, II/123
47 *Étzel >Etele >Attila* 37, ** II/76f, II/80, II/123
48 *Eulenspiegel, Til* 61
49 *Euripides* II/107
50 *Falk, Miksa /Maximilian* II/111
51 *Faludi, Ferenc /Franz* 118, 125, 127, 190-192 ** 280 ** II/56, II/93
52 *Farkas, Gyula /Julius (=Julius v. Farkas)* 257, ** 312, II/9
53 *Fáy, András /Andreas* II/36

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Fazekas, Mihály /Michael 287
5 Féja, Géza II/212
6 Fekete, János /Johann, gróf /Graf 196f, 199 ** 210
7 Fénelon (François de Salignac de la Mothe) 195
8 Fenyő, Miksa /Maximilian II/164, II/166
9 Ferenc = Franz
10 Ferenc I. >Franz I. (1768-1835) király + csász., König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296
11 *Ferenc, Franz, =Assisi Szent Ferenc />Franz v. Assisi* 44, 48
12 Ferenczi [-tzi], Zoltán II/65, II/71f
13 Fessler, Ignác /Ignaz Aurél 309
14 Festetich, György /Georg, gróf /Graf 256, 285, ** II/39
15 *Flaubert* II/83, II/104 ** II/165
16 Földessy, Gyula /Julius II/194
17 Földi, János /Johann 246
18 Folklore 23, 26
19 Forgách, Miklós /Nikolaus, gróf /Graf 197, 199
20 *Fouillée* II/140
21 *France, Anatole* II/164, II/174
22 Frangepán (~gipani; korrekt: Frankopan), Katalin /Katarina, grófnő /Gräfin 146
23 Frankenburg, Adolf II/10, II/13 ** II/67
24 Franz /Ferenc I. (1768-1835) király + császár /König + Kaiser 221f, 251f, 285, 296
25 *Franz v. Assisi, d. Hl. >Ferenc, Szent* 44, 48
26 *Franz Xaver, d. Hl. >Xavéri Szent Ferenc.* 89
27 Fráter, Erzsébet /Elisabet II/100, II/107
28 *Friedrich der Große >Nagy Frigyes* 194
29 Fűskuti (>Landerer) 70
30 Füst, Milán /Milan II/206f
31 Gaál, Gábor /Gabriel II/248
32 Gábor = Gabriel
33 Garay, János /Johann II/10 ** II/67f, II/71f
34 Gárdonyi, Géza II/155-57, II/194, II/218
35 Geleji Katona, István /Stefan 92f, ** 96, 103
36 Gellért, Oszkár /Oskar II/195, II/206
37 Gellért, Szent >Gerhard 30, 34f
38 *Gentillet* 156
39 *George* II/164, II/193, II/196
40 Gergely, Toursi Szt. >Gregor v. Tours 36
41 Gerhard, d. Hl. >Gellért, Szent 30, 34f
42 *Gervinus* II/8
43 *Gide* II/164
44 *Giraudoux* II/161
45 *Gleim (Johann Wilhelm Ludwig)* 259
46 *Godfrid v. Bouillon >Bouilloni (=G. IV., Herzog Niederloth. /al-lotaring. herceg)* 145
47 *Goethe* 7, 9 ** 179, 196 ** 216, 240, 250, 259, 261, 294 ** 305, 325, II/30f ** II/50,
48 *II/90f, II/101f, II/105 ** II/174, II/177f, II/186, II 193*
49 *Gogol =Gogoly* II/83, II/121
50 *Goldsmith (Oliver)* 262
51 Gombos, Imre /Emmerich (1791-1840) 289
52 Görgei, Arthur II/122
53 *Gottfried von Straßburg >Strassburg Gottfried* 145

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Gottsched* 212, 226
5 *Götz (Johann Nikolaus)* 259
6 *Gracián (Baltasar)* 191
7 *Gregor von Tours, d.Hl. >Toursi Szent Gergely* 36
8 Greguss, Ágost /August II/99
9 *Grimmelshausen (Hans Jakob Christoffel v. ~)* 63
10 *Großmann, Uwe* 273
11 *Grotius (Hugo)* 112 ** 202
12 *Guarinus (Varinus; Veronensis)* 53
13 *Guinicelli* 123
14 *Gundolf* II/164
15 Gutkeledi, Vid /Vitus 31
16 Gvadányi, József /Josef, gr. /Graf 197, 199 ** 221, 234-237, 247, 274-275, 277 ** II/96
17 Gyergyai [-ei, Ger-/ Görgei], Albert 81 ** II/230
18 Gyöngyösi [-ssi], János /Johann (1741-1818) költő, pap /Poet, Pastor 246, 260, 274, 282
19 Gyöngyösi, István /Stefan (1629-1704) költő /Poet 101, 108, 125, 154, 155, 159-164, 168,
20 177, 191 ** 246, 260, 274f ** II/93
21 György = Georg
22 Gyulai, Pál /Paul (1826-1909) 16, 21 ** 293 ** II/10, II/16f, II/25f, II/43 ** II/65, II/71f,
23 II/96, II/99f, II/109, II/116-118, II/121f, II/125, II/129, II/131f, II/136-139.
24 Hajnóczy, Sándor /Alexander [korrekt: József /Jos.] 202
25 Halász, Gábor /Gabriel II/201
26 *Halévy (Ludovic)* 119
27 Haller, János /Johann, gr. /Graf 101, 177, 195
28 Halotti Beszéd /Toten-Rede 39, 44
29 Hankiss, János /Johann II/65 ** II/222
30 Harsányi, Zsolt II/109
31 Hatvany, Lajos /Ludwig II/65 ** II/166, II/194
32 *Hauptmann* II/164, II/185, II/216
33 Havas II/65
34 Hazucha, Ferenc /Franz II/10
35 *Hebbel* II/27 ** II/80
36 Hegedűs, István /Stefan 53
37 *Hegel* II/97, II/102-104, II/106, II/109
38 Heilig >Sankt /Szent
39 *Heine* II/8 ** II/49f, II/117, II/120 ** II/151, II/163, II/166, II/173, II/186
40 Heinrich, Gusztáv II/99
41 *Heliand* 27
42 Helmecczy, Mihály 311, II/65
43 Heltai, Gáspár /Kaspar 60, 67, 72, 87
44 Heltai, Jenő /Eugen II/148, II/151f
45 *Helvetius (Helvétius, Claude Adrien)* 242
46 Henszlmann II/9
47 Herczeg, Ferenc /Franz II/154, II/156f
48 *Herder* 165, 175 ** 275 ** 329, 340 ** II/56
49 *Heribert (Notar Kaiser Otos III., III. Ottó császár jegyzője)* 30
50 *Hermelin, Stefan* 273
51 Hesz, András /Andreas 66
52 Hevesi, András /Andreas II/105, II/127, II/136 ** II/170
53 Hevesi, Sándor /Alexander II/215, II/240

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Hof[ff]man[n]sthal* II/228
5 *Hof[ff]mannsegg (Johann Albericus, Graf v.~) gróf* 190
6 *Hofbauer Szent Kelemen (Klemens Maria Hofbauer)* 318
7 *Holberg (Ludwig, Freiherr von ~) báró* 289
8 *Hölderlin* 28 ** 328 ** II/178
9 Hóman, Bálint /Valentin 35 ** II/236, II/240
10 *Homer/os* 152, 165, ** 325, 329
11 *Hood, Tom* II/57
12 Horányi, Elek [<Eliás] 109
13 *Horatius >Horaz* 231, 269f
14 *Horaz >Horatius* 231, 269f
15 *Hormayr* 309
16 Horvát, István /Stefan 312-314, II/8
17 Horváth, János /Johann/ (1878-1961) 41, 49 ** 155, 163 ** 207 ** II/56, II/65 ** II/154,
18 II/194, II/226
19 *Hrosvitha (Hroswitha, Hrotsuitha, Hruodswintha) >Roswitha* 50
20 *Hugo, Victor* 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62
21 Hunyadi >Mátyás />Matthias (Corvinus) I., király /König 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146,
22 149, 156, ** 227, 229
23 Hunyadi János /Johann (1407/09-1456) kormányzó /Reichsverweser 54, 80 ** 104 **
24 227, 274
25 Huszár, Gál /Gallus 68
26 Huszti, Péter 81
27 *Ibsen* II/101, II/129 ** II/185, II/216
28 *Ignatius v. Loyola >Loyola /-i Szt. Ignác*
29 *Ignotus* II/148, II/164f, II/176, II/241
30 Ilosvai Selymes, Péter 82
31 Imre, Szent />Emmerich, d.Hl. (1000/07-1031) herceg /Prinz v. Ungarn 34
32 István I. />Stephan I., Szent /d. Hl., király /König 18, 26, 30, 34f, 58, ** 96, 104
33 Istvánffy [-fy], Pál /Paul 81
34 Izsóf II/219
35 *Jacobi-Brüder /~ testvérek (Joh. Georg /Ján. Gygy., Friedr. Heinr. /Frigy Henr.)* 259
36 Jámbor, Pál /Paul II/13
37 *Jammes, Francis* II/213
38 János Zsigmond >Johann Sigism.(1540-70) fejed. + király /Fürst + König 64f
39 János: = Johann/es
40 Janus Pannonius (Ivan Cesmicki = János Csezmicsei) 52-54 ** 108, 190
41 Jászberényi, Pál /Paul 92
42 *Jean Paul (Johann Paul Friedrich Richter)* 251 ** 323, II/31
43 *Jeanne d'Arc* 197
44 *Johann d. Almosengeber =Almosenier, Sankt ~; >Alamizsnás Szt. János* 45
45 Johann Sigismund >János Zsigm. (1540-70) kir.+fej./ König+Fürst Siebgb. 64f
46 Johann(es): > János
47 *Johnson, Dr. (Samuel, 1709-84)* 261
48 Jókai, Mór [<Móricz /Moritz = Maurus/ Maurice] (ásvai /v. Ásva) II/8, II/10, II/13f, II/16,
49 II/38-45 ** II/46f, II/99f, II/116, II/124, II/129f, II/132 ** II/153f, II/157, II/159f,
50 II/168
51 *Jordanes* 36
52 Josef Anton Johann, >József Antal János (1776-1847) Erzherzog, Palatin 276
53 Josef II. >József II (1741-90) ung. König, röm.-dtsch. Kais. /m. kir., római-német csász.
54 202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251 ** II/162

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Jósika, Miklós /Nikolaus, báró /Baron II/18-21 ** II/118, II/129 ** II/244
5 József = Josef [-ph]
6 József Antal János, >Josef Anton Johann (1776-1847) főherceg, nádor 276
7 József II. >Josef II. (1741-90) m. kir., római-ném. csász. /ung. König, röm.-dt. Kaiser
8 202, 208-210, 212, 214-216, 221, 223, 228, 251, ** II/162
9 Juhász, Géza II/201, II/208
10 Juhász, Gyula /Julius II/206
11 *Jung* 325
12 Justh, Zsigmond /Sigmund II/148f
13 Kaffka, Margit II/212
14 *Kahlau, Heinz* II/194
15 Káldi, György /Georg 90
16 Kálmán, „Könyves“ ~ >Koloman, der Buchhaber, király /König 31
17 Kálti, Márk /Markus 37
18 *Kálvin: >Calvin/*
19 *Kant* II/107
20 Karinty, Frigyes /Friedrich II/213
21 Kármán, József /Josef 225, 249-251
22 Károli [-lyi, Caroli; Radics), Gáspár /Kaspar 72
23 Károly = Karl
24 Karthauzi /Karthäuser, Névtelen /Namenloser 46
25 Kassák, Lajos /Ludwig II/228-231, II/240
26 *Katalin >Katharina, Szent /die Heilige* 46
27 *Katharina, die Hl. >Katalin, Szent* 46
28 Katona > Geleji Katona
29 Katona, István /Stefan, geleji /von Gelej: >Geleji K. I. 96, 103
30 Katona, József /Josef 254, 288f, 291f, 294-297 ** 336 ** II/89, II/99f
31 *Kaunitz (Wenzel Anton, Reichsfürst von K.-Rietberg, birodalmi herceg)* 196
32 Kazinczy, Ferenc /Franz (kazinci és alsőregmeci /v. Kazincz + Alsőregmecz, 1759-1831)
33 7 ** 182, 188, 196 ** 211, 215-216, 223, 225f, 228, 234, 236, 240-244, 246-250, 254-
34 269, 274, 278, 281, 286, 292 ** 301, 304-308, 310, 312, 329, 339, II/9, II/30, II/45 **
35 II/48, II/96f ** II/146, II/166, II/244f
36 *Keats* 281
37 Kelemen, László 215, 256
38 Kemény János báróné, Baronin Kemény Johannfrau 4
39 Kemény, János /Johann, br. /Baron, Dr. (*1903 Pittsburgh †1971 Marosvásárh.) 4, 6
40 Kemény, János /Johann, Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 93 ** 160, 177, 178
41 Kemény, Zsigmond /Sigmund, br. /Baron (1814-75) 16 ** 270 ** II/9, II/15-17, II/22-28,
42 II/33, II/35 ** II/129, II/131f, II/139 ** II/153, II/208, II/247
43 *Kempis, Tamás >Thomas a K. /v. Kempen (= Hemerken)* 87 ** 105
44 *Kepler, Johannes /János* 98, 187 ** II/104
45 Kerecsényi, Dezső /Desider II/118
46 Kerényi, Frigyes II/10, II/47
47 Kézai, Simon 37
48 Kinizsi, Pál /Paul 48, 80
49 Király, György /Georg II/225
50 Kis, János /Johann 267, 269 ** 301
51 Kisbán, Miklós /Nikolaus = >Bánffy, gróf /Graf II/221
52 Kisfaludy, Károly /Karl (v.) 225f, 238, 252, 257, 289f, 292 ** 302-305, 307-309, 311f,
53 II/17, II/45
54 Kisfaludy, Sándor /Alexander (v.) 254, 274-280, 286, 296 ** 302, 339, II/37, II/45

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Kiss, József /Josef II/119 ** II/147, II/151
5 Klebelsberg, Kunó /Konrad II/238
6 Kleist II/28f
7 Klopstock 232 ** 330
8 Kóbor, Tamás /Thomas II/148
9 Koch >Cocceius (= Koken, Johannes) 110
10 Kodály, Zoltán 174
11 Koháry, István /Stefan, gróf/Graf 127, 140, 161
12 Kölcsey[i], Ferenc /Franz (v.) ~ 7 ** 143, 188 ** 211, 216, 223, 228, 249, 254f, 257,
13 265f, 268f, 271, 277, 283, 292 ** 298-304, 306, 310, 312, 327, 330, 337, 339f, II/9,
14 II/37 ** II/56 ** II/179, II/193, II/201
15 Köleséry[i], Sámuel (1634-1683) 106
16 Koloman „der Buchhaber“ />Kálmán, „Könyves“ ~, König/király 31
17 Komáromi Csipkés, György /Georg. Cs. v. Komorn 108
18 Komjáthy, Jenő /Eugen II/120, II/136
19 Komjáti [~thy], Benedek /Benedikt 71
20 Komlós, Aladár /Aladarius =Aldrian II/109
21 Konrád, Prior v. Menedékszirt /<-i apát 33
22 Kónyi, János /Johann 160
23 Körner 257 ** 302
24 Kosegarten (Ludwig Theobul = Gotthard Ludwig, etc.) 262
25 Kossuth, Lajos /Ludwig (von /de Udvard et Kossuthfalva) 276 ** 298, 315, 318, 322f,
26 II/5, II/12 bis II/16 ** II/54, II/62f, II/76, II/122
27 Kőszegi, Zsuzsi /Susi (Bercsényiné/ Bercsényifrau, ~) 185
28 Kosztolányi, Dezső /Desider II/119 ** II/194, II/201-205, II/212, II/240
29 Kotzebue (August Friedrich Ferdinand von ~) 291
30 Kovács, József /Josef 282
31 Kovacsóczy 304f
32 Kozma, Andor /Andreas II/116 ** II/148
33 Krafft-Ebing II/149
34 Kriza, János /Johann 167
35 Krú[u]dy, Gyula /Julius II/121 ** II/158, II/160-163, II/201, II/209, II/223
36 Kultsár, István 187 ** 256
37 Kun László; IV. L. />Ladislaus IV. „der Kumane“, király/König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67
38 Kuncz, Aladár /Aladarius /Aldrian 6 ** II/94, II/109
39 Kuthy, Lajos /Ludwig II/9, II/36, II/38, II/44
40 Laczkó, Géza II/107, II/109 ** II/213
41 Laczkovics, János /Johann (v.) 210f,
42 Ladislaus I., d.Hl., >László I., Szent ~, király/König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67
43 Ladislaus IV. „der Kumane“, >Kun László, L. IV., király/König 37
44 Lajos I. >Ludwig I., „Nagy“ ~, /~ d. Große“, király/König 37, 54, ** II/77, II/226
45 Lajos II >Ludwig II. (1506-26) kir., König v. Ung. 55, ** 124, ** II/162
46 Lamartine II/7
47 Lamennais abbé II/7, II/62
48 Landerer 70 >Füskuti
49 Laroche foucauld [La Ro . .], Francois VI., herceg /Herzog (1613-1680) 184
50 Lasserre, Pierre 217
51 László I. >Ladislaus I., Szent ~ kir. /d. Hl., Kön. v. Ung. 31, 35, 37 ** 104, ** II/67
52 Laudovics 101
53 Lázár, János /Johann, gr. /Graf 190

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Leibnitz 91
5 Lengyel, Menyhért /Meinhard II/217
6 Lengyel, Miklós /Nikolaus II/72
7 Lenotre 216
8 Leopold II. >Lipót II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221
9 Lessing 212, 236, 289 ** 330 ** II/215
10 Lesznai, Anna II/227
11 Lévy, József /Josef II/71, II/116ff
12 Lewis II/144
13 Lipót II. >Leopold II. (1747-92) m. kir., ném. csász. /ung. Kön., dt. Kais. 203, 215, 221
14 Listius, László, Graf 160
15 Lisznyai, Kálmán /Koloman II/10, ** II/69f
16 Lorántffy, Zsuzsanna /Susanne =I. Rákóczi Györgyné / [Fürst] Rákóczi Georgfrau I. 111
17 Lorrain, Claude 186
18 Losonczy, Anna (grófkisasszony /Komteß) 129, 135
19 Louis XIV. 157 ** 210f, 251
20 Louis XVI. 263
21 Loyola, Ignaz von L., hl., >Loyolai Szt. Ignác 85-87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignaz
22 Loyolai Szt. Ignác >Loyola, Ignatius von L., hl. 85f, 87 ** 144f ** II/62 >Ignatius /Ignác
23 Ludwig I. “d. Große“, >“Nagy“ Lajos I., király/König 37, 54, ** II/77, ** II/226
24 Ludwig II. >Lajos II. (1506-26) király/König 55, ** 124, ** II/162
25 Lukács, György /Georg II/215, II/227f
26 Lukács, Móric /Moritz II/9
27 Lukianos 81
28 Luther 42, 56, 62, 67
29 Machiavelli 142, 156
30 Macpherson 172
31 Madách, Imre /Emmerich (v. Sztregova & Kelecsény) 150, 187 ** 342 ** II/100-109,
32 II/134
33 Maeterlinck II/216
34 Magyar, Benigna (v.) 48
35 Magyari, István /Stefan 95f
36 Majláth [Mai~], János /Joh.ann, gróf/Graf 268 ** 309
37 Makai, Emil II/151, II/173
38 Makkai, Sándor /Alexander 6 ** II/194
39 Mann, Thomas II/222
40 Marczibányi, István /Stefan 256, 278
41 Mária Terézia >Maria Theresia
42 Maria Theresia /Már. Ter. csász. /Kais. 195-197 ** 212, 220, 223, 226, 228, 251 ** II/72
43 Marié Antoinette 196, 198 ** 285 ** II/162
44 Marinetti II/229
45 Marino, Giambattista 151, 156, 157
46 Marivaux II/30
47 Marlowe II/37
48 Marót, Károly /Karl II/65
49 Martini 202
50 Martinovics, Ignác /Ignaz 197 ** 202, 211, 213, 221f, 224, 236, 242, 247, 251, 253
51 Mátray, Gábor /Gabriel 311, II/13 ** II/67
52 Matthias >Mátyás, König =>Hunyadi ~, 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156, 227, 229
53 Mátyás /Matthias >Hunyadi ~, kir. /Kön. 30, 51, 53-55, 66, 80, ** 146, 149, 156, 227, 229

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Mátyás = Mat[t]hias
5 Maurus >Mór, ~ic
6 Maurus d.Hl., >Mór, Szent ~, Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
7 Maximilián I.=II >Miksa I.=II. (1527-76) király =német csász./ König =dtsh. Kaiser 84
8 Medgyesi, Pál /Paul 93
9 Mednyánszky, Alajos /Alois, br. /Baron 309
10 Mednyánszky, Berta II/47
11 *Meier, John* 165
12 *Melanchton* 56, 59, 60
13 Melius (~ Juhász), Péter 58, 60, 64, 71f
14 *Mercoeur, Duc de* 145
15 Mérey, Sándor /Alexander 288
16 *Metastasio* 289
17 *Metternich* 251f, ** II/11
18 *Meyer, C. F.* II/27
19 *Michelangelo* 136, ** 273
20 *Michelet* II/8
21 *Mignet* II/8
22 Mikes, Kelemen /Klemens (v.) 127, 178, 183-189, 191 ** II/45 ** II/118
23 Miksa I.=II. >Maximil. I.=II. (1527-76) kir.= ném. csász. /Kön.= röm.-dtsh. Kais. 84
24 Mikszáth, Kálmán /Koloman II/127-131 ** II/149, II/154, II/157, II/160, II/208f, II/222f
25 *Milton* 61, 91 **158 ** II/80
26 Misztótfalusi >Tótfalusi Kis, Miklós /Nikolaus 69 ** 101, 112, 143
27 Mohácsi, Jenő /Eugen 295-297
28 *Mollerus, D.G.* 178
29 Molnár, János /Johann (1728-1804) 225
30 *Montaigne* 178
31 *Montecuccoli [-cuculi]* 145, 149
32 *Montesquieu* 116
33 *Moore* II/15
34 Mór, Szt. >Maurus d.Hl., Pécsi püspök /Bischof v. Fünfkirchen 34
35 *Morgenstern (Christian)* 118
36 Móricz, Zsigmond /Sigmund II/90, II/93, II/127 ** II/165, II/167, II/195, II/207-212,
37 II/220, II/229, II/236, II/240f
38 Moritz /Maurus >Mór, ~ic
39 *Musset* 316, II/30
40 Nádasdy, Tamás /Thomas, báró /Baron 67, 78
41 *Nagy Frigyes >Friedrich der Große* 194
42 Nagy Lajos I. >Ludwig I. der Große, király /König 37, 54, ** II/77, ** II/226
43 *Nagy Sándor >Alexander der Große* 77, ** 151, 155, 177
44 Nagy, Endre /Anderl II/217
45 Nagy, Ignác /Ignaz II/10, II/15, II/36, II/38, II/42, II/44
46 Nagy, József /Josef II/140 ** II/225
47 Naláczy, József /Josef, báró /Baron 227
48 *Napóleon /Napoleon* 253f, ** 327 ** II/59, II/68
49 *Naumann, Hans* 165
50 Németh, László /Ladislaus 257 ** II/83, II/93, II/124, II/136 ** II/206, II/208, II/242
51 Népmese /Volksmärchen 24f
52 *Nietzsche* 219 ** 325 ** II/179, II/193
53 *Novalis* 333

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Offenbach [Jacques]* 119
5 *Ohnet* II/148
6 Oláh [Olahus], Miklós /Nicolaus 83
7 *Opitz, Martin* 91 ** 102
8 *Orániai Vilmos, >Wilhelm von Oranien* 142
9 Orczy, Lőrinc /Lorenz, báró /Baron 199f ** 227
10 Orlai-Petrich [Orlay Petrics], Soma [<Männername =Karneol] II/46
11 *Orsolya, Szt. >Ursula d. Hl.* 47
12 *Ossian [Oisian, Oissin, Oisein; ir mondaalak /irische Sagengestalt]* 329
13 Osvát, Ernő /Ernst II/147, II/164, II/200, II/207, II/212, II/241
14 *Ovid* 134, 162
15 Pákh, Albert II/10 ** II/75
16 Pálffy, Albert II/10
17 Pálffy, Károly /Karl, gróf /Graf 195 ** 223
18 Pálóczi Horváth, Ádám /Adam H. v. P. 223, 274f
19 Pannonhalma 31
20 Pápai-Páriz [Páriz Pápai], Ferenc /Franz Pariz v. Poppa 69 ** 101, 114
21 Pápay, Sámuel /Samuel v. Pápa [=Poppa] 256
22 *Pascal* 7, **158, 184
23 *Paulus Diaconus* 36
24 Pázmándi Horvát, Endre /Anderl 329
25 Pázmány, Péter 86-90 ** 96, 105, 110, 118, 155 **211, 260
26 Péczeli [-~zeli], József /Josef (1750-92) 195 ** 225
27 Pekár, Gyula /Julius II/149
28 Pekri Lőrincné Petrőczy Kata Szidónia, /P. Lorenzfrau Käte Sidonie Petrőczy, grófnő
29 /Gräfin 139
30 Perczel, Etelka /Edelchen 331
31 *Perikles* 14
32 Pesti (~ Mizsér), Gábor /Gabriel 67
33 Péter, óbudai prépost /Probst von Alt-Ofen 36
34 Péterfy, Jenő /Eugen (1850-1899) 16, 21 ** II/43 ** II/99, II/139
35 Pethe, Ferenc /Franz 253
36 Petőfi [Petrovics], Sándor /Alexander (v.) 9, 20 ** 167, 171 ** 270 ** II/5, II/8, II/10-13,
37 II/15-17, II/32, II/36, II/41f, II/45 ** II/46-74, II/76-78, II/82, II/88, II/93, II/98f,
38 II/112, II/114-116, II/119, II/124, II/131, II/133, II/135 ** II/151f, II/154, II/170,
39 II/173, II/185, II/190, II/225, II/230, II/246
40 *Petrarca* 101, 106, 123, 135, 178 ** 275, 277f
41 Petricevich Horváth, Lázár /Lazarus II/13
42 Petrőczy, K. Sz.: >Pekri Lőrincné
43 Petrovics, István /Stefan II/46
44 Pintér, Jenő /Eugen 118 ** 239
45 *Pirandello* II/216
46 *Piscator [=Fischer], Johannes (1546-1625)* 92
47 *Plató* 74 ** 111, 134-136
48 *Plutarch(os)* 81, 301
49 *Pole, Reginald* 65
50 *Pompadour* 286
51 *Ponson du Terrail* II/148
52 *Pope* 28 ** 162
53 Pray, György /Georg 103

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Prielle, Kornélia II/47
5 *Priscos Rhetor* 329
6 Prohászka, Lajos /Ludwig 292f ** II/6
7 Prohászka, Ottokár II/156, II/194, II/218, II/220f
8 *Propertius* 134
9 *Puffendorf (falsch: Puffendorf), Samuel, báró /Freiherr v. (1632-94)* 178, ** 202
10 Pukánszky, Béla II/94
11 Pulszky Ferenc /Franz II/8f ** II/48
12 Pyrker, László /Ladislaus 307-309
13 *Pythagoras* 8
14 *Rabelais* 88
15 *Racine* 7 ** 158, 184
16 Ráday, Gedeon, gróf /Graf 223, 246 ** 329
17 Radnóti, Miklós /Nikolaus II/212
18 Rájnis [=Reinisch], József /Josef 231f
19 Rákóczi, Ferenc II. /Franz/ II. (Erdély fejed. /Fürst Siebenbürgens) 114, 147, 149, 171-
20 173, 178, 180f, 184, 186-188
21 Rákóczi, György I. + II. /Georg. I.+ II., Erd. fejed'ek /Fürsten Siebbürgs 91-93, ** II/72
22 Rákóczi, György II. /Georg II., Erdély fejedelme /Fürst Siebenbürgens 146, 148
23 Rákóczi, József /Josef (Marchese di San Carlo, herceg /Herzog v. Munkács; >Rákóczi Fer.
24 II. fia /Sohn v. R. Franz II.) 188
25 Rákosi, Jenő /Eugen II/125f ** II/153, II/167
26 *Ranke* II/147
27 Ráskai, Lea (L. Edle v. ~) 33 ** II/137
28 Rát, Mátyás /Mathias 213, 223
29 Ravasz, László /Ladislaus II/118 ** II/220
30 Rédey, Tivadar /Theodor II/139
31 *Remané, Martin* 243
32 Réthy, László /Ladislaus II/186
33 Révai, Miklós /Nikolaus 213f, 231, 240, 247, 252
34 Révész, Béla II/194
35 Reviczky, Gyula /Julius II/120, II/136 ** II/151, II/225
36 *Richardson* II/30
37 *Richelieu* 214
38 Riedl, Frigyes /Friedrich 16 ** 171 ** II/50, II/65, II/72, II/83, II/93f, II/99, II/120,
39 II/136, II/139 ** II/225
40 Rimay [-i], János /Johann 101, 132-134, 137f
41 Ritoók II/227
42 *Ronsard* 123
43 *Rossetti* II/197
44 *Roswitha >Hrosvitha* 50
45 *Rot[h]schild* II/189
46 *Rotteck* II/8
47 *Rousseau* 132, 178, 195, 198, 200 ** 202, 213, 217f; 236, 242, 246, 282 ** 301, 337,
48 II/22, II/30, II/32
49 Rudolf I.=II., m. király = német császár /ung. König = dtscher Kaiser 98
50 Rummy, Károly /Karl 309
51 *Saint-/Simon* 178
52 *Sainte-Beuve* II/30
53 Salamon, Ferenc /Franz II/17 ** II/78, II/136

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Sambucus (Zsámboki, Sám~), János /Johannes 108
5 *Sand, George* II/55
6 Sándor = Alexander
7 Sándor, István /Stefan 225
8 Sándor, Lipót, >Alexander Leopold, főherceg + nádor /Erzherzog + Palatin 221
9 Sankt />Szent: *Adrian, Alexius, Bonifaz, Dominik, Franz v. Assisi, Franz Xaver, Emme-*
10 *rich, Gerhard >Gellért, Gregor v. Tours, Ignatius v. Loyola, Johann Almosengeber,*
11 *Katharina, Ladislaus, Maurus, Stephan I., Ursula*
12 Sárosovics II/10
13 Sas, Andor /Andreas II/109
14 *Scève, Maurice* 136
15 Schedius, Lajos /Ludwig 224
16 *Schiller* 216, 289, 292, 294, 296 ** II/107
17 *Schlegel* 318
18 *Schopenhauer* 191
19 Schöpflin, Aladár /Aladarius =Aldrich II/131, ** II/194, II/208, II/224
20 Schwartzner, Márton /Martin (v.) 329
21 *Scott, Sir Walter* ~ II/19-22, II/25
22 Seilem, Crescentia 317
23 *Serveto, Miguel /Michael* 64
24 *Shakespeare* 9, 28 ** 108, 123, 125, 165 ** 252, 273, 288, 290, 292f ** 336 ** II/73,
25 II/85f, II/108, II/117, II/125, II/127 ** II/202
26 *Shaw* 209 ** II/164
27 *Shelley* 207 ** II/62 ** II/190
28 Sijj, Sándor /Alexander II/119 ** II/156, II/194, II/219, II/240
29 *Sidney, Sir Philip* 77 ** 102, 136
30 Sigismund >Zsigmond (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78
31 Sikabonyi, Antal /Anton II/225
32 Simai (=Sima Márton), Kristóf /Christof 120
33 *Simmel* II/180, II/228
34 Skaricza, Máté /Mathäus 74f ** 107
35 *Sokrates* 115
36 Solymossi, Sándor /Alexander 24f
37 *Sonnenfels (Joseph v. ~)* 196 ** 226
38 *Southey* II/48
39 Sövényházi, Márta 33
40 *Spengler* 27 ** II/102
41 *Spenser* 124, 136
42 Spielenberg [Spilen~, Spillenber] Pál /Paul 224
43 *Spinola, Christoph (=Chr. de Royas y Spinola)* 111
44 *Spinoza (d'Espinosa =Baruch de Sp.)* 112, 158
45 Spira, Ferenc /Franz, /Francesco (1502-48) 80
46 *Stadion (Johannes Philipp) gróf /Graf* 276
47 *Stendhal* II/51
48 Stephan I. >István I., Szent /der Heilige, König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104
49 *Sterne* 251 ** 323
50 *Storm* II/27
51 *Strassburg Gottfried >Gottfried von Straßburg* 145
52 *Strindberg* II/107
53 *Sue, Eugene* II/36, II/44 ** II/148

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Suso [Seuse] Heinrich /Henrik 44*
5 *Swieten, Gerard van >Van Swieten 196*
6 *Swinburn II/190*
7 *Sylvester (Erdösi Sylvester) János /Johann 60, 67, 71 ** 101*
8 *Szabó, Dezső /Desider (1879-1945) II/32 ** II/77 ** II/194, II/201, II/224, II/230, II/233-*
9 *235*
10 *Szabó, Károly /Karl (1824-90) 75*
11 *Szabó, Lőrinc /Lorenz II/205*
12 *Szabolcska, Mihály /Michael II/120*
13 *Szacs vay [-tsvay], Sándor /Alexander 210, 223f*
14 *Szaicz [-c, eitz, Antal], Leó 211, 247*
15 *Szalay, László /Ladislaus (v., 1813-64) II/9, II/14*
16 *Szász, Károly /Karl II/10 ** II/116-118*
17 *Szász, Károly ifj./Karl jr. II/118*
18 *Széche[é]nyi, Ferenc /Franz, gr. /Graf 224-255, 285f*
19 *Széchenyi, István /Stephan, gróf /Graf 142f, ** 204, 250, 254, 296 **303, 310-312, 315-*
20 *323, 337, 339f, II/16, II/36f, II/45 ** II/193*
21 *Széchy, Károly /Karl II/70, II/72*
22 *Szécsi Mária 160*
23 *Szegedi Kis, István /Stefan 108*
24 *Szegedy, Róza /Rosa 275f*
25 *Szegő, Endre /Anderl II/202*
26 *Székely, József /Josef II/69f, II/116*
27 *Szekfű, Gyula /Julius 203, 251 ** II/15, II/153, II/233-235, II/240*
28 *Szemere, Pál /Paul 265f ** 304*
29 *Szenci Molnár, Albert 70 ** 97, 99, 100, 112, 143 ** 330*
30 *Szendrey, Julia II/47, II/55, II/99*
31 *Szent />Sankt: Adorján, Alexius, Bonifácus, Domokos, Ferenc (assis), Gellért, Gergely*
32 *(toursi), Imre, István, János (alamizsnás), Katalin, László, Ignác (loyolai), Mór,*
33 *Orsolya, Xavéri.*
34 *Szent István >István I., király >Stephan I. d. Hl., König 18, 26, 30, 34f, 58 ** 96, 104*
35 *Szent László >Ladislaus d. Hl., király /König 31, 35, 37, ** 104, ** II/67*
36 *Szenteleky, Kornél II/243*
37 *Szentiványi [Szent Iványi], Márton /Martin 108*
38 *Szentjóni Szabó (Szabó de Szentjón) László /Ladislaus 246f*
39 *Szenvey, József /Josef 310*
40 *Szép, Ernő /Ernst II/213*
41 *Szepe Csombor [Czo~], >Csombor Márton /Martin 92*
42 *Szerb, Antal /Anton 220, 273, 342 ** II/201*
43 *Szigeti, József /Josef II/10, II/14*
44 *Szigligeti, Ede /Eduardle II/126*
45 *Szigligeti, Eduárd II/9, II/14*
46 *Szilády, Áron 133*
47 *Szomory, Dezső /Desider II/158, II/162f, II/201*
48 *Sztárai [Sta~], Mihály /Michael 73f*
49 *Sztáray, Mihály /Michael, gróf /Graf 196f, 199 ** 210*
50 *Tacitus 8*
51 *Tahisz, András /Andreas 307*
52 *Taine II/140 ** II/225*
53 *Tar, Lőrinc /Lorenz 78*

1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Tasso 123-125, 145, 151f, 156 ** II/80f, II/84*
5 *Telegdi, Miklós /Nikolaus 83*
6 *Teleki, Ádám, gróf /Graf 195*
7 *Teleki, Domonkos /Dominik, gróf /Graf II/99*
8 *Teleki, József /Josef, gróf /Graf 195 ** 228 ** 310*
9 *Teleki, László /Ladislaus, gróf /Graf II/14*
10 *Teleki, Sámuel, gróf /Graf 190*
11 *Temesvári, Pelbárt (= Pelbartus Ladislaus de Temeswar, 1430-1504) 37, 50, 52*
12 *Tennyson II/80*
13 *Tersánszky J., Jenő /Eugen II/213*
14 *Thackeray II/83*
15 *Thaly, Kálmán /Koloman 133, 135, 171-173*
16 *Thewrewk-Kodex 31*
17 *Thienemann, Tivadar /Theodor 49*
18 *Thiers II/8*
19 *Thököly, Imre /Emmerich, Erdély fejedelme /Siebenbürgens Fürst 160f*
20 *Thomas v. Kempen (=Th. a Kempis, recte: Hemerken) > Kempis Tamás 87, ** 105*
21 *Thou =Jacques August, de ~ 178*
22 *Tibullus 134*
23 *Tieck 305*
24 *Tilly 100*
25 *Tinódi =T. Lantos, Sebestyén /Lautenspieler Sebastian v. T. 77-80 ** 127, 163*
26 *Tisza, Kálmán /Koloman II/72, II/111*
27 *Toldi, Miklós /Nikolaus 82 ** 206, 267, 287*
28 *Toldy (Schedel), Ferenc =Franz Karl Josef Schedel 16, 41, 82 ** 116 ** 243, 278, 293 ***
29 *304-307, 309-311, II/10, II/13, II/16f ** II/78, II/94-99, II/131f, II/138 ** II/224*
30 *Toldy, István /Stefan II/114*
31 *Tolnai (Lehr) Vilmos /Wilhelm 171*
32 *Tolnai Dáli [Da~] János /Johann D. v. T. 93*
33 *Tolnai Lajos /Ludwig II/116, 124f, 129 ** II/156, II/210*
34 *Tolsztoj /Tolstoi II/26*
35 *Tompa, Mihály /Michael II/10, II/16 ** II/47, II/57, II/65-67, II/71f, II/88*
36 *Tormay, Cecil /Cäcilie II/221f, II/236*
37 *Török, Bálint /Valentin, enyingi/ v. Enying 60, 78*
38 *Török, Sophie II/199*
39 *Toten-Rede /Halotti Beszéd 39, 44*
40 *Tótfalusi Kis >Misztótfalusi Kis, Miklós /Michael 69 ** 101, 112, 143*
41 *Tóth, Árpád II/205*
42 *Tóth, Béla II/148, II/151*
43 *Tóth, Ede /Eduardle II/126*
44 *Tóth, Gáspár /Kaspar II/46*
45 *Tóth, István /Stefan 160*
46 *Tóth, Kálmán /Koloman II/69, II/78, II/116*
47 *Toursi Szt. Gergely >Gregor von Tours, d. Hl. 36*
48 *Trattner, János Tamás /Johann Thomas (1789-1825) 70 ** 256*
49 *Trenck, Friedrich, Freiherr v. der ~ /Frigyes, báró 197 ** 210*
50 *Trostler, >Turóci[~czi]-Trostler (1888-1962) 101 ** II/72*
51 *Turenne (Henri de Latour d'Auvergne, Vicomte de) 178*
52 *Turgenjew 99 ** II/121*
53 *Turi [Tú~/ Th~/ ~y], György /Georg, vitéz ~ /Held G. T. 80 ** 153*

- 1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 Turóczi-Trostler >Trostler, József /Josef 101 ** II/72
5 Turul 24f
6 *Tyrtaios* II/76
7 Ulászló II. >Wladislaus II. (1456-1516), m. és cseh király /ung. & böhm. König 55
8 *Ursula* >*Orsolya, Szt., die Heilige* 47
9 *Uz, Johann Peter /János Péter* 259
10 Vahot, Imre /Emmerich II/10, II/13 ** II/47, II/67
11 Vajda, János /Joh. >Arisztid. II/107, II/116, II/120, II/125, II/129, II/131-136 ** II/185
12 Vajda, Péter II/10 ** II/68, II/72
13 Válaszuti, György /Georg 74
14 Valentin = Balázs
15 *Valéry* II/131
16 *Van Swieten* >*Swieten, Gerard van* 196
17 Váradi, Antal /Anton II/117, II/119
18 Vargha, Gyula /Julius II/116, II/119
19 Várkonyi, Nándor [Ferdinand] II/201
20 Vas, Gereben /Gerbert II/10, II/16, II/38, II/42, II/44 ** II/72
21 Vásárhelyi, András /Andreas 43
22 Veiglsberg, Leó II/165
23 Verancsics, Antal /Anton 83
24 Veresmarty, Mihály /Michael 90
25 *Vergilius* 81 ** 151 ** 329f
26 Verseghy, Ferenc /Franz 246f
27 *Victor*, >*Hugo* 336, II/7, II/21, II/41, II/44, ** II/57, II/62
28 *Vigny, Alfred de* ~ 316
29 *Villon* 125
30 Vincze, Géza II/220
31 Virág, Benedek /Benedikt 232 ** 329
32 Vitéz >Csokonai Mihály /Michael Held v. Csokona 167, ** 254, 279-287, ** 301, 329,
33 ** II/55, II/74, II/93, ** II/206
34 Vitéz, János /Johann [kroat.: Ivan Vitez] (1408-1472) 52
35 Voinovich, Géza II/93, II/102, II/109, II/118
36 Volksmärchen /népmese 24f
37 *Voltaire* 195-97 ** 208f, 211, 226f, 229, 236 ** II/21
38 *Voragine, Jacobus a*~ 50
39 Vörösmarty, Mihály /Michael 8f, 81 ** 143, 145, 149, 154 ** 211, 228, 230, 233, 238,
40 243, 281, 293 ** 304, 311f, 319, 324-339, 341f, II/10, II/13, II/15, II/36f, II/45 **
41 II/46-48, II/52f, II/60, II/65, II/67, II/73, II/79, II/81-85, II/93, II/98-100, II/104, II/109,
42 II/134 ** II/147, II/158, II/162, II/169, II/173. II/178, II/181, II/186, II/193, II/196,
43 II/204
44 *Wagner* II/80
45 *Wallace, Edgár* 12
46 Wallaszky, Pál /Paul 109
47 *Wallenstein* 142, 146
48 *Watteau* 184
49 Werbőczy [=Ver~], István /Stephan 95 ** 201
50 Wesselényi, Ferenc /Franz, gróf /Graf (v. Hadad & Murány /Muran) 160
51 Wesselényi, Miklós /Nikolaus, báró /Baron 215 ** 298, 310, II/45
52 *Whitman* II/180, II/229, II/231
53 *Wieland* II/22

- 1 *I. Band /kötet* 5-93 ***** 2.) 94-200 ***** 3.) 201-297 ***** 4.) 298-342 +
2 4.) +II/5-II/45 ***** 5.) II/46-II/140 ***** 6.) II/141-II/249
3
4 *Wigand* 307
5 *Wilhelm von Oranien* >*Orániai Vilmos* 142
6 Wladislaus II. >Ulászló (1456-1516), ung. & böhm. König /m. és cseh király 55
7 *Woolf, Virginia* II/161
8 *Wordsworth* II/48
9 *Xavéri Szent Ferenc* >*Franz Xaver der Heilige* 89
10 *Yeats* II/164
11 Zalán, József /Josef II/80, II/116
12 Zolnai, Béla 133f, 136 ** II/65
13 Zrinyi [Subič, Zrin, Serin] Péter, gróf /Graf 146
14 Zrinyi [Subič, Zrin/ski, Serin], Miklós, /Nikolaus, grófok /Graf/en (idősb /d. ált. 1508-66;
15 1620-64) 7, 20, ** 104, 106, 108, 123, 125-127, 133, 141-158, 163, 164, 186, 189,
16 191 ** 257, 266f ** 302, 340, 342 ** II/58, II/80, II/82, II/84, II/108, II/127, II/129, **
17 II/193, II/213, II/219f
18 Zrinyi, Ilona, grófnő /Gräfin 160f
19 Zsámboki >Sambucus 108
20 Zsigmond >Sigismund (1368-1437) m. kir., róm.-ném. cs. /ung. König, röm.-dt. Kais. 78

ERDÉLYI SZÉPMIVES CÉH CLUJ-KOLOZSVÁR, 1934.

Székelyvárosi és József Klanosy
 Klánosy Klánosy

Nachwort.

Warum erlaubten nach 1945 Budapests neue Machthaber, daß Dr. Anton Szerbs Ungarische Literaturgeschichte immer weiter verbreitet wurde? Obwohl sie nicht die vorgeschriebene Weltanschauung enthielt. Wie falsch des toten Literaturwissenschaftlers Einstellung war, erklärte an Stelle des weggelassenen ursprünglichen Vorworts in jeder Ausgabe ein politisch passend Denkender ausführlich.

Zudem wurden im Buch Stellen eliminiert, die nun verboten waren: so das negative Erwähnen kollektivistischer Staaten, des Sowjetsterns, der Marxschen Lehren. *1

Weggelassen wurden alle Kapitel zum Zeitraum 1910 über die Weltkriegsjahre 1914-18 und Räterepublik 1919 bis zur Vergabe von Ungarns größtem Teil an andere Staaten. Mit Betrachtung der Lebenschancen ungarischer Literatur unter nun fremden Herrschaften und der Entwicklungsrichtung daheim bis 1935. -- Laut Szerbs Urheberrechtserben geschah das Weglassen in seinem Sinn, hatte er doch selber den Schluß seines Buches zu erweitern und überarbeiten geplant. *2. -- Somit fehlen in den kommunistisch gesäuberten Ausgaben unsere Seiten II-214 - 249.

Die vielen Tausend Käufer und Leser der kommunistisch geduldeten Szerbschen Literaturgeschichte erfuhren nicht, welchen Eindruck das erste kommunistische Regime *3 hinterlassen hatte im 1901 geborenen Budapester Autor, der es als Abiturient wachen Verstandes erlebte und hernach aus literarischen Dokumenten studierte. *4

Auszüge: - eine kleine bürgerliche Fraktion gründete im Namen des Proletariats eine Diktatur, - würgte Gegenstimmen durch Terror ab, - wurde unterstützt von einigen literarisch tätigen Personen, bei denen es ein psychologisches Rätsel geblieben ist, was sie an die Spitze des Proletariats getragen haben mag; - es war eine importierte Revolution, von der nicht einmal eine Spur blieb. *5

Nachdem Szerbs Werk soweit gesäubert war, daß den Lesern keine politisch falschen Gedanken kommen, wurde seine Anschauung in den Keller „bürgerlicher Humanismus“ verwiesen. Woraus es aber möglich sei, herauszuklettern auf den richtigen Weg: „Der fortschrittlichen, humanistischen Bürger und Intellektuellen oberste Hoffnung [ist] die Sowjetunion.“ *6

Szerb habe „in den Nebeln der Denkweisen einer Epoche“ die ungarische Literatur zu deuten versucht. Unter diesem gedanklichen Nebel taucht jedoch hervor sein feinfühligere, verständnisvoller, bezaubernder Geist. Und politische Naivität sei noch begreiflich Mitte der 1930er Jahre, als Szerb seine große Arbeit beendete. Denn damals schien der Faschismus noch überwindbar. *7

Hatte der als sympathisch, talentiert dargestellte Nebelwanderer keine Gelegenheit, über den Kilometerstein 1934 hinaus zu blicken und das sowjetische Ziel als das seinige anzuerkennen? Der Nachbemerker der kommunistischen Ausgaben teilt mit, der Nachdruck entspricht der 1935 in Budapest gedruckten, schon verbesserten Ausgabe: „Nötig wurden einige unbedeutende kleinere Berichtigungen: Jahreszahlen, bibliographische Angaben usw.“ *8

Unsere sechsteilige bilinguistisch Ausgabe der Ungarischen Literaturgeschichte Dr. Anton Szerbs zeigt seitenweise das 1934 in Klausenburg gedruckte Original; Titelseiten siehe Anfang Band I und Bd. 4 vor S.II-5, auf Rückseite 342 a Minerva-Druckerei. Daß sofort 1935 in Budapest beide Szerb-Bände neu gesetzt worden wären, erscheint ökonomisch unwahrscheinlich. Sinnvoll, daß von Klausenburg statt fertiger Bücher nur die Druckplatten nach Budapest geschickt wurden, zwecks Zollersparnis, weil zwischen beiden Städten seit 1920 die rumänische Grenze war. Also gleiche Druckplatten 1934-35? Schließt Änderungen aus.

Utószó

Miért engedték meg 1945 után Budapest új hatalom birtokosai, hogy dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetét mindig tovább terjesszék? Habár nem az előírt világnézetet tartalmazta. Hogy a halott irodalomtörténész beállítottsága milyen hamis volt, az elhagyott eredeti előszó helyett minden kiadásban egy politikailag illően gondolkodó magyarázta kiadósan.

Ráadásul a könyvben részleteket elimináltak, amelyek most tiltva voltak: így a negatív megemlékését kollektivisták államoknak, a szovjet csillagnak, a marxi tanoknak. *1

Elhagytak minden fejezetet az 1910-es időszakhoz az 1914/18-as világháború évein és a 1919-es tanácsköztársaságon át Magyarország legnagyobb részének odaadásáig más államoknak. Szemléltetésével a magyar irodalom életésélyeinek most idegen uralmak alatt és a fejlődésirányának odahaza 1935-ig. -- Szerb szerzőjog örökösei szerint az elhagyás az ő őhaja értelmében történt, hiszen maga tervezte könyve végét bővíteni és átdolgozni. *2. -- És így hiányoznak a kommunistasan tisztogatott kiadásokban a II-214 - 249 oldalaink.

A sok ezer vevője és olvasója a kommunistaileg túrt Szerbféle irodalomtörténetnek nem tudta meg, hogy milyen benyomást hagyott hátra az első kommunista rezsim *3 az 1901-ben született szerzőben, aki azt mint érettségiző éber eszűen élte át és azután irodalmi dokumentumokból tanulmányozta. *4

Kivonatok: - egy kis polgári töredék a proletariátus nevében diktatúrát alapított; - ellenező szót terror által fojtott el; - támogatva lett néhány irodalmian tevékeny személytől, akiknél lélektani rejtély maradt, mi vihette őket a proletariátus élére; - importált forradalom volt, melynek nyoma se maradt. *5

Miután Szerb műve annyira tisztított volt, hogy az olvasóknak hamis politikai gondolatok ne jöjjenek, az ő nézetét a „polgári humanizmus” pincéjébe utalták be. Ahonnan azonban lehetséges kimászni a helyes útra. „A haladó, humanista polgárok és értelmiségiek legfőbb reménye a Szovjetunió.” *6

Szerb állítólag „egy korszak gondolkodásmódjainak ködeiben” kísérelte megfejtetni a magyar irodalmat. Ezen gondolati köd alól pedig előbukkan az ő érzékeny, megértő, elbájoló szelleme. És politikai naivitás még érthető volna az 1930-as évek derekán, mikor Szerb a nagy munkáját befejezte. Mert akkor a fasizmus még legyőzhetőnek látszott. *7

Nem volt-e a szimpatikusnak, tehetségesnek ábrázolt ködvándornak alkalma, hogy az 1934-es kilométerkövön túl tekintsen és a szovjet célt elismerje övéjének? A kommunista kiadások utómegjegyzése közli, az utánnomás az 1935-ben Budapestben nyomtatott, már javított kiadásnak felel meg. „Szükségessé vált néhány jelentéktelen apróbb helyesbítés: évszámok, bibliográfiái adatok stb.” *8

A mi hatrésztű bilingvis kiadásunk dr. Szerb Antal Magyar Irodalomtörténetének oldalonként mutatja az 1934-ben Kolozsvárott nyomtatott eredetit; címlapokat lásd I. kötet elején és 4. köt. II-5 old. előtt, a 342. hátlapon Minerva nyomda. Hogy rögtön 1935-ben Budapestben mindkét Szerb-kötetet újból szedték volna, gazdaságilag valószínűtlennek tűnik. Észszerű, hogy Kolozsvárról kész könyvek helyett csak a nyomólemezeket küldték Budapestre, vámmegtakarítás végett, mert a két város között 1920 óta a román határ volt. Tehát azonos nyomólemezek 1934-35? Változtatásokat kizár.

1 Wir haben die 1934er Ausgabe mit der 1940 anderen verglichen. Festgestellte Textände-
2 rungen sind am Ende jedes unserer sechs Buchteile. Verlag war beidemale die Siebenbürger
3 Schönwerkliche Zunft. Aber 1940 findet sich das winzige Kürzel der Budapester Révai-
4 Druckerei. -- In diesem Fall hatte der Autor mehrere Jahre fürs Überarbeiten.

5
6 Es änderte sich sein Stil, insofern als zahlreiche Sätze verkürzt wurden durch Interpunktion
7 und manchmal Satzumbau. Das nachzuweisen in maßloser Arbeit erschien uns freilich mü-
8 ßig. Interessant waren veränderte Sätze oder Satzteile, umgetauschte Wörter. Manchmal
9 waren ganze Absätze gestrichen oder neu geschrieben, auch Fußnoten ergänzt, neue hinzu-
10 gefügt. Solche Änderungen haben wir festgehalten.

11
12 Zwischen der 1934er Erstausgabe und dem Budapester Neudruck 1940 hatte also nicht die
13 übliche Druckfehler korrigierende, eventuell noch interpunktionell glättende Arbeit stattge-
14 funden. Sondern das ganze Buch war Satz für Satz aufmerksam durchgelesen, inhaltlich
15 sorgfältig nach-bedacht worden. Wobei der Autor das aktuelle politische Geschehen eben-
16 so wahrnahm und berücksichtigte wie beim Schreiben des Buches.

17
18 Als er beim 18. Jahrhundert gewesen war, schaute er durchs Fenster in die eigene Zeit, sah
19 „die mörderische Verleugnung der menschlichen Idee, Bolschewismus, ihre Hitlers.“ *9.
20 Zu Beginn der nach seinem Tod gestrichenen Kapitel gedachte er des im August 1933 er-
21 mordeten deutsch-jüdischen Philosophen und politischen Publizisten PD. Dr. Theodor Les-
22 sing. *10. -- In der 1940er Ausgabe fehlt der ungarisch klein geschriebene Sammelname
23 „ihre Hitlers“ wie „Bolschewismus“. Die zitierten anderen Stellen sind geblieben.

24
25 Nach dem Zerfall der Sowjetunion Ende 1991, samt erfolgtem Abzug ihrer Truppen aus
26 dem seit 1989 nur noch „Republik Ungarn“ heißenden und sich westwärts orientierendem
27 Land, drohte kein Rückfall in den seit 1949 gewesenen sozialistischen Staat. Bislang Ver-
28 botenes war gefragt. Auf dieser Welle erschien 1994 die elfte Ausgabe von Anton Szerbs
29 Ungarischer Literaturgeschichte in der angeblich 1935er Fassung.

30
31 Ohne neues Vorwort über des Autors Weltanschauung. Daß die rückblickend vielleicht
32 doch nicht so falsch war. Dafür mit dem ursprünglichen, bisher weggelassenen Vorwort
33 Makkais (schriftstellernder reformierter Bischof), der darin auch die großzügige Geldspen-
34 de von Baron und Baronin Kemény bedankte. Mit Adelstitel, auch in Szerbs Widmung.
35 (Adelstitel wurden 1947 abgeschafft, seit 2011 strafbar.) -- Im Nachwort 1994, S.509, er-
36 klärt Szerbs Witwe als Erbin des Copyrights von 1934, „die aus den in den letzten Jahr-
37 zehnten erscheinen gelassenen Ausgaben fehlenden Sätze und Kapitel haben wir wieder-
38 hergestellt.“ Samt dem Makkai-Vorwort, weil es die Entstehung des Werkes erklärt.

39
40 Da die selbe Erbin den kommunistischen Streichungen zugestimmt oder die wohl selber
41 gemachte hatte (unser >Vorwort S.III /2), verglichen wir die hier in unseren Fußnoten # 1,
42 5, 9 angegebenen Streichungen mit der 1994er Ausgabe. War wirklich alles wiederherge-
43 stellt? Nicht ganz. Daß Szerb den Bolschewismus als ebensolche „mörderische Verleug-
44 nung der menschlichen Idee“ bezeichnet hatte wie „der Hitlers“, fehlt. Daß Szerb den „kol-
45 lektivistischen Staat“ ablehnte, fehlt auch. Und auch, daß Ady laut Szerb nichts gab auf
46 „der Marxschen Lehren Internationalismus.“ *11. -- Die von uns angegebenen Stellen, wo
47 Szerb Ungarns Räterepublik 1919 eine importierte nicht-proletarische Revolution und ter-
48 roristische Diktatur nennt, sind wieder da.

49
50 Der Blick in die 1994er Budapester Ausgabe (*12) zeigt, daß lediglich unsere bilinguisch
51 Ausgabe des 1934er Klausenburger Erstdrucks mit dem Vergleich der von Szerb selber
52 bearbeiteten Budapester Fassung von 1940 sein Werk unverfälscht enthält. Was die Leser
53 bei der beeindruckend guten Wissensvermittlung nicht bewußt-unbewußt mit aufnehmen
54 sollen, teilt der jeweilige Streicher nicht mit. Am 2. 12. 1942 bei der Interpellation im Bu-

1 Mi az 1934-es kiadást hasonlítottuk össze az 1940-essel. Megállapított szövegváltoztatások
2 a hat könyvrészünk mindegyike végén. Kiadó mindkét ízben az Erdélyi Szépművészeti Céh
3 volt. De 1940-ben a kicsi rövidítést találjuk a budapesti Révai nyomdának. -- Ebben az
4 esetben a szerzőnek több éve volt átdolgozásra.

5
6 Megváltozott a stílusa, annyiban, hogy számos mondat rövidítve lett írásjelek által és néha
7 mondat szerkezeti átépítéssel. Ezt kimutatni mértéktelen munkával persze értelmetlennek
8 tűnt nekünk. Érdekesebbek voltak változott mondatok vagy mondatrészek, kicserélt szavak.
9 Néha egész szakaszok törölve, vagy újra írva lettek, lábjegyzetek kiegészítve. Újak hozzá-
10 fűzve. Ilyen változtatásokat rögzítettünk.

11
12 Az 1934-es első kiadás és a budapesti újnnyomat között tehát nem a szokásos sajtóhibákat
13 korrigáló, esetleg még írásjeles simító munka ment végbe. Hanem az egész könyv mondat-
14 ról mondatra figyelmesen átolvasva, tartalmilag gondosan utána-gondolt lett. Aminél a
15 szerző az aktuális politikai eseményeket ugyanúgy észrevette és tekintetbe vette, mint a
16 könyv megírásánál.

17
18 Mikor a XVIII. századnál volt, kinézett az ablakon a saját idejébe, látta „a gyilkos meg-
19 tagadását az emberi eszmének, bolsevizmus, hitlerei.“ *9. Kezdeténél a halála után törölt
20 fejezeteknek, megemlékezett az 1933 augusztusában meggyilkolt dr. habil. Lessing Tódor
21 német-zsidó filozófus és publicistáról. *10. -- Az 1940-es kiadásban hiányzik a magyarul
22 kis kezdőbetűs gyűjtőnév „hitlerei“ mint „bolsevizmus“. Az idézett többi részlet maradt.

23
24
25 A Szovjetunió szétesése 1991 vége után, csapatjainak elvonulása megtörténtével az 1989
26 óta már csak „Magyar Köztársaságnak“ hívott és nyugat felé orientálódó országból, nem
27 fenyegetett visszaesés az 1949-től volt szocialista államba. Eddig tiltott, keresett lett. Ezen
28 a hullámon jelent meg 1994-ben a tizenegyedik kiadása Szerb Antal Magyar Irodalomtör-
29 ténetének, állítólag az 1935-ös változatban.

30
31 Új előszó nélkül a szerző világnézetéről. Hogy az visszapillantva talán mégsem volt annyira
32 hamis. Ahelyett az eredeti, eddig elhagyott előszavával Makkainak (író, református püs-
33 pök), aki abban megköszönte a nagylelkű pénzadományát is Kemény bárónak és báróné-
34 nek. Nemesi címmel, Szerb ajánlásában is. (Nemesi címeiket 1947-ben megszüntették,
35 2011 óta büntethetők.) -- Az 1994-es utószóban, 509. o., Szerb özevegye, mint a szerzői jog
36 örököse kijelenti, „az utóbbi évtizedekben megjelentetett újabb kiadásokból hiányzó mon-
37 datokat és fejezeteket helyreállítottuk“. A Makkai-előszóval együtt, mert az a mű keletke-
38 zését magyarázza.

39
40 Mivel ugyanazon örökös a kommunista törlesztésekbe beleegyezett vagy azokat saját maga
41 csinálta volt (>előszavunk III. o. /2), összehasonlítottuk az itt az 1, 5, 9 sz. lábjegyzet-
42 teinkben megadott törléseket az 1994-es kiadással. Igazán helyre lett állítva minden? Nem
43 egészen. Hogy Szerb a bolsevizmust ugyanolyan „gyilkos megtagadásának az emberi esz-
44 ménének“ nevezte, mint „hitlereit“, hiányzik. Hogy Szerb a „kollektivistista államot“ elutasította,
45 szintén hiányzik. És az is, hogy Szerb szerint Ady semmibe se vette „a marxi tanok in-
46 ternacionalizmusát“. *11. -- A tőlünk megadott részletek, ahol Szerb az 1919-es tanács-
47 köztársaságot egy importált nem-proletárius forradalomnak és terrorista diktatúrának neve-
48 zi, ismét megvannak.

49
50 A pillantás az 1994-es budapesti kiadásba (*12) mutatja, hogy csupán a mi bilingvis ki-
51 adásunk, az 1934-es kolozsvári első kiadás összehasonlításával a Szerb maga átdolgozta
52 1940-es budapesti változattal, tartalmazza a művét hamisítatlanul. Amit az olvasók a be-
53 nyomást keltően jó tudásközvetítésnél azzal együtt tudatosan-tudattalanul fel ne fogjanak,
54 a mindenkor törlő nem közli. 1942 XII. 2-án az interpellációnál a budapesti parlamentben

1 dapester Parlament wegen Verbots dieses kulturgeschichtlichen Werkes, vermochte nicht
2 mal der Abgeordnete Palló von der Nationalen Front selber zu sagen, genau welche politi-
3 sche Gefahr aus dieser „Brutstätte [Warmbeet] ganz verdächtiger Bestrebungen“ droht.
4 Konkrete Anschuldigung war eigentlich nur, daß ausgerechnet ein Jude ungarische Litera-
5 turgeschichte für Erwachsene verfaßt hatte und die Bevölkerung des Landes dies kritiklos
6 hinnahm. Zwischenruf Plukovich: „Tun wir es auf den Scheiterhaufen!“ Zuruf Baky: „Ver-
7 brennen wir das Buch!“ Zwischenruf: „Wer ist der Herausgeber?“ *13.
8

9 Die Antwort des Kultusministers Eugen Szinyei Merse liegt uns nicht vor.
10

11 Warum wurde und blieb jahrzehntelanger Dauererfolg das anscheinend auch seit 1942 nie-
12 mandem total passende Buch? Sogar seine Witwe, und dazu politisch auch in Ungarn nach
13 1989 frei gewordener Zeit, erwies sich als nicht mit allem einverstanden, was Szerb 1934
14 /1940 geschrieben hatte. -- Den selber beim Vorstellen der literarischen Erzeugnisse immer
15 auch das Publikum interessierte. Über die Käufer seines erstaunlich weit verbreiteten wis-
16 senschaftlichen Werkes könnten schon die Verlagsrechnungen Auskunft geben. Gingen die
17 jeweiligen Ausgaben /Auflagen hauptsächlich ins In- oder Ausland? Wohin? In Länder mit
18 schwachem Ostgeld (Ungarns Nachfolgestaaten) oder Dollarwährung (Flüchtlinge der
19 1956er Revolution)? Wieviele Lehranstalten und Bibliotheken bestellten? -- Wen interes-
20 siert denn die Geschichte des ungarischen Schrifttums?

21 (Außer dieser von Dr. Anton Szerb.)

22 *prof. dr. Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas*

- 23
24
25
26
27 *1 Unser Band 5: S. II-105 Zeile 27 und Bd. 6: S. II-190 Z. 32 sowie II-191 Z. 10f.
28 *2 Herausgebervermerk 1978 S. 531
29 *3 Räterepublik 21.III. - 1. VIII. 1919.
30 *4 Biografie >Wikipedia.
31 *5 Unser Band 6: S. II-227 Zeile 14f & 21, - II-228 Z. 15f, - II-232 Abs. 1.
32 *6 Stefan Sötér's Vorwort 1978 zur sechsten Auflage, S. 10 Abs. 1, Zeile 7f.
33 *7 Sötér's Vorwort ebda. S. 28 (Nebel), S. 9 unten (dreißiger Jahre).
34 *8 Herausgebervermerk 1978 S. 531.
35 *9 Unser Band 2: S. 188, Zeilen 38f.
36 *10 Unser Band 6: S. II-215, Zeile 9.
37 *11 Szerb 1994 S. 167 /2, 383 /1, 456 /2. Vgl. unsr. Band 2 S. 188 Zeile 38f, Bd. 5 S. II-105 Z. 27,
38 Bd. 6 S. II-191 Z. 10f.
39 *12 Seither 12. Auflage 2000, Nachdruck 2003.
40 *13 Sind Herr Minister bereit auf Scheiterhaufen zu verbrennen - Verboten? Peter Csunderlik,
41 Törtek - Page not found, 31. 5. 2012 = http://**cspg.nolblog.hu/archives
42
43
44
45
46
47

Dr. Grexa Gyula:
A Csaba-monda
és a
székely hunhagyomány.
Budapest 1922,
A szerző kiadása.

(Dr. Julius Grexa:
Die Csaba-Sage
und die
sekler Hunnenüberlieferung.
Budapest 1922,
Des Verfassers Ausgabe.)

XXXI

1 ezen kultúrtörténeti műnek a betiltása miatt, még a Nemzeti Front Palló képviselője maga
2 se volt képes megmondani, pontosan micsoda politikai veszély fenyeget ennek az "egészen
3 gyanús törekvések melegágyából." Konkrét vádaskodás tulajdonképpen csak az volt, hogy
4 pont egy zsidó szerzett magyar irodalomtörténetet felnöttek számára és az ország lakossága
5 ezt kritikátlanul elfogadta. Plukovich közbekiáltása: "Máglyára tegyük!" Baky odakiáltása:
6 "Égessük el a könyvet!" Közbekiáltás: "Ki a kiadója?" *13.
7
8

9 Szinyei Merse Jenő kultuszminister válasza nem áll rendelkezésünkre.
10

11 Miért lett és maradt évtizedes tartós siker az úgy látszik 1942 óta se mindenkinek megfele-
12 lő könyv? Még özvegye is, és még hozzá politikailag Magyarországon is 1989 után szabad-
13 dá lett időben, nem mindennel egyetértőnek bizonyult, amit Szerb 1934-/1940-ben írt. --
14 Akit önmagát az irodalmi termékek bemutatásánál mindig a közönség is érdekelte. Az ő
15 meglepően messzire elterjedt tudományos művének vevői felől már a kiadói számlák ad-
16 hatnának felvilágosítást. Az egyes kiadások /auflágok főleg bel- vagy külföldre mentek-e?
17 Hová? Országokba gyenge keleti pénzzel (Magyarország utódállamai) vagy dollár valutá-
18 val (az 1956-os forradalom menekültjei)? Hány tanintézet és könyvtár rendelt? -- Vajon kit
19 érdekel a magyar irodalom története?

20 (Ezen a dr. Szerb Antalén kívül.)

21 *dr. Farkas Josef-Gerhard prof. & Farkas Gabriele*

- 22
23
24
25
26
27 *1 Az 5-ik kötetünk II-105. o., 27-ik sor és 6-ik köt. II-190. o., 32. s. úgymint II-191. o., 10f. s.
28 *2 Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.
29 *3 Tanácsköztársaság 1919 III 21 - VIII. 1.
30 *4 Biográfia >Wikipédia.
31 *5 A 6-ik kötetünk II-227. o., 14f. & 21. sor, - II-228. o. 15f, - II-232 első szakasz.
32 *6 Sötér István előszava 1978-ban a hatodik kiadáshoz, 10-ik o. 1. szak. 7f sor..
33 *7 Sötér előszava uo. 28-ik o. (kőd), 9. o. alul (harmincas évek).
34 *8 Kiadó megjegyzése 1978, 531-ik o.
35 *9 A
36 *10 A 6-ik kötetünk II-215. o. 9. sor.
37 *11 Szerb 1994 167 /2. o., 383 /1., 456 /2. Vö. 2-es kötetünk 188. o. 38f. sor, 5. köt. II-105.o. /27,
38 6-ik kötetünk II-191. o., 10f. sor.
39 *12 azóta 12-ik kiadás 2000-ben, utánnomás 2003-ban.
40 *13 Hajlandó-e miniszter úr máglyán elégetni - Betiltja? Csunderlik Péter, Törtek - Page not
41 found, 2012 V. 31. = http://**cspg.nolblog.hu/archives
42
43
44
45
46
47

47 Michael de Ferdinandy (1912-93): Ungarn als Reich der Heiligen Krone.
48 Seine Psychografie, von der Vorgeschichte bis 1956. Romantik als ge-
49 schichtliche Form - . Redigiert von Josef-Gerhard Farkas.
50 Herausgeber: © Gabriele und Josef-Gerhard Farkas →
51 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCs_document_00000012914
52

XXXI a

1
2 Szerb Antal: Magyar irodalomtörténet (1934)

3
4 Antal Szerb: Ungarische Literaturgeschichte

5
6 (1934, > 1940 Änderungen, / változtatások)

7
8 deutsch von Josef-Gerhard Farkas:

9
10
11
12
13 *Band 1 von 6 / 1. kötet 6-ból*

14
15 bis 16. Jahrhundert / 16. századig.

16
17 *Band 2 von 6 / 2. kötet 6-ból*

18
19 16. bis 18. Jahrhundert / 16. - 18. századig.

20
21 *Band 3 von 6 / 3. kötet 6-ból*

22
23 Adelsliteratur bis Banus Bánk / Nemesi irodalom a Bánk bánig.

24
25 *Band 4 von 6 / 4. kötet 6-ból*

26
27 Kölcsey bis Jókai / Kölcseytől Jókaiig.

28
29 *Band 5 von 6 / 5. kötet 6-ból*

30
31 Petőfi bis Bodnár / Petőfitől Bodnárig.

32
33 *Band 6 von 6 / 6. kötet 6-ból*

34
35 Bürgerliche Literatur bis 1929 / Polgári irodalom 1929-ig.

36
37
38
39
40 © 2015 Gabriele Farkas gabyfarkas@web.de
41 Habsburger Allee 10 a, D-76767 Hagenbach
42 Deutschland / Németország

1
2 Ungarn, ungarisch, bilinguistisch:

3
4 Szerb, Antal: Ungarische Literaturgeschichte (*Magyar irodalomtörténet*, I+II,
5 Jubiläumsausgabe Erdélyi Helikon, Kolozsvár [Klausenburg] 1940); deutsch
6 von Josef-Gerhard & Gabriele Farkas, Berlin+Youngstown /Ohio 1975.

7
8 József Gert Farkas =Josef-Gerhard Farkas (Hg.): Die ungarische Revolution
9 1956, Band I & II, Edition 2012 mit Index & Anhang. I) Rundfunk-Doku-
10 mente, unter besonderer Berücksichtigung der studentischen Bewegung.
11 Vorwort 1957 Prof.Dr. Alexander Graf Schenk von Stauffenberg. II) Ost-
12 westliche Presseschau. Meldungen, Kommentare, Features, Analysen. Vor-
13 wort 1957 Prof.Dr. Karl d'Ester. Anhang: Ungarn in Flammen. Dokumen-
14 tarfilm. Und: The Hungarian revolution 20 years after. Rezension.

15 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000015851

16
17 Josef-Gerhard Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, Catholic Hungarians'
18 Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themenspektrum / thematic
19 spectrum / témaspektruma. I. 1956 - 1968

20 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013607

21
22 Josef-Gerhard Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*, Catholic Hungarians'
23 Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themenspektrum / thematic
24 spectrum / témaspektruma. II. 1969 - 1979

25 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013608

26
27 Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas: *Katolikus Magyarok Vasárnapja*,
28 Catholic Hungarians' Sunday (Katholischer Ungarn Sonntag) USA, Themen-
29 spektrum / thematic spectrum / témaspektruma. III. Index 1956-1968 &
30 1969-1979

31 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000013610

32
33 Farkas, Josef-Gerhard: *Székyesség: Góbé igazgató berlini luxusautója.*

34 *A bilingvis kiadás magyar különnyomata.*

35 (Seklerisches: Direktor Gobes Berliner Luxusauto. Ungarischer Sonderdruck
36 der Bilinguistisch-Ausgabe.) Berlin 2011. <http://edocs.fu-berlin.de>

37
38 Michael de Ferdinandy (1912-93): Ungarn als Reich der Heiligen Krone. Sei-
39 ne Psychografie, von der Vorgeschichte bis 1956. Romantik als geschichtli-
40 che Form - . Redigiert von Josef-Gerhard Farkas.

41 Herausgeber: © Gabriele und Josef-Gerhard Farkas

42 http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_000000012914 →

I. Der Osten des Westens: Pannonien.

Landschaft und Geschichte, 5; - Pannonien, 6; - Die offen gelassene Grenze, 7; - Pannonisches Schicksal, 7; - Angreifender Osten, 7.

II. Die Hunnen.

Der Reiternomade und seine Welt, 8; - Hunnische Reichsbildung, 9; - Die Begründung der Alleinherrschaft, 9; - Das Attila-Reich: eine eurasische Synthese, 10.

III. Das nachhunnische Osteuropa.

Awaren, 11; - Onuguren, 12; - Die ugrischen Völker, 12; - Chasaren, 12; - Osteuropäische Zusammenhänge, 13.

IV. Das altungarische Weltbild.

Die ungarische Urreligion, 14; - Die türkische Urreligion, 14; - Das duale Weltbild, 14; - Iranisch-turanische Parallelen und Gegensätze, 14; - Iranisch-ungarische Zusammenhänge, 15; - „Horror vacui“, 15; - Die „Geißel Gottes“ und ihr Gott, 16; - Der ungarische Dualismus, 16; - Das Thema des Kampfes, 16; - Die „kämpfenden Schamanen“, 16; - Kampf mit dem Kumannen, 17; - Der Kampf ums Reich, 17; - Das Doppelkönigtum, 18; - Die „Hunnenschlacht“, 18; - Der „ungarische“ Attila, 19; - Der „stultus populus“ des abziehenden Csaba, 19; - Die ungarische „Reconquista“, 20; - Von Zweifeln zur Einheit, 20; - „metus orbis, flagellum dei“, 21; - „Der Mann des Blutes“, 21; - Die Kehrseite, 22.

V. Das ungarische Königtum.

Hunnisch-ungarische Parallelen, 22; - Wendung nach Westen, 24; - Schicksalslage zwischen Ost und West, 24; - Einordnung des ungarischen Königtums in das Abendland, 25; - Die Avtizität, 26; - „Defensor Christianitatis“, 27.

VI. Der „christlich-osteuropäische Kulturkreis“ und sein Untergang.

Sippengemeinschaft gekrönter Häupter, 28; - Ungarisch-slawische Zusammenhänge, 28; - Tendenz zur Großmachtspolitik, 29; - Der Mongolensturm, 29; - Der große Angriff auf Osteuropa, 30; - Der Osteuropa-Plan des ungarischen Königs, 30; - Die Verwüstung Ungarns, 31; - Die Mongolen räumen Ungarn, 31; - Kumanisch-ungarische Gegensätze, 32; - Eine neue Kulturscheide, 33.

VII. Das „Archiregnum“

Ungarn und der ostmitteleuropäische-osteuropäische Raum, 34; - „Propagator fidei“, 34; - Ludwig der Große, 34; - Der Kongreß von Visegrád, 35; - Auftrag und Erbe, 35; - Balkanpolitik, 36; - Bilanz, 37; - Das Erbe und die Erben, 37; - Das Titelblatt der Wiener Bilderchronik, 38; - Der Auftritt der Türken, 39; - Der Verteidigungsgürtel des Reiches, 40; - Johannes Hunyadi, 40; - Matthias Corvinus, 41; - „Secundus Athila“, 42; - Attila, Ladislaus der IV., Matthias, 43; - Matthias: die ungarische Renaissance, 44; - Vom „imperium“ des Matthias zur inneren Spaltung der Jagiellonenzeit, 45; - Das „arpadische“ Reichsgebilde, 46; - Das „luxemburgisch-habsburgische“ Reichsgebilde, 46.

VIII. Die heilige Krone.

Geheiligte Gegenstände des gottgesandten Herrschers, 47; - „Attilas Schwert“, 48; - Die „sancta corona“ der Arpaden, 48; - Von Karl Robert bis Matthias Corvinus, 49; - Der Ursprung der „Doktrin der hl. Krone“, 49; - Die Frage nach dem Ursprung des Gegenstandes, 50; - Signaculum, mysterium et robur, 51; - Der mystische Körper der hl. Krone, 51; - Der mystische Körper der hl. Krone wird „sichtbar“, 52; - Vom „totum corpus“ zu den „dissecta membra“, 52; - Von den „dissecta membra“ zum „totum corpus“, 53.

IX. „Scherme und Vorstand der Kristenhait“.

Schwache Nachfolger zerstören das Werk Matthias Corvinus, 53; - Der Bauernaufstand von 1514, 54; - Demographische Verschiebungen, 55; - Die Spaltung des Landes bereitet sich vor, 55; - Mohács, 55; - Die Spaltung des Landes wird zum Ereignis, 56; - „Wie der Finger zwischen Schwelle und Tür“, 57; - Hunnen, Mongolen, Türken, 57; - „scherme und vorstand“ - ?, 58; - Kriegsschauplatz Ungarn, 58; - Die Wacht an der Grenze, 58.

X. Das dreigeteilte Land. I. — Das „königliche“ Ungarn.

Frater Georg, 59; - Östliche Spielregel, 59; - Habsburg und Ungarn, 60; - Die Liebe des Feindes, 61; - Der fremde König, 61; - „Die ungarische Mark“, 62; - Die „Kaiserlichen“, 62; - Landsknecht und vitéz, 63; - „Einrichtungswerke“ und andere „kaiserliche“ Maßnahmen, 64; - Kardinal Pázmány zwischen König und Land, 64; - Die Wahl Ferdinands II. 1618 und sein Testament 1621, 65; - Ungarns Stellung im habsburgischen System, 66.

XI. Das dreigeteilte Land. II. — Das „Hódoltság“: Türkisch-Ungarn.

Türkische Verwaltung, 66; - Türken und Ungarn, 67; - Das Komitat im Hódoltság, 67; - Entwicklung des Komitats, 67; - „Das geflüchtete Komitat“, 68; - Die Krise von Religion und Denken, 69; - Die Reformation in Debreczin, 70; - Glaubenswahl im Hódoltság, in Transsilvanien und im „königlichen“ Ungarn, 71; - Katholische Restauration: Petrus Pázmány, 71; - Volkstümlicher Katholizismus, 71; - Die „kleine Flucht“ und die „große Flucht“, 72; - Bauernkomitat und Städtebund, 73; - Debreczin, 73.

XII. Das dreigeteilte Land. III. — Das Fürstentum Transsilvanien.

Ein politisches Neubild, 74; - Die Báthory-Macht, 74; - Frühe absolutistische Tendenzen, 75; - Stephan Báthory im östlichen und im westlichen Zusammenhang, 75; - Absolutismus und Widerstandsrecht, 76; - Der Bocskay-Aufstand, 77; - Bocskays status quo, 78; - Widersprüche, 80; - Bethlens Prinzipat, 80; - Bethlens Absolutismus, 81; - Ein Theoretiker des transsilvanischen Absolutismus, 81; - Bethlens Kämpfe gegen Habsburg, 82; - Transsilvanien und der Türke, 82; - Der „alte“ Rákóczi: Siebenbürgen auf dem Höhepunkt, 82; - Transsilvaniens Untergang, 83.

XIII. Die Wiederherstellung: Wirklichkeit und Vorstellung.

Thököly, 83; - Irreale Kombinationen, 83; - Graf Nikolaus Zrinyi, 83; - Die „mécontents“, 84; - Was wollten die Verschwörer?, 84; - Einführung des Absolutismus, 85; - Ungarn und das absolutistische Experiment, 85; - Die „Bujdosó“, 86; - Der „Kuruzzenkönig“, 87; - Macht und Überlieferung der Rákóczi, 87; - Beginnende Mythenbildung, 87; - Das Fürstentum Oberungarn, 88; - Kurswechsel in Wien, 88; - Der Reichstag von 1681, 89; - Der „Befreiungskrieg“, 89; - Für und gegen das Recht des Widerstandes, 89; - Thökölys Sturz, 90; - Der Reichstag von 1687, 90; - Allgemeine Unzufriedenheit, 90; - Thökölys letzter Versuch und das Ende, 91.

XIV. Der erste Versuch einer Restitutio Regni und sein Scheitern.

Verlust des Feindes, 91; - Der romantische Mensch, 93; - Die Überlieferung und ihre Widersacher, 93; - Das „Einrichtungswerk“, 94; - Zerfall der Lebensformen, 94; - Fürst Franz Rákóczi II., 95; - Das Rákóczi-Schicksal, 96; - Ergebnisse und Forderungen, 97; - Umschwung und Sturz, 98; - Rákóczis Vermächtnis, 98.

XV. Der Sonderfall „Ungarn“ im habsburgischen Mitteleuropa.

Habsburgs neuer Kurs, 99; - Verminderung der Seelenzahl, 100; - Veränderung der Landschaft, 101; - Spannungen und Widersprüche, 101; - Adel und Herrscher, 102; - Kaiser Joseph II., 104; - Angriff gegen die Sprache, 104; - Die Sprachen des Reiches, 105; - Das Sprachenproblem und die Komitate, 105; - Zur Nachgeschichte der Rákóczi-Emigration, 106; - Der Transsilvanismus, 107; - Baron Nikolaus Wesselényi der Ältere, 108; - Der Reichstag von 1790/1, 109; - „Divide et impera“, 110.

XVI. Die ungarische Romantik.

Der Konflikt von Nationen und Nationalitäten, 111; - Erneuerungsdrang und Reaktion, 112; - Graf Franz Széchenyi, 112; - Die Széchenyi und die ungarische Hauptstadt, 113; - Der Letzte Ungar, 114; - „Extra Hungarum non est vita“, 114; - Romantik und Melancholie, 115; - Von den Lehrlingen zu den Meistern, 115; - Das religiöse Moment, 116; - Graf Stephan Széchenyi, 116; - Dämonen, Frauen und Reisen, 117; - Auf der Spur der Ahnen, 117; - Das Vorspiel zur Wiedereinberufung des Reichstags, 118; - Metternich und Széchenyi, 118; - Széchenyi und die ungarische Romantik, 119; - Das ungarische „tiers état“, 120; - Einheit von Adel und Volk, 121.

XVII. Der zweite Versuch einer „Restitutio Regni“.

Dualismus in Geschichte und Sage, 122; - Széchenyis Buch „Über den Kredit“, 122; - Thronwechsel 1835, 123; - Franz Deáks Auftritt, 123; - Ausdrücke des Dualismus bei den Dichtern

Katona und Kölcsey, 123; - Dualismus und Wiener Kamarilla, 125; - Schließung der nationalen Fronten gegen die Reaktion, 125; - Die „Hungarisierung Österreichs“, 126; - Kossuth, 127; - Kossuth und das liberale Programm, 127; - Széchenyi in den Kämpfen der 40er Jahre, 128; - „Höhere Mächte“, 129; - Bedrohtes Gleichgewicht, 129.

XVIII. Zusammenbruch und Wiederaufrichtung der dualen Ordnung der Dinge.

Das Revolutionsjahr 1848, 130; - Abkehr von der dualistischen Grundlage, 130; - Der Kaiser von Österreich gegen den König von Ungarn, 131; - Ungarn auf dem Weg der Revolution, 131; - Der Unabhängigkeitskampf von 1849, 132; - Sieg und Rache der Reaktion, 133; - Széchenyis geistige Umnachtung, 133; - Széchenyis Tagebuch von 1848, 133; - „Eumeniden“, 134; - Ahriman-Kossuth, 134; - „Die schöne Brücke, ein Wunder der Welt“, 135; - Széchenyis Zusammenbruch, 136; - In „den Stricken des Teufels“, 136; - Kossuth und Thököly, 137; - Kossuth und Csaba, 138; - Der „Vater“ des Petöfi, 138; - Auf dem Weg der Genesung, 139; - „Die große ungarische Satire“, 140; - Széchenyis Ende, 140; - „Die Tragödie des Menschen“, 141; - Der Schwanengesang des adeligen Weltbildes, 142; - Abrechnung mit dem Trugbild der Revolution, 143; - Satire über Individualismus und Kollektivismus, 144; - Göttin Vita, 145; - Dualismus als Götterduell, 146; - Eva, 147; - Ausgleich, 148; - Restitutio Regni, 149.

XIX. Der letzte Versuch einer „Restitutio Regni“.

Die Frage der „nationalen Minderheiten“: Illusion und Wirklichkeit, 149; - Die soziale Lage: Illusion und Wirklichkeit, 150; - Proletarisierung des ungarländischen Bauern, 151; - Auswanderung, 151; - Der Mittelstand, 151; - „Ahnenwahl“, 152; - „Mythische Wiederkehr“, 153; - Entartung des ungarischen Romantismus, 153; - Die Hauptstadt, 154; - Sozialistische Bewegungen in Land und Hauptstadt, 155; - Spaltung in der ungarischen Gesellschaft, 155; - Die „obere“ Strömung: Tisza, 156; - Bündnis mit Deutschland, 156; - Barocker Gemeinwohl-fahrtsstaat versus Nationalitätenprinzip, 157; - Die „archetypische Verblendung“ der „67er“, 158; - „Archetypische Verblendung der „48er“, 159.

XX. Die Katastrophe.

Zur Genealogie des Verfalls, 159; - Graf Stephan Tisza, 161; - Tisza und das Scheitern der Bankunternehmung, 161; - Tisza und der Untergang der liberalen Partei, 162; - Die „untere“ Strömung: Ady, 163; - Adys „Dreifaltigkeit“, 164; - Hunnenschlacht und Sozialismus, 165; - „Sollst beben Erde!“, 166; - Im Weltkrieg, 166; - Tisza und die Auflösung des Reiches der heiligen Krone, 167; - „An der Spitze der Toten“, 168; - Alt-Ungarns Ende, 169; - „Gruß dem Sieger“, 170.

Appendix: Analogien

1490 Matthias–1526 Mohács ./1889–1918 österr.-ung. Monarchie, 171; - 1526-52 Zápolya-Zeit ./1919-45 Horthy-Zeit, 171; - Grenzen der Analogie, 172; - (1) Trianon-Ungarn, 172; - (2) Zweiter Weltkrieg, 173; - (3) Gewalttame Verformungen, 175; - (4) 1953-56, 176.

Literaturangaben, 178

Herausgeber-Nachtrag: zur Zeitgeschichte 1944–90 der hl. Krone, 178

Michael de Ferdinandy (1912-93): Ungarn als Reich der Heiligen Krone. Seine Psychografie, von der Vorgeschichte bis 1956. Romantik als geschichtliche Form - . Redigiert von Josef-Gerhard Farkas.

Herausgeber: © Gabriele und Josef-Gerhard Farkas

http://edocs.fu-berlin.de/docs/receive/FUDOCS_document_00000012914

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef-gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 1 - 10 von 27

Gehe zu Gehe zu Nr.

Nr.	Autor	Titel	Bd. Jahr	Standort
1	Farkas, Josef Gerhard	Die "Népszava" (Volksstimme), Spiegel des politischen Schicksals Ungarns 1919 & 1945 - 56	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
2	Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	"Schwedter Adler" [Online-Ressource]	1989	Universitätsbibliothek FU E-Medien
3	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2011	Universitätsbibliothek
4	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie		[Titel mit Bänden / URL]
5	Farkas, Josef Gerhard	Csivavák mint fiatal család [Elektronische Ressource]	2011	Universitätsbibliothek
6	Farkas, Josef Gerhard	Freude durch Chihuahuas	2011	Universitätsbibliothek FU E-Medien
7	Farkas, Josef Gerhard	Hundegedenken	2017	Universitätsbibliothek FU E-Medien
8	Farkas, Josef Gerhard	Katolikus Magyarok Vasárnapja, Catholic Hungarians' Sunday (Kathol. Ungarn Sonntag) USA [Online- Ressource]	2008 - 2010	[Titel mit Bänden / URL]
9	Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - [Online-Ressource]	2015	FU E-Medien
10	Farkas, Josef Gerhard	Lebensbuch 1929 - 20?? [Online- Ressource]	2015	FU E-Medien

Weitersuchen im KOBV? Fernleihe? [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | [Feedback](#)

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
 Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 11 - 20 von 27 Gehe zu Gehe zu Nr.

Nr.	Autor	Titel	Bd.	Jahr	Standort
11	Farkas, Josef Gerhard	Seklerisches: eines „Gobe“ Berliner Luxusauto	2011		Universitätsbibliothek FU E-Medien
12	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Tonträger]	2010		Universitätsbibliothek
13	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]	2010		FU E-Medien
14	Farkas, Josef Gerhard	Totenklage um eine Chihuahua [Online-Ressource]	2008		Universitätsbibliothek FU E-Medien
15	Farkas, Josef Gerhard	Überlieferung und Auftrag	1972		Universitätsbibliothek
16	Farkas, Josef Gerhard	Ungarisch genau genommen [Online-Ressource]			[Titel mit Bänden / URL]
17	Farkas, Josef Gerhard [Hrsg.]	Die ungarische Revolution 1956	2012		Universitätsbibliothek FU E-Medien
18	Ferdinandy, Miguel de, 1912-1993	Ungarn als Reich der Heiligen Krone [Online-Ressource]	2012		Universitätsbibliothek FU E-Medien
19	Radó, Sándor, 1899-1981	Deckname Dora	1971		Sozialwissenschaften
20	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien

[Weitersuchen im KOBV? Fernleihe?](#) [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | [Feedback](#)

FU-Katalog » Ergebnisliste

Markierte Titel: [Anzeigen](#) | [Speichern/Senden](#) | [Untermenge](#) | [Zu 'Meine Titel'](#)
 Ergebnis: [Modifizieren](#) | [Filter](#)

Ergebnisse für Alle Felder= farkas josef gerhard; Sortiert nach: Autor, dann Titel (maximal 1000 Titel werden angezeigt)

Titel 21 - 27 von 27 Gehe zu Gehe zu Nr.

Nr.	Autor	Titel	Bd.	Jahr	Standort
21	Farkas, Josef Gerhard	Chihuahuas als junge Familie	1	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
22	Farkas, Josef Gerhard	Index 1956 - 1968 & 1969 1979 [Online-Ressource]	3	2010	Universitätsbibliothek FU E-Medien
23	Farkas, Josef Gerhard	1969 - 1979 [Online-Ressource]	2	2009	Universitätsbibliothek FU E-Medien
24	Farkas, Josef Gerhard	1956 - 1968 [Online-Ressource]	1	2008	Universitätsbibliothek FU E-Medien
25	Farkas, Josef Gerhard	Wortbildung und -anordnung interlinear [Online-Ressource]	2	2013	FU E-Medien
26	Farkas, Josef Gerhard	Ergänzungsband [Online-Ressource]	4	2013	FU E-Medien
27	Farkas, Josef Gerhard	Formeln, interlinear, 2.000 bekannte Vokabeln, deutschbezogen, englischvergleichend, Bilinguistexte, Register [Online-Ressource]	1	2012	FU E-Medien

[Weitersuchen im KOBV? Fernleihe?](#) [Titel zum Kauf vorschlagen?](#)

Universitätsbibliothek der Freien Universität Berlin | [Feedback](#)

Josef-Gerhard Farkas / Farkas József-Gellért

Chihuahuas als junge Familie.

Csivavák mint fiatal család.

Erfahrungen mit einer Hundemutter,
deren Tochter und Sohn.

Tapasztalatok egy kutyaanyával,
leányával és fiával.

Bilinguistisch deutsch-ungarisch Bilingvis német-magyar

Aus des zweibändigen deutschen Originals Kapiteln I, IV-
VIII, XII, XIV, XVI. — A kétkötetes német eredeti I, IV-
VIII, XII, XIV, XVI fejezeteiből.

Copyright 2011

Prof.Dr.Josef-Gerhard Farkas & Gabriele Farkas

Bestellungen / Megrendelések: Gaby Farkas, Fax +49 (0) 7273-941173

E-Mail: gabyfarkas@web.de

Habsburger Allee 10 A; D-76767 Hagenbach

Deutschland — Németország

Druck / Nyomda: dbusiness.de gmbh D-10409 Berlin

5 CD ungarisch gelesen - 5 CD magyarul olvasva.